

Çin Stratejileri

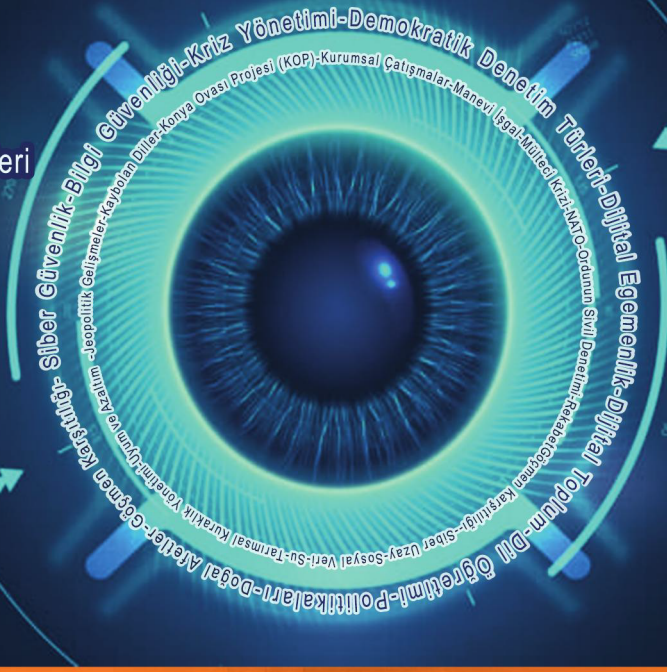
Asker-Sivil İlişkileri

Dil Stratejileri

Gıda Güvenliği

İklim Değişikliği

İslamofobi

Kuraklık

Sivil Kontrol

5G

Siber Güvenlik

Sosyal Medya

Bilişim Hukuku

DİSİPLİNLERARASI POLİTİKA VİZYONU VE STRATEJİLER 2021

Editör: İbrahim DEMİR

**DİSİPLİNLERARASI
POLİTİKA
VİZYONU VE
STRATEJİLER 2021**

EDİTÖR: İBRAHİM DEMİR

Copyright © 2021 by Iksad Publishing House

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®

Publisher Licence Number: 2014/31220

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is the responsibility of the authors to abide by the publishing ethics and rules.

Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-8423-71-6

Cover Design: Nurgül Yılmaz, AYBÜ

December / 2021

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

DİSİPLİNLERARASI POLİTİKA VİZYONU VE STRATEJİLER 2021

EDİTÖR: İBRAHİM DEMİR

Siber Güvenlik
ve Sosyal Medya | Su, Kuraklık ve
Gıda Güvenliği | Asker-Sivil
İlişkileri | Dil Stratejileri |
İslamofobi |
Çin Stratejileri

Bu kitap, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü tarafından 2021 yılı içinde yayımlanan aylık ULİSA12 rapor ve politika notlarından seçilmiş çalışmalardan oluşmaktadır.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü
Institute for International Relations and Strategic Research (IIRSS)

DİSİPLİNLERARASI POLİTİKA VİZYONU VE STRATEJİLER 2021

EDİTÖR:

- İBRAHİM DEMİR

YAZARLAR (soy isim alfabetik sırayla):

- ÖZNUR ALBAYRAK
- SERDAR ALTUN
- MEHMET EMİN AYDIN
- AHMET BARBAK
- HİLAL BARIN
- MİKAIL BATU
- HAMİT EMRAH BERİŞ
- KUDRET BÜLBÜL
- İBRAHİM DEMİR
- AKARTÜRK KARAHAN
- BÜNYAMİN OĞUZ
- FATİH CEMİL ÖZBUĞDAY
- MEVLÜT PINARKARA
- GİRAY SADIK
- METİN TÜRKER
- SELMA NUR TÜRKER
- SİNAN CANER YAMAK
- MUSTAFA YENİAD
- DAVUT YILMAZ
- HATİCE KÜBRA ECEMİŞ YILMAZ
- ÜLKÜ NUR ZENGİN

TEŞEKKÜR

2021 yılında Türkiye’deki ve dünyadaki gelişmeleri disiplinlerarası/çok disiplinli bir yaklaşımla ele alan bu kitap, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ) Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü’ne teveccüh gösterip çalışmalarını katkıda bulunan uzman akademisyenler ve çeşitli kurumlarda çalışan araştırmacılar olmasaydı mümkün olmazdı. Uzmanlıkları ve ayırdıkları zaman için kendilerine sonsuz teşekkürler. ULİSA Enstitüsü’nde görevli araştırma görevlileri Gülşen Yılmaz, Öznur Albayrak ve Muhammed Oruç kitapta yer alan çalışmaların yayına hazırlanmasında özverili bir şekilde çalıştılar. AYBÜ Sağlık Kültür Spor Daire Başkanlığı’ndan Nurgül Yılmaz da görselleri hazırladı. Hepsine ayrı ayrı teşekkürü borç biliyorum. Bu kitaba kaynaklık eden ULİSA12 aylık politika notu sayıları bir sayı editörü öncülüğünde yayımlandı. Sayı editörlüğü yapan kıymetli meslektaşlarım Davut Yılmaz, Ülkü Nur Zengin, Akartürk Karahan ve Nihal Çalışkan’a ayrıca teşekkür ediyorum. Son olarak AYBÜ Rektörü Prof. Dr. Sayın İbrahim AYDINLI’ya ve elbette bu kitabın varlık sebebi siz kıymetli okuyucularımıza sonsuz teşekkürler.

İbrahim Demir

ÖNSÖZ

2021 yılı, Türkiye’de ve dünyada COVID-19 salgını ve salgının yol açtığı ekonomik kriz tartışmalarıyla geçti. Salgın ve ekonomik sorunlar, özellikle gıda fiyatlarındaki artışlar nedeniyle küresel iklim değişikliğinin etkilerinin ve tedarik zincirlerinin öneminin tartışılmasına yol açtı. Ekonomik ve sosyal hayatın akışı içinde bu tartışmalara ilaveten; siber güvenlik, sosyal medya, asker-sivil ilişkileri, dil ve kimlik sorunları, İslamofobi ve Çin’in yükselişi gibi konular gündemdeki yerini aldı. Bu kitap, bu gelişmeleri ve tartışmaları disiplinler arası/çok disiplinli bir yaklaşımla ele almaktadır.

Disiplinler arası/çok disiplinli yaklaşımlar karmaşık sorunların açıklanabilmesi için daha da önemli hale gelmiştir. Salgın hastalıklar, ekonomik krizler, iklim değişikliği, kuraklık, gıda güvenliği, siber güvenlik, sosyal medya manipülasyonu, dil ve kimlik sorunları, asker-sivil ilişkileri, İslamofobi ve küresel ekonomik-siyasi düzendeki gelişmeler çok boyutludur. Bu alanlardaki gelişmeler; iktisat, hukuk, mühendislik, sosyoloji, uluslararası ilişkiler ve psikoloji gibi bir çok bilim ve uzmanlık alanını yakından ilgilendirmektedir. Bu alanlarda uygun strateji ve politikaların belirlenmesi; ancak disiplinleri, uzmanlıkları ve yaklaşımları koordineli bir şekilde bir araya getirmekle mümkündür. Koordine ve kapsayıcı böylesi bir yaklaşım, gelecekte ya da farklı coğrafyalarda tekrar etmesi muhtemel benzer ekonomik-siyasi-sosyal gelişmelerin izahı ve analizi için değerlidir. Bu bağlamda bu kitap, karmaşık strateji ve politika konularının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kitabın, küresel ve yerel gelişmeler karşısında daha iyi bir konumlanma/yeniden-konumlanma daha isabetli tespitler için aydınlatıcı olacağını düşünüyorum.

Kitabın daha müreffeh bir insanlık için aydınlatıcı olması ve ele alınan konularda daha ileri araştırmaların yapılmasını teşvik etmesi dileğiyle.

İbrahim Demir, Ph.D.

*Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
31 Aralık 2021, Ankara, TÜRKİYE*

GİRİŞ

COVID-19, iklim değişikliği, ekonomik ve siyasi krizler, bölgesel ve iç çatışmalar, güvenlik sorunları, sivil istikrarsızlıklar, dil ve kimlik bunalımları, yükselen güçler, fobiler... 2021 yılı da bu gelişmelerle ve ve bu gelişmelerin neden olduğu sorunlarla mücadele ile geçti. 2021 tecrübesi gösterdi ki; toplumsal hayat ve küresel düzen, ekonomik ve siyasi yönleri ile giderek daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Karmaşık gelişmelerin açıklanması ve sorunların çözümü için uzmanlık elbette önemlidir. Ancak; gelişmelerin ve sorunların karmaşıklık derecesi, tek bir bilim disiplini ya da tek yönlü yaklaşımları yetersiz bırakmaktadır. Sorunlar karşısında her zamankinden daha donanımlı ve koordine olmak gerekiyor. Bu yüzden, uzmanlaşmayı göz ardı etmeden farklı uzmanlıkları koordine bir şekilde bir araya getiren disiplinler arası/çok disiplinli yaklaşım ve çalışmalar gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda bu kitap, tam da böylesi bir yaklaşımın ürünüdür.

Kitap, Türkiye’de ve dünyada yaşanan gelişmelerin daha iyi açıklanması ve karşı karşıya kalınan sorunların daha etkili bir şekilde çözülmesine katkıda bulunmak amacındadır. Bu amaçla; ele alınan konularda iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk, mühendislik, iletişim, dil bilimleri ve uluslararası ilişkiler gibi bilim disiplinlerinin sunduğu perspektifler kitapta bir araya getirilmiştir.

Kitap; sosyal medya ve siber güvenlik; su, kuraklık ve gıda güvenliği; asker-sivil ilişkileri; dil stratejileri; İslamofobi ve Çin stratejileri olmak üzere altı kısımdan oluşmaktadır. Her kısım, ilgili konuya farklı disiplinlerin sunduğu perspektiflerden oluşan çalışmalardan oluşmaktadır.

Çalışmanın siber güvenlik ve sosyal medyaya ayrılan ilk kısmında; “Siber Güvenlik Bağlamında Sosyal Medya Platformları Ekonomisi ve Endüstriyel Organizasyonu” başlıklı çalışmada İbrahim DEMİR ve Fatih Cemil ÖZBUĞDAY, siber güvenlik alanının endüstriyel organizasyonunu ele almış ve sosyal medya platformları piyasasındaki rekabet eksikliğinin ekonomik temellerini irdelemiştir. Sosyal medya hizmetleri talebini açıklayan çalışma, sosyal medya platformlarının kontrolünde hukuki/idari çözümlerin sınırlı etkiye sahip olacağını asıl dengeleyici unsurun teknolojik rekabet ve yenilik yapma kapasitesi olacağını vurgulamıştır. “Siber Uzay, Siber Güvenlik,

Dijital Egemenlik Kavramlarının Uluslararası Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmada Hatice Kübra ECEMİŞ YILMAZ, siber uzay, siber güvenlik ve dijital egemenlik konularını uluslararası hukuk penceresinden ele aldığı yazısında, uluslararası hukukun siber uzayla ilgili eriştiği yaptırım ve düzenleme seviyesinden ve devam eden sorunlardan bahsetmekte, beynelmilel örneklerden bahsetmekte egemenlik kavramının dijital alandaki yansımalarını tartışmaktadır. ECEMİŞ YILMAZ, çalışmasını, uluslararası hukukun bu alandaki zafiyetlerinin giderilmesi için birtakım önerilerle neticelendirmektedir. “Sosyal Medya ve Dijital Toplumun Güvenliğine Yönelik Bir Tartışma” başlıklı çalışmada Mikail BATU, sosyal medya kullanımını iletişim bilimi temelinde ele aldığı eserinde, ağ teknolojilerinin tarihi gelişimine kısaca değindikten sonra, birey ve grupların sosyal ağlara dahil olma ve bu ağlarda daha çok etkinlik gösterme itkilerini incelemektedir. Salgın dönemindeki tecrübelerin sosyal ağ kullanımına olan etkilerini de tetkik eden BATU, ilkokuldan başlayarak sosyal medya kullanımı eğitiminin ve bilincinin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. “Sosyal Ağlar ve Siber Güvenlik” başlıklı çalışmada Mustafa YENİAD, sosyal ağların siber güvenlik konusuyla olan ilgisine eğildiği yazısında, önce sosyal ağların teknolojik ve ekonomik olarak ne anlama geldiğini anlatmakta ve konunun sosyal mühendislik boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Konunun bilgi güvenliği gibi daha teknik alanlarına da değinen yazar, sosyal ağ ortamlarında dikkat edilmesi gereken hususlara da yer vererek, genel tüketici için önerilerde bulunmaktadır.

Kitabın “Kuraklık, Su ve Gıda Güvenliği” konularına yer verilen ikinci kısmında, “Konya Kapalı Havzası Su Yetersizliği” başlıklı çalışmada Mehmet Emin AYDIN, Konya kapalı havzasındaki su yetersizliğini incelemiştir. Çalışma, yörede ve tüm ülke sathında gözlenen su kıtlığının esbabını incelemekte ve yeraltı sularının önemine dikkat çekmektedir. AYDIN, Konya kapalı havzasının su dengesinin sağlanması açısından çeşitli öneriler getirmekte ve fakat bu önerilerin Türkiye’nin yarı-kurak bir iklime sahip olmasından hareketle, yerel ölçekteki önemli hidrolojik tedbirlerin alınmasını müteakip uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. “Türkiye’de İklim Değişikliği, Kuraklık, Su ve Gıda Güvenliği Politikaları Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmada Metin TÜRKER ve Selma Nur TÜRKER, iklim değişikliğinin Türkiye’deki kuraklık ile su ve gıda yönetimi üzerine etkilerini incelemiştir. Çalışma, iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki

etkilerine dair sayısallaştırılmış verilerle örnekler sunmuş, iklim değişikliğinin Türkiye’de gıda üretiminin verimliliğine olan etkilerini irdelemiştir. “Konya Kapalı Havzasında Kuraklık Durumu ve Etkileri” başlıklı çalışmada Davut YILMAZ ve Mevlüt PINARKARA, Konya kapalı havasının kuraklık durumunu ve bunun bölge üzerine olan etkilerini incelemiştir. Çalışma; Türkiye’nin genel hidrolojik özelliklerine değinmekte ve tarımsal üretim yapısının su kaynakları üzerindeki menfi etkilerine dikkatleri çekmektedir. Çalışma, Konya kapalı havzasındaki hidrolojik durumun aciliyet arz ettiğini vurgulamakta ve çözüm için öneriler sunmaktadır.

Kitabın “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri” başlıklı üçüncü kısmında, Türkiye’de darbelere ve asker-sivil ilişkilerinin farklı boyutlarına yer verilmiştir. “Demokratik Ülkelerde Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimi” başlıklı çalışmada Hamit Emrah BERİŞ, teorik bir perspektiften askerin siyasete müdahale neden ve yöntemlerini ortaya koyduktan sonra sivil denetim mekanizmalarını açıklamıştır. Yasama, yürütme ve yargı tarafından yürütülen sivil denetimin işleyiş sürecinin özetlendiği çalışmada Türkiye özelindeki uygulamalara yer verilmiştir. “Sivil Kontrolün Ekonomi Politikası: 1980’lerden Bugüne Türkiye’de Savunma Sanayii Yönetimi” başlıklı çalışmada Ahmet BARBAK, savunma harcamaları ile ilgili karar süreçlerinde etkili aktörler ve ilişkiler ağına odaklanmıştır. Çalışmada; savunma sanayii yönetiminin sivil kontrol bağlamında incelenmesi, askeri yönetim alanındaki otorite örgütlenmesinin ekonomik boyutu, iktisadi kaynakların kontrolü ve bunlara ilişkin yetki ve sorumlulukların dağılımı açıklanmıştır. Bu kısımda Ülkü Nur ZENGİN ise “Türkiye’de Ordunun Sivil Denetimi: Kronolojik Bir Bakış Açısı” başlıklı çalışmada ordu üzerindeki sivil denetimi kronolojik bir perspektiften ele almaktadır. Çalışmada, özellikle 90’lı yıllara kadar sivil kontrolün konuşulmasının bile mümkün olmadığı vurgulanmış, siyasi gelişmelere paralel gerçekleştirilen reformlar özetlenmiştir.

Kitabın “Dil Stratejileri”ne ayrılan dördüncü kısmında, Türkçe dilinin korunmasının önemine ve dilin devletin/milletin devamlılığındaki yerine dikkat çekilmiştir. Bu kısımda Kudret BÜLBÜL, “Bir Beka Meselesi Olarak Dil ya da Türkçenin Küresel Huzur Açısından İmkânı” başlıklı çalışmada dilin bir devletin bekasındaki önemini altını çizmektedir. Dillerin nasıl bir zihniyeti yansıttığını hâkim bir medeniyet içinde yaşayan farklı dil ve kültürlerin maruz kaldığı pratiklerde izlemek mümkündür. Dil, kültür ve

kimlik konusunda hegemonik ülkelerin tarihi uygulamaları ve amaçları kendi çıkarları açısından anlaşılabilir. Bu çalışmada hegemonik dil politikaların dünyamıza verdiği zararlar ile Türkçenin bir imkân olarak küresel barışa katkısı irdelenmektedir. Akartürk KARAHAN’a ait “Tarihten Bugüne Türk Dili’nde Sosyopolitik Değişimler ve Günümüzde Türkçe’nin Durumu” başlıklı çalışmada Türkçe dilinin bilimsel ve edebi gücüne tarihsel olarak yer verilmektedir. Böyle bir özel kitapta Türkçenin tarihten günümüze ulaşan yolculuğunun bütünlüklü bir resim şeklinde sunulması, dilimizin potansiyellerin fark edilmesi açısından son derece önemlidir. Zaman zaman gündeme gelen “Türkçenin sorunları, Türkçenin bozulması” gibi ifadelerle “dilde yozlaşma” kavramı üzerinde durulmaktadır. Aslına bakılırsa köklü bir tarihe sahip olan, geniş bir coğrafyada farklı kollardan gürül gürül çağlayan bir dil olan Türkçe, Karahan’ın yazısında görüldüğü üzere tarihte olduğu gibi bugün de son derece güçlü konumdadır. Zira, Türkçe bugün bir eğitim ve bilim dilidir. Dünyanın hemen her yerinde Türkçe öğretilmekte, Türkçe ile sayısız eser verilmektedir. Bünyamin OĞUZ tarafından kaleme alınan “Türkçe’nin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Stratejik Hedefler” başlıklı çalışmada, yabancıların Türkçe öğrenmesi konusu ele alınmıştır. Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi, 90’lı yıllarda Orta Asya coğrafyasından gelen Türk soylu gençlere Türkiye Türkçesi öğretimi faaliyetleriyle gündeme gelmiştir. Bugün özellikle Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın lisansüstü eğitim için sunduğu burs imkânlarından yararlanan dünyanın çok farklı coğrafyalarından gelen öğrenciler, ülkemizdeki eğitimlerine başlamadan önce kabul edildikleri programın eğitim diline bakılmaksızın dil öğretim merkezlerinde bir yıl süreyle hazırlık eğitimi almaktadır. Bu hazırlık eğitimleri, öğrencilerin Türkçe dili ve okutmanlar aracılığıyla Türk insanıyla ilk temas ettikleri yerdir. Bu merkezlerde yaşanacak olumlu deneyimler, söz konusu öğrenciler kendi ülkelerine döndüklerinde Türkiye ile olumlu ilişkiler tesis edilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Kitabın “İslamofobi” konusunun ele alındığı beşinci kısmında, İslamofobi tartışmalarına ışık tutabilmek için Avrupa’da İslamofobi bağlamında göçmen karşıtlığına ve mülteci krizine değinilmiştir. “Avrupa’da İslamofobi Bağlamında Göçmen Karşıtlığı ve Mülteci Krizi” başlıklı yazısında Hilal BARIN, Avrupa’da zaman zaman farklı etnik ve dini gruplara yönelmiş yabancı düşmanlığını son zamanlarda tümüyle Müslüman göçmen

karşıtlığına dönüşmesi üzerinden İslamofobi düzleminde ele almaktadır. Çalışma; İslamofobinin birtakım tema, politika ve uygulamalar ile desteklenerek iktisadi, sosyal ve kamusal pek çok alana aksettığının altını çizmektedir.

Kitabın “Çin Stratejileri” konusunun ele alındığı altıncı kısmında, Çin’in yükselişi konusundaki tartışmalara ışık tutması amacıyla COVID-19’a karşı kriz yönetiminde Çin’in otoriterizmi, ABD-Çin rekabetinde Huawei ve 5G’nin etkisi ile Çin’in NATO üzerinde oluşturduğu baskılar ele alınmıştır. Sinan Caner YAMAK, “From ‘Chernobyl Moment’ to an International Success Story? Reviewing Authoritarianism in China Over Crisis Response to Covid-19” başlıklı yazısında 2002 SARS salgını ve COVID-19 pandemisi sırasındaki gelişmeler üzerinden Çin rejimindeki otoriterlik özelliklerini incelemektedir. Çalışma, Çin rejimin dayanıklılığını destekleyebilecek bir kurumsallaşma türünün varlığının izlerini sürmektedir. Öznur ALBAYRAK, “ABD-Çin Rekabetinde Huawei ve 5G” başlıklı yazısında istihbarat faaliyetlerinde gün geçtikçe önemi artan teknolojik gelişmeleri inceleyerek ABD-Çin rekabetine uluslararası güvenlik, istihbarat ve siber güvenlik perspektifinden bakmaktadır. Giray SADIK ve Serdar ALTIN “How China Distrupts NATO by Engagement: Cases Greece and Turkey” başlıklı çalışmada, bu yeni yaklaşımın NATO bugün ve gelecekte oluşturacağı baskıları irdelemişlerdir. Çalışma, Çin’in oluşturacağı baskılara ilaveten NATO’nun geçirdiği dönüşümlere ve zorluklara yer vermektedir.

İbrahim Demir

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ.....	v
KISIM 1 ~ SİBER GÜVENLİK VE SOSYAL MEDYA.....	1
Siber Güvenlik Bağlamında Sosyal Medya Platformları Ekonomisi ve Endüstriyel Organizasyonu	3
İbrahim Demir & Fatih Cemil Özbuğday	
Siber Uzay, Siber Güvenlik, Dijital Egemenlik Kavramlarının Uluslararası Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi.....	21
Hatice Kübra Ecemiş Yılmaz	
Sosyal Medya ve Dijital Toplumun Güvenliğine Yönelik Bir Tartışma.....	33
Mikail Batu	
Sosyal Ağlar ve Siber Güvenlik.....	49
Mustafa Yeniad	
KISIM 2 ~ KURAKLIK, SU VE GIDA GÜVENLİĞİ.....	63
Konya Kapalı Havzası Su Yetersizliği.....	65
Mehmet Emin Aydın	
Türkiye’de İklim Değişikliği, Kuraklık, Su ve Gıda Güvenliği Politikaları Üzerine Bir İnceleme.....	75
Metin Türker & Selma Nur Türker	
Konya Kapalı Havzasında Kuraklık Durumu ve Etkileri	89
Davut Yılmaz & Mevlüt Pınarkara	
KISIM 3 ~ TÜRKİYE’DE ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ.....	99
Demokratik Ülkelerde Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimi.....	101
Hamit Emrah Beriş	
Sivil Kontrolün Ekonomi Politikası: 1980’lerden Bugüne Türkiye’de Savunma Sanayii Yönetimi	121
Ahmet Barbak	

Türkiye’de Ordunun Sivil Denetimi: Kronolojik Bir Bakış.....	145
Ülkü Nur Zengin	
KISIM 4~ DİL STRATEJİLERİ.....	161
Bir Beka Meselesi Olarak Dil Ya Da Türkçenin Küresel Huzur Açısından İmkânı	163
Kudret Bülbül	
Tarihten Bugüne Türk Dilinde Sosyo-Politik Değişimler ve Günümüzde Türkçenin Durumu	173
Akartürk Karahan	
Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Stratejik Hedefler	187
Bünyamin Oğuz	
KISIM 5 ~ İSLAMOFOBİ.....	199
Avrupa’da İslamofobi Bağlamında Göçmen Karşıtlığı ve Mülteci Krizi.....	201
Hilal Barın	
KISIM 6~ ÇİN STRATEJİLERİ.....	213
From “Chernobyl Moment” to an International Success Story? Reviewing Authoritarianism in China Over Crisis Response to COVID-19	215
Sinan Caner Yamak	
ABD-Çin Rekabetinde Huawei ve 5G	231
Öznur Albayrak	
How China Distrupts NATO by Engagement: Cases of Greece and Turkey.	253
Giray Sadık & Serdar Altun	
DİZİN.....	287

KISIM **1** ~ SİBER GÜVENLİK VE SOSYAL MEDYA

SİBER GÜVENLİK BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİYEL ORGANİZASYONU*

İBRAHİM DEMİR¹ & FATİH CEMİL ÖZBUĞDAY²

Öz

Dijital ve mobil teknolojilerdeki hızlı gelişmeler sayesinde gelişen ve genişleyen sosyal medya platformlarının pazar yapıları, standart pazar yapılarından farklı olarak karmaşık ekonomik ve endüstriyel organizasyon dinamikleri barındırmaktadır. Bu dinamiklerin anlaşılması, bu platformların ekonomisini anlamanın da ötesinde, güvenlik endişelerinin anlaşılmasında ve giderilmesinde faydalı olacaktır. Zira sosyal medya sektöründeki pazar yoğunlaşması ve faaliyet gösteren teşebbüslerin özellikle birkaç ülkede kümelenmesi, son derece hassas ve değerli bilginin ve verinin dünya genelinden çok düşük bir maliyetle toplanması, bu verinin yabancı ülke sunucularında sürekli bir şekilde depolanması ve işlenmesiyle istihbarat elde edilmesi, ticari faaliyetin ötesinde bir güvenlik sorununa işaret etmektedir. Bu güvenlik sorununun anlaşılması için önemli adımlardan biri de meselenin iktisadi analizidir. Ekonomik prensipler gereği sosyal medya platformları ciddi pazar gücü elde etme eğilimindedir. Bu çalışmada açıklanan şebeke dışsallıkları, hesap geçiş maliyetleri ve kilitlenme etkileri gibi faktörler nedeniyle sosyal medya platformlarının pazar gücünü kırmak son derece zordur. Bu yüzden sosyal medya işletmeleri; finans kurumları, sağlık kurumları ya da hava ulaşımı işletmeleri gibi yoğun bir şekilde düzenlenmeli ve denetlenmelidir. Bu düzenleme ve denetlemeler; pazar gücüne (tekelleşme, tröstleşme) karşı müdahaleleri, idari/hukuki müdahaleleri ve eğitim/farkındalık müdahalelerini tamamlayıcı bir çerçevede ele alınmalıdır.

Abstract

Unlike markets for usual goods and services, market structures of social media platforms contain complex economic and industrial-organizational dynamics. Understanding these dynamics will be helpful in not only explaining the economics but also the security concerns about social media platforms. Market concentration, clustering of companies in a few countries, collection of extremely sensitive and valuable data from around the world at a very low cost, storage and processing of the

* Bu çalışma yazarların ULİSA12 2021/9 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü & İktisat Bölümü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

² Ph. D., Doç. Dr. İktisat Bölümü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

collected data in foreign country servers, and collecting intelligence in the social media sector point to serious security issues beyond commercial activity. One of the critical steps in understanding the security problems is the economic analysis of social media platforms. Due to related economic principles, social media platforms tend to gain significant market power. It is extremely difficult to break the market power of social media platforms due to network externalities, account switching costs, and lock-in effects described in this study. That is why social media companies must be heavily regulated like financial institutions, healthcare institutions, or air transport operators. These regulations should be designed to address market power and security (personal and national) concerns in the social media sector. Education and awareness interventions must be in place in a complementary fashion.

1. Giriş

Dijital ve mobil teknolojilerdeki hızlı gelişmeler, özellikle son yirmi yıllık zaman diliminde sosyal medya sektörünün gelişmesi ve genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Sosyal medya platformlarının kurulup pazar gücü elde etmesi ya da piyasadan silinmeleri, anlaşılması gereken birtakım ekonomik ve endüstriyel organizasyon dinamikleri barındırmaktadır. Bu dinamiklerin anlaşılması, bu platformlara talebi, bu platformların faaliyet gösterdikleri endüstriyi ve siber güvenlik endişelerini anlamakta faydalı olacaktır. Bu çabayla politika yapıcılar ve genel toplum bu platformları daha iyi anlamlandırıp fayda/kar maksimizasyonu ya da güvenlik endişeleri için kendilerini daha iyi konumlandırabileceklerdir.

Sosyal medya platformlarının enstrümanı dijital veri formundaki bilgidir. Bilgi her zaman olduğu gibi günümüzün de en önemli güç kaynağıdır. Bu sektördeki pazar yoğunlaşması ve faaliyet gösteren işletmelerin özellikle birkaç ülkede kümelenmesi, ticari faaliyetin ötesinde son derece hassas ve değerli bilgi ve veriyi dünya genelinden çok düşük bir maliyetle toplama operasyonuna dikkatleri çekmektedir. Sosyal medya platformları aracılığı ile devletlerin dahi başaramayacağı bir ölçekteki “sosyal veri” birkaç ülkedeki sunucularda depolanmaktadır. Bu “büyük verinin” (big data) işlenip yeri geldiğinde ekonomik, siyasi ve uluslararası ilişkiler çıkarları için kullanılabileceğine ilişkin ciddi endişeler bulunmaktadır. Bir topluma ait sosyal verinin yabancı ülke sunucularında sürekli bir şekilde depolanması çok ciddi bir güvenlik sorunudur. Bu endişeler nedeniyle kişisel verinin korunması için önemli hukuki düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, sosyal verinin korunması ihmal edilen ve gözden kaçan bir alan olmuştur. Asıl tehlikeli olan sosyal verinin yabancı sunucularda depolanıp işlenmesi ve kullanıma hazır halde tutulmasıdır. Bu güvenlik sorununun anlaşılması için önemli adımlardan biri de meselenin iktisadi analizidir.

Bu çalışmada ele alındığı üzere, sosyal medya endüstrisinin bugünkü yapısının oluşturduğu güvenlik sorununu iktisadi açıdan ele almak, ekonomik, hukuki ve idari çözümlerin ya da doğrudan kamu müdahalesi formlarının etkililik sınırlarını anlamaya yarayacaktır. Uluslararası ticaret kuralları ve uluslararası hukuk gereği küresel düzeyde ticari faaliyet yürüten bu girişim ve firmaları engellemek, sunulan hizmetin ikamesi bulunmayan ekonomik bir değerinin bulunması ve toplumun bu değer karşılığında ödeme istekliliği göstermesi nedeniyle çok zordur ya da arzu edilir değildir. İdari ya da hukuki engellemelerin kaçakçılığı özendirdiği ya da daha etkinsiz kaynak ayırımına yol açabileceği bilinmektedir. Bu yüzden pansuman ve hatalı sonuçlar doğurabilecek tedbirler yerine, sosyal medya platformları ihtiyacını iyi anlamak, bu ihtiyacın doğurduğu ödeme istekliliğini ve sosyal medya sektörünün endüstriyel organizasyonunu iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu analizlerden öğrendiğimiz şey bireysel talebin, günün ihtiyaçlarına ve teknolojisine göre etkin ve güvenli yöntemlerle karşılanması gerektiğidir. Sosyal medya hizmetlerine duyulan temel ihtiyaç ve talebi, dijital verinin kontrol zorluğunu ve sosyal medya sektörünün endüstriyel organizasyonunu göz ardı eden idari/hukuki tedbirler tek başına yeterli olmayacaktır ve istenmeyen sonuçlara yol açacaktır. Diğer taraftan, bilinmelidir ki özellikle şebeke dışsalılıkları, hesap geçiş maliyetleri ve kilitlenme etkileri nedeniyle geniş halk kitlelerinin pazar gücüne sahip platformları terk etmesi ekonomik gerekçelerle zordur. İdari/hukuki önlemlerin yetersizliği ve ekonomik gerekçeler politika yapıcılarını en iyi çözüm konusunda zorlamaktadır. Yapılması gereken, yerlileştirme, eğitim ve farkındalık oluşturma yanında ekonomik, idari ve hukuki müdahalelerin entegre ve birbirlerini tamamlayıcı bir şekilde geliştirilip uygulanmasıdır.

2. Sosyal Medya Hizmetlerine Talep

Sosyal medya ve şebekeler, günümüzün görsel ve işitsel dijital bilgi iletişim, etkileşim ve paylaşım ortamlarıdır.

Özellikle doksanlı ve ikibinli yıllarda dijital ve mobil teknolojilerdeki hız, depolama, miktar ve kalite gelişmeleri, görsel ve işitsel bilgi paylaşım maliyetlerini ciddi oranda düşürmüştür. Aktarılan ve paylaşılan veri aynı zamanda depolandığı için dijital veri depolama maliyetleri, veri aktarım ve paylaşım maliyetleri için bir fikir verebilir. Yapılan bir çalışmaya göre 1980-

2009 yılları arasında bir gigabyte hard disk fiyatı her 14 ayda bir yarıya inerek 1980'lerdeki 100 bin dolar civarından 2009'da 10 dolar-sente düşmüştür (<https://mkomo.com/cost-per-gigabyte>). Maliyetlerdeki düşüş, arz-talep yasaları gereği görsel ve işitsel bilgi üretim ve kullanımında ciddi bir artış ve bu alanda hızla gelişen bir endüstri doğurmuştur. Bireylerin dijital bilgi aktarımı ve paylaşımına sağladıkları fayda karşılığında attettikleri değer ve bu değer karşılığında oluşan ödeme istekliliği de aynı şekilde sosyal medya ve şebeke piyasalarının doğmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu piyasadan elde edilen dijital bilgi aktarım ve paylaşımının bireysel faydaları başlıca mesajlaşma, görüntü ve ses paylaşımı, konum bildirme/öğrenme, görünürlük (bilinme, tanınma, ünlenme), eğitim/öğretim (tarım, sağlık, hobi, finans), ticaret (alım, satım), istihdam (iş ve işçi bulma), ilan ve tanıtım (idari, siyasi, dini, endüstriyel reklam), eğlence, sosyalleşme vb. şeklinde sıralanabilir. Bu faydalara atfedilen değer ve bu değerle gelen talep, sosyal medya endüstrisini doğurmuştur.

Sosyal medya platformları ekonomik manada 'etkin'dirler. Sosyal medyada birim bilgi paylaşım maliyeti tek tek bireylerle paylaşım maliyetlerine göre son derece düşüktür. Sosyal medya platformlarındaki iletişim ve dijital veri paylaşımı, piyasalardaki bilgi seviyesini artırmakta ve daha iyi kararlar alınmasını sağlayabilmektedir. İletişim işbirliğine, işbirliği de verimlilik ve fayda artışına yol açma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda sosyal medya platformlarında tarım, inşaat, sağlık, imalat, hizmetler, hobicilik ve rekreasyon gibi bir çok alanda paylaşılan eğitsel ve doğruluğu kanıtlanmış bilgi ya da şebekeleşme, genel sağlık ve refah seviyesini hiç görülmedik şekilde artırma potansiyeline sahiptir. Ancak, etkinlik (birim paylaşım maliyeti) abone sayısı tarafından belirlendiği için sosyal medya platformları aşırı büyüme ve tekelleşme eğilimindedir.

Bu bağlamda sosyal medya endüstrisinin gelişimi ve günümüzde geldiği nokta, iktisat bilimine konu birtakım soruları da beraberinde getirmiştir. Bireylerin hangi sosyal medya platformunu tercih edeceği, bu tercihi belirleyen faktörlerin neler olacağı, bu platformlarda ne kadar zaman harcayacağı, kimlerle etkileşim içinde olacağı, kimleri engelleyeceği, hangi gruplara katılacağı, hangi gruplardan çıkacağı, veri güvenliğinin sağlanıp sağlanamayacağı gibi sorular talep yönüne ilişkin sorulardan sadece bazılarıdır. Bu sorulara verilebilecek ekonomik cevaplar birey tercihlerinin fayda ve maliyetler tarafından motive edildiği varsayımına dayanan rasyonel

davranış hipotezi temellidir. Arz yönünde ise sosyal medya endüstrisi ile alakalı endüstriyel organizasyon soruları da bu piyasaların sınırlarının ne olduğu, firma büyüklüklerinin ne kadar olacağı, rekabet (pazar gücü, giriş ve çıkışlar ve yoğunlaşma vb.) yapısının ne olacağı gibi sorular önemli sorulardandır. Sosyal medya piyasasının hem arz hem de talep yönündeki bu sorulara cevap verilmeden bu endüstrilere ilişkin politikaların etkililiği ve veri güvenliği meselesinin anlaşılması imkânsızdır.

3. Bireysel Veriden Sosyal Veriye Değer Asimetrisi

Bireyin kendisine ait bilginin hem kişisel hem de toplumsal faydasına (ve değerine) ilişkin algı sorunludur. Bireyler kendilerine ilişkin veriyi aşağı-yanlı bir şekilde değerlendirmekte yani olduğundan daha değersizmiş gibi algılamaktadır. Bu yüzden bireyler kendilerine ait veriden çok düşük bir bedel karşılığında vazgeçebilmektedirler. Ancak tek başına bir birey için çok fazla anlam ifade etmeyen bilgi, diğer bireylerin bilgisi ile çok düşük bir maliyetle birleştirilebilmekte, istatistiki güç kazanabilmekte ve ‘sosyal risk’ hesaplamalarında kullanılır hale gelmektedir. Sigorta mekanizmasındaki bilgi ve risk havuzuna benzer bu oluşum, veri toplama, depolama, birleştirme ve analiz maliyetlerinin düşük oluşunun bir sonucudur. Bu manada sosyal veriyi mümkün kılan şey ölçek ekonomileridir. Kişinin kendisi için değeri olduğundan düşük algılanan kişisel veri sosyal veriye dönüştüğünde değeri katlanarak artmaktadır. Bireysel veri ve sosyal veri arasındaki bu değer asimetrisi bireylerin kişisel verilerinden kolay bir şekilde vazgeçmelerine neden olmaktadır. Tek tek bireylerin hem kişisel hem de sosyal veriye talebi son derece düşük iken, reklam ve pazarlama şirketleri, hükümetler, istihbarat, terör ve suç örgütlerinin bu verilere olan talebi son derece yüksektir.

4. Sosyal Medya ve Modern Trampa

Kişisel veri ve toplumsal veri arasındaki değer asimetrisi ve sosyal medya hizmetlerinin ‘sözde’ bedava oluşu, sosyal medya hizmetleri tüketiminin yaygınlaşmasının nedenlerinden biridir. Ancak, bütün ekonomik kaynaklar için söz konusu olduğu üzere sosyal medya platformlarında sunulan hizmetler bedava değildir. Sosyal medya hizmetleri karşılığında ‘nakit’ formunda ya da parasal bir ödeme olmaması bu hizmetlerin ‘bedava’ olduğu anlamına gelmez. Nakit ödeme olmasa da bir barter malın malla değiştirilmesi, yani bir trampa (barter) söz konusudur. Bireyler bu piyasalardan aldıkları hizmetin

karşılığını tercih ve davranışlarına ilişkin veri yani ‘kişisel bilgi’ ile ‘aynı’ olarak ödemektedirler. Sosyal medya platformlarına abone olunduktan itibaren bireyin yaşı, cinsiyeti, lokasyonu, alışkanlıkları, satın aldığı ve merak ettiği ürünler, tercihleri, sağlık durumu, duyu durumu vb. gibi özellikleri satın aldıkları hizmetin bedelinin aynı karşılığı haline gelmektedir. Burada kimin kime ödeme yapması gerektiği sorunu söz konusudur. Cheung (1973) benzer bir sorunu arı petekleri sahipleri ile elma bahçesi sahipleri arasındaki problem etrafında ele almıştır. Yazları arı sahipleri arıların elma çiçeklerinden bal toplaması karşılığı elma bahçelerine ödeme yaparken kışları da elma bahçesi sahipleri polenleme karşılığı arı sahiplerine ödeme yapmaktadır.¹

Sosyal medya platformları esasen “ilgi aracıdır”. Kullanıcılarının ilgisini toplayarak bunu reklam verenlere satarlar ve “ilgi” için rekabet ederler (Prat ve Valletti, 2018). Sosyal medya platformları çok-taraflı piyasalardır ve şebeke etkileri/dışsallıkları tarafından karakterize edilirler.

Çok taraflı ya da çift taraflı piyasalarda fiyat yapısı asimetriktir (Rochet ve Tirole, 2003). Bu pazarlarda faaliyet gösteren teşebbüsler, pazarın fiyata duyarlı tarafında maliyet altı hatta sıfır fiyatlamaya yaparak şebekelerini genişletmek isterler. Öte yandan bu teşebbüsler, sıfır veya düşük fiyatlamaya yoluyla katlandıkları zararları pazarın fiyat duyarlılığı daha düşük olan kesimlerinde daha yüksek bir fiyat koymak suretiyle telafi ederler (Evans ve Schmalensee, 2005). Örneğin, Twitter standart kullanıcılarından herhangi bir bedel talep etmez. Bedeli olmayan bir hizmeti almak için çok sayıda kullanıcı Twitter’da aktif olur. Twitter diğer teşebbüslerden reklam geliri elde ederek tüketici tarafında yaptığı sıfır fiyatlamadan ötürü katlandığı zararı telafi eder. Bir başka ifadeyle, çok taraflı bir piyasanın bir tarafında katlanılan zarar, aynı piyasanın başka tarafında yapılan kâr ile çapraz desteklenir. WhatsApp ise kullanıcılarından herhangi bir bedel istemezken elde ettiği veriyi işleyerek pazarlama analitikleri oluşturmakta ve bu verileri aynı ekosistem içinde yer alan gelir getirici ürünlerde kullanılan yapay zekâların eğitiminde kullanır.

5. Sosyal Medya Sektöründe Pazar Gücü

Sosyal medya platformlarının pazar gücü elde etme eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bu platformların nasıl pazar gücü elde ettikleri ve bu gücü nasıl sürdürdükleri merak edilen konulardan biridir. Benzer hizmetleri sunan çok sayıda platform olduğu halde bazı sosyal medya platformlarının pazar gücü elde edip sürdürmeleri başlıca şu faktörler tarafından belirlenmektedir:

- Orijinal fikir, konsept ve mülkiyet hakları: Tescil edilmiş orijinal fikir ve konsept, sahibine pazar gücü bahşedebilmektedir. Konsept, sosyal medya platformu formatının genel bir ihtiyaçla yerindelik ve zaman bakımından örtüşmesi ya da kendi kavramsal ihtiyacını doğurmasını ifade eder. Twitter, örneğin, zaman maliyeti nedeniyle uzun mesajların okunmaması nedeniyle kısa mesajlaşma konseptine dayalıdır. Tescil edilmiş bu konsept Twitter'a pazar gücü vermektedir ve orijinal konseptte sahip diğer sosyal medya platformları için de aynı durum söz konusudur.

Orijinal fikirlerin korunması için gelişmiş bir mülkiyet hakları koruma geleneği ve bunu destekleyen bir yargı sistemi bulunmalıdır. Bu yüzden, orijinal fikirler mülkiyet haklarının korunduğu ekonomilere doğru hareket etme eğilimindedir. Zihninde orijinal bir fikir taşıyan bir bireyin bunu fikri mülkiyet haklarının daha iyi korunduğu bir ekonomide tescil ettirmesi daha olasıdır. Fikri mülkiyet hakları ve bu hakların korunması kopyalanmayı engellediği için giriş engeli oluşturmakta ve pazar gücü bahşetmektedir.

- Sermaye ve fikir fonlaması: Yeni bir ürüne giden yolda fikir ve sermaye aynı kişi veya ekonomik birimde bir araya gelmeyebilir. Fikirden ticarileşmeye yeni ürünler sermayeye ve reklam harcamalarına ihtiyaç duyarlar. Sermaye ihtiyacını hızlı bir şekilde giderecek yerleşmiş bir sermaye piyasası fikirlerin kısa sürede fonlanmasını sağlamaktadır. Yatırım kararına dayanan bu süreç etkindir ve daha iyi fikirlerin daha yüksek bir sermaye gücüne ulaşmasıyla sonlanır. Sermaye piyasaları gelişmemiş toplumlarda elde daha iyi bir fikir bulunsa bile sermaye birikimini sağlamak mümkün değildir. Bu yüzden yenilikler, yeni ürünler ve ticarileşme sermaye piyasalarının ve fikir fonlaması mekanizmalarının daha gelişmiş olduğu ekonomilerde ortaya çıkma eğilimindedir. Birçok yeni ürünün Amerika Birleşik Devletleri'nden çıkıp yayılmasının sebeplerinden biri budur. Fonlama bulunur bulunmaz ilgili fikir ciddi bir piyasa avantajı kazanmakta ve bunu sürdürmektedir.

- Arayüz özellikleri: Pazar gücü bulunan sosyal medya işletmelerinin sahip olduğu arayüzlerin renk, dizayn, logo, hız, platform uyumu gibi özellikleri kodlama ya da yazılım etkinliklerini yansıtabilir. Bu özellikler, geniş nüfus kitlelerinin zevk ve kullanım kolaylıklarına hitap ederek pazar gücü kazanmalarının sebeplerinden biridir.

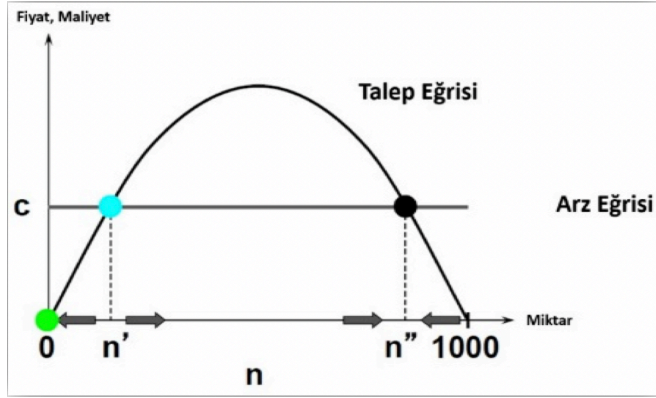
- İlk davranan avantajı: Bir yeniliği ilk olarak piyasaya süren pazar gücü elde edebilir ve sürdürebilir. Schumpeter (1942) bu süreci ‘yaratıcı yıkım’ kavramı etrafında ele almıştır.

- Geçiş maliyetleri ve abone kilitlenmesi: Şebeke etkileri dolayısıyla elde edilen pazar gücünü destekleyen unsurlardan biri de geçiş/transfer maliyetleri ve kilitlenme etkisidir. Gerek doğrudan gerekse dolaylı şebeke etkilerinden ötürü tüketicilerin bir sosyal medya platformundan başka bir platforma geçişi sınırlı olacaktır. Bunun nedeni şebeke dışsallıklarının bir platform üzerinde çok güçlü olmasının bir platformdan başka bir platforma geçişi oldukça “maliyetli” kılmasıdır. Bu duruma tüketici kilitlenmesi adı verilmektedir. Şebeke dışsallıkları ve tüketici kilitlenmesi söz konusu olduğunda, piyasaların çalışması klasik iktisat kuramının anlattığından oldukça farklıdır. Standart iktisat teorisi bize der ki aynı ürünün daha ucuzu piyasaya çıktığında veya aynı fiyata daha kaliteli bir ürün piyasaya sunulduğunda tüketiciler diğer ürüne geçiş yapar. Hâlbuki şebeke dışsallıkları ve tüketici kilitlenmesi söz konusu olduğunda tüketicilerin başka ürünlere veya hizmetlere geçişi bu kadar basit değildir. Örneğin, bir sosyal medya platformunun pazar payının çok yüksek olduğu durumda, bir tüketici grubunun başka bir platforma geçmeye ikna olması için aslında kullanıcıların büyük kısmının toplu halde rakip bir platforma geçmesi gerekmektedir. Ve yine biliyoruz ki sosyal medya platformlarında tüketicinin karşılaştığı fiyat sıfırdır. Bir başka deyişle, tüketicilerin başka bir platforma toplu bir halde göçünü sağlayacak stratejik değişken fiyat değildir. Kullanıcıların bir platformdan başka bir platforma geçişinde bütün mesaj, resim, video, paylaşım, hatıra ve etkileşimlerinin hepsini taşıması son derece maliyetlidir. Diğer taraftan, bu taşıma tek bir kullanıcıyı ilgilendiren bir sorun değildir ve aynı kişisel faydaya ulaşması için kullanıcının ilgilendiği diğer kullanıcıları ikna etmesi ve onların da dijital materyallerini yeni platforma taşıması gerekmektedir. Bu çok zor olduğu için aradaki fayda farkı rekabeti engellemektedir. Böylesi bir toplu geçişin sağlanması ancak radikal bir teknolojik dönüşüm ya da rakip platformun tüketicilere büyük bir fayda sağlayan yıkıcı bir inovasyonu pazara sunması ile mümkündür. Örneğin, 2004-2006 yılları arasında Türkiye’de oldukça popüler olan sosyal networking sitesi Yonja, 2006’dan itibaren yerini Facebook’a bırakmış ve sonrasında Yonja’nın esamesi okunmamıştır. Bunun nedeni, Facebook’un

daha önce kullanıcıların hayal edemeyeceği çok daha zengin bir tüketici deneyimi sunmuş olmasıdır.

- Şebeke Dışsallıkları: Sosyal medya platformlarının konu olduğu şebeke dışsallığı, bu platformların kullanıcı (abone) sayısı arttıkça bireysel bir tüketiciye sağladığı faydanın da artması anlamına gelmektedir. Doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şebeke etkisinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, Twitter'ı daha fazla sayıda kişi indirip kullandıkça bir bireyin Twitter kullanmaktan sağladığı fayda (Twitlerin daha fazla kişi tarafından görülmesi, paylaşılması vb.) artış göstermektedir. Bu doğrudan şebeke etkisidir.

Varian'ın (2014) şebeke dışsallıklarını aşağıdaki grafikte izah etmiştir. Grafikte 1000 bireyli bir pazarda n kişinin, şebeke dışsallıkları ile karakterize edilen ürünü tükettiği bir örnek ele alınmıştır. Bu pazarda toplam talep $n=1000-v$ olup (v , bireyin ürünü değerlemesini göstermektedir) ters talep fonksiyonu $p=n(1000-n)$ olarak yazılabilmektedir. Ürünün satıcılarının hepsinin aynı marjinal üretim maliyetine (c) sahip olduğu varsayımı altında söz konusu ürün için yatay bir arz eğrisi çizilebilir. Bu pazar için, arz eğrisi ile talep eğrisinin kesiştiği üç farklı denge noktası değerlendirilebilir. Birinci durumda hiçbir satıcı ürünü satmaz ve hiçbir alıcı ürünü almaz (yeşil renkle gösterilen denge noktası). İkinci durumda, n' ile gösterilen, az sayıda tüketici ürünü alır (açık mavi renkle gösterilen denge noktası). Üçüncü durumda, n'' ile gösterilen, fazla sayıda tüketici ürünü alır (siyah renkle gösterilen denge noktası). Peki, bu üç denge noktasından hangilerinin ortaya çıkması en muhtemeldir? Açık mavi renkle gösterilen denge noktası durağan değildir: zira tüketicilerin ödeme eğilimi (talep eğrisi ile gösterilmektedir), marjinal üretim maliyetini aştığı sürece söz konusu pazarın büyüklüğü değişme eğilimindedir. Böylece, sadece yeşil ve siyah renkle gösterilen iki denge noktaları durağandır. Bunun anlamı, şebeke dışsallıklarının söz konusu olduğu bir ürünün satıldığı pazarda ya hiçbir satış işleminin gerçekleşmeyeceği ya da pazarın büyük çoğunluğunu oluşturan bir tüketici grubunun ürünü satın alacağıdır.

Şekil 1. Şebeke Dışsalılıklarıyla Karakterize Edilen Bir Pazarda Arz-Talep Dengesi

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bir başka ifadeyle, şebeke dışsalılıklarının söz konusu olduğu bir ürünü ya hiçbir tüketici kullanmayacak ya da pazarı oluşturan tüketicilerin büyük bir kısmı kullanacaktır. Bu iki uç durumun arası pek muhtemel olmayıp, günlük hayatta yapılan gözlemlerimiz de bu kuramsal öngörü ile tutarlıdır. Örneğin sosyal medyada, bir platformu ya tüketicilerin büyük bir kısmı kullanmakta ya da bu platformu neredeyse hiçbir tüketici kullanmamaktadır.

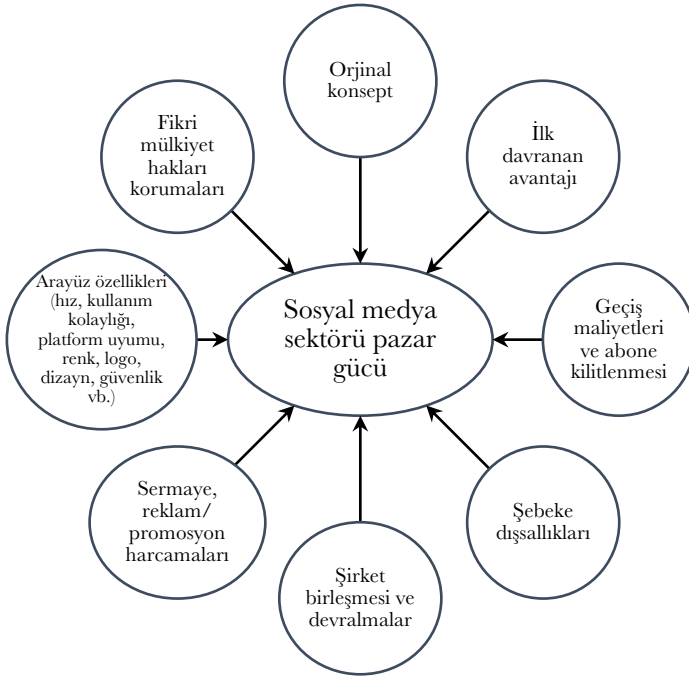
Sosyal medya platformlarının sunduğu hizmetlerinin doğrudan şebeke etkilerinin yanı sıra dolaylı şebeke etkilerinden/dışsalılıklarından da söz etmek mümkündür. Buna göre, pazarın bir tarafında daha fazla sayıda kullanıcının olması, pazarın diğer tarafında yaratılan değerin/faydanın artışı sağlamaktadır. Örneğin, daha fazla sayıda kullanıcı Twitter kullandıkça Twitter pazarın diğer tarafındaki firmalardan daha fazla miktarda reklam geliri elde edebilmektedir. Twitter daha fazla reklam geliri elde ettikçe, daha fazla tüketiciyi bünyesine katacak şekilde hizmetlerini genişletmektedir. Bu şekilde Twitter örneğinde çift-taraflı dijital platformlar için doğrudan ve dolaylı şebeke dışsalılıklarının yol açtığı kendi kendini güçlendiren geri besleme etkilerinden söz etmek mümkündür.

Sosyal medya platformlarının konu olduğu şebeke etkileri belli bir sayıda kullanıcının aktif olmasından sonra devreye girer. Şebeke etkilerinin görülmeye başlandığı kullanıcı büyüklüğü “kritik hacim” olarak adlandırılır. Böylece, bir sosyal medya platformunda kritik hacme ulaşılmasının ardından kendi kendini güçlendiren geri besleme etkileri devreye girer ve bu geri

besleme etkileri, kritik eşğin geçilmesine ve pazarın “kaymasına” yani tek bir teşebbüsün pazara hâkim olmaya başlamasına yol açar. Bu durum, daha önce ifade ettiğimiz bir sosyal medya platformunu ya tüketicilerin büyük bir kısmının kullandığı ya da bu platformu hiçbir tüketicinin kullanmadığı şeklindeki kuramsal tahminlerden ilkinе karşılık gelmektedir.

- Şirket Birleşmeleri: Sosyal medya platformlarının ve genel olarak dijital ekonominin yoğunlaşması sadece çok taraflı piyasa olma özelliği, şebeke etkileri ve yaptıkları inovasyon ile alakalı değildir. Kısaca GAFAM olarak adlandırılan dijital ekonomi devleri (Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft) son 20 yılda toplamda neredeyse 1.000 adet firmayı satın almış (Cabral, 2020) ve bu satın alma ve devralmaların hiçbirisi dünyanın büyük ekonomilerindeki rekabet otoriteleri tarafından engellenmemiştir (Valletti, 2021). Satın alınan bu firmalardan bazıları GAFAM’ın doğrudan rakibiye pek çoğu önemli potansiyeli olan teknoloji teşebbüsleriydi. Şimdi ise zaman içinde devasa büyüklüklere ulaşan GAFAM’ın yol açtığı rekabet problemlerinin nasıl ele alınacağı ve çözüleceği bilinmemektedir. Bu teşebbüsler öylesine bir pazar gücüne sahip olmuşlardır ki bir ülkede beğenmedikleri bir kararla karşılaştıklarında sundukları hizmeti kullandırtmama aşamasına bile geldikleri görülmektedir. Google’ın Avustralya’da elde ettiği gelirlerden haber kuruluşlarına da pay verilmesini şart koşan yasal düzenlemenin yürürlüğe girmesi halinde hizmet vermeyi durduracağını açıklaması bunun bir örneğidir (Hürriyet, 2021). Keza, son günlerde Facebook’un sahibi olduğu WhatsApp’ın kullanım koşullarını tek taraflı olarak değiştirmesi ve bu koşulların kabul edilmemesi durumunda sunduğu hizmetlerden yararlanılamayacağını ifade etmesi, bir başka deyişle, işine gelirse (take it or leave it) tarzı bir yaklaşım göstermesi aslında pazardaki güçlü yerleşik konumundan ve WhatsApp’ın bu konumun zayıflamasının çok zor olduğunu bilmesinden kaynaklanmaktadır.

Sosyal medya sektöründe pazar gücüne yol açan ve pazar gücünü sürdürmeye yarayan faktörlerin büyük çoğunluğunu aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür:

Şekil 2. Sosyal Medya Sektöründe Pazar Gücü

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu faktörlerden her biri tek başına güçlü ve sürdürülebilir bir pazar gücü oluşturmak için yeterli değildir. Ancak bu faktörlerden büyük çoğunluğundan ya da tamamından kaynaklanan bir pazar gücü güçlü ve kalıcıdır. Bu faktörlerden kaynaklanan küresel Pazar gücü hükümetlerin dahi baş edebileceği boyutu aşmış durumdadır. Bu faktörlerin kazandığı avantajlar yenilik veya rekabet tarafından ortadan kalkmadan bu platformları ekonomik olarak durdurmak mümkün değildir. Bu durumda geriye sadece normatif ve idari çözümler kalmaktadır. GAFAM incelendiğinde bu faktörlerin neredeyse tamamına sahip oldukları görülmektedir. Bu durum GAFAM'ın faaliyet gösterdiği sektörün bu gözle irdelenip değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

6. Çoklu Erişim ve Rekabet

Sosyal medya platformları arasındaki rekabeti değerlendirirken dikkate alınması gereken kavramlardan biri de çoklu erişimdir. Çoklu erişim, kullanıcıların aynı anda birden fazla rakip sosyal medya platformunu kullanması olarak ifade edilebilmektedir. Eğer, kullanıcıların rakip sosyal

medya platformlarına aynı anda erişimi söz konusuysa, bu durumda pazar kaymasının yol açacağı anti-rekabetçi endişelerin dengelendiği söylenebilmektedir. Zira çoklu erişimin olduğu durumda hem rakip platformlar kullanıcı sayılarını artırabilirken hem de pazara yeni platformlar girebilmektedir. Böylece, çoklu erişimin pazar yoğunlaşmasını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu, bunun da şebeke etkilerinin ve tüketici kilitlenmesinin olduğu pazarlarda kritik öneme sahip olduğu öne sürülebilmektedir.

Sosyal medya platformları, günümüzde şebeke dışsallıklarının olduğu çift-taraflı piyasa yapısından başka bir yapıya evrilmeye devam etmektedir. Buna göre, sosyal medya platformlarının pek çoğunun çift-taraflı bir piyasadan N-yüzlü pazarlara dönüştüğü öne sürülebilir (Biancotti ve Ciocca, 2018). Örneğin, sosyal networking ile ticaret hayatına başlayan Facebook bugün yüz tanıma teknolojisi, kredi skoru hesaplama, yeni ödeme yöntemleri gibi pek çok alanda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bütün bu faaliyetlerde kullanılan temel girdi kullanıcı verisidir.

Dolayısıyla, bütün bu tartışmaları birlikte değerlendirdiğimizde şebeke dışsallıklarından, bağlantılarımızdan ve alışkanlıklarımızdan ötürü başka bir mesajlaşma uygulamasına geçişimizin oldukça maliyetli ve zor olduğunu, WhatsApp'ın zorunlu tuttuğu yeni kullanım koşullarının aslında bir rekabeti problemini işaret ettiğini; bu koşullara karşı bireysel tüketici olarak oldukça korunmasız olduğumuzu, yeni koşulları biz kabul etmesek bile istatistiksel açıdan bize çok benzeyen birinin kabul etmesi durumunda mahremiyetimizin korunamayacağını, WhatsApp için ise “atı alanın Üsküdar’ı geçtiğini” söylemek mümkündür.

Peki, sosyal medya devlerinin ve genel olarak data-opolilerin (Stucke, 2018) sahip oldukları muazzam pazar güçleri karşısında rekabet otoriteleri ne yapabilir? Burada evveliyatla yapılması gereken GAFAM gibi teşebbüslere artık başka firmaları –ölçek olarak ne kadar küçük ve ihmal edilebilir olursa olsun- devralma olanağının verilmemesidir. Birleşme-devralma kontrolünün tek başına data-opolilerin pazar gücünü dizginleyeceğini öngörmek doğru mudur? Elbette hayır. Birleşme- devralma kontrolüne ilaveten data-opolilerin rakipleri ve piyasaya yeni giren teşebbüsleri dışlayıcı eylemleri de rekabet otoriteleri tarafından hızlı bir şekilde engellenmelidir. Rekabet otoritelerinin yapacaklarının yanı sıra data-opolilerin pazar gücünü dizginlemek için başka

kamu kurumlarının yapacağı yasal ve teknik düzenlemelerin de etkin olması esastır.

7. Güvenlik Maliyetleri ve Sosyal Medya

Sosyal verinin toplanması, depolanması, işlenmesi ve kullanılması devletler için güvenlik sorunu arz edebilmektedir. Sosyal veri sayesinde bir toplumun ‘toplumsal gen haritası’ ya da reaksiyon formülü çıkarılabilir; bu formül toplumsal karmaşa/kargaşa, suç, terör, seçimler ya da siyasi manipülasyon gibi amaçlarla kullanılabilir. Sosyal medyada oluşan bilgi havuzu bir toplumun anlık, saatlik, günlük, haftalık ve aylık duygu, düşünce ve reaksiyon fonksiyonunun elde edilmesine yarayabilir. Bu fonksiyon elde edilip doğrulandığında hedef kitlelerin manipüle edilmesi kolaylaşır. Bütün bunlarla mücadele etmek ve siber güvenliği sağlamak, ciddi kaynak kullanımı gerektiren maliyetli bir iştir.

Sosyal medya platformları, devletlerin hatta bireyin kendisinin dahi fark edemeyeceği bilgilere sahip olabilmeye kapasitesine sahiptir. Sosyal medyada toplanan verinin analizi sayesinde bir bireyin sağlık, aile ve finans sorunları tahmin edilip siyasi eğilimleri tespit edilebilir. Aynı şekilde bir toplumu ‘kırılgan’ yapan ‘sosyal fay hatları’ da sosyal veri ile tespit edilebilir. Geriye kalan zamanı geldiğinde bu bilginin satılmak ya da doğrudan kullanılmak suretiyle ‘kâra’ ya da ‘etkiye’ dönüştürülmez. Örneğin, bir toplumsal kargaşa çıkarılmak istendiğinde bunun için günün en uygun saatinin ya da haftanın hangi gününün bunun için en uygun zaman olduğu öğrenilebilir. Geniş halk kitlelerinin abone olduğu platformlar haber ve paylaşımları belli algoritmalar dâhilinde yönlendirebilmektedirler. Belli bir abone grubuna belli mesajları sınırlanırken, seçilmiş diğer gruplarda aynı mesaj veya bilgi sürekli bir şekilde paylaşılabilir. Bu, tarlasını sulayan bir çiftçinin vananın başına geçip tarlasının neresini sulayacağını kontrol etmesine benzer bir şekilde sosyal veriyi kontrol edenlerin hangi tür veriyi nereye ne zaman yönlendireceklerini seçmeleri ve sonucu manipüle etmesidir. Örneğin, Facebook’un yüklenen ve paylaşılan dijital materyalin kimlere ulaşacağını bir algoritma ile sınırlandırıp manipüle edebildiği bilinmektedir. Bu, sadece ticari sonuçlara sahip olacak kadar ‘masum’ bir kapasite değildir. Ticari ürünler için yaygın bir şekilde kullanılan bu stratejinin siyasi veya uluslararası ilişkiler amaçları için de kullanıldığı bilinmektedir. Akar vd. (2015) tarafından yapılan ampirik çalışmada; yapısal eşitlik modeli sonuçları, sosyal etkinin en çok

alternatiflerin değerlendirilmesini etkilediğini, sosyal etkinin sosyal etki kaynaklarından ve sosyal platform aktivitelerinden anlamlı şekilde etkilendiğini ve sosyal platform aktivitelerinin etkisinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu yüzden, sosyal veri ticari işletmeler kadar hükümetler, istihbarat örgütleri, suç ve terör örgütleri için son derece değerlidir. Özellikle ülke dışı kaynaklarda depolanan bu etkileme ve manipülasyon gücünün kontrolü son derece maliyetlidir ve bu güç kontrol edilemediğinde tehlikelidir. Reklam geliri için sosyal medya şirketlerinin veri toplaması ve bu veriyi kullanmasının sadece bir pazarlama aracı olarak görülmesi ve kanıksanması bir masumlaştırma ve uyuşturma çabasının ürünüdür. Bu yüzden ‘big data’ sadece toplanan verinin hacminin değil ‘amacının’ da ‘big’ olduğunu ima eden bir kavram olarak algılanmalıdır. Sosyal veri topladığı aşık yabancı sosyal medya şirketlerinin faaliyetleri konusunda toplumsal bilinç artırılmalı, bu faaliyetler çok sıkı bir şekilde denetlenmeli ve uygun yasal düzenleme çok geç olmadan yapılmalıdır.

Sosyal medya platformlarının topladığı ‘büyük verinin’ boyutu ve kapsamı, hükümetler tarafından uygun bir maliyetle kontrol edilemeyecek kadar karmaşık ve derindir. Bunun bir sebebi toplanan verinin genelde ülke dışı sunucularda depolanmasıdır. Diğer bir zorluk ise bu alanda istihbarat ve ticari faaliyetin iç içe geçmiş olmasıdır. Sosyal medya platformlarının kontrol zorluğu gereği ‘verileri paylaşmayacağı’ önermesi inandırıcı ve yeterli değildir. Sosyal medya platformlarının veri toplama/depolama süreç ve teknolojileri bir asimetrik bilgi sorunudur. Hükümetlerin ve tek tek bireylerin bu platformların kullandığı teknolojiyi ve faaliyetlerinin hukuki boyutunu anlık bir şekilde anlamaları devasa yatırımlar gerektireceği için son derece maliyetlidir. Diğer taraftan, sosyal medya platformları hükümetlerin ihtiyaç duyduğu acil durumlarda iş birliği yapmayı reddedebilirler. Bu, hem insani hem de siyasi sonuçlar doğurabilir.

8. Bir Kalite Parametresi Olarak Güvenlik

Bu yazının kaleme alındığı dönemde, WhatsApp’ın kullanım koşullarını değiştirmesi ve kullanıcı bilgilerinin Facebook ve iştirakleriyle paylaşılmaya zorlanması güvenlik ve kalite bağlamında irdelenmelidir. Böylesi bir zorlama “tüketiciyi koruma ve gizlilik” odaklı hukuki bir problem gibi ele alınabilir. Ancak, ortada aslında bir rekabet problemi vardır. Tüketici mahremiyeti,

WhatsApp’ın sunduğu hizmet için bir kalite parametresi olarak görülebilir. Burada WhatsApp edindiği Pazar gücünü kötüye kullanarak tüketiciye sunduğu ürünün “kalitesini” düşürmektedir. Tüketicinin kendini güvende hissetmesini sağlayan mahremiyet politikası WhatsApp tarafından kötüleştirilmiştir. Her ne kadar tipik bir kullanıcı WhatsApp’a herhangi bir fiyat ödemesi de yeni koşulları kabul etmesi halinde kullandığı hizmetin kalitesi düşecektir. Burada temel olarak hatırlanması gereken husus rekabetin pek çok parametre üzerinden gerçekleştiği; fiyatın bunlardan sadece biri olduğu; tüketici seçimi, kalite, yenilik gibi pek çok parametrenin dijital platformlarda fiyattan çok daha önemli olduğu, bu parametrelerde bir sınırlama olursa bunun esasında bir rekabet problemi olduğudur.

Bu noktada, mahremiyet ve güvenlik endişesi taşımayan, yani kalite duyarlılığı düşük olan WhatsApp kullanıcılarının aklına şu soru gelebilir: “benim verilerim başkalarıyla paylaşılsa ne olur paylaşılmasa ne olur?” Eğer bir kullanıcı, verilerinin Facebook ve iştirakleri ile paylaşılmasına izin verirse, aslında istatistiksel olarak pek çok açıdan kendisine benzeyen ama mahremiyet tercihleri daha katı olan kullanıcıların da verisini bir anlamda paylaşmış olmaktadır. İktisadi terminolojide ifade edildiğinde, bir kullanıcının WhatsApp’ın yeni koşullarını kabul etmesi, kendisine benzeyen diğer kullanıcılar için bir negatif dışsallık oluşturmaktadır (Valletti, 2021; Acemoğlu vd., 2019).

WhatsApp meselesinde akıllara gelen bir başka soru da şu olabilir: “WhatsApp zaten benden alacağını almamış mıdır?” Yani, WhatsApp hâlihazırda tüketicilere hiper- hedeflenmiş reklamlar sunmasına olanak tanıyan istatistiksel içgörülerini, daha önce topladığı kullanıcı verilerini işleyip yapay zekâ algoritmalarını eğiterek elde etmemiş midir? Bu soruya verilecek kanıt-temelli kesin bir yanıtımız olmamakla beraber cevap muhtemelen evettir. Demek ki bir kullanıcıyı eski kullanım koşullarında WhatsApp’ta tutmanın sağladığı marjinal gelir/fayda, o kullanıcıyı WhatsApp’ta tutmanın marjinal maliyetinden yüksek değil ki, WhatsApp bir “işine gelirse” teklifini kullanıcılarına sunuyor. Bir başka ifadeyle, bütün kullanıcılar WhatsApp’ı bugün terk etse bile bu platformun elinde arzu edeceği hedeflemeleri yapabilecek yeterlikte toplumsal veri mevcut olabilir.

9. Sonuç

Bilgi güçtür ve bilgiyi elinde tutan güce sahip olur. Diğer taraftan, bilgi dinamikdir ve değişime tabidir. Değişen bilgiye hakim olan değişimi yakalar ve değişimi değiştirir. Sosyal medya platformları, hükümetlerin dahi toplayamayacağı bilgiyi ve sosyal veriyi ticari faaliyet adı altında toplama ve kullanma kapasitesine sahiptir. Bu durum, mücadele edilmesi son derece maliyetli bir güvenlik sorunudur. Kişisel veriler kanunla koruma altına alınmışken haberleşme ve eğlenceye dayalı ticari faaliyet adı altında toplanan ‘sosyal veri’ korunamamakta ve ülke dışı sunucularda depolanmaktadır. Sosyal veri sayesinde bir toplumun reaksiyon fonksiyonu ve sosyal fay hatları istihbarat, suç ve terör örgütleri tarafından çıkarılıp manipüle edilebilir. Diğer taraftan, sosyal medya platformları haberleşme, sağlık ve eğitim gibi alanlarda refah artıncı etkilere de sahip olabilir. Bu yüzden, ‘sosyal veri’ tanımlanıp yasal olarak düzenlenmelidir ve bu verinin ülke dışına çıkışı yasaklanmalıdır. Kişisel Verinin Korunması Kanunu sosyal verinin korunmasına yetmeyebilir ve bu kanuna benzer bir yasal düzenleme sosyal verinin korunması için de yapılmalıdır.

Ekonomik prensipler gereği sosyal medya platformları ciddi pazar gücü elde etme eğilimindedir. Bu çalışmada açıklanan sebepler nedeniyle bu platformların pazar gücünü kırmak son derece zordur. Diğer taraftan, ekonomik ve endüstriyel organizasyon prensipleri gereği sosyal medya platformları bir veya birkaç ülkede kümelenme eğilimindedir. Bu yüzden sosyal medya işletmeleri finans kurumları, sağlık kurumları ya da hava ulaşımı işletmeleri gibi yoğun bir şekilde düzenlenmeli ve denetlenmelidir. Düzenleme ve denetlemeler; pazar gücüne (tekelleşme, tröstleşme) karşı müdahaleler, idari/hukuki müdahaleler ve eğitim/farkındalık müdahalelerini tamamlayıcı bir çerçevede ele almalıdır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Makhdoumi, A., Malekian, A., & Ozdaglar, A. (2019). Too much data: Prices and inefficiencies in data markets (No w26296). National Bureau of Economic Research.
- Akar, Erkan & Hale Fulya Yüksel & Zeki Atıl Bulut. (2015). “The Impact of Social Influence on the Decision-Making Process of Sports Consumers

- on Facebook”. *Journal of Internet Applications and Management*. 6(2). Pp. 5-27.
- Cabral, Luis M. B (2020). “Merger Policy in Digital Industries”, CEPR Discussion Paper No. DP14785, 28 Mayıs 2020, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3612854.
- Cheung, Steven N. S. 1973. “The Fable of the Bees: An Economic Investigation”. *The Journal of Law & Economics*. Vol. 16. No. 1. (Apr.). pp. 11-33.
- Evans, D. S., & Schmalensee, R. (2005). The industrial organization of markets with two-sided platforms (No. w11603). National Bureau of Economic Research.
- Hürriyet (2021). “Google yasaya sinirlendi! O ülkede hizmet vermeyi durduracağını açıkladı”, *Hürriyet*, 22 Ocak, 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/google-yasaya-sinirlendi-olukede-hizmet-vermeyi-durduracagini-acikladi-41721785>.
- Rochet, J. C., & Tirole, J. (2003). Platform competition in two-sided markets. *Journal of the European Economic Association*, 1(4), 990-1029.
- Schumpeter, J. 1942. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Bros.
- Stucke Maurice E. (2018). “Here Are All the Reasons It’s a Bad Idea to Let a Few Tech Companies Monopolize Our Data“, *Harvard Business Review*, 27 Mart, 2018, <https://hbr.org/2018/03/here-are-all-the-reasons-its-a-bad-idea-to-let-a-few-tech-companies-monopolize-our-data>.
- Valletti, Tommaso (2021). ““An Offer We Can’t Refuse”: How We Gave Away Our Data and Made Big Tech What It Is Today, *Promarket*, 18 Ocak 2021, <https://promarket.org/2021/01/18/facebook-whatsapp-terms-of-service-ads-data-privacy/>.

SİBER UZAY, SİBER GÜVENLİK, DİJİTAL EGEMENLİK KAVRAMLARININ ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

HATİCE KÜBRA ECEMİŞ YILMAZ¹

Öz

Siber uzayda etkili uluslararası hukuk kurallarının olmaması, teorik ve politik tartışmalarda konunun büyük ölçüde gündeme gelmesine yol açmıştır. Çünkü siber alandaki karmaşıklıklar aktörlerin anlaşma yapmalarını zorlaştırır ve bu da devletler tarafından kabul edilebilecek bağlayıcı kuralların konulmasına engel olmaktadır. Akademik platformlarda yapılan tartışmalarda siber uzay üzerinde uluslararası hukuk kurallarının oluşturulmasında devletlerin etkin rolünün olması gerektiğine inananlar ile siber uzayın devletlerden bağımsız özgür bir alan olarak kalması gerektiğine inanlar farklı kutuplara ayrılmıştır. Yine akademik alanın dışında da, siber uzayla ilgilenen uluslararası kurumlarda yapılan tartışmaların çoğu siber uzayda aktörlerin karmaşık yapısından dolayı uluslararası hukuki düzenin, yargılama yetkisinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Son birkaç yılda, başta devletler olmak üzere birçok uluslararası aktörün, internet ile ilgili bilgi, iletişim, veri ve altyapı üzerindeki kontrolünü sağlama konusundaki ilgilerini artırmak için dijital egemenlik fikrini teşvik etmesi konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. Ayrıca bu durum, siber güvenliğe ilişkin gelecekte oluşturulabilecek uluslararası hukuk normları içinde daha fazla zorluklar yaratmaktadır. Cevap aranması gereken konular devletlerin dijital egemenliklerini öne sürdüğü siber uzaydaki davranışları üzerinde uluslararası hukuk kurallarının geçerliliğinin olup olmadığı, siber uzayda kontrol ve denetimin mevcut uluslararası hukuk kuralları ile zorluğunun nasıl çözülebileceği, siber uzay ve dijital egemenlikte uluslararası hukuk kurallarının nasıl yer bulabileceği.

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/9 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Dr. Öğr. Üyesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Hukuk Fakültesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

1. Giriş

Özellikle son yıllarda, siber uzay kavramı genişlemiş ve insan yaşamının birçok yönünü etkilemiştir. Devletler, örgütler ve bireyler, siber uzayın sunduğu fırsatlardan kapsamlı bir şekilde yararlanmıştır. Siber alan, uluslararası toplumun geleneksel siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarına meydan okumuştur. Bu, iletişimin hızını, hacmini ve kapsamını radikal bir şekilde artırıp devletlerin yönetim biçimini, şirketlerin hizmet ve kamu mallarını sunma stilini, bireylerin çevrimiçi sosyal ağlarla etkileşime girmesini ve vatandaşların sivil topluma katılma şeklini büyük ölçüde değiştirmiştir (Betz ve Stevens, 2011). Bu gelişmelerle birlikte, siber uzayın ortaya çıkışı, bireysel ve toplu güvenlik için de büyük zorluklar ortaya çıkarmıştır. Kritik ulusal altyapı, siber saldırılara karşı savunmasız kalmış olup; dünya ekonomisi siber suç ve siber casusluk tarafından tehdit edilmeye ve bireyler ise bilgisayar korsanları tarafından terörize edilmeye başlamıştır. Siber alanda, siber saldırılar ulusal sınırları aşmakta hem sivil hem de askeri ağları etkileyebilmektedir. Devletler açısından ise, bunların izlenmesi ve takibi zordur. Askerler, terörist gruplar ve hatta bireyler artık sadece askeri bağlantılara karşı değil, aynı zamanda bilgisayar ağlarına bağlı kritik altyapılara karşı da siber saldırılar başlatma yeteneğine sahiptir (Liaropoulos, 2011b). Haberler, özel ve kamusal iletişimin kesintiye uğradığı, bankacılık sistemlerinin manipüle edildiği ve hatta askeri iletişim sistemlerinin tahrip edildiği vakalarla doludur. İlgili duruma sosyal medya şirketlerinin içerisinde yer aldığı seçim manipülasyonları örnek olarak verilebilecektir. Bu manipülasyonlar uluslararası platformlarda artık devletler için güvenlik sorunu haline gelmeye başlamıştır. Cambridge Analytica adındaki danışmanlık şirketi, 2015 yılı içerisinde çok sayıda Facebook kullanıcısının verilerini izin almadan elde etmiş, seçim çalışmalarında da ele geçirdiği bu bilgileri kullanmıştır. Facebook tarafından üyelerinin verilerinin kullanılmış olduğu bu nedenle de sorumlu olunacağı kabul edilmiştir (Kozłowska, 2018). Yine 2016 yılındaki Amerika Başkanlık Seçimlerinde sosyal medya mecraları üzerinden müdahale edildiğine dair ortaya çıkan haberler devletlerin karşı karşıya kaldıkları güvenlik riskini daha çok gözler önüne sermektedir. Bunun sonucunda, kaçınılmaz olarak bir dizi soru ortaya çıkmaktadır. Devletler siber uzaya nasıl uyum sağlayacaktır? Devletlerin sınırsız bir dünyada yetkilerini ve kontrollerini kullanmaları mümkün müdür? Bu soruların doğru şekilde cevaplanabilmesi için, devletlerin uluslararası hukuk düzenini koruyacak şekilde etmesi gerekmektedir. Çünkü uluslararası düzenin korunamaması devletlerin gelecekte kendi çıkarlarını da olumsuz yönde etkileyecektir. Bu

nedenle devletlerin siber uzayda da uluslararası düzeni sağlamak için çalışmalara başlaması gerekmektedir.

2. Siber Uzayda Uluslararası Hukuk ile ilgili Süregelen Sorunlar

Siber uzay devletlerin ya da insanların faydalanabileceği, olumlu faaliyetlerin yer alacağı bir alan olarak karşımıza çıkabileceği gibi, silahlı saldırı boyutuna ulaşabilecek siber saldırıların oluşabileceği, insanlara ve devletlere zarar verebilecek bir alan olarak da karşımıza çıkabilir.

Devletler siber saldırıların uluslararası hukukta var olan savaş hukuku kuralları içerisine dahil edilip edilemeyeceğini tartışmaya devam etmektedirler. Bu nedenle de, siber uzayın uluslararası hukuk kuralları ile düzenlenmesi fikri 1996'dan bu yana, hukuk uzmanları, iş aktörleri ve devletler tarafından sürekli gündeme gelmiştir. Bazı devletler bu durumu kendi iç hukuklarına uygun olarak tek başlarına yürütmeye çalışmıştır. Örneğin 2017 yılının Ekim ayında Almanya'da kabul edilip 2018 yılında yürürlüğe giren Sosyal Medya Alanlarındaki Hukuki Uygulamaların İyileştirilmesi yasası Avrupa içerisindeki ilk sayılabilecek düzenlemelerden bir tanesidir. Bazı devletler ise ortak karar verilebilmesini sağlamak amacıyla örgütler kurup yasal düzenlemeler ya da regülasyonlar yapmaya başlamışlardır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde, bu amaçla oluşturulan Siber Savaş Komutanlığı, siber saldırıların askeri amaçlı kullanımını resmi olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre, bir siber saldırı düşmanca hareket ederek hedef alınan devletlerin siber alandaki sistemlerine zarar verilmesidir (Hathaway vd., 2012: 825). Diğer bir tanım ise, Şangay İşbirliği Örgütü tarafından yapılmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü ülkeleri arasında Uluslararası Bilgi Güvenliğini Sağlamaya Yönelik İş Birliği Anlaşmasında yapılan tanımda ise siber saldırılar için, yeni iletişim ve bilgi edinme sistemleri üzerindeki teknolojik gelişmeler nedeni ile sivil hatta askeri nitelikte düzeni bozabilecek derecede uluslararası güvenlik sorunlarına neden olabileceği ifade edilerek bu nedenle de siber saldırılara karşı uluslararası mücadelenin ulusal mücadeleye tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Örgütün siber saldırılara ilişkin tanımlama yaparken, daha kapsamlı bir tanım yaparak siyasi istikrarı da içine aldığı görülmektedir. Sonuç olarak, ulusal ve uluslararası yapılanmalar tarafından ortaya atılan siber saldırı tanımlarında ortak ifadeye ulaşılamamasından kaynaklanan uygulama zorluğu ve karmaşıklığı çıkmaktadır. (Hathaway vd, 2012: 826-828).

Uluslararası hukuk açısından siber saldırıların değerlendirilmesini gerekli kılan sebeplerin başında siber uzayda kimlik tespitinin veya saldırının gerçekleştiği mekanının neresi olduğunun anlaşılıp tespit edilmesinin zor olmasıdır. Örneğin saldırının gerçekleştiği merkez yurtdışında olabilmekte, devletlerin ulusal sistemleri içerisinde de irtibat merkezleri ya da temsilcilikleri olmadığı için yapılan saldırıların tespiti, sona erdirilmesi ya da delilleri temini konusunda zorluklar çıkabilmektedir. Yine bu durumlara karşı devletler ulusal bazda karar almış olsalar da, alınan kararların uygulanması konusu yine problem oluşturmaktadır.

Uluslararası hukuk bakımından uygulanabilir bilinen kuvvet kullanma yasasına siber saldırılar açısından da başvurulabileceği görüşünü ABD, Çin, Rusya, İran, İtalya, Hollanda, Macaristan devletleri ile Avrupa Birliği ve BM gibi uluslararası örgütler savunmaktadırlar. (Roscini, 2014). Resmi olarak en iyi örnek 2013 ve 2015 yılında BM Uzmanlar Heyeti tarafından yayımlanan raporlarda, uluslararası hukuk kurallarının siber uzayın içinde uygulanabileceğinin belirtilmiş olmasıdır.

Ancak siber uzayla ilgili bağlayıcı ve iyi işleyen uluslararası hukuk kuralları ilgili alanda devam eden tartışmalar nedeni ile hala mevcut değildir. Bu tartışmalar, siber uzayda uluslararası kamu hukukunun temel ilkeleri ve özellikleri nedeni ile yargılamada, tahkimde ve uluslararası hukuk normlarının formüle edilmesinde yaşanan zorlukları merkezinde yer edinmektedir. Devlet egemenliği ile ilişkili olarak doğan yargı yetkisi ülkesel olmasına rağmen uluslararası hukukta aksine bir kural yoksa devletler, yargı yetkilerinin kullanım alanlarını serbestçe genişletebileceklerdir. (Rabinovitch, 2004: 505). Yine, belirtilmesi gereken husus, uluslararası hukuk normlarındaki yargı yetkileri genel olarak hukuk kurallarının uygulanabileceği bölge ile ilgilidir. Siber uzaydaki hukuk konusu olabilecek aktörler devletlerden, internet şirketlerinden, büyük ya da küçük işletmelerden, bireylerden ve bunlara benzer çok çeşitli aktörlerden oluşabilirler. Her bir aktör siber uzay ile ilgili kendi ilgi alanlarına göre farklı sorunlara sahip olabilirler. Bu nedenle de siber uzayda uluslararası hukuk kurallarının yapılmasının kimler için meşru olacağının ya da hangi konuları içereceğinin tespit edilmesi son derece güç olacaktır. Siber uzay kavramı düşünüldüğünde ilgili davranışların nerede, kim tarafından, nasıl yürütüldüğünün tespiti de giderek zorlaşmaktadır. Özellikle siber saldırıyı gerçekleştiren bir devlet ise, bu davranışın devlete atfedilebilmesi (isnat edilebilmesi) sorunu akademik alanda pek çok kez tartışılmıştır. (Rid ve Buchanan, 2014). Siber uzayda siber saldırıların etki alanı açısından,

uluslararası aktörler, siber uzayın durumu konusunda bir anlaşmaya varamamışlardır. (Liaropoulos, 2017). Sonuç olarak, siber uzayda uluslararası hukukun yargı yetkisini belirleyebilmek büyük zorluklar yaratmaktadır.

Siber uzayda aktörlerin karmaşık durumu uluslararası hukuk içerisindeki tahkim yoluna başvurmayı da zorlaştırmaktadır. Siber uzaya uygulanabilecek hukuk kurallarında, aktörlerinin çeşitliliği nedeniyle, uyumsuzluk çözüm mekanizmalarının ve tahkim yetkisini kimin alması gerektiği konusunda ulaşılan, evrensel olarak kabul edilmiş bir yasal norm hâlâ yoktur. Lahey' de bulunan Uluslararası Daimi Tahkim Mahkemesi, halihazırda uzay, enerji ve çevre davalarına bakmakla yetkilidir. Bu nedenle de siber uzayda hüküm veren taraf olabilme ihtimali vardır. Bununla birlikte, bu tür yetkileri ve otoriteleri siber uzay kullanabilmek ve verilen kararları bağlayıcı kılmak için tarafların en başta uzlaştıkları tahkim sözleşmesinde hakemlerin verecekleri karara uymayı taahhüt etmeleri gerekmektedir. Yine siber uzay ile ilgili içtihatların oluşmasının zorluklarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Hukuk kuralları açısından her ne kadar Budapeşte Sözleşmesinin siber uzay ile ilgili konuları içeren uluslararası antlaşma olduğu söylenebilse de, anlaşmazlıkları çözmek adına bağlayıcı bir mekanizmasının olmaması, siber saldırılardan çok siber suçlara odaklanmış olması, genellikle devlet merkezli olması sözleşmeyi zayıf hale getirmektedir.

3. Siber Uzayda Güvenlik

Gelişen teknoloji ve iletişim araçları sonucunda, siber savaşların geleneksel savaşlara nazaran daha cazip olduğu düşünülmeye başlanmıştır. 1) Maliyetin düşük olması, 2) tanınma veya tespit edilmenin zor olması, 3) sınır tanınmaması, 4) beklenmedik anda saldırıda bulunabilmesi ve 5) geniş etki alanına rağmen can kaybının olmaması ya da çok az düzeyde olması siber savaşları daha cazip hale getiren nedenler arasında sayılabilecektir. İlgili avantajlar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen siber savaşlara örnek olarak Estonya (2007) ile Gürcistan (2008) Savaşları gösterilene bilinecektir. (O'connell, 2012: 188; Ashmore, 2009). Estonya'nın Tallinn şehrinde 2007 yılında gerçekleşen savaş, Bronz Asker adı verilen anıtın bulunmakta olduğu Tallinn Meydanından kaldırılıp yerinin değiştirilmesi kararı ile ortaya çıkmıştır. Siber saldırılar, hükümeti, gazeteleri, cep telefonlarını, acil müdahale sistemlerini ve bankaları hedef alarak Estonya iletişim ağlarını geçici olarak bozmuştur. Hedefler Estonya cumhurbaşkanlığını, parlamentosunu ve birçok hükümet Bakanlığını içermiştir. Estonya Hükümeti

gerçekleşen saldırının Rusya kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu iddia Rusya tarafından kabul edilmemiştir. Devlete atfedilme sorunu nedeni ile Estonya misilleme de bulunamamıştır (Tsarougias 2012; O'connell, 2012: 192). Estonya'nın siber savaştan korunması için siber savaş birimi faaliyete geçirilmiştir. Rusya'nın Estonya saldırısını gerçekleştirdiği isnat edilmesinin zorluğu yüzünden ispat edilememiş, sadece iddia seviyesinde kalmıştır. Ancak bu durumun NATO devletleri ile, ABD gibi Batılı ülkeler açısından gelecekte tehdit unsuru oluşturabileceği düşünülmüştür. NATO üyesi olan Estonya'nın maruz kaldığı bu saldırılardan sonra, NATO üyesi diğer devletler bir yandan ulusal siber güvenlik stratejilerinin kendi kendilerine kurmaya çalışırken, diğer yandan Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi, Tallinn'de kurulmuştur. NATO müttefiki olan devletlerin siber savaşın uluslararası hukuktaki yerini anlamaları, ayrıca böyle saldırılara karşı uygulayabilecek kuralların belirlenebilmesi için Tallinn El Kitabı yazılmıştır.

2008 yılına gelindiğinde ise Gürcistan, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak amacı ile Güney Osetya'ya yönelik operasyonlara başlamıştır. Ardından, Rus güçleri de Osetya'ya gelmiş, Gürcistan'ı işgal amacı ile saldırı başlatmıştır. Bunun akabinde, Rusya geleneksel savaşın yanında Gürcistan'a karşı siber saldırılarda bulunmaya başlamıştır (O'connell, 2012: 192-193). Rusya başlattığı siber savaş ile Gürcistan hükümetinin web sitelerine, medya ve iletişim hizmetlerine siber saldırılar düzenlemiştir. Estonya davasında olduğu gibi, bu saldırıların arkasında kimin olduğuna dair bir kanıt bulunamamıştır. Rusya, saldırıların arkasında olduğuna ilişkin ileri sürülen iddiaları kabul etmemiştir.

Siber savaşlarla ilgili olarak, İran Nükleer tesislerine yönelik ABD tarafından gerçekleştirildiği ileri sürülen Stuxnet isimli virüsün neden olduğu zararlara değinmek gerekecektir. Bu siber saldırıda İran Nükleer tesislerinde virüs sisteme bulaşmıştır. Virüs tüm sistemi etkisi altına almış, nükleer tesiste fiziksel zararlara neden olmuş, tesisin belli kısımlarını işlemez hale getirmiştir (O'connell, 2012: 194; Çelik, 2013: 137-175). İnternetin var olmasına bağlı kalınmaksızın bilgisayarların veri girişi yapılabilen araçlarla ele geçirebileceğini göstermesi açısından öneme sahiptir. Ayrıca, Stuxnet saldırısından önce siber saldırılar ile sadece yazılımlara veya ağlara zarar verildiği görülürken, Stuxnet ile beraber siber saldırılar ile fiziki olarak da zararların da meydana gelebileceği ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen olaylar, devlet ve devlet dışı kötü niyetli kişilerin hükümetlere, özel kuruluşlara ve sıradan vatandaşlara ait milyonlarca bilgisayarı ele geçirme ve kontrol etme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler nedeni ile

uluslararası hukuk alanında da tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. (Hughes 2010; Tikk vd., 2010; Schmitt, 2013; Zeng, vd., 2017; Woods, 2018) Siber alan ile ilgili pek çok konuyu derinlemesine ele alan büyüyen bir literatür vardır, ancak sonuç bulmak açısından yeterli değildir.

Siber uzayın karmaşıklıklarını çözmeye çalışan biri egemenlik kavramını görmezden gelemeyecektir. Sonuçta, devlet egemenliği büyük ölçüde mevcut uluslararası düzeni tanımlar. Birleşmiş Milletler, tüm üyelerinin egemen eşitlik ilkesine dayandığını kabul etmektedir. Devlet egemenliğinin korunması hem uluslararası kuruluşlar hem de bireysel devletler için en önemli önceliktir (Franzese, 2009). Egemenlik kavramına odaklanmanın iki nedeni vardır: Birincisi, bölgesel bir varlık olan devletin siber uzay gibi bölgesel olmayan ve sınırsız bir alanda egemenliği, dolayısıyla otorite ve kontrolü nasıl uygulayabileceğini keşfetmek; ikincisi, siber uzayda egemenlik tartışmasını çerçeveleyerek, siberle ilgili diğer sorunları ele almak için yararlı bir çerçeve geliştirmek. Bununla birlikte, bu tartışmanın bir başlangıcı olarak, "siber uzay" ve "egemenlik" terimlerinin tanımlanıp, yorumlanmasına ihtiyaç vardır.

Siber saldırılara ile ilgili olarak uluslararası hukuk kuralları oluşturulmaya çalışılırken, konulacak kuralların ya da yapılacak tanımların ilgili devletin ulusal sınırlarında oluşabilecek siber saldırıların yanı sıra uluslararası platformda ortaya çıkabilecek hukuka aykırı saldırı veya hareketleri de kapsamaması gerekmektedir. Yapılacak tanımlamalarda, gelişen teknolojiler göz önünde bulundurulmalı ve çerçeve hükümler oluşturulmalıdır. Bu çerçeve hükümlerin ilk olarak devletlerin hangi tür saldırılarının siber saldırı olarak nitelendirilebileceğini, devletlerin gerçekleştireceği hangi hareketlerin siber savaşa neden olabileceğini içermesi gerekmektedir. Yine siber saldırı ya da siber savaş kavramlarının belirlenmesi için çerçeveler çizildikten sonra, devletlerin iç hukuk düzenlemeleri ile gerçekleştirmiş olduğu hareket ya da davranışların sorumluluklarından kurtulamayacağını belirtmesi gerekmektedir. Bu durumda uluslararası hukukta devletlerin ortak olarak oluşturacağı yeni sözleşmeye uyum açısından devletlerin iç hukuklarında gerçekleştirilecek siber saldırı düzenlemeleri yapması gerekecektir. Ayrıca yeni düzenlemelerde siber saldırıların devletlere atfedilebilmesi sorununun çözümlenebilmesi için devletlerin işbirliği içerisinde hareket ederek, devletlerin ilgili siber saldırıların devletlere atfedilme sorununa da çözüm önerisi getirmesi gerekmektedir.

4. Siber Uzayda Dijital Egemenlik

Siber uzay, tüm iletişim ağlarının, veri tabanlarının ve bilgi kaynaklarının küresel bir sanal sistemde birleştirilmesi anlamına gelir. Kara, deniz, hava ve uzay ile keskin bir tezat oluşturan siber uzay, doğanın bir parçası değildir; insan yapımıdır ve bu nedenle yapılmayabilir ve düzenlenebilir (Herrera, 2007; Gourley, 2014: 279-286). Her ne kadar sınırsız gibi gözükse de, siber uzay, mevcut fiziksel yapılarla sınırlıdır. Siber uzayı oluşturan şeylerin çoğu, devletlerin egemen topraklarında yer almaktadır (Betz ve Stevens, 2011).

Siber uzayın çalışması için fiziksel bir altyapıya ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu altyapı karasaldır ve bu nedenle devlet egemenliğinden muaf değildir (Gourley, 2014: 279-286; Von Heinegg, 2012). Siber uzay düzenleme ve gözetim gerektirir. Siber uzayda faaliyet gösteren şirketler, işlerini yürütmek için devletlerin kurallarına ihtiyaç duyar (Gourley, 2014; Carr, 2016; Wu, 1997). Son olarak, devletlerin siber uzayda yer almaları için ve ulusal güvenlik nedenlerinden dolayı bu alanda denetim uygulamalarını sağlamaları gerekmektedir. Devletler, egemenliği başarılı bir şekilde tesis etmek ve dolayısıyla siber uzayda düzeni sağlamak için hem teknik hem de siyasi nitelikte bir dizi kritik sorunu çözmek zorundadır. Siber uzayda oluşan siber saldırıların devlete atfedilememe, isnat edilememe problemi egemenliğin uygulanmasında büyük bir engeldir. Devletler, aktörleri belirleme ve siber saldırıları geri izleme yeteneği kazanmadıkça, siber uzayda güç kullanma iddiaları zor olacaktır.

Dijital egemenlik, uluslararası aktörler tarafından dijital alanda erişim, bilgi, iletişim, ağ ve altyapıyı kontrol etme ve yönetme fikridir. (Couture ve Toupin, 2019). Son yıllarda Çin ve Rusya'nın dijital egemenlik üzerine siber ittifak yapması ; Snowden ve Wikileaks davaları; ve Google-Apple-Facebook-Amazon 'un yükselişi nedeni ile konu daha da popüler olmuştur. Bu durumlar, devlet aktörleri için elverişli olan siber alanla ilgili uluslararası hukukun yeni iklimini açık bir şekilde belirlemiştir. Bu dijital egemenlik gelişmeleri, siber uzayda özgürlük ve özgürlük ile ilgili sorunlar ortaya çıktıkça, özellikle devlet dışı aktörleri ve internet tarafsızlığını potansiyel olarak zayıflatmakla kalmayacak, aynı zamanda siber güvenliğe ilişkin olası kabul edilebilir uluslararası hukuku kurallarının uygulanmasını da engelleyecektir. Sonuç olarak, uluslararası aktörlerin siber alanla ilgili etkili ve bağlayıcı uluslararası hukuku formüle etmek için anlaşmaya varma olasılığını zorlaştırabilecektir. Dijital egemenlik, devlet aktörlerinin siber alan ihlal davaları ile ilgili yargılama ya da tahkime başvurma olasılığını daha da azaltacaktır.

Bu dijital egemenlik fikri, devlet aktörlerini uluslararası siber hukuku formüle etmek için bir anlaşmaya varmak üzere bir araya getirirse o zaman faydalı olabilecektir. Böylece, hukukun kendisi, ticari şirketler, bireysel vatandaşlar ve sivil toplumlar gibi devlet dışı aktörler pahasına dijital egemenlik konusundaki tartışmalı fikirleriyle devlet aktörlerinin çıkarları tarafından yönetilecek ve belirlenecektir.

5. Sonuç

Siber uzay kavramı incelendiğinde şuan için bu alanla ilgili etkili uluslararası hukuk kurallarının var olmaması sürekli tartışmalar çıkmasına ve sürekli bu tartışmaların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Siber alandaki aktörlerin karmaşık yapısı da uluslararası alanda bağlayıcı olacak kuralların konulmasına engel olmaktadır. Uluslararası hukuk kurallarının siber uzay kavramlarına uygun olarak oluşturulabilmesinde devletlerin etkin rolünün olması gerektiği görüşü ile siber uzay alanının devletlerden bağımsız bir platform olarak kalması gerektiği görüşleri sürekli çatışma halindedir. Son yıllarda devletler ile devlet dışı aktörler internet ile ilgili altyapı, veri ya da bilgi üzerine kontrolü daha fazla sağlamak amacı ile dijital egemenlik fikrini teşvik etmeye başlamışlardır. Ancak bu durum konunun daha karmaşık hale gelmesine, siber güvenliğe ilişkin ortak oluşturulabilecek uluslararası hukuk normlarının oluşturulmasının zora sokulmasına neden olmaktadır. Siber uzayla ilgili uluslararası hukukun karmaşıklığı ve zorlukları nedeni ile dijital egemenliğe teşvik çalışmaları gündemde tutulmamaktadır. Dijital egemenlik üzerine akademik literatürün gelişimi hala büyük ölçüde devlet merkezli anlatımlar ile güvenlik politikaları konularının hakimiyetindedir. Dijital egemenliğin kavramsallaştırılması, mevcut eksikliklerin üstesinden gelinmesi için hala daha yapıcı çabalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Dijital egemenlik fikri siber güvenliğe ilişkin muhtemel kabul edilebilir uluslararası hukuk kurallarını da zayıflatabilecektir. Bunun nedeni, dijital egemenliğin, bölgesel bazda devletler tarafından derinlemesine düzenleneceği için potansiyel olarak parçalanmış siber alanı yaratmasıdır. Dijital egemenlik fikri, şu anda var olan küresel internet bağlantısını kesecektir. Uluslararası aktörlerin siber uzay konusunda etkili ve bağlayıcı uluslararası hukuku formüle etmek için anlaşmaya varma olasılığını azaltmış olacaktır. Ayrıca, dijital egemenlik müdahale etmeme ilkeleriyle iç içe olduğundan, siber alanda oluşan ihlal vakalarının devlet aktörlerince yargılama olasılığını da güçleştirecektir. Sonuç olarak, uluslararası hukukun devletlerin siber uzay üzerindeki davranışları için yeterli olmağı söylenebilecektir. Bu nedenle de

şimdiden devletlerin işbirliği ile yeni anlaşmalar üzerine görüşmelere başlaması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ashmore, W. (2009). Impact of Alleged Russian Cyber Attacks
https://www.bdcoll.org/files/documents/Research/BSDR2009/1_%20Ashmore%20-%20Impact%20of%20Alleged%20Russian%20Cyber%20Attacks%20.pdf (s.e.t. Ocak 2021)
- Betz, DJ ve Stevens, T. (2011). Cyberspace and the state: toward a strategy for cyber-power, Routledge, International Institute for Strategic Studies, Oxon.
- Carr, M. (2016). US Power and the Internet in International Relations: The Irony of the Information Age. New York: Palgrave
- Couture, S ve Toupin, S. (2019). What Does the Notion of “Sovereignty” Mean When Referring to the Digital?, New Media ve Society, 21(10),2305-2322.
- Çelik, Ş. (2013). Stuxnet Saldırısı ve Abd’nin Siber Savaş Stratejisi: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanmaktan Kaçınma İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(1), 137-175.
- Franzese, P.W. (2009). Sovereignty in cyberspace: can it exist?, Air Force Law Review, vol. 64, 1-42.
- Gourley, S. K. (2014). “Cyber Sovereignty”, in Conflict and Cooperation in Cyberspace: The Challenge to National Security. Ed. Panayotis A. Yannakogeorgos ve Adam B. Lowther. Boca Raton: Taylor ve Francis.
- Hathaway, O., Crotoft, R., Levitz, P., Nix, H. (2012). The Law of Cyber-Attack, California Law Review, 100 (4), 817-886
- Herrera, G. (2007). “Cyberspace and sovereignty: thoughts of physical space and digital space”, Power and security in the information age: investigating the role of the state in cyberspace, Ashgate, Burlington.
- Hughes, R. (2010). A treaty for cyberspace, International Affairs, vol. 86, no. 2, 523-41.
- Kozłowska, I. (2018). Facebook and data privacy in the age of Cambridge Analytica. Seattle, WA: The University of Washington.
<https://jsis.washington.edu/news/facebook-data-privacy-age-cambridge-analytica/> (s.e.t. Ocak 2021)
- Liaropoulos, A. (2011). “Power and security in cyberspace: implications for the Westphalian state system”, in Panorama of global security

- environment, Centre for European and North American Affairs, Bratislava.
- Liaropoulos, A. (2017). "Cyberspace Governance and State Sovereignty", in Democracy and an Open- Economy World Order, ed. George Bitros ve Nicholas Kyriazis. Cham: Springer.
- O'Connell, M. (2012). Cyber Security without Cyber War, *Journal of Conflict and Security Law*, 17 (2), 187-210.
- Rabinovitch, R. (2004). Universal Jurisdiction In Abstentia. *Fordham International Law Journal* , 500-530.
- Rid, T. and Buchanan, B. (2014). Attributing Cyber Attacks, *Journal of Strategic Studies*, 38(1-2), 4-37.
- Roscini, M, (2014). Cyber Operations as a Use of Force .Nicholas Tsagourias and Russell Buchan (eds.), *Research Handbook on International Law and Cyberspace*, Edward Elgar Publishing, 2015, 233-254, U. of Westminster School of Law Research Paper No. 16-05.
- Schmitt, M (ed.) (2013). *Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tikk, E Kaska, K ve Vihul L (eds.) (2010). *International cyber incidents: legal considerations*, NATO CCD COE Publications, Tallinn
- Tsarougias, N. (2012). Cyber attacks, self-defense and the problem of attribution, *Journal of Conflict ve Security Law*, vol. 17, no. 2, 229-44.
- Von Heinegg W. (2012). Legal implications of territorial sovereignty in cyberspace, *Proceedings of the 2012 4th International Conference on Cyber Conflict*, NATO CCD COE Publications, Tallinn.
- Woods, A. K.. (2018). Litigating Data Sovereignty, *Yale Law Journal*, 128(2):328-406
- Wu, T. (1997). Cyberspace sovereignty?, the internet and the international system, *Harvard Journal of Law ve Technology*, vol. 10, no. 3, 647-66.
- Zeng, J., vd. (2017). China's Solution to Global Cyber Governance: Unpacking the Domestic Discourse of "Internet Sovereignty", *Politics and Policy*, 45(3):432-464.

SOSYAL MEDYA VE DİJİTAL TOPLUMUN GÜVENLİĞİNE YÖNELİK BİR TARTIŞMA*

MİKAİL BATU¹

Özet

21. yüzyıldaki teknolojik gelişmelerle beraber dijital teknolojiler, tüm dünyada gerek iş gerek sosyal hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Toplum içinde yaşayan veya bireysel olarak yaşamını sürdüren her bir birey adeta bir dayatma ile yeni teknolojileri kullanmak zorunda kalmakta ve gün geçtikçe de bu zorunluluk artmaktadır. Yeni teknolojilerin sunduğu imkanlar, avantajlar görmezden gelinemeyecek kadar fazladır ancak bu teknolojilerin kullanımına ilişkin yaratılan zorunluluklar da bireylerin seçim hakkının elinden alınması demektir. Yeni teknolojileri kullanmak zorunda bırakılan toplumlar gerek sosyal gerek kültürel yapıları itibarı ile dönüşüm geçirmekte ve böylece yeni bir toplumsal yapıdan bahsetmek mümkün hale gelmektedir. Ancak bu süreçte, medya okuryazarlığı önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Dünya genelinde iyi eğitim almış kişilerin sayısı ne yazık ki yüksek değildir. Bu durum gerçekleşen olayları, olguları doğrudan etkileyebilmekte ve kişilerin manipüle edilme olasılıklarını kolaylaştırmaktadır. Kullanıcıların dijital ortamda attığı her adımın belli bir IP numarası üzerinden kaydedilebildiği düşünüldüğünde, her an belli bir kimlik kartı ile dijital ortamda hareket edildiği anlaşılabılır. Bilinçli bir şekilde kullanılan yeni iletişim teknolojileri kişilerin hayatını kolaylaştırmaktadır; ancak her bir siteye kaydedilen adresler, internet şifreleri, banka kartı numaraları dikkatsizce kullanıldığında büyük sorunlara neden olabilmektedir. Buna ek olarak dikkat edilerek de kullanılan teknolojiler, kötü niyetli kişilerce büyük sorunların çıkmasına neden olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplum, Dijital Toplum, Dijital Güvenlik, Sosyal Medya, Güvenlik.

1. Giriş

19. yüzyılda telefon ve radyonun icadıyla varlığını somut bir şekilde gösteren, 20. yüzyılda hız kazanan ve 21. yüzyılda dijital teknolojilerdeki gelişmelerle evrenin etrafını adeta bir görünmez ağla çeviren teknolojik

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/9 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph.D., Doç. Dr., Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İletişim Fakültesi, Ege Üniversitesi.
e-posta: mikail.batu@ege.edu.tr

devrim, insan ırkının dünya gezegenindeki varlığını başka bir seviyeye taşımaktadır. 90'lı yıllarda görüntülü telefonun hayali kurulurken 2000lerden sonra giyilen teknolojilerle uçan insanları görmek mümkün hale gelmiştir. Akıllı teknolojiler arttıkça hayatın farklı alanlarında da artan oranda kendisini gösteren bir yapıyı görmek mümkün olmuştur. “Ayna çağı”. Ne yaparsan yap bunu dijital uygulamalarda paylaş ve göster, gösterdiğin kadar var ol, göstermezsen yoksun sen, bunun için yeniden ve yeniden daha fazla kendi varlığını uygulamalarda göstermelisin! Ancak bu gösteriş sonu gelmez bir akış ve 21. yüzyıl insanının yaşadığı bir paradoks haline gelmiştir. Bu paradoksta mutluluklar, çelişkiler ve yanılsamalar iç içe bulunmaktadır. Bu noktada tartışılması gereken konu yeni dijital toplumun geldiği süreç bir zorunluluk mu yoksa seçim miydi? Düne ve bugüne bakıldığında bu durumun bir seçim değil zorunluluk olduğunu söylemek çok zor değil; ancak dijital teknolojilerdeki gidişat geleceğe yönelik de bir zorunlulukla karşı karşıya kalınacağını göstermektedir. Çünkü içinde bulunan sistem bazı teknolojileri zorunlu bir dayatma olarak sunmaktadır. Örneğin günümüzde telefonu veya kredi kartı olmayan kişiler internet bankacılığından yararlanamamaktadır. Bilgisayar kullanamayanlar, hayatın sunduğu birçok imkandan uzak kalmakta ve sosyal ağları kullanmayanlar ise toplum tarafından adeta “ötekileştirilmektedirler”.

Senin sosyal ağın yok mu? Nasıl yani bir Facebook hesabın bile yok mu? Okuma yazma bilen her bireyin sosyal ağlardan biri veya birkaçında hesabının bulunması bir zorunluluk olarak görülmekte ve toplumsal ilişkilerde bu durum dayatılabilmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde akıllı telefonu konuşmak ve mesajlaşmak için kullanan milyonlarca insan bulunmaktadır. Bu insanların akıllı telefonlarda bulunma sebebi yine toplumsal etkileşim ile sosyal ağlarda hesaplarının bulunmasıdır. Herhangi bir amaç, herhangi bir hedef olmadan yalnızca birilerinin ifadesi ile ve birilerinin isteği ile o ortamda bulunmak! Diğer yandan eğitilmiş kesim için farklı bir durum söz konusudur. Sosyal ağların tüm iletişim içeriklerini kaydedebildikleri unutulurak kişisel ve mahrem konular rahatlıkla paylaşılabilmekte ve ilerleyen zamanlarda işin içinden çıkılmaz durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu noktada biri bizi gözetliyor mu diye sormak gerekebilir ve akıllara doğrudan Georg Orwell'in 1984 kitabında vurguladığı konular ile Foucault'nun panoptikon'u gelebilir. Panoptikonu açıklamadan Foucault'un iktidar kavramını açıklamak gerekir.

Michel Foucault'a göre iktidar toplumda etkileşim yaşanan her yerde olabilmektedir. Tüm ilişkiler çerçevesinde düşünmek iktidarın varlığının ve etkisinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Foucault'a göre disipline edici iktidar 19. yyda mutlak iktidarın yerini almış ve günümüzde de devam eden bazı yansımalarını görmek mümkündür. O, 20. yüzyılın iktidarlarından bahsederken insanları cezalandırmadıklarını ancak hapishaneler ile kontrol altında tuttuklarını dile getirir. İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham'ın tasarladığı ortada camlı gözetim kulesinin bulunduğu 360 derece bakış açısına sahip olan ve dışarıdakilerin içini görmediği yapı olan Panoptikon gözetim sistemi nedeniyle insanların gözetim altında tutulduğu ve davranışlarının sürekli kontrol edildiği duygusu yaratmaktadır. Bu durumun tarihteki örneğinin ise birkaç yüzyıl önce kilit altında tutulmuş insanlarla başladığı söylenebilir (Bayram, 2018, s. 222). Bu kilit altında tutma hareketi ise yalnızca delilere karşı değil toplum içerisinde üretime katkı sağlamadığı düşünülen toplumun normlarına aykırı davrananları, iktidar tarafından zararlı olduğu düşünülen herkesi kapsamaktadır. Bu hareketin kavramsal karşılığı ise Foucault'a göre büyük kapatılmadır. Böylelikle bahsi geçen kişiler kendilerinin gözetildiğini düşünerek birilerine göre “normal” davranış sergileme zorunluluğu içine girerler. Çünkü bilirler ki birilerinin gözleri kendi üzerlerindedir ve kendileri gözetimin bir parçasıdır. Böylelikle itaatkarlık başlar (Bayır, 2020, s. 2). Foucault'nun bu konuda ayrıntılı çalışmaları bulunmaktadır. Panoptikon zaman içerisinde sadece toplumun zararlı gördüğü kişilerin gözetlendiği yerden ziyade, eğitim kurumları, hastaneler gibi ideolojilerin aktarıldığı kurumlar için de kullanılmıştır (Tümertürkan, 2010, s. 7). Günümüzde de gözetim durumu için hapishanelere gerek duyulmamaktadır. 21. yüzyıl insanının evleri adeta bir hapishane sosyal medya ise panoptikon görevi görebilmektedir. Ancak tek fark gözetim kulelerinin somut bir şekilde gözetlendiğine dair duygu oluşturmaması, sosyal medyanın ise gözetim kulesinden çok daha uzakta “özgürlükler diyarı” olarak algılanmasıdır.

Medya okuryazarlığının dünya genelinde düşük olduğu, 100 milyonu aşkın insanın 123456 şifresini kullandığı (NTV, 2021), silinen fotoğrafların tamamen kaldırıldığından emin olabilen milyonlarca insanın olduğu düşünüldüğünde kişisel ve toplumsal güvenliğin temelde risk altında olduğunu söylemek mümkün hale gelebilecektir. Yaş, cinsiyet, eğitim, konum dikkate

alınmadan devasa harddisklerde kaydedilen her bir hesaba ait bilgiler, kişilerin geleceklerinde hangi noktalarda karşılarına çıkacak/çıkabilir? Alışveriş yaparken kaydedilen ev adresleri, kimlik numaraları ve hatta kadınların kızkılık soyadları ilerleyen dönemlerde bu hesapların bilgilerinin dağıtılması/elde edilmesi ile kimlerin eline geçebilir? Bu bilgiler hangi amaçlar için kullanılabilir, hangi sakıncalara yol açabilir? Bu çalışmada bilgi iletişim teknolojilerinin dünü ve bugünü ele alındıktan sonra dijital ortamda bireysel ve toplumsal güvenliğe ilişkin bir tartışma gerçekleştirilecektir.

2. Yeni Teknolojiler ve Sosyal Medya

20.yüzyılda, yeni iletişim teknolojilerinin hızlı gelişmesi ile beraber sosyal ve gündelik hayat, iletişim türleri ve şekilleri bakımından farklı yönlerden doğrudan etkilenmiştir. Özellikle sosyal ağların web 2.0 ile etkileşim temelinde hizmet sunması; farklı eğitime, kültüre, ekonomik yapıya, yaşa, yaşam koşullarına sahip olan ve teknik bilgisi olmayan kişileri kolaylıkla kullanıcı haline getirmiştir. “Yeni medya” kavramını yalnızca web 2.0 ile özdeşleştirmek doğru olmayacaktır. Çünkü her teknoloji getirdiği ve sahip olduğu yeni olanaklar ile “yeni medya” sayılabilir. Örneğin Telefon (1876), Radyo (1898) ve Televizyon (1923) icat edildiklerinde, dönemlerinin yeni medyası olarak görülmüşlerdir (Bat, 2012). Ancak günümüzde yeni medya daha çok akıllı uygulamalara sahip yeni iletişim teknolojileri ile etkileşimi sağlayan ve kullanımda karşılaşılan zorlukları en aza indiren sayısal uygulamalar için kullanılmaktadır.

Günümüzdeki anlamıyla yeni medya uygulamalarının temeli bilgisayarın icadına dayanmaktadır. Z1 adında ilk programlanabilir bilgisayar 1936-1938 yılları arasında Konrad Zuse tarafından; ilk dijital bilgisayar ENIAC Presper Eckert ve John Mauchly tarafından 1946 yılında (bazı kaynaklara göre ise ilk dijital bilgisayar Atanasoff-Berry Computer (ABC) John Vincent Atanasoff tarafından 1942 yılında bulunmuştur). İlk elektrikli programlanabilir bilgisayar Colossus ise 1943 yılında Tommy Flowers tarafından, İngilizlerin şifrelenmiş Alman mesajlarını çözmek amacıyla bulunmuştur. Ancak bilgisayarın en ilkel ve analog hali düşünüldüğünde, onun icadını 1600’lü yıllara kadar götürmek mümkündür (Dalan, 218).

Bilgisayarın gelişimi ile beraber insanları sanal bir ağı birbirine bağlayan internetten bahsetmek kaçınılmazdır. Askeri amaçla ABD tarafından ARPA’nın (Advanced Research Projects Agency/İleri Araştırmalar Projeleri

Ajansı) kurulması ve araştırmacıların birbirilerinin çalışmalarını görmelerinin istenmesi ve 1969 yılında sistemin bir ağla karşılıklı bağlanmasıyla ARPAnet adı verilen sanal ağların temeli atılmıştır. 1991 yılında (www/world wide webin herkesin kullanımına açılması ile) kamusal hale gelen bu sanal ağ sistemi, günümüzde yeni medya denildiğinde düşünülen sosyal medyanın ilk adımları olmuştur. 1993 yılında TÜBİTAK & ODTÜ işbirliği ile Devlet Planlama Teşkilatı projesi çerçevesinde, Türkiye de internete bağlanmıştır. 2000’li yıllardan sonra Web 2.0 teknolojilerinin yarattığı olanaklar doğrultusunda, sosyal ağlar, ülkeleri adeta sınırları ortadan kaldırır gibi birbirine bağlamıştır (ODTÜ, 2020).

Sınırların sanal dünyada ortadan kalktığı süreçte modern dünyanın tüketim olgusu içine, dijital dünyanın olanakları adapte edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki daktiloyu kullanmakta zorlanan insanlar bilgisayar başına geçmiş ya da yemeğini yiyemeyen çocuklar bilgisayarın karşısına oturtulmuştur. Türkiye gibi birçok ülkede konunun sosyal ve iletişim boyutunun ilk başlarda çok fazla üzerinde durulmamıştır. Çünkü yeni medyanın sunduğu imkânlar iş ve sosyal hayatı kolaylaştırmış ve bu “kolay hayatın” cazibesine kapılmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Saatlerce otobüs yolculuğu yaparken hele ki akşam saatleriyse son yılların filmlerini ekranda görmeyi ya da sosyal ağlardaki oyunlarla zaman harcamayı kim istemez ki! Bir başka şehir ya da ülkede işe alınıp alınmayacağı bilinmeden, dijital bir ağ üzerinden iş görüşmesi varken, saatlerce vize/pasaportla kuyrukları ile kim uğraşır! İşten yorgun argın gelen ebeveynler için evde “kafa dağıtma” niyetiyle dijital uygulamalarda geçirilecek birkaç saat neden çekici olmasın! Bunlar ve bunlara ek olarak sayılabilecek birçok nedenle dijital tabanlı sosyal medya yeni bir dünya yaratmıştır. Sosyolojik, psikolojik, kültürel ve iletişim temelinde değerlendirilmesi gereken çok yeni bir dünya. Bu yenedünya olanaklarını sunarken kendisini de kabul ettirmesi gerekmektedir. Öyle ki çekici unsurlara sahip olması ve adeta bağımlılık derecesinde kendisini hayatı bir unsura dönüştürmesi önemli bir ölçüttür. Genel hayatını değiştirmek isteme, kişisel ve toplumsal sorunlardan sıkılma veya bunlardan kaçmaya çalışma gibi birçok farklı nedenle sosyal ağlar bir kaçış veya eğlence ortamı olarak görülebilmektedir. Örneğin “İnternet Bağımlısı Erişkinlerde Sosyal Medya Oyunları Üzerine Vaka İncelemesi Candy Crush Oyunu” isimli çalışmada, internet bağımlısı yetişkinlerin Candy Crush oyununu tercih etme ve bu

oyunun bağımlılık yaratma nedenleri bilimsel çerçevede araştırılmıştır (4). Candy Crush oyununun dünyada 10 milyon üzerinde kişi tarafından oynanması, bu oyun üzerine araştırma yapılmasının ana nedenini oluşturmuştur. Çalışmanın sonunda Candy Crush oyununun bağımlılık derecesinde neden oynandığına yönelik derinlemesine görüşme ile saptanan nedenler aşağıda sıralanmaktadır (Bat ve Kayacan, 2016):

- Efekt ve seslerin beğenilmesi,
- Efekt ve seslerin oyun için motivasyon artırması,
- Şekillerin şeker olmasının pozitif algı yaratması,
- Görsellerinin canlı ve güzel olması,
- Kişisel Facebook hesabından oynanmasının mümkün olması,
- Oyunu tek el ile bile oynamanın mümkün olması,
- Oyunun iş yeri, trafik, okul gibi farklı yerlerde oynanabilmesi,
- Oyunun oynanma şeklinin kolay olması,
- Oyuncuların etraflarında da oynayıcıların bulunması.

Yukarıdaki nedenlere bakıldığında, sosyal medya oyunlarını çekici kılan üç faktör üzerinde durulabilir. Birinci faktör “oyuna ilişkin çekici unsurlar”. Bu konu ayrı bir çalışmanın ana teması olabilecek öneme sahiptir. Sosyal medya oyunları, kullanıcıların oyuna devam etmesi ve oyun motivasyonunu yüksek tutması için oyunlarını pazara sürmeden ön araştırmalar yapar ve oyunların kişisel etkilerini araştırırlar. Bu etkiler doğrultusunda eklenmesi ve çıkarılması gereken unsurlar üzerinde dururlar. Ayrıca bu araştırmalar oyunun piyasaya çıkmasından sonra da devam eder ve oyun üzerinde yeni değişiklikler için sürekli bir araştırma geliştirme çalışması (AR-GE) gerekir. İkinci faktör “oyuna ilişkin kolaylıklar”. Medya üreticileri, pazara sürülen oyunlar için hedef kitleyi mümkün olduğunca büyük tutmaya çalışırlar. Böylelikle ürüne talep artacak ve daha fazla kar elde edeceklerdir. Üçüncü faktör ise konunun sosyolojik boyutu olan “çevreden etkilenme”. Bilindiği gibi insan toplum içerisinde kendisini var eden bir canlıdır. Bu doğrultuda çevreden etkilenmemek mümkün değildir. Hele ki çevredeki bir nesneyi öneriyor ya da o nesneye bağımlılık derecesinde sahip çıkıyorsa!

3. Dijital Toplum ve Güvenlik

Dijital teknolojilerdeki gelişmeler, toplumların yapısal ilişkilerini de etkilemekte ve yeni davranışlar edinilmesine neden olmaktadır. Bireylerin

hayatında belli davranışların edinildiği en önemli dönemlerin çocuk dönemleri olduğu düşünüldüğünde dijital teknolojilerin özellikle bu grupla başlanarak tartışılması gerektiğini düşünmekteyiz. Öyle ki yapılan birçok araştırma karakter ve alışkanlıklarımızın çocukluğumuzda şekillendiğini göstermektedir. Sosyal medya içerik üreticileri de hem gelecekte müşteri kazanmak hem de daha savunmasız olması nedeniyle çocukları hedef kitle olarak seçebilmektedir. Türkiye’de çocuk web sitelerindeki reklamlara yönelik “Dijital İletişim ve Çocuk: Türkiye’de Çocuk Web Sitelerindeki Reklamlara Yönelik Bir İçerik Analizi” isimli çalışmada (İplikçi, Batu, 2018) sosyal medya ortamlarında 4-16 yaş grubunun reklamlara nasıl maruz kaldıkları ve risklerin neler olduğu araştırılmıştır. 27 web sitesini 15 gün arayla 4 kez ve her sayfa en az 10 kez yeniden gözden geçirilerek incelenmiştir. Web sitelerinin uygun olup olmadığının ölçüsünü ise “Türkiye Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği’nin dördüncü bölümünde yer alan Reklamlarda Çocuklara İlişkin Düzenlemeler”e yönelik maddeler oluşturmuştur. Çalışma sonunda ulaşılan noktalar oldukça dikkat çekicidir:

- Çocukların özel bilgilerini elde etme,
- Üyelik yapılmasına ilişkin ödeme isteme,
- Özel mesaj bölümüne yönlendirme,
- Zararlı yiyecek ve içecekleri özendirme,
- Şiddet ve cinsel içerikli görüntülere sahip kişinin davranışlarını etkileyebilecek fotoğraf ve videoların olduğu görülmüştür.

Günümüzde yaşanan COVID-19 Pandemisi sürecinde ise sosyal medya ağları kişisel ve toplumsal hayatta çok daha fazla yer bulabilmiştir. Her yaş grubunu, her mesleği diğer yandan her kurum ve sektörü doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen pandemi, genel ve alışkın olunan hayat akışının dışına çıkılmasını zorunlu hale getirmiştir. Gerek tercihen gerek yasal zorunluluk olarak dışarı çıkmama, eğitim, iş, yolculuk, sağlık, ekonomi vb. konularda belli zorunluluklar doğurmuştur. Dolayısıyla daha önceden birçok insanın hayatında olmayan bazı durumlar, adeta birer gereklilik haline gelebilmiştir. Adeta toplumsal anlamda alışık olunan düzen yeni hayatın ihtiyaçlarına yanıt veremeyecek ve Weber’in bahsettiği toplumsal anominin (Taş, 2020) öncülü olabilecek bir süreç başlatmıştır. Bu süreçte hem günümüzde hem de gelecekte sorunların ve krizlerin oluşmaması için dikkatli ve bilinçli sosyal

medya kullanımı gerekmektedir. Çünkü farklı ağlara girilen kişisel ve özel bilgilerin medya merkezlerinin arşivlerinde bulunması, ileriki dönemlerde güvenli olmayabilecek sorunlara yol açabilecektir. Bu durumun insan hayatındaki önemi nedeniyle güvenlik konusu her geçen gün daha çok önem kazanmaktadır. Güvenlik konusunda üç farklı çalışma alanından bahsetmek mümkündür (Bilgisayar Kavramları, 2016):

Ağ güvenliği: Network cihazlarının kurulması bakımının yapılması ve network üzerinde belli bir politika dâhilinde yönetilmesini ifade etmektedir. Bunun için networking sistem yönetimi bilinmesi gerekmektedir.

Yazılım güvenliği: Sunucu ile ilgili uygulamaların ve kodlamanın bilinmesi gerekmektedir. Dolayısıyla uzmanlığa ihtiyaç vardır.

Siber güvenlik: Ülkemizde çok genel düşünülen konudur. Sosyal mühendislik, büyük veri, veri madenciliği, insanların eğitimi, bilinçlendirilmesini kapsamaktadır. Dünyada genelde devlet kurumlarının çalıştığı bir konu olarak düşünülebilir. Bu başlık sosyoloji, psikoloji, iletişim, finans gibi farklı alanları ilgilendirmektedir. Ayrıca uzmanlaşmanın gerektiği bir konudur. Siber güvenlik Türkiye’de ağ güvenliği olarak bilinmektedir.

Güvenlik konusu bazılarına göre abartılan bir kavramdır; ancak bizler uyuduğumuzda bizim dışımızdaki hayatın devam etmesi gibi bilgisayarın fişini çektiğimizde veya sanal ortamdan çıktığımızda da sanal dünyadaki hayat devam etmektedir. Hem de teknolojinin baş döndüren hızı ile birlikte. Aşağıdaki örnekler sanal güvenlik konusunda farklı perspektiften bakıldığında uyarı özelliği taşımaktadır.

- 1979 yılında ilk katil robot, Amerika Ford fabrikasının deposunda 25 yaşındaki bir kişiyi öldürmüştür. Günümüzde robotlar üretim aşamasında yer alıyorlar, mayın temizliyorlar hatta Mars’ta yürüyorlar (Milliyet Gazetesi, 2010).
- 2011 yılında Güney Kore’de gardiyan robotlar denenmeye başlandı (Amerika’nın Sesi, 2012).
- Amazon prime air drone, ilk müşteri siparişini 2016 yılında teslim etti ve 2020 yılında da üretim için gerekli izinleri aldı (Eyidilli, 2016).
- 2017 yılında Facebook’un iki yapay zeka robotu, kendi aralarında belli nesnelerin ticaretini yapmaya programlandıklarında yeni bir dil kullandıkları saptandı ve fişleri çekildi (Öğütçü, 2017).

Bu sanal gerçekler gazete haberi gibi görünse de günümüzde hayatın tam içinde yer almaktadır. Örneğin günümüzde buzdolapları eksik olan şeyleri belirleyip marketten sipariş verebilmekte ya da iş başvurularında tüm sağlık sorunlarımız sistem üzerinden görülebilecek duruma gelmiştir. Peki teknolojinin geldiği bu noktada bizler yeterli düzeyde nesnel davranabiliyor muyuz? Bu konuyu Halo Etkisi ile Amerikalı psikolog Edward Thrydike birinci dünya savaşında yaptığı deneyle açıklamak mümkün. Thrydike her komutana askerlerinin fiziksel yetenekleri, zekâları ve emirleri yerine getirme becerilerini sormuştur. Elde edilen sonuçlara göre üstün asker sıfatının sağlam yapılı ve yakışıklı olanlara yönelik kullanıldığı görülmüştür. Thrydike, buradan yola çıkarak dış görünüş pozitif algılandığında, gerçekte olmayan özelliklerin de bu pozitif algıya eklenebileceğini saptamıştır. Bu durumu, sadece insanlar için düşünmekten ziyade genel bakış açımızı da yansıtabilir. Sosyal medyada gördüğümüz insan veya nesne fotoğrafları veya videoları, algımızın nasıl şekillenebileceğine yönelik bazı özelliklere sahip olabilir. Dolayısıyla sosyal ağlarda kullanılan algı yönetmeye ilişkin propaganda tekniklerini bilmek ve bilinçli karar almak gerekmektedir. Halo etkisine ek olarak algımızı etkileyebilecek bazı propaganda teknikleri de bulunmaktadır. Bu teknikler aşağıda sıralanmıştır (Bulut: 2017):

- Ad takma: Birinin özelliği olabilecek pozitif veya negatif bir sıfatla anılmasını ifade etmektedir. Şeytan Rıdvan, Kızıl Ordu, Baba, Karaoğlu, vb.
- Belirli tipler yaratma: Belirli grupları daha kolay ötekileştirebilmek veya belli çerçeveler kapsamında değerlendirmek/eleştirmek için kullanılmaktadır. Sendikacı, komünist, kapitalist, vb.
- Seçme/Sansür uygulama: Bir konunun/görselin manipüle edici şekilde paylaşılmasını ifade etmektedir. Örneğin fotoğrafın belli kısmının paylaşılması.
- Yalana başvurmak: Doğruları göz ardı ederek geçmiş veya yaratılmış algı ve tecrübelerle insanları yanlış şekilde yönlendirmeyi ifade etmektedir! Bilindiği gibi Irakta kimyasal kitle imha silahlarının olduğu yalanı, bölgesel bir savaş başlatmıştı.
- Tekrarlama yoluyla inandırmak: Özellikle reklamcılık alanı gibi görsel alanlarda tekrarın kişilerin ikna edilmesinde etkili olduğu birçok alan

araştırmacısı tarafından ispatlanmıştır (Bir kişiye kırk gün deli dersin deli olur atasözünü hatırlamak gerek).

- Ortak düşmana karşı birlikteliği kamçulamak: Günümüzde uluslararası arenada bazı ülkeler bir araya gelerek ortak düşman üzerinden hareket edebilmektedir. İran ve Rusya'nın ortak Amerika düşmanlığı noktasında güç birliği yapması örnek olarak görülebilir.
- Sloganlar yaymak: Sözler akılda kalmayabilir ama etkili sloganlar çeşitli tekrarlarla hayatımızın merkezinde bile bulunabilirler. Örneğin, TEMA: "Türkiye çöl olmasın", N11: "alışverişin uğurlu adresi".
- İddia etmek: Gelecekte bir konunun olma ihtimallerini gündeme getirerek bazı iddialarda bulunmayı ifade etmektedir. Örneğin sosyal ağlarda günün sonuna kadar sürecek yüzde 50'leri geçen kampanyalar, şekiştirlerle verilmesi iddia edilen çok değerli nesneler.
- Otoriteye sığınma/transfer aktarma: İddia edilen bir konuda, uzman kişileri referans göstererek inandırıcılığı ve ikna etmeyi ifade eder. Birçok kampanyada bu nedenle fikir lideri olan kişiler kullanılmaktadır. Bu konuda reklamlarda çok fazla örnek bulunmaktadır.
- Tanıklık: İkna etmek için inandırıcılığı yüksek olacak kişilerin sözlerinden alıntı yapmayı ifade etmektedir. Kullanılan sözlerin sonuna alıntı yapılan kişilerin adları verilir. Ancak sosyal medyada aynı cümlenin sonuna farklı kişiler tarafından farklı isimlerin keyfi eklendiğı daha önce birçok kez saptanmıştır.
- Kağıt derme: Bir konuda ikna etmek için belli amaçlar dâhilinde konunun istenilen yönlerinin seçilmesi ve izleyici/takipçilerin karşısına çıkarılması. Örneğin depremden sonra evlerin zarar gördüğünü ve insanların kötü durumda olduğunu göstermek için bir mahalleden zarar görmüş evleri sosyal ağlarda ardı ardına göstermek ve zarar görmemiş evleri hiçbir şekilde yansıtmamak.
- Herkes yapıyor psikolojisi, sürüleştirme çabası: Herkes yapıyor, sen de onların içinde ol mesajı ile insanları güdüleyerek belli konularda ikna etmeyi ifade etmektedir. Çoğunlukla birlikte hareket etmek insanları rahatlatır. Bu durumu Türkiye Çiftlikbank olayında yakından görmüştür. Merkezini 2016 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) kuran internet tabanlı bu çiftlik oyununda, 2018 yılı itibari ile binlerce mağdur olduğu saptanmıştır. Mağdurların

bu dijital ortamdaki oyundan etkilenmelerinin temel sebeplerinden birisi tanıdıklarının veya akrabalarının tavsiyesi veya bu oyunu oynuyor olmasıdır.

Yukarıda bahsedilen ve ayrıca farklı ağların özelliklerine göre de eklenebilecek teknikler, günümüzde sosyal mühendisler tarafından profesyonelce kullanılmakta ve sosyal ağ kullanıcıları için krizler meydana gelebilmektedir.

“Sosyal mühendislik; etkileme, zorlama, aldatıcı ilişkiler geliştirme, sorumluluğu, etik değerleri, dürüstlüğü ya da bağlılığı azaltma amacını güden yöntemler kullanarak kişileri gizli bilgi vermeleri veya erişim sağlamaları için aldatma sürecidir. Ayrıca sosyal mühendislik; organizasyon güvenliğinin insanlarla etkileşime girilerek kınılması şeklinde tanımlandığı gibi, insanların ortak duygularındaki boşluklardan avantajlar elde etmek şeklinde de tanımlanmaktadır” (Bağcı, 2009, s.43).

Gerek sosyal mühendislik ve gerek diğer sosyal medya saldırı türlerine karşı dikkatli olmak gerekmektedir. Paylaşılan her bir içeriğin “birileri tarafından görüldüğünü”, “kaydedildiğini” ve “birilerinin planına alet olabileceğini” unutmamak gerekmektedir. Ancak kişisel tedbirler kadar devlet kurumlarının aldığı önlemler de büyük değer taşımaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yasal düzenlemeler yapılmakta ve yeni gelişmelerle yapılmaya devam etmektedir. Bunların bazıları aşağıda yer almaktadır (Mevzuat, 2020):

- Banka kartları ve kredi kartları kanunu (2006)
- Kişisel verilerin korunması kanunu (2016)
- Tüketicilerin korunması hakkında kanun (2013)
- Mesafeli sözleşmeler yönetmeliği (2014)
- 6563 Sayılı elektronik ticaretin düzenlenmesi hakkında kanun (2014)

Yukarıda bahsedilen yasal kanunlar, sosyal ağlar kullanıcılarını korumaya yöneliktir; ancak sosyal ağ kullanıcıları medya okuryazarlığındaki eksiklik gibi bu kanunların içeriklerinden de habersiz olabilmektedirler. Bu anlamda medya okuryazarlığı ile beraber dijital ağlara yönelik yasal hakların da eğitim müfredatlarına eklenmesi gerekmektedir.

4. Sonuç

21. yüzyılla beraber toplumsal hayatın her platformunda kendisini gösteren yeni iletişim teknolojileri, sosyal ilişkilerde yeni davranış şekillerinin oluşmasına neden olmuştur. Yeni davranış şekilleri ile beraber tartışılan bir alan olarak dijital ortamda güvenlik konusu, üzerinde önemle durulan ve durulmaya da devam edecek bir konu olarak düşünülebilir. Bu konunun iki önemli ayağı bulunmaktadır. Birincisi teknolojileri uygulayan ve hizmete süren kişi/kurum/devlet vb kurumsal taraf diğeri ise kullanıcılarıdır. Habermas Habermas’a göre (1962: 279) kamusallığın meşruiyetinin devam etmesi için medya ve basına bürokratik müdahale ve devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre kitle iletişim araçları, kamusallığın sürdürülmesi ve kamusallığın tutarlılığının devamı için büyük önem taşımaktadır; ancak özel kanalların belli ideolojilere sahip kişilerin eline geçmesi, sermaye sahiplerinin amaçlarına hizmet edebilecek sonuçlar çıkarabilmekte ve kamusal alandaki kamu kültür tüketicilerine dönüşebilmektedir. Kitle iletişim araçları fikir üreten veya özgürleştirmeden ziyade bağımlılık yaratıcı tüketim araçlarına dönüşmektedir. Kültür endüstrisi tarafından yaratılan tüketim alışkanlıkları, kamuyu düşünen üreten, özgürleşerek karşı çıkan kişilerden, seyreden, dinleyen ancak herhangi bir karşı çıkmanın söz konusu olmadığı tüketici konumuna dönüştürmüştür. Kısaca kamu devletle sivil halk arasında fikir beyan eden, dönüştüren ve gelişimi destekleyen bir konumdan, söyleneni hazır alan, var olanı onaylayan güçsüz bir kitleye dönüşmüş olur (İspir, 2015, s. 91). Günümüzde yeni medya kullanıcılarının da durumun farklı olmadığı bir gerçektir.

Yeni medya ortamlarının etkileşim özelliği sebebiyle, kişilerin tecrübesizliğinden yararlanılarak kötü niyetle kullanıldıkları söylenebilir. Bu noktada “bilinçli kullanıcı/hesap sahibinin” ne yaptığı, nasıl hareket ettiği önemli olan konudur. Bilinçli kullanıcı olmak için birçok önemli noktadan bahsedilebilir. Eğer sosyal medya ortamlarını iş amaçlı kullanmıyorsak kendimize günlük saat sınırlaması koymak, özelden gelen tanımadığımız kişilere ait mesajları spam olarak bildirip yanıtlamamak, farklı ağlar için isim, doğum tarihi gibi basit olan şifreler kullanmamak, güncelliği olmayan antivirüs programlarını kullanmamak, her linke tıklamamak, beğenileri abartmamak, her gruba üye olmamak, özel ve mahrem hayatımızı ifade eden yemek masası, ev içi ortamlarını paylaşmamak, kaynağından emin olmadığıımız bilgileri yaymamaya çalışmak, savaş görüntülerinden uzak

durmak, din, dil, ırk, cinsiyet gibi hassasiyete sahip unsurlar hakkında açıklama yaparken dikkatli olmak, bağımlılık seviyesinde sosyal medyanın cazibesine kapılmamak için gerekirse terapi almak genel olsa da çözüm olabilmektedir. Sosyal ağlar çoğumuzun hayatında kaçınılmaz öneme sahip ve hayatımızdan çıkarmamız neredeyse mümkün olmayan bir dijital ortamlar olarak tanımlanabilir. Bu önemli ortama yönelik sosyal medya okuryazarlığı eğitimlerine katılmak veya bu konuya ilk, orta ve lise müfredatlarında yer vermek, başlangıç için önlem oluşturabilir.

Kaynakça

- Bat, M. (2012). *Dijital Platformda Sosyal Medyanın Stratejik Kurumsal İletişime Etkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dalan M.C. (2018). İlk Bilgisayarı Kim Yaptı <https://medium.com/5bayt/i%CC%87lk-bi%CC%87lgi%CC%87sayari-ki%CC%87m-yapti-a38dc077c4ea> Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- ODTU Bilgi İşlem Daire Başkanlığı <https://bidb.metu.edu.tr/tarihce> Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- Bat, M. ve Kayacan Ş. (2016). İnternet Bağımlısı Erişkinlerde Sosyal Medya Oyunları Üzerine Vaka İncelemesi: Candy Crush Oyunu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(12), 20-45.
- İplikçi H. ve Batu, M. (2018). Dijital İletişim ve Çocuk: Türkiye’de Çocuk Web Sitelerindeki Reklamlara Yönelik Bir İçerik Analizi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (29 Özel Sayı). 238-252.
- Taş, S. (2020). Emile Durkheim’ın Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İşbölümü, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Din, Anomive İntihar, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29). 442-449.
- Bilgisayar Kavramları (2016). <https://www.youtube.com/watch?v=nzVzvqBq1sQ> Erişim Tarihi: 20.01.2020.

- Milliyet Gazetesi (2010) Dünyanın İlk Robotu
<https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/dunyanin-ilk-katil-robotu-1193368> Erişim Tarihi: 20.01.2020.
- Amerika'nın Sesi, (2012) Robot Gardiyanlar Güney Kore'de Deneniyor
<https://www.amerikaninsesi.com/a/robot-gardiyanlar-guney-korede-devriye-testinde--148327155/1206640.html> Erişim Tarihi: 18.01.2020.
- Eyidilli, S. (2016) Amazon Prime Air Drone ile İlk Müşteri Teslimatını Gerçekleştirdi <https://webrazzi.com/2016/12/15/amazon-prime-air-drone-ile-ilk-musteri-teslimatini-gerceklestirdi/> Erişim Tarihi: 16.01.2020.
- Ögütçü H. (2017). İki Facebook Robotu Kendi Aralarında Bilinmeyen Bir Dil Geliştirince Fişleri Çekildi
<https://egirisim.com/2017/08/09/iki-facebook-robotu-kendi-aralarinda-bilinmeyen-bir-dil-gelistirince-fisleri-cekildi/> Erişim Tarihi: 18.01.2020.
- Bulut, Y.H. (2017). *Büyük Dizayn Algı Savaşları*, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Bağcı, H. (2009). Sosyal Mühendislik ve Denetim, *Denetim*, (1). 42-51.
- Mevzuat <https://www.eticaret.gov.tr/mevzuat> Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- Bayram, A.K. (2018). Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(2), 217-230.
- Bayır, M. (2020). Michel Foucault'da Biyoiktidar ve Benlik Teknikleri, *Nosyon Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (6). 1-13.
- Tümertürkan, M. (2010). Gündelik Hayatın Gözetimi: Panoptikon Toplumu, *ETHOS, Felsefe ve Toplum Bilimlerinde Diyaloglar*, 3(2). 1-19.
- NTV, (2021). Türkiye ve dünyada en yaygın kullanılan şifreler açıklandı: 123456 ve sanane zirvedeki yerlerini koruyor,
https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/turkiye-ve-dunyada-en-yaygin-kullanilan-sifreler-aciklandi-123456-ve-sanane-zirvedeki-yerlerini-koruyor,bN-okAqCIE-ekkvM_vHokA Erişim Tarihi: 22.01.2020.

- Habermas, J. (1962). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: Polity Press.
- İspir, N. (2015). Habermas'ın Sosyal Bilimler Eleştirisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2). 71-96.

SOSYAL AĞLAR VE SİBER GÜVENLİK*

MUSTAFA YENİAD¹

Özet

İnternet kullanıcı sayısının küresel ölçekte hız kesmeden arttığı günümüzde, sosyal ağ hesabına sahip birey sayısı ile bu ortamda geçirilen günlük ortalama süre de yıllara göre sürekli artan bir eğilim içindedir. Kullanıcı profili açısından bakıldığında ise, sosyal medya kullanımının gençlerle sınırlı kalmadığı, ileri yaştakiler dahil, toplumun her kesiminden bireyin bu ortamın aktif üyeleri olduğu görülmektedir. Bu durumun farkında olan işletmeler bir yandan büyümek için sosyal medyanın gücünden yararlanmaya çalışırken, diğer yandan bilgisayar korsanları da siber güvenlik alanındaki en zayıf halkanın "insan" olduğu bilinciyle, sosyal ağların sağladığı imkanları sosyal mühendislik faaliyetleriyle birleştirmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak da teknik açıdan ne kadar önlem alınırsa alınsun, sosyal mühendislik odaklı siber ihlalleri sürekli artmıştır. Bu çalışmada, sosyal ağlar ve siber güvenlik ilişkisinin faktörleri, teknik detaylarına girilmeden incelenmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ, Sosyal Medya, Siber Güvenlik, Sosyal Mühendislik, Bilgi Güvenliği

Abstract

In today's world, where the number of internet users is increasing without slowing down on a global scale, the number of individuals with social network accounts and the average daily time spent in this environment are in an ever-increasing trend over the years. In terms of user profile, it has been seen that the use of social media is not limited to young people, and individuals from all walks of life, including the elderly, are active members of this environment. While businesses that are aware of this situation are trying to take advantage of the power of social media to grow, on the other hand, hackers have combined the opportunities provided by social networks with social engineering activities, with the awareness that "human" is the weakest link in the field of cyber security. As a result of this situation, no matter how much technical precautions are taken, social engineering-oriented cyber violations have increased constantly. In this study, the factors of the relationship between social networks and cyber security were examined without going into technical details and solution proposals were developed.

Keywords: Social Network, Social Media, Cyber Security, Social Engineering, Information Security

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/9 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Dr. Öğr. Üyesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

1. Sosyal Ağların Günlük Hayatımızdaki Yeri

Günlük yaşamımızın önemli bir bölümünü sanal ortamlarda yaşıyor durumdayız. Günümüzde yalnızca bireyler değil, kamu kurumları ve özel şirketler de hizmet ve ürünleri için interneti birincil araç olarak kullanmaktadırlar.

Yıllara göre internet kullanıcısı istatistiklerini incelediğimizde, karşımıza sürekli artış gösteren bir eğilim çıkmaktadır. Örneğin 2021 yılında internet kullanıcı sayısı, önceki yıla oranla %4,8 artmış ve 4,88 milyar kişiye ulaşarak 7,89 milyarlık dünya nüfusunun %61,8'ine karşılık gelmiş; sosyal medya kullanıcı sayısı ise %9,9 artışla 4,55 milyar kişiye yükselmiş; sosyal medyada geçirilen günlük ortalama süre ise yine önceki yıla oranla %2,1 artarak ve 2 saat 27 dakikaya çıkmıştır (Wearesocial, 2021). Ülkemizde ise önceki yıla göre internet kullanıcı sayısı 3,7 milyon artarak 65,8 milyon kişiye ulaşmış olup bu kitlenin 60 milyonu sosyal medya platformlarında aktif hesabı olan kişilerden oluştuğu ve sosyal medya kullanıcı sayısının önceki yıl ile kıyaslandığında %11,1 (6 milyon kişi) arttığı görülmektedir (Datareportal, 2021). 2021 yılında dünya genelinde en sık ziyaret edilmiş ilk beş web sitesinin türüne bakıldığında, ilk iki sırada yer alan web sitesinin sosyal ağ olduğu görülür (Wearesocial, 2021). Aynı yönelim daha önceki yıllar için de geçerlidir. Firmalar da bu potansiyelin farkına varmış ve ürünlerini daha kolay pazarlayabilmek amacıyla günümüzde sosyal ağ platformlarına yönelmiş durumdadır.

Sosyal ağlar “*tekilden çoğula*” doğru kullanıcıların içerik paylaşımı yapmalarını sağlayan araçlar sunmanın yanında, bünyelerindeki harici oyunlar ve uygulamalar ile üçüncü parti servisler üzerinden de insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlamaktadır.

Son bir yıl içerisinde sosyal ağların kullanım sebeplerini küresel açıdan incelediğimizde, ilk beş nedenin sırasıyla, aile ve arkadaş grubu ile iletişim kurmak (%48), boş zamanı değerlendirmek (%36,4), haber okumak (%35), eğlenceli içerik bulmak (%31,1) ve hakkında konuşulmakta olan popüler konuların neler olduğuna bakmak (%29,3) şeklindedir. Dünyadaki en popüler sosyal ağların hangileri olduğuna baktığımızda ise ilk beş platformun yine sırasıyla Whatsapp (%23,3), Facebook (%22,2), Instagram (%20,6), Twitter (%4,2) ve Tiktok (%3,5) olduğunu görüyoruz. Kullanıcı kitlesine

bakıldığında ise, her yaştan kullanıcının bu ortamların aktif birer kullanıcısı olduğu gerçeği de gözardı edilebilecek bir durum değildir.

Sosyal ağların birincil kullanım alanı olarak insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlamanın yanısıra, başta alışveriş olmak üzere, kişisel gelişim ve kariyer aktiviteleri, fotoğraf paylaşımı ve belli konulardaki görüşlerin iletimine ilişkin paylaşımlar da yapılmaktadır. Kişiler ve kitleler üzerindeki etkisi, kullanım oranları ve sosyal açıdan sunduğu imkanlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, siber tehditler ve sosyal mühendislik yöntemleri için en kullanışlı aracın “sosyal ağlar” olduğu gerçeği ile karşılaşırız.

2. Siber Güvenlik Bağlamında Sosyal Ağlar ve Sosyal Mühendislik İlişkisi

Uygulandığı alana göre farklı tanımları yapıyor olsa da “siber güvenlik” terimini bilişim sistemlerinde sistem sürekliliğinin ve veri bütünlüğünün (değişmezliğinin) sağlanması ve yetkisiz erişime karşı gizliliğin korunması amacıyla yürütülen faaliyetler şeklinde tanımlayabiliriz. Siber güvenlik, bilgi güvenliğinin ayrılmaz bir ögesidir ve bilgi güvenliği, tüm dijital ve basılı bilgi varlıklarını korumayı amaçlamaktadır (Kieser, 2020).

Siber güvenlik sürecinin bileşenlerini insanlar, uygulanan süreçler ve kullanılan araçlar oluşturmaktadır. Siber güvenlik ihtiyacı ve endişelerinin bir sonucu olarak hem kamu kurumları hem de özel şirketler bütçelerinin hatırı sayılır bir kısmını bu alandaki faaliyetlere ve siber güvenlik ürünlerine ayırmaktadır. Yapılan araştırmalar, etkin siber güvenlik politikaları uygulanmasına rağmen, yüksek maliyetli siber güvenlik ürünlerinin, özellikle sosyal mühendislik teknikleri kullanılarak yapılan saldırılar karşısında yetersiz kaldığını göstermiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da siber güvenlik alanındaki en zayıf halkanın “insan” olduğu kabul edilmektedir (Mitnick ve Simon, 2017:3). Sosyal ağlardaki kullanıcı sayısının sürekli artması ise, bu alandaki bilişim güvenliği tehditlerinin de çeşitlenmesine ve risklerin de yüksek bir ivmeyle artmasına neden olmuştur.

Teknik olarak ne kadar önlem alınıralsa alınsın, bilinçsiz bir kullanıcının bulunduğu bir ortamda güvenlik sağlamak pek kolay olmayacaktır. İnsan faktörünü araç olarak kullanan saldırı tekniklerinden ya da kişiyi etkileme ve ikna yöntemlerinden faydalanarak normal koşullarda bireylerin gizlemeleri

ve paylaşmamaları gereken bilgileri bir şekilde ele geçirme sanatı olarak tanımlanan *Sosyal Mühendislik* (TÜBİTAK BİLGEM, 2021) tekniklerine yenik düşen, gizlilik ve güvenlik ilkelerini göz ardı etmiş bilinçsiz kullanıcılar hem kendileri zarar görebilmekte hem de çalıştıkları kurumlar için telafisi güç prestij kaybına neden olabilmektedir. Yapılan araştırmalar da bu durumu doğrulamakta; güvenlik ihlallerinin azımsanmayacak kadar büyük bir kısmının insan faktörüne yoğunlaşan saldırılar sonucunda gerçekleştirildiğini ve bu saldırılarda sosyal mühendislik yaklaşımlarının başarılı biçimde kullanıldığını göstermiştir. Güvenlik standartlarını belirleyen kuruluşlar da, gerçekleştirilen siber ihlallerde sosyal mühendisliğin önemli role sahip olduğunu ve bilişim güvenliği ürünlerinin çeşitlenmesine ve sürekli geliştirilmesine rağmen, yetersiz kaldığını ve saldırıların artarak devam ettiğini belirtmektedir.

Bir sistemi ihlal etmenin en kolay yolu yetkilisinden izin istemek ve onun rızasıyla sisteme erişmektir. Ne kadar güçlü şifreleme ve yazılım güvenliği tedbirleri uygulanıyor olursa olsun, bir sistem sosyal saldırılara karşı hiçbir zaman tamamen güvenli olarak nitelendirilemez. Bilinçsiz kullanıcılar ya da çalışanlar kendi rızalarıyla sistemlerine erişim vermek isterlerse kaç tane sanal özel ağın (Virtual Private Network - VPN), güvenlik duvarının, antivirüsün ve diğer güvenlik yazılımlarının hatta şifreleme cihazının etkin olduğu önemli değildir (Abraham ve Chengalur-Smith, 2010).

Başarılı sosyal mühendislik saldırılarının en önemli yönü sosyal yaklaşımlar olup, saldırganlar hedef olarak belirledikleri kişiyi ikna etmek üzere çok iyi bildikleri sosyo-psikolojik tekniklere güvenirlir. Çocuk yaşlarda işlemeye başladığı siber suçlarla FBI'ın en çok arananlar listesine giren ilk bilgisayar korsanı olarak kayıtlara geçen Kevin David Mitnick de (Siberbülten, 2021), sosyal mühendislik kavramını "İnsanların saflığını kullanarak, kişileri etkileyerek, ikna ederek veya manipüle ederek kritik önem düzeyine sahip bilgilerin ele geçirilmesi" olarak tanımlamıştır. Sosyal mühendislik saldırılarının temel amacı, saldırganın sistem içerisindeki bir kullanıcı aracılığıyla hassas verilerin sızdırılmasını veya sisteme yetkisiz erişimini sağlamayı amaçlar. Sosyal mühendislik bir anlamda insan aldatma sanatı olarak da ifade edilmekte, insanları istemedikleri şeyleri kendi rızaları ile yapmaya ya da gizli bilgileri vermeye ikna eylemi olarak tanımlanmıştır. Bu ise genellikle personelin iyi niyetinin veya zaafının kötüye kullanılması şeklinde olmaktadır. Ayrıca Mitnick'in "Güvenlik bir teknoloji sorunu

değildir. Bir insan ve yönetim sorunudur” tanımlaması güvenlik anlayışının insan odaklı olması gerektiğini iki cümle ile açıklamaktadır (Aydaner, 2019). Sosyal mühendislik saldırıları internet tarihinin bilinen en eski ve en tehlikeli saldırı türlerinden biridir ve saldırgan için hedef sistemin kullanıcısıyla iletişim kurabilmek için sosyal ağlar oldukça etkili imkanlar sunar.

Sosyal mühendislik saldırılarında ilk aşama hedefin belirlenmesi ve kurbanın seçilmesi olup, bu adımın genel olarak en zayıf ögesi bilgisiz ya da dikkatsiz kullanıcılardan oluşur. Sosyal mühendislik yöntemlerinin başarısı genellikle acele etme duygusuna bağımlı olduğundan, saldırganlar kurbanın ne olup bittiği hakkında çok fazla kafa yormamasını bekler. Kurban hakkında bilgi toplandıktan sonra ikinci aşamaya geçiş yapılır. Bir tür istihbarat toplama olarak da betimleyebileceğimiz bilgi toplama aşaması, sosyal mühendislik saldırılarında en önemli faz olup bu esnada saldırganlar toplanacak verinin değerini önemsemez ve kurban hakkındaki her türlü veriyi özellikle de sosyal ağlar aracılığıyla elde etmeye çalışır. Üçüncü aşamaya gelindiği zaman sistemdeki zafiyet tarama süreçleri devreye girer. Zafiyet tarama bunun için hazırlanmış özel yazılımlar kullanılarak genellikle otomatik şekilde gerçekleştirilir. Aktif (hedef sistemle doğrudan etkileşime geçilerek veri toplanmaya çalışılarak) ve pasif (hedef sisteme ilişkin dolaylı sorgulamalar ve araştırmaların arama motorları, sosyal medya hesapları, bloglar, forumlar ve kariyer siteleri üzerinden) tarama şeklinde iki ayrı metotla yürütülen bu sürecin sonunda elde edilen veriler sonraki aşamalar için destek sağlamaktadır. Elde edilen veriler saldırgana hedef sistemle ilgili kullanılan işletim sistemleri, veri tabanları, sunucu servisleri ve sürümleri, ağ mimarisi, alan adları, açık portlar ve daha pek çok konuda bilgi sağlar. Risk modellemesi ve bu konuda kapsamlı analizlerin ihmal edilerek önlemlerin alınmamış olduğu sistemler, saldırganlar için kolay lokmadır. Son aşamada hedefe ulaşma ve sonrasında ise kanıtların ortadan kaldırılması süreci işlenir. Saldırı başarısız olursa, bu döngü yeniden başlatılır.

Sosyal mühendislik saldırılarının vereceği zararlar yetkisiz erişim elde etmek, itibar ve güven kaybı, veri hırsızlığı, sistemi çalışmaz hale getirme ve hedef kurum ya da kişilikleri yasal yaptırımlarla karşı karşıya bırakma şeklinde özetlenebilir. Herhangi bir suç ya da güvenlik ihlalinde olduğu gibi, sosyal mühendislik saldırılarının da itibar kaybı, hisse senedinin pazar payı ve değerinde düşüş, para cezaları, yasal yaptırımlar, hukuki işlemler, ilgili

makamlar nezdindeki müdahaleler ve gözetimler gibi sonuçları vardır (Okenyi ve Owens, 2021). Teknoloji ve insanlık kavramları soyut ve karmaşık olduğundan, yapısında birçok engel bulunmaktadır. Bu noktada teknolojinin getirilerini doğru ölçüp değerlendirmek için gerekli araçlara ve bilgiye sahip olmamız gerekmektedir (Frischmann, 2014: 2-3). Bu açıklamalar doğrultusunda sosyal mühendislik saldırılarına karşı en iyi savunma yönteminin farkındalık olduğu ortaya çıkar. Kişiler, sosyal mühendisliğin ne kadar kolay kullanılabileceği konusunda eğitilerek bilgilendirilmeli ve potansiyel tehditler tespit edilerek karşıt önlemler alınmalıdır. Bu noktada farkındalık eğitimleri en iyi güvenlik çemberini oluşturmaktadır (Aydaner, 2019).

Sosyal ağlar, kullanıcılarına sunduğu pek çok farklı veri paylaşım imkanlarıyla, sosyal mühendislerce bireylerin kişisel bilgileri, alışkanlıkları, aile bireyleri, güncel etkinlikleri, etkileşimde bulundukları sosyal çevreler ve daha pek çok bilgi toplanmaktadır. Toplanan bu bilgiler sınıflandırılarak kategorilere ayrılmakta ve birbirini tanıma olasılığı yüksek kişileri belirlemenin yanı sıra toplanan verileri ilişkilendirmek üzere analizler yapılabilmektedir. Bireylerin tanıma olasılığının yüksek olduğu kullanıcıyı sahte bir hesap üzerinden eklemeleri için otomatik önerilerde bulunulabilmekte ve duyulan güven istismar edilerek hedeflenen amaç doğrultusunda süreç ilerletilmektedir. İnsanlar genellikle tanıdıkları veya güvendikleri kişilerden gelen soruları cevaplama ya da talepleri karşılama konusunda oldukça cömert ve tedbirsiz davrandıklarından, bu durum sosyal mühendislerin oldukça işine yaramaktadır.

Mike Murr, *Human Compromise: The Art of Social Engineering* adlı kitabında, eskiden güvenlik açıklarını programlara yama geçerek ya da güncelleme yaparak yazılımsal olarak önlem almanın kullanıcılar açısından daha kolay olduğunu, ancak şimdilerde ise, sosyal medya üzerindeki bilgilerinden kişilere ulaşılmasının, istenilen bağlantılara tıklamasını sağlamanın, belirli yazılımları indirmelerinin ve bu sayede kişisel verilerin ele geçirilmesinin saldırganlar açısından daha kolay bir iş haline geldiğini (Savage, 2021) belirtmektedir.

Teknolojinin ürettiği bilgi, günümüzde artık tek başına bir alanın değil, disiplinler arası çabanın ürünüdür. Multidisipliner başlayan bu süreç, sonrasında interdisipliner ve son olarak da transdisipliner olarak süregelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, sosyal mühendislik de hiçbir zaman

kendi içerisinde ayrı bir alan kalmamış, diğer alanlarla iç içe değerlendirilmekte ve başarılı biçimde uygulanmaktadır. İster yapıcı ister yıkıcı olarak ele alınsın, bu durum sosyal mühendisliğin değerlendirilme şekli ve uygulanma yöntemlerinde bir değişikliğe yol açmamakta; ağırlıklı olarak sırasıyla medya, politika, pazarlama, sağlık, teknoloji gibi alanlarla iç içe kullanılmaktadır. Sosyal ağ üzerinden yapılan sosyal mühendislik saldırıları, meşru görünen birine güvenme yanılsamasını kullanır, çünkü saldırının iddialarını desteklemek için elinde zengin bir sosyal ağ üzerinden sahip olunan veriler bulunmaktadır. Bu nedenle saldırılara karşı korunmak sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Sosyal mühendislik saldırılarına karşı savunma, bir işletmenin bilişim sisteminin dikkatle izlenmesini içeren katmanlı bir koruma gerektirir. Tüm sosyal mühendislik saldırılarını önlemek mümkün değildir, bu nedenle kurumsal güvenlik ekipleri izleme, müdahale ve eğitime odaklanmalıdır. Ayrıca, çalışanların dikkatini biraz daha çekmek için, kullanmış oldukları bilgisayar ağının ve bilgi işlem altyapısının ilgili birimce izlendiğini bilmeleri faydalı olabilir. Sosyal mühendislik riskini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir başka önemli husus, bu saldırıların durdurulmasını zorlaştıracak potansiyel karmaşıklığıdır; bu karmaşıklık, sistemleri daha kırılgan hale getirebilir ve sürecin yönetilmesini güçleştirerek, sistemde izleme yapmak için ek kaynaklar kullanılmasını gerektirir. Bazı kuruluşlar işyerinden sosyal medya kullanımını yasaklamaya karar verebilir, ancak bu durum akıllı telefonların veya diğer popüler teknolojilerin kullanımını yasaklamak kadar tepki doğuracaktır. Çalışanlar beklenmeyen bir mesaj, doküman, e-posta vb. aldıklarını düşündüklerinde, ek sorgulama yapma ihtiyacı duymaları gerektiğini öğrenmelidirler (Lewis, 2018 akt: Özmen, 2020: 97).

Sosyal mühendislik yaklaşımlarının kullanıldığı ataklar bilişim tabanlı ve psikolojik tabanlı olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Bazı durumlarda (yöntemi daha etkili kılmak amacıyla) her iki yöntem birlikte de kullanılabilir. Her suçun altında yatan nedenlerde olduğu gibi, sosyal mühendislik saldırılarının da nedenleri arasında finansal kazanç, intikam ve kişisel nedenler bulunmaktadır (Okenyi ve Owens, 2021).

Sosyal mühendislikte saldırı vektörlerinin -sürekli yeni saldırı teknikleri üretiliyor olsa da- en çok bilinenleri ve kullanılmakta olanlar, bu alanda detaylı bilgiler barındıran “knowbe4.com” web sitesine göre bahane üretme

(pretexting), kimlik avı / oltalama (phishing), subaşı (water-holing), taviz (quid pro quo), balküpü tuzağı (honeytrap), yanlış yönlendirme (diversion theft), zıpkınla avlama (spear phishing), yemleme (baiting), kuyrukçuluk (tailgating) ve hile (rogue) şeklinde on başlık altında sıralanmıştır. Bu yöntemlere omuz sörfü (shoulder surfing), korkutma (scareware), sesli kimlik avı (vishing) ve çöp karıştırma da (dumpster diving, skipping) şüphesiz eklenebilir. Ayrıca son zamanlarda çok kullanılan bir diğer yöntem ise kullanıcıların aşına olduğu web sitelerinin görünüm olarak birebir aynısının tasarlandığı ve kullanıcıların güvenli bir sitede oturum açıyormuşçasına kullanıcı adı ve parolalarını huzur içerisinde girmesiyle sonuçlanan ataklardır (Özmen, 2020: 74).

3. Sosyal Ağlar ve Bilgi Güvenliği

Sosyal ağlardaki içerikler, servisi sağlayan firmanın bilişim sistemi üzerinden yayınlanmakta ve işin doğası gereği depolandığından bu veriler üçüncü şahıs veya kurumlarla paylaşılabilir hale gelmektedir. Anlık mesajlaşma yazılımlarında silinen mesaj ya da içerikler genellikle silinmek yerine uygulama veri tabanında veya dosya sisteminde mantıksal olarak silinmiş şeklinde işaretlenerek yaşlandırma veya boyut arttığında yeni mesajların eskilerin üzerine kaydedilmesi yöntemi ile sonradan silinebildiğinden, içerikler en azından bir süre daha cihazlarda yaşamakta ve erişilebilir olmaya devam etmektedir.

Zayıf parolalar atanmış veya kullanılmayan hesaplar üzerinden, oyunlar ya da üçüncü parti uygulamalar aracılığıyla saldırganlar hesap sahibi adına paylaşımlar yapabilmekte ve bağlantılı olduğu kişilerden çeşitli taleplerde bulunabilme, içerik paylaşımı, mesajlaşma, yorum yazma ve daha farklı yasadışı aktiviteler yapabilmektedir. Fotoğraf, video, yer ve konum bilgisi ile her türden kişisel verinin paylaşılabilmesi sosyal ağ ortamlarında güvenlik ve gizlilik ayarlarına yeteri kadar önem vermeyen ve varsayılan seçeneklerden ötürü hangi izinleri verdiğinden habersiz kullanıcılar, farkında olmadan çok yönlü risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin sosyal ağlar aracılığıyla bağlantıları paylaşılan ve genellikle kaynağı bilinmeden indirilen uygulamalar aracılığıyla gereğinden fazla kişisel veri talep edilmekte, arkadaş listelerine ve açık profil bilgilerine erişilmekte, kullanıcı adına paylaşım veya beğenide bulunma, kamera, mikrofon ve cihazda kayıtlı verilere erişim izni verilebilme, mesajlarının okunması ve konuşmaların dinlenmesi gibi istenmeyen durumlar da yaşatılabilmektedir. Öte yandan paylaşıldığında

kişileri zor durumda bırakabilecek kişisel veriler, konum ve yer bilgisi, aile ve arkadaşlara ait özel bilgiler sosyal ağlarda ve özellikle bilgi talep eden uygulamalarda ciddi potansiyel sorunlara da davetiye çıkarmaktadır. Akıllı telefonlar ya da diğer cihazlar ile çekilen resimlere çoğu zaman coğrafi konum bilgisi bir meta veri türü (exif bilgileri) -fotoğrafın çekildiği tarih, yer, boyut, cihaz bilgileri ve çekim ayarlarına kadar birçok bilgiyi barındırır- kullanıcıdan habersiz ve genellikle otomatik olarak eklenmektedir. Örneğin, dijital fotoğraf makineleri veya akıllı cep telefonları ile çekilen bu türden bir resim dosyasına, o fotoğrafın nerede çekildiğine dair coğrafi konum bilgileri de işlenmiş olduğundan, bunları sosyal ağlara yüklediğiniz andan itibaren, o ağların veri ayıklama servisleri otomatik olarak bu resimlerin exif bilgilerine erişmekte ve bu bilgileri kendi veri tabanlarına kaydetmektedir. Bunun yanı sıra, paylaşılmış olan bu içeriklere ulaşabilen başka bir sosyal ağ kullanıcısı da bunları kendi bilgisayarına indirip, meta veri görüntüleme araçları ile içeriklerin exif bloğunda yer alan coğrafi konum bilgilerine kolayca ulaşabilmekte ve bu verileri Google Maps veya Yandex.Maps benzeri araçlara girilerek fotoğrafın çekildiği yerin adresini saniyeler içerisinde elde edilebilmektedir.

SMS (Short Message Service) olarak bildiğimiz kısa mesaj hizmeti, mesajların tamamen şifresiz olarak gönderildiği bir hizmettir. SMS ile gönderilen mesajlar alıcısına ulaştırılmak üzere salt metin olarak olduğu gibi mobil hizmet operatörünün sunucularına iletilir. Mobil hizmet operatörünün sunucularına gelen mesaj, buradan alıcının telefonuna gönderilir. Tüm bu iletişim sırasında gönderilen mesaj içeriği, salt metin biçiminde ve şifrelenmiş olduğundan, istenildiğinde herkes tarafından okunabilir durumdadır.

Anlık mesajlaşma yazılımlarının sunmaya başladığı “Uçtan Uca Şifreleme/End-to-end Encryption (E2EE)” özelliği, temelinde “Simetrik Şifreleme (Symetric Encryption)” yöntemine dayanır ve bu yöntem şifreleme algoritmaları içindeki en eski ve en iyi bilinen tekniktir. Simetrik şifreleme adından da anlaşılacağı üzere, gönderici ve alıcı tarafında karşılıklı aynı şifreleme anahtarını kullanmasına dayanan şifreleme tekniğidir. Veriyi şifrelemede gönderici tarafında kullanılan anahtar, aynı zamanda alıcı tarafında da veriyi çözümlemek amacıyla kullanılır. Yani hem gönderici hem alıcı aynı gizli anahtarı kullanmaktadır. Gizli anahtar, rastgele üretilmiş bir sayı veya kelime dizisi olabilir. İşlem süresinin hızlı olması simetrik şifreleme

algoritmalarının en önemli avantajlarından fakat aynı anahtara sahip olan üçüncü bir taraf şifrelenmiş içeriklere kolayca erişebileceğinden, daha sürecin başında şifreleme anahtarının kim tarafından ve hangi algoritmik yöntem(ler)le üretildiği burada hayati önem kazanır. Ayrıca şifreleme ve çözümlemede kullanılan yöntemler ve algoritmaların kapalı tutulması, alanda standart kabul edilen algoritmaların (örneğin; AES, DES, 3DES, RC4, RC5, IDEA vb.) kullanılmaması ya da söz konusu algoritmaların ilgili bağımsız kuruluşlarca test edilmemiş ve güvenilirliğin akredite edilmemiş olması durumu, hatta bir ana-anahtar (master-key) varlığından emin olunamaması da tüm şifreleme sürecini güvenilmez kılar. Bunun yanında simetrik şifreleme sürecinin birtakım zorlukları da mevcuttur. Örneğin şifreleme anahtarının güvenli olarak saklanması ve diğer ağdaki diğer kullanıcılarından benzersiz olacak tekil anahtarların üretilmesi şarttır. Kimlik doğrulama (authenticity) sağlanmadığından anahtara sahip olma potansiyeli bulunan herhangi bir üçüncü taraf burada ciddi risk oluşturur. Ayrıca veri bütünlüğü (integrity) desteklenmediğinden, iletim ortamında araya girme yöntemi ile verinin manipülasyonu da söz konusu olabilmektedir. Ek olarak, anlık mesajlaşma platformu sahibi şirketler sistemlerinde kendileri ile anahtar paylaşımını zorunlu kılan gerekçeler oluşturabilir, hatta sistemlerinde şifrelemeyi atlatan arka kapılar da bulundurabilirler. Benzer durumun, kaynak kodları kapalı olan ya da bağımsız otoritelerce kaynak kodları incelenerek ilgili akreditasyonu onaylanmamış tüm yazılımlar (işletim sistemleri, veri tabanları, ağ güvenlik yazılımları, e-posta sistemleri, çevrim içi iletişim ortamları vb.) için de söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

4. Sosyal Ağ Ortamlarında Alınabilecek Önlemler

Sosyal ağlarda kişisel verilerin korunmasına yönelik önlemlerin başında - yukarıda da bahsedildiği üzere- farkındalık gelmektedir. Saldırganlar açısından kritik öneme sahip olup da ulaşamadıkları bilgiler, sosyal ağlarda kullanıcılar tarafından bizzat ya da saldırganın profesyonel çabası sonucu kolaylıkla ifşa edilebilmektedir. Alınabilecek önlemleri sosyal, yasal ve teknik olarak inceleyecek olursak (Yavanoğlu vd., 2012), aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

4.1. Sosyal Önlemler

Çocuklar açısından ele alındığında, ilk etapta mümkünse ailelerin çocuklarını sosyal ağlardan uzak tutması önerilmektedir. Çünkü bu

platformlarda çocukların başına gelebilecek tehlikeleri önlemede birincil sorumlu ailelerdir. Çocukların farkındalık düzeyinin yükseltilmesi için tehditler ve başlarına gelebilecek olumsuz durumlar hakkında bilgilendirilmeleri önemlidir. Sosyal ağ kullanılan aygıt mümkünse masaüstü bilgisayar olmalı ve evin ortak kullanılan alanına konumlandırılmalıdır. Bununla birlikte çocukların çevrimiçi bulundukları ortamlar kontrol edilmeli; paylaşılan fotoğraflarda etiketleme yapmaktan kaçınılmalı ve lüzumsuz detaylar verilmemelidir. Çocukların okul, sınıf, kimlik, adres ve telefon gibi bilgilerini paylaşmamaları telkin edilmeli ve bu bilgileri paylaşmadıklarından emin olunmalıdır. Ayrıca tanımadıkları kişilerle yazışmamaları konusunda da mutlaka uyarılmalıdırlar.

Yetişkinler açısından ele alındığında ise, sosyal ağlarda, sosyal mühendislik ataklarından korunmak için kurucusu bilinmeyen yeni gruplara üye olunmamalı, katılım davetleri ancak araştırma yapıldıktan sonra ve güvenilir bir kaynaktan geldiği doğrulandıktan sonra kabul edilmeli, arkadaş olarak kabul edilecek kişiler konusunda seçici olunmalıdır. Sosyal faaliyetlere ilişkin detaylardan kaçınmak / mümkünse hiç paylaşmamak her zaman daha iyidir. Örneğin tatile çıkılacağını ilan etmek, tarih ve mekân konusunda detaylar vermek hırsızlara gönderilecek bir davetiyeden farksızdır. Aile bireylerinin bulunduğu fotoğraflarda etiketleme yapmaktan kaçınılmalı; izinsiz fotoğraf etiketlemesi yapan kişiler uyarılmalıdır. Ayrıca sosyal ağ profillerine kişisel bilgileri deşifre edecek özel konularda yorum yazmaktan da kaçınılmalıdır. Bu konularda farkındalığı artıracak eğitimlerin alınması, blogların takip edilmesi ve teknik dokümantasyonun incelenmesinde ciddi yarar olduğu unutulmamalıdır.

4.2. Yasal Önlemler

Sosyal ağ platformlarının kullanım politikası ve gizlilik sözleşmeleri iyi okunmalı, kişisel bilgilerin hangi şartlarda üçüncü taraflarla paylaşılacağı bilinciyle üyelik işlemlerine başlanılmalıdır. Sosyal ağ sitelerinin gizlilik politikalarına uyup uymadıkları kontrol edilmeli; gizlilik ve güvenlik ayarlarının gözden geçirilmesi, varsayılan güvenlik ve gizlilik ayarları yerine sıkılaştırılmış ayarların kullanılması ve bunları incelemek için zaman ayrılması önemlidir. Yasal haklar bilinmeli ayrıca Kişisel Verilerin Korunması Kanununa (KVKK) ve General Data Protection Regulation

(GPRS) uygun olacak şekilde bilgi ve belge paylaşımı yapılmasına özen gösterilmelidir.

4.3. Teknik Önlemler

Hesap parolaları güçlendirilmeli (kolay tahmin edilebilir parolalar yerine, yüksek sayıda karakterden oluşan hem küçük hem büyük harfler, rakamlar ve içinde özel karakterler içeren kombinasyonlar ile tahmin edilmesi zor güçlü parolalar üretilmeli); kritik hesaplar için iki faktörlü kimlik doğrulama sistemi (2FA) (böylece tek başına parola yeterli olmayacağından tek kullanımlık kod, ses tanıma, elektronik imza, parmak izi veya SMS onay kodları ek doğrulama amaçlı) kullanılmalıdır. Herhangi bir ön işlemden geçmeyip doğrudan sosyal ağa eklenen fotoğraf ve videoların meta verileri ile EXIF bilgileri gibi konum tanımlayıcı ve ayırt edici özel veriler, içerik üretim aşamasında engellenmelidir. Mesajlaşma uygulamaları kullanılırken -mutlak bir güvenlik sağlayamasa da- uçtan uca şifreleme sunan uygulamaların tercih edilmesi; sayısal parmak izi olarak nitelendirilebilecek hangi kişisel verilerin hangi internet ortamlarında paylaşıldığının tekrar gözden geçirilmesi gereklidir. Hesap erişim izninin tanınan ve güvenilen kişilerle sınırlandırılması, farklı hesaplar için aynı parolanın kullanılmaması, cihaz konum verisinin kapalı tutulması, kaynağından emin olunamayan bağlantılara tıklanmaması, bağlantı veya mesaj ekindeki yazılımların kurulmaması; sosyal ağlara telefon aracılığıyla erişiliyorsa, uygulamalara verilen erişim izinlerinin gözden geçirilmesi ve gereksiz ya da riskli olduğu düşünülen izinlerin kaldırılması; kişisel olmayan bir bilgisayardan mümkünse bir sosyal ağ hesabına giriş yapılmaması; (ses çözümleme teknikleri aracılığıyla kurbanın sesi kolayca taklit edilebildiğinden) ses kaydı aracılığıyla mesajlaşma yerine yazışma yönteminin kullanılması; sosyal ağlara giriş yapılan bilgisayarlarda mutlaka internet güvenlik yazılımları (antivirüs, güvenlik duvarı vb.) kurulması ve işletim sistemi dahil uygulamaların güncel tutulması; toplu kullanıma açık kablosuz ağların mecbur kalınmadıkça sosyal ağ hesaplarına erişim amaçlı kullanılmaması; web sitelerine arama motorları ya da reklam şeritleri üzerinden erişmek yerine adres satırına URL adresinin yazılması; e-ticaret uygulamasının çalışacağı veya ödeme bilgilerinin girilmesini gerektiren durumlarda site sertifikasının kontrol edilmesi ve limiti ödeme öncesi belirlenecek şekilde sanal kredi kartı kullanılması şeklinde özetlenebilir.

Kaynakça

- Aydaner, G. (2019). Genç Tüketicilerin Sosyal Mühendislik ile Siber Güvenlik Farkındalıklarının Online Alışveriş Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Abraham S., Chengalur-Smith I., (2010), “An overview of social engineering malware: Trends, tactics, and implications”, *Technology in Society*, 32(3), 183-196.
- Datareportal, (2021). “Digital 2021: Turkey”, 21 Aralık, 2021, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>
- Frischmann, B. (2014). Human-focused Turing tests: A framework for judging nudging and techno-social engineering of human beings.ss.2-3.
- Kieser, (2020). Quinn Kiser, Cybersecurity A Simple Beginner’s Guide to Cybersecurity, Computer Networks and Protecting Oneself from Hacking in the Form of Phishing, Malware, Ransomware, and Social Engineering, New York, 2020.
- Mitnick D. Kevin and Simon L.William (2017). Aldatma Sanatı, Bilgi Güvenliğinde İnsan Faktörünün Kontrolü. 8. Basım . ODTÜ Yayıncılık.
- Okenyi, P.O. and Owens, T.J., (2021). “On The Anatomy of Human Hacking”, 16 Aralık, 2021, <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/2496/4/On%20The%20Anatomy%20of%20Human%20Hacking.pdf>
- Özmen, (2020). Sosyal Mğhendislik Bağlamında Bilgi Güvenliğinin Endüstri 4.0 Tabanlı Sistemlere Uyarlanması, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Savage, (2021). “Gaining awareness to prevent social engineering techniques, attacks”, 18 Aralık, 2021, <http://gauss.ececs.uc.edu/Courses/c5156/pdf/social-engineering-prevent-attacks-2.pdf>

- Siberbülten, (2021). “Tüm Zamanların En Büyük Bilgisayar Korsanı Kevin Mitnick”, 18 Aralık, 2021, <https://siberbulten.com/efsane-hackerlar/tum-zamanlarin-en-buyuk-bilgisayar-korsani-kevin-mitnick/>
- TÜBİTAK BİLGEM, (2021). “Sosyal Mühendislik Ne Demektir?”, 21 Aralık, 2021, https://bilgimikoruyorum.org.tr/ilkders/index.php?b321_sosyal_mu_hendislik_giris
- Yavanoğlu, U., Sağiroğlu, Ş, Çolak, İ. (2012). Sosyal Ağlarda Bilgi Güvenliği Tehditleri ve Alınması Gereken Önlemler. Politeknik Dergisi, 15(1).
- Wearesocial, (2021). “Social Media Users Pass The 4.5 Billion Mark”, 21 Aralık, 2021, <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/10/social-media-users-pass-the-4-5-billion-mark/>

KISIM **2** ~ KURAKLIK, SU VE GIDA GÜVENLİĞİ

KONYA KAPALI HAVZASI SU YETERSİZLİĞİ*

MEHMET EMİN AYDIN¹

Öz

Konya kapalı havzası büyük tarım alanlarına sahip, 3 milyon nüfusu barındıran önemli endüstriyel faaliyetlerin yürütüldüğü buna karşılık su kaynaklarının yetersiz olduğu bir havzadır. Konya kapalı havzasında su potansiyelinin %80'i tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Yeraltı suyu kaynaklarının aşırı kullanımı sebebiyle yeraltı suyu seviyesi her geçen yıl alçalmaya devam etmektedir. Havzanın su ihtiyacının karşılanmasına destek olmak için büyük projelerden oluşan Konya ovası projeleri (KOP) hayata geçirilmiş 2023 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Bölgede su ihtiyacı yüksek bitkilerin yetiştirilmesine yönelinmesi, damlama sulamanın esas sulama yöntemi olarak yaygınlaşmaması havzada zaten kıt olan su kaynaklarının yetersizliği problemini büyötmektedir. İlâveten havzada artan nüfus, endüstriyel faaliyetler sebebiyle artan su ihtiyacına karşılık, küresel iklim değışikliği sebebiyle beklenen sıcaklık artışı buharlaşmayı artıracak ve yağışlarda beklenen azalma da dikkate alınır su kaynaklarının yetersizliği problemi önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği tahmin edilmektedir. Bu yüzden su kaynaklarının korunması, suyun etkin kullanılması, sulama sistemlerinde ve su dağıtım şebekelerinde kayıp ve kaçakların önlenmesi, damlama sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması, su ihtiyacı yüksek bitki türlerinin ve endüstriyel faaliyetlerin tercih edilmemesi havzada sürdürülebilir tarım faaliyetleri açısından önemlidir.

1. Giriş

Dünya yüzeyinin yaklaşık %70'i suyla kaplı olmasına rağmen karalarda kullanılabilir suyun dağılımı düzgün olmadığı gibi önemli kısmı insanların yaşadığı bölgelerin uzağında yer alır. Nüfusun hızlı artışı su ihtiyacını da çok artırmıştır. Günümüzde 29 ülkede 450 milyon kişi su kıtlığıyla karşı karşıyadır (Aydın vd., 2018). Su kıtlığı özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerde en önemli problemdir. Var olan su kaynakları da aşırı kullanım ve kirletici deşarjları dolayısıyla tehdit altındadır. Su kaynaklarının ve su kalitesinin korunması

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/10 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Prof. Dr., İnşaat Mühendisliği Bölümü, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

giderek daha da önem kazanmaktadır. Ülkemizde de nüfus artışına bağlı olarak kişi başına düşen su miktarı giderek azalmaktadır. Türkiye'nin ortalama yıllık su potansiyeli 112 Milyar m³/yıl olarak verilmesine karşılık yıllık ortalama su potansiyelinin yaklaşık olarak yarısı kullanılmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de su kullanımının yıllar içerisindeki değişimi gösterilmektedir.

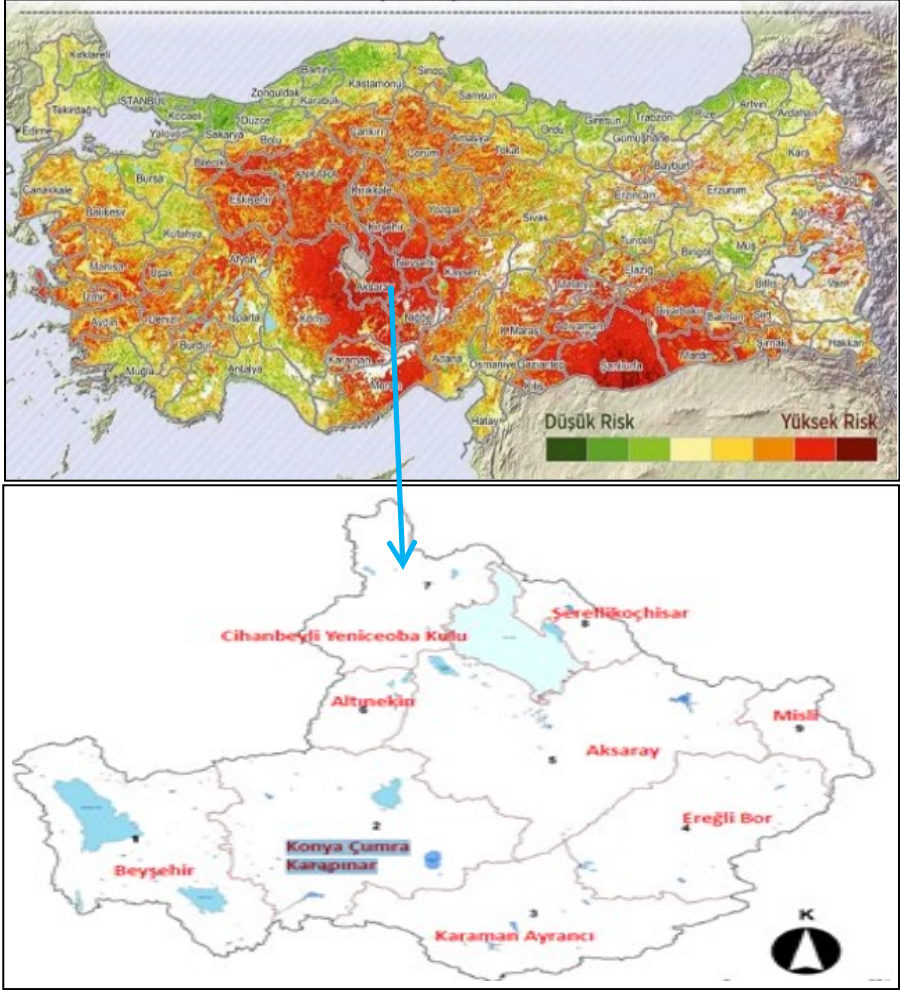
Tablo 1. Su tüketiminin sektörel dağılımı (Aydın ve Kumcu, 2018)

Yıllar	Toplam su tüketimi		Sektör					
			Sulama		Evsel		Endüstriyel	
	km ³	%	km ³	%	km ³	%	km ³	%
1990	30.6	28	22	72	5.1	17	3.4	11
2004	40.1	36	29.6	74	6.2	15	4.3	11
2008	43	38	32	74	6	15	5	11
2014	44	39	32	73	7	16	5	11
2023	112	100	72	64	18	16	22	20

Tablo 1'den görüleceği gibi 1990'da suyun %72'si sulama suyu, %17'si evsel ihtiyaçlar için %11'i ise endüstriyel ihtiyaçlar için olmak üzere 30,6 milyar m³ su kullanılmışken 2023'te suyun %64'ü sulama suyu, %16'sı evsel ihtiyaçlar için, %20'si ise endüstriyel ihtiyaçlar olmak üzere 112 milyar m³ olan su potansiyelinin tamamının kullanılacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca arazi toplulaştırılması uygun sulama teknik ve altyapısının kullanılması ve daha az su ihtiyacı olan bitki çeşitlerinin seçilmesi yoluyla sulama suyu tüketiminin %72'den %64'e düşürülmesi planlanmaktadır.

Beyşehir Gölü, Tuz Gölü gibi önemli göllere ilave olarak Samsam, Kozanlı, Kulu, Çavuşcu, Suğla, Bolluk, Tersakan gölleri ve Hotamış, Eşmekaya ve Ereğli sulak alanları çok sayıda canlı türü barındıran önemli sucul alanlardır. Yoğun zirai faaliyetlerin gerçekleştirildiği Konya havzasının su kaynakları sadece yağışlarla beslenmekte ve çok sınırlı miktardadır. Beyşehir Gölü havzanın en büyük su kaynağıdır, havza içerisinde sular yüzey akış olarak ve yeraltı suyu akışı olarak çevrimini Tuz Gölü'ne ulaşarak tamamlar. Kuraklık, iklim değişiminin etkisi, artan nüfus, gelişen endüstri faaliyetleri sebebiyle artan su ihtiyacı etkin olmayan düşük verimli sulama sistemleri, yeraltı suyu seviyesinin giderek düşmesi, atık su deşarjları, düzensiz katı atık dökümü gibi problemler Konya Kapalı Havzası'ndaki su kaynakları için tehdit oluşturmaktadır. Konya Kapalı Havzası (KKH) yıllık ortalama yağış miktarı 378 mm'dir. Havzada sulama suyu olarak kullanılan su miktarı %80'in üzerindedir. Bölgede yeraltı sularının yoğun olarak kullanılması yeraltı suyu rezervlerini hızlı bir şekilde tüketmektedir. Yeraltı suyu

kullanımının bu yoğunlukta devam etmesi halinde yakın gelecekte yeraltı sularının tamamen tüketilmesi söz konusudur.

Şekil 1. Türkiye'nin çölleşme haritası (Aydın ve Kumcu, 2018)

Konya Kapalı Havzası yağış azlığı ve yıl içerisindeki kış aylarına yoğunlaşmış olması sebebiyle yarı kurak iklim şartlarının hâkim olduğu bir bölgedir. Karapınar alt havzası KKH içerisinde yer alan Türkiye'deki en az yağış alan bölgedir ve rüzgâr erozyonu etkisiyle çölleşme eğiliminde olan bir havzadır. Türkiye yıllık yağış ortalaması 643 mm iken Karapınar havzasında yıllık yağış ortalaması 264 mm'dir. Karapınar Türkiye çölleşme haritasında yüksek risk alanı olarak gösterilmiştir (Şekil 1). Karapınar'da aylık yağış

ortalaması 27 mm iken ortalama aylık evapotranspirasyon 36 mm ve yıllık ortalama 1082 mm'dir (Aydın ve Kumcu, 2018).

2. Konya Havzası'nda Sulama Suyu Kullanımı

Konya Kapalı Havzası'nda da yıllık kullanılabilir su miktarı 2260 hm³ yüzeysel su, 2005 hm³ yeraltı suyu olmak üzere toplam 4265 hm³'dür. Yıllık kullanılan su miktarı ise 1393 hm³ yüzeysel su, 2670 hm³ yeraltı suyu olmak üzere toplam 4063 hm³ olarak gerçekleşmektedir. Havza bazında yeraltı suları yıllık olarak ortalama kullanılabilir miktardan 665 hm³ daha fazla su çekilmektedir. Karapınar alt havzasında ise yıllık kullanılabilir yüzeysel su miktarı 1064 hm³ iken kullanılan yüzeysel su miktarı 418 hm³ olarak gerçekleşmektedir. Yıllık ortalama kullanılabilir yeraltı suyu miktarı 465 hm³ olarak belirlenmişken kullanılan yeraltı suyu miktarı 1016 hm³ olarak gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle Karapınar alt havzasında kullanılan yeraltı suyu miktarı mevcut su potansiyelinin iki katından fazladır. Bu sebeplerle KKH ve Karapınar Havzasında yeraltı suyu seviyeleri hızla düşmektedir (Özdemir ve Aydın, 2017).

Nüfus artışı, endüstriyel faaliyetlerdeki artış dolayısıyla artan su ihtiyacına karşılık küresel iklim değişikliği nedeniyle yağışlardaki azalma dikkate alındığı zaman bölgede önemli su sıkıntısı yaşanacağı tahmin edilmektedir. Sulamaya uygun zirai alan Karapınar alt havzasında %30, Konya Kapalı Havzası'nda %23 ve Türkiye'de %22'dir. Ancak su sıkıntısı nedeniyle bu alanların sadece küçük bir bölümü sulanabilmektedir. Su miktarındaki yetersizliğe rağmen Karapınar alt havzasında çok su ihtiyacı olan bitkiler yetiştirilmektedir (Tablo 2, Tablo 3). Bu durum suyun yetersizliğini daha da büyük bir problem haline getirmektedir.

KKH ruhsatlı kuyu sayısı yaklaşık 30 bin adet iken 70 bin izinsiz açılmış kuyu bulunmaktadır. Yeraltı suları 100 bini aşkın çoğu izinsiz açılmış kontrol edilmeyen kuyular vasıtasıyla çekilerek kullanılmaktadır. KKH su problemini bir nebze olsun çözebilmek üzere 1900'lü yıllarda ilk adımları atılan Konya Ovası Projesi 2006 yılında hız kazanmış olup 2023 yılında tamamlanması hedeflenmektedir.

Tablo 2. Karapınar havzasında yetiştirilen tarım ürünleri (Özdemir ve Aydın, 2017).

Tarım ürünü	Karapınar		Ürün/Dekar	Toplam üretim
	da	%	kg/da	Ton
Buğday	113142	15.1	297	33632
Yulaf	133206	17.9	361	48061
Arpa	151500	20.3	277	42020
Şeker pancarı	42431	5.68	7769	329649
Mısır	140491	18.8	1070	150325
Ayçiçeği	71434	9.57	386	27606
Yonca	60352	8.09	6600	298323
Diğerleri	33159	4.44	-	-
Toplam	745715	100		929613

Tablo 3. Konya bölgesinde ürünlerin su ihtiyacı ve su tüketimi (Özdemir ve Aydın, 2017).

	Buğday	Arpa	Şeker pancarı	Fasulye	Mısır	Patates	Ayçiçeği	Sebze	Yonca
Su tüketimi (mm)	441	420	825	535	685	605	615	750	1200
Net su ihtiyacı (mm)	400	350	705	480	630	540	500	705	1000

3. Konya Ovası Projesi (KOP)

Konya bölgesi yaklaşık 63757 km² alanı ile Türkiye'nin toplam alanı içerisinde %8'lik paya sahiptir ve 3 milyondan fazla nüfusu barındırmaktadır. KKH'da tarıma uygun arazi 2754243 ha ve sulanabilir arazi miktarı 1100000 ha'dır. 835000 ha arazi sulanmaktadır. KOP tamamlandığı zaman sulanabilir arazinin tamamının sulanması planlanmaktadır. KOP kapsamında Akdeniz'e akan yukarı Göksu havzası suları Bağbaşı, Bozkır, Avşar barajları ve Mavi Tünel ile KKH'na aktarılacak su miktarı yıllık ortalama 414 hm³'tür. KOP 3'ü içme suyu ve endüstriyel su temini, 1'i enerji ve 14'ü sulama suyu projesi olmak üzere toplam 18 alt projeden teşekkül etmektedir. Komşu havzadan aktarılan sularla 223410 ha arazinin sulanması ve bölgede yaşayan 3 milyon nüfusun evsel ve endüstriyel su ihtiyaçları sağlanmış olacaktır. Ayrıca 130 hm³ su Gembos havzasından Derebucak Prof. Dr. Yılmaz Muslu barajı ve Gembos derivasyon kanalı ile Suğla depolamasına aktarılmaktadır. Konya ve Çumra'ya evsel, endüstriyel ve sulama suyu aktaran Mavi Tünel'den alınan su Çumra ve Konya'nın 2045

yılına kadar evsel ve endüstriyel su ihtiyacını karşılayacak klasik içme suyu arıtma tesisi 2018 yılında devreye alınmıştır. Apa Hotamış isale kanalı 894 hm³ su aktarma kapasitesine, Hotamış depolaması ise 580 hm³ depolama hacmine sahiptir ve 77110 ha arazinin sulanması mümkün olacaktır (Şekil 2).

Şekil 2. Konya ovası projesinin esas birimleri (Aydın vd, 2016)

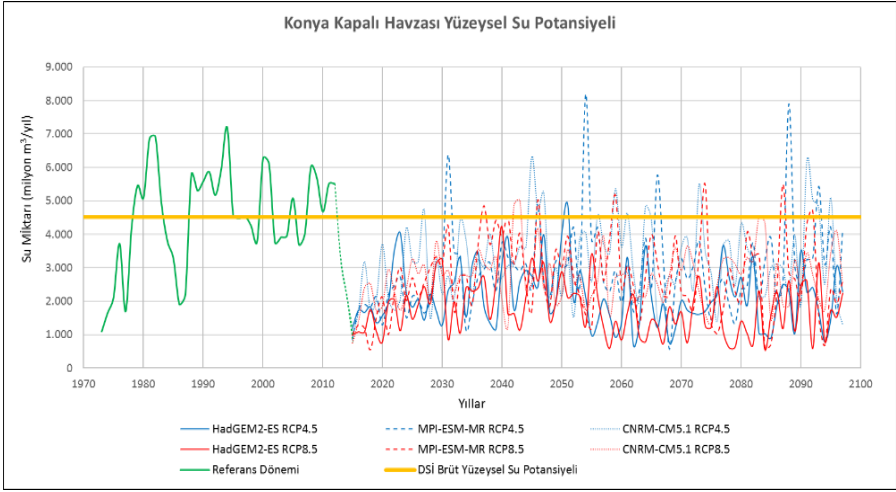
Yağmurlama ve damlama sulama gibi borulu sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması su kayıplarının azaltulması ve sürdürülebilir tarımsal sulama açısından önem arz etmektedir.

4. Küresel İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkileri

İklim değişikliği daha önce jeolojik dönemlerde gerçekleşmiştir. Ancak günümüzde gerçekleşmekte olan küresel iklim değişikliği insan faaliyetleri sonucu atmosferde biriken sera gazları sebebiyle Dünya'nın ısınması şeklindedir. Her yıl küresel iklim değişiminin tespiti, muhtemel etkileri ve alınabilecek önlemler ile ilgili yüzlerce araştırma yapılmaktadır. Küresel ısınmanın gelecekte en çok etkileyeceği bölgeleri ve etkinin boyutlarını belirlemeye yönelik modellerle tahmin çalışmaları yapılmaktadır.

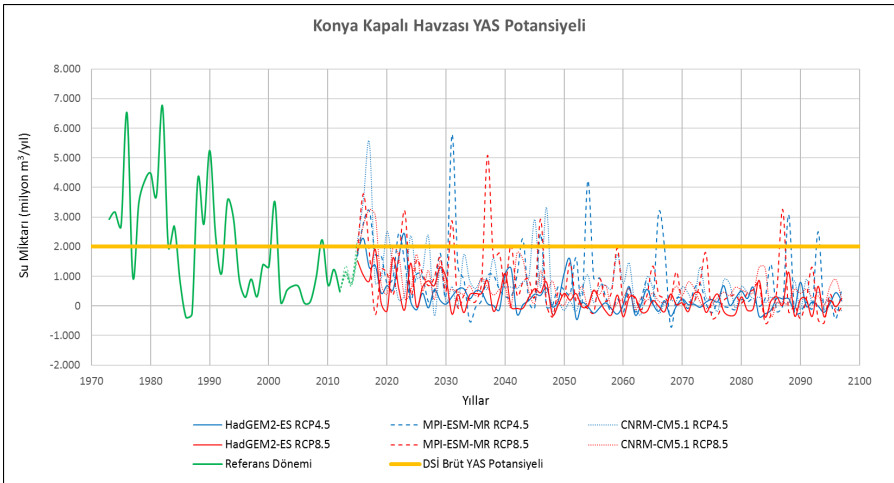
Günümüzde halen bazı devletler küresel iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya, sera gazlarının azaltılmasına yönelik önemli çalışmalar yaparken, bazı devletler ekonomik sebepler ile konuyu ciddi olarak ele almamaktadır. Küresel iklim değişiminin yavaşlatılması, etkilerinin azaltılması tüm Dünya’da bütün ülkelerin ortak tedbirler almasıyla mümkün olabilecek bir husustur. Ancak küresel iklim değişikliğinin ülkemiz üzerinde sıcaklık artışları, yağışlarda değişim, bazı bölgelerde sel ve taşkın olaylarının artması, daha az kar yağması ve bazı bölgelerimizde ciddi oranda yağış azalması gibi etkileri beklenmektedir. Bu etkilerin, su kaynaklarını ve tarımı olumsuz etkilemesi öngörülmektedir.

Uluslararası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) raporunda verilen üç değişik model ile iki senaryo dikkate alınarak Türkiye’nin 25 havzasında 2015-2100 dönemi sıcaklık ve yağış değişimleri incelenmiştir (Öztürk, 2018). Üç model iki senaryo kullanılarak yapılan tahminlerde 2015-2100 tarihleri arasında Türkiye çapında önemli ısınma olacağı tahmin edilmektedir. Ortalama sıcaklıkların sera gazı emisyonlarının sabit kalmasını temsil eden birinci senaryoya göre 2-3.5 °C arasında artacağı, sera gazlarının artmaya devam edeceğini temsil eden ikinci senaryoya göre 4-6 °C aratacağı tahmin edilmektedir. En yüksek sıcaklık artışlarının Güneydoğu ve Akdeniz bölgelerinde olacağı tahmin edilmektedir (Öztürk, 2018). İkinci senaryoya göre 2050’li yıllardan itibaren kuraklığın güneyde daha çok görüleceği ve havza bazında on yıllık ortalama yağışlardaki azalmanın 150 mm’yi bulacağı, güneyde yağış eksikliği görülürken kuzeyde kısmi yağış artışı olacağı tahmin edilmektedir. Kar yağışında ve karla kaplı alanlarda azalmanın özellikle Doğu-Güneydoğu Anadolu ve Toroslarda etkili olacağı beklenmektedir. Yağışların fazla olduğu bölgelerde aşırı yağışların sıklığında artma görülebilecektir. İlaveten yağışlardaki azalma ve artan sıcaklıkla buharlaşma, su kaynakları ve tarım alanlarını olumsuz etkileyecektir (Öztürk, 2018). Yapılan model tahminlerinde yıllar içerisinde Konya Havzası yüzeysel su potansiyelinin azalma eğiliminde olacağı (Şekil 3) yeraltı su potansiyelinin de benzer şekilde azalma eğiliminde olduğu 1970’li yıllara kıyasla önemli ölçüde azalacağı öngörülmektedir (Şekil 4).

Şekil 3. Konya Kapalı Havzası yüzeysel su potansiyelindeki değişim (Öztürk, 2018).

Konya kapalı havzasında 2100 yılına kadar su yetersizliğinin sürekli artan bir eğilimle devam edeceği, bu artışın 2051 yılından sonra belirgin olacağı, 2061 yılından sonra en yüksek değere ulaşacağı ve ihtiyaca paralel olarak devam edeceği tahmin edilmektedir. KKH su ihtiyacının %15'inin karşılanabileceği ölçekte bir su yetersizliği görüleceği tahmin edilmektedir (Öztürk, 2018).

Şekil 4. Konya Kapalı Havzası yeraltı suyu potansiyelindeki değişim (Öztürk, 2018).

5. Sonuçlar

Bu çalışmada KKH ve Karapınar alt havzasının su potansiyeli ve mevcut su kaynaklarının yoğun bir şekilde tarımsal sulama ile ilgili kullanıldığına dair veriler kısaca takdim edilmiştir. Su kıtlığının sebepleri arasında geniş tarım alanlarının sulamaya açılması, artan nüfus, küresel iklim değişiminin su kaynakları üzerine olan etkileri ve çok su ihtiyacı olan bitki türlerinin yetiştirilmesi sayılabilir. Yarı kurak bölgelerde sürdürülebilir su kullanımı, suyun etkili ve verimli kullanımı ile ilgili yönetim politikasının belirlenmesi ve kararlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Yeraltı sularının kullanımı bugün bile sürdürülebilir halde değildir. Gelecekte yeraltı suyu kullanımının daha da artmasıyla yeraltı suyu seviyesinin düşmesi akiferin tamamen yok olması tehlikesini getirmektedir. Diğer yandan Karapınar alt havzasında karstik kireç taşı jeolojik yapısı sebebiyle yeraltında çok sayıda karstik boşluklar bulunmaktadır. Yeraltı suyu seviyesinin düşmesine bağlı olarak boşlukların tavanı üzerindeki yükü taşıyamaz hale gelerek çökmesiyle obruklar oluşmaktadır. Önümüzdeki yıllarda yeraltı suyu seviyesindeki düşmeye bağlı olarak obruk oluşumunda artışlar görülmesi beklenmektedir.

Obruk oluşumunun cana ve mala zarar vermesi söz konusu olduğu gibi karstik akiferlerin kirlenmesine de yol açmaktadır. Bölgede bulunan birçok sulak alan ve göl yağışlardaki azalma ve yeraltı su seviyesindeki düşme sebebiyle kurumuş veya önemli ölçüde küçülmüştür (Özdemir ve Aydın, 2017).

KKH su yetersizliği probleminin etkisini azaltabilmek için modern sulama teknikleri ile suyun etkili kullanımını sağlamak, su kayıplarını minimuma indirmek arıtılmış atık suların sulama suyu olarak veya yeraltı sularını beslemek amacıyla değerlendirilmesini ele almak daha az su isteyen bitki türlerinin yetiştirilmesini sağlamak gerekmektedir. Konya ovası projesi kapsamında komşu havzalardan daha çok su aktarılması ele alınmaktadır. Ancak suyun etkin kullanımı ile ilgili tedbirler alınmadan daha çok su aktarımı sürdürülebilir çözüm olmayacaktır.

6. Öneriler

Sürdürülebilir su kullanımı mevcut suyun kullanımının tahsisi yoluyla sınırlandırılmalıdır. Tarım alanlarında fazla su kullanımının önüne geçilmesi

için bitki su ihtiyacı doğru tespit edilmeli ve sulama uygun teknikler ile ve teknolojilerle yapılmalıdır. Daha az su tüketen bitki deseni seçilmesi sağlanmalıdır. Atık suların sulamada kullanımı ve yeraltı sularının arıtılmış atık sularla beslenmesi alternatiflerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Kaçak yeraltı suyu kullanımı önlenmelidir. Endüstride daha az su ve kimyasal kullanan temiz teknolojiler kullanılmalıdır. Sulak alanlara ve su kaynaklarına kirleticilerin karışması önlenmelidir.

Kaynaklar

- Aydin, M. E., Diri, M., Aydin, S., Ulvi, A., 2018, Konya closed basin surface water quality variation, Regional Workshop on Water Scarcity: Risks and Solutions Sousse, April 23-28, 2018, Tunisia.
- Aydın, M. E., Kumcu, Ş.Y., 2018, Assessment of water management in irrigation applications in the Karapınar basin, Konya,Turkey, Regional Workshop on Water - Energy - Food - NEXUS in MENA Region Aswan, Egypt November 11- 17, 2018.
- Aydın, M. E., Aydın, S., Beduk, F., 2016, Konya Plain Project (KOP) – Konya Irrigation, Industrial and Domestic Water Projects, Expert Workshop on Water Challenges in MENA Region 2016-2050 Aqaba, 24-28 April, Ürdün.
- Özdemir A., Aydın, M.E., 2017, Problems caused by improper water and land management and global climate change effect in Karapınar Basın (Konya, Turkey), Regional workshop on Water efficient cities, November 03-08, 2017, Marrakech, Morocco.
- Öztürk, İ., 2018, Küresel İklim Değişikliğinin Konya Havzasındaki Su Kaynaklarına Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler, Sürdürülebilir Su Yönetimi Çalıştayı, 12-14 Mart 2018, Konya.

TÜRKİYE'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, KURAKLIK, SU VE GIDA GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

METİN TÜRKER¹ & SELMA NUR TÜRKER²

Öz

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de iklim değişikliği gündem konularının başında yer almaktadır. Son yıllarda sıkça görülmeye başlanan düzensiz yağışlar, seller, kuraklık, erozyon, çölleşme, hortum gibi afetler doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum sürdürülebilir tarım ile su ve gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Türkiye iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek riskli ülkeler arasında yer almaktadır. 2050 ve 2080 yılı projeksiyonlarında yapılan çalışmalar, yerüstü su miktarının %35 azalırken bitki su ihtiyaçlarının %15 artacağını göstermektedir. Ayrıca 2080 yılında ürün verimlerinde azalma olurken fiyatlarda da artışların olacağı tahmin edilmektedir. Örneğin mısır verimi %13,8 azalırken fiyatı %25 artacağı, şeker pancarı veriminin %15,8 azalırken fiyatın %18 artacağı tahmin edilmektedir. Ülke olarak uluslararası gelişmeler yakından takip edilmekte, uyum ve azaltım çalışmalarına devam edilmektedir. İklim Değişikliği ve Kuraklıkla Mücadele Stratejisi ve Eylem planları hazırlanmış, ilgili kurumlar nezdinde tedbirler belirlenmiş ve uygulamalara devam edilmektedir. Bu kapsamda DSİ tarafından sulamaya açılan alanlarda modern sulama sistemlerinin oranı %38,4 e ulaşmıştır. Ayrıca 2006-2020 arasında 323.000 çiftçiye yağmurlama ve damla sulama için %50 hibe desteği ve faizsiz kredi kullanılarak 1,1 milyon ha alanın modern sulama sistemleri ile sulanması sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İklim değişikliği, Kuraklık, Doğal Afetler, Su ve Gıda Güvenliği

Abstract

Climate change ranks first on the agenda in Turkey as well as all over the world. Disasters such as irregular rains, floods, drought, erosion, desertification, tornadoes, which have been seen frequently

* Bu çalışma yazarların ULİSA12 2021/10 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Tarım Reformu Genel Müdürlüğü & Ziraat Yüksek Mühendisi

² Dünya Gıda Örgütü (FAO), Sürdürülebilir Arazi Yönetimi ve İklim Dostu Tarım Projesi, Proje Asistanı

in recent years, cause the natural balance to deteriorate. This situation threatens sustainable agriculture and water and food security. Turkey is among the countries most affected by the risks of climate change. Studies conducted in the projections of 2050 and 2080 show that the amount of surface water will decrease by 35%, while the plant water needs will increase by 15%. In addition, in 2080, it is estimated that product yields will decrease and prices will increase. For example, it is estimated that corn yield will decrease by 13.8%, the price will increase by 25%, sugar beet yield will decrease by 15.8% and the price will increase by 18%. As a country, international developments are closely monitored, and adaptation and mitigation efforts are being continued. The Strategy and Action plans for Combating Climate Change and Drought have been prepared, measures have been determined by the relevant institutions and their implementation continues. In this context, the rate of modern irrigation systems in areas opened to irrigation by DSI has reached 38.4%. In addition, 323,000 farmers were provided with 50% grant support and interest-free loans for sprinkler and drip irrigation between 2006-2020, and 1.1 million hectares of land were irrigated with modern irrigation systems.

Key Words: *Climate change, Drought, Natural Disasters, Water and Food Security Analysis*

1. Giriş

Küresel ısınma ve iklim değişikliği günümüz dünyasının en çok konuşulan konuların başında gelmektedir. Nüfus hızla artarken, artan gıda ihtiyacı ile birlikte sanayileşme ve kentleşmenin toprak ve su kaynakları üzerindeki baskısı da artmaktadır. Kalkınma ve refahı artırmak amaçlı çalışmalar, atmosfere salınan sera gazlarının doğal sera etkisini artırmakta ve yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığının artmasına yol açmaktadır. Bu durum da iklimde, ekolojide ve ekonomide çok önemli değişikliklere yol açmaktadır.

Bugün dünya nüfusu 7,8 milyar olup 2050 yılında bu nüfusun 9,6 Milyar olması beklenmektedir. Bu nüfusun beslenebilmesi için de gıda üretiminin en az %60 oranında artırılması gerekmektedir. FAO verilerine göre yerküre üzerinde 39 ülkede gıda, 80 ülkede ise su sıkıntısı yaşanmaktadır. Birçok iklim uzmanına göre iklim değişikliği ile kuraklık dünyanın birçok bölgesinde verimli tarım arazilerinin azalmasına, toprak ve su kaynaklarının kirlenmesi ve verim kayıplarına neden olacak bu da gıda krizlerine yol açacaktır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği dünyada 1800'lü yıllardan itibaren kayıt altına alınan sıcaklık verileri ile incelenmektedir. Bu verilere göre sıcaklıklar 1800'lü yıllardan günümüze yaklaşık 1°C artmıştır. Gelecek 100 yılda da sıcaklık artışlarının artarak devam edeceği öngörülmektedir. Yine en fazla sıcaklık artışları 2000'li yıllarda olmuştur. Bu artışlara bağlı olarak mevsimlerde kaymalar, yağış rejimlerinde değişimler, kuraklık, sel, kasırga

gibi doğal afetlerde artış gözlemlendiği ve bunların gelecek yüzyılda da devam edeceği tahmin edilmektedir (IPCC, 2014).

Hidrolojik döngüdeki düzenin bozulması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, sıcak hava dalgalarının şiddet ve sıklığının artması, bazı bölgelerde ekstrem yüksek yağışların ve ani yağışlara bağlı taşkınların, bazı bölgelerde ise kuraklıkların daha sık görülmesi ve şiddetinin artması gibi ekolojik sistemleri, sektörleri ve insan yaşamını etkileyecek önemli değişikliklerin oluşması beklenmektedir (Turkeş, 2008).

İklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonunun azaltılması ve olası değişimlere uyum sağlanması tüm dünyada evrensel olarak ele alınmaya başlamıştır. Günümüzde iklim değişikliği, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin en öncelikli konuları arasına girmiştir. Bu kapsamda iklim değişikliğine önem veren ülkeler iklim değişikliğinin etkilerinin belirlenmesi, niteliğinin tahmin edilmesi, etkilerini azaltılması için tedbirlerin alınması konularında önemli çalışmalar yürütmektedirler.

78 milyon ha yüzölçümüne sahip Türkiye, kurak ve yarı kurak bölgede yer almakta ve iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ülkeler arasında bulunmaktadır. 23,1 milyon ha tarım alanı, 8,5 milyon ha sulanabilir alan, 14,6 milyon ha mera alanı ve 22 milyon ha orman alanı iklim değişikliğinden bir şekilde etkilenmesi beklenmektedir.

Bu çalışmada, iklim değişikliği konusunda gelişmeler, iklim değişikliğinin tarım üzerine etkileri ile Türkiye’de iklim değişikliği ile mücadele konusunda yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

2. İklim Değişikliği ve Tarıma Etkileri

İklim değişikliği, ortalama sıcaklıklardaki artışların sonucu iklim sistemlerinde meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir. İklim değişikliğinin nedeni gelişmenin ve kalkınmanın sonucu her geçen gün artan sera gazları, ormansızlaşma, daha fazla fosil yakıtların kullanılması, endüstriyel işlemler, kömür madenciliği ve tarımsal faaliyetlerdir. Tarımın payı %12’dir.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) en son verilerine göre, eğer acil tedbirler alınmazsa iklim değişikliği geri döndürülemez sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle 2080’lere kadar ortalama sıcaklıktaki

artışları 2°C'nin altına sınırlamak için tüm ülkeler tarafından sera gazı emisyonlarında önemli düşüşlerin gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Tarım sektörü iklim değişikliğinden en fazla etkilenen sektörlerin başında yer almaktadır. Bilindiği gibi bitkisel üretim, hayvancılık ve su ürünleri gibi tarımsal faaliyetler uygun iklim, toprak ve çevresel faktörlere bağlı olarak yapılmakta ve şekillenmektedir.

Küresel ısınmaya bağlı daha sıcak ve az yağışlı iklim şartları, şiddetli yağışlar, taşkın ve şiddetli fırtına ve hortum gibi doğal afetlerdeki artışlar, su kaynaklarındaki azalmalara, kuraklığın artmasına, su ve toprak kalitesinin bozulmasına, hastalık ve zararlılarda artışa, biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmaktadır. Bütün bu gelişmeler ekolojik yaşam alanlarını ve üretim süreçlerini olumsuz etkilemekte, verim kayıplarına neden olmakta, su ve gıda güvenliğini tehdit etmektedir.

Türkiye iklim değişikliğinin en fazla etkileneceği Akdeniz Havzasında yer almaktadır. İklim değişikliğinin Türkiye tarımı üzerine muhtemel etkileri;

- Toprak verimliliğinin azalması,
- Su kaynaklarında azalmalar,
- Doğal bitki örtüsünde değişiklikler,
- Hastalık ve zararlılarda artışlar,
- Hayvan doğurganlığı ve üretimde (et, süt, bal vb.) artan verim kayıpları,
- Gıdalarda bakteri üretiminin artışlar ve gıda kayıplarının artması,
- Arazi bozulmasını ve çölleşmeyi hızlandırması şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkisi konusunda bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmalardan biri 2014 yılında 2080 yılı baz alınarak yapılmıştır. Sıcaklık ve yağış tahminleri esas alınarak ulusal ölçekte yapılan araştırma sonuçlarına göre, 2080 yılı bitkisel ürün verimlerinde, buğday, arpa, çavdar ve yulafta %8,3, mısırdaki %13,8, baklagillerde (kuru fasulye, nohut, yeşil ve kırmızı mercimek) %11,8, ayçiçeğinde %11,8, şekerpancarında %15,8, çeltikte %19,7, pamukta %5 oranında azalma olacağı tahmin edilmektedir. Aynı çalışmada kurulan ekonomik model sonuçlarına göre iklim değişikliğinin ürün fiyatlarında da artışlara yol açacağı beklenmektedir. 2080 yılı bazında buğday, arpa, çavdar ve yulafta %22, mısırdaki %25, ayçiçeğinde %10, baklagillerde (kuru fasulye, nohut, yeşil ve kırmızı mercimek) %15, şekerpancarında %18, pamukta %3,

çeltikte %18, sütte %20 oranında fiyat artışlarının olacağı tahmin edilmektedir(Dellal İ, 2014, Dellal ve ark. 2020).

3. İklim Değişikliği ile İlgili Uluslararası Çalışmalar

İklim Değişikliği konusu ilk defa 1972 yılında Stokholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansında ele alınmış ve iklim değişikliğinin yol açtığı çevre sorunları tartışılmış ve bu sorunların uluslararası işbirliği ile çözülmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. 1988 yılında iklim değişikliğinin olası risklerini değerlendirmek ve ülkelere destek vermek amacıyla Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur. IPCC İklim değişikliği konusunda verileri toplayan analiz eden ve raporlayan önemli bilimsel otorite olarak görülmektedir.

İklim değişikliği ile önemli bir gelişme de 1992 yılında Rio’da Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda sağlanmıştır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi BM’nin öncülüğünde kabul edilmiş ve 50 ülkenin onaylamasını müteakip 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bugün sözleşmeye 195 ülke tarafur.

Türkiye 2004 yılında sözleşmeyi kabul etmiştir. 1997 yılında Japonya’nın Kyoto şehrinde gerçekleştirilen 3. Taraflar Konferansı iklim değişikliği konusundaki ikinci anlaşma olan Kyoto Protokolünün yürürlüğe girmesi açısından önem taşımaktadır. 1990 yılında ABD’nin sözleşmeyi imzalamamasından dolayı Kyoto Protokolü uzun yıllar yürürlüğe girememiştir. Rusya’nın 2005 yılında imzalaması ile birlikte yürürlüğe giren Kyoto Protokolüne Türkiye 2009 yılında taraf olmuştur.

Paris Anlaşması, 2015 yılında Paris’te gerçekleştirilen İDÇS 21. Taraflar Konferansı’nda kabul edilmiştir. Anlaşma, küresel sera gazı emisyonlarının %55’ini oluşturan 55 ülkenin onaylaması sonucunda, 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma 2020 sonrası iklim değişikliği ile ilgili iş ve işlemleri kapsamaktadır. Anlaşma, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine en aza indirme, uyum ve sera gazı emisyon azaltım kapasitelerinin artırılması amacıyla gelişmiş ülkelerin, en az gelişmiş ülkelere yardımları önermektedir.

Türkiye Paris Anlaşmasını, 2015 yılında 175 ülke temsilcisiyle birlikte imzalarken gelişmekte olan bir ülke olarak imzaladığını vurgulanmıştır. Ayrıca 2030 yılı itibariyle gerçekleşmesi öngörülen “Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı” (INDC) beyanını %21’e varan artıştan azaltım

olarak açıklamıştır. Mevcut uygulamalar bilimsel olarak değerlendirildiğinde, tüm ulusal katkılar hayata geçirilse dahi, 2°C hedefine ulaşamayacağı ifade edilmektedir.

4. Tarımda İklim Değişikliğine Uyum ve Azaltım Politikaları

İklim değişikliğinin farkında olan ülkeler mücadele stratejileri hazırlayarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltıcı ve uyum amaçlı tedbirler almakta ve uygulamaktadırlar. Tarımda iklim değişikliği ile mücadele konusunda sorumlu kuruluş Tarım ve Orman Bakanlığı'dır. Bakanlık faaliyetleri uyum ve azaltım amaçlı olarak 2 grupta incelenmektedir.

1. Sera gazı salınımlarının azaltılmasına katkı sağlayan faaliyetlerden bazıları:

- Ağaçlandırma çalışmaları
- Mera ıslahı ve
- Arazi toplulaştırılması ve Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri,
- İyi tarım ve organik tarımın desteklenmesi,
- ÇATAK çevre destekleri,
- Gübre yönetimi ve Nitrat Direktifinin uygulanması vb faaliyetler sayılabilir.

2. Uyum faaliyetleri; iklim değişikliğine uyumu kolaylaştırma amaçlı faaliyetler uyum faaliyetleridir.

- Tarımsal Kuraklıkla Mücadele ve Kuraklık Yönetimi Çalışmaları,
- Tarım Sigortaları konusunda yapılan çalışmalar,
- Tarımda enerji kullanımının azaltılması,
- Test merkezlerinin kurulması,
- Kuraklığa dayanıklı bitkilerin geliştirilmesi ve ıslahı,
- Kurak dönemlerde kısıntılı sulama konularında yöntem ve araçlarının iyileştirilmesi,
- Toprakta karbon tutulumunu sağlayan arazi işleme yöntem ve araçlarının geliştirilmesi,
- Bilinçli gübre kullanımı, gübrenin yönetimi ve anız yakılmasının önlenmesi gibi konularda araştırma geliştirme çalışmaları olarak sıralanabilir.

5. İklim Değişikliği ve Tarımsal Kuraklık Yönetimi

Kuraklık; küresel iklim değişikliğine bağlı yağışların az ve buharlaşmanın çok olması sonucu oluşan uzun sürmesi halinde çölleşmeye yol açan afettir.

Bu durum, arazi bozulmasına ve bitkilerin su yetersizliğinden dolayı zarar görmesine ve verim kayıplarına yol açmaktadır.

Kuraklık; meteorolojik kuraklık, hidrolojik kuraklık ve tarımsal kuraklık olarak sınıflandırılmakla birlikte üretimin sürdürülebilirliği ve gıda güvenliği için esas olan tarımsal kuraklıktır.

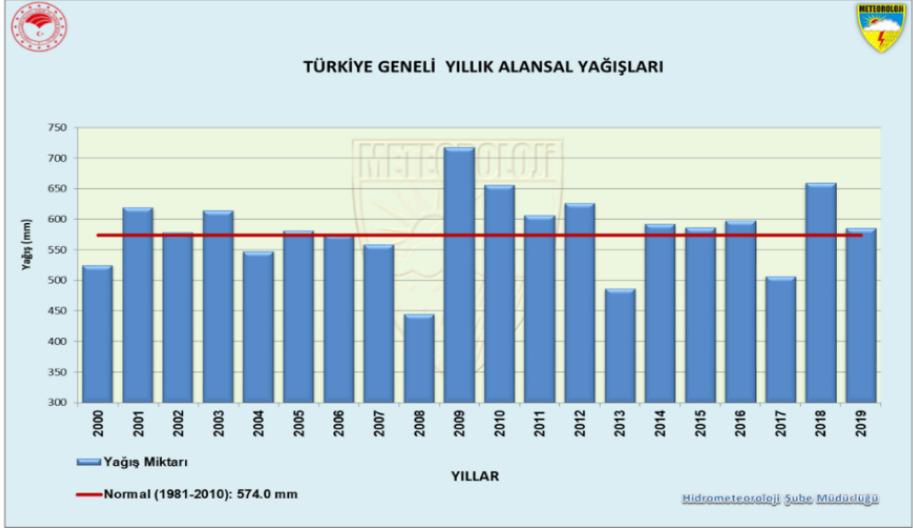
Meteorolojik kuraklık; yağışların uzun yıllar ortalamasının altında seyretmesi ile ifade edilirken, hidrolojik kuraklık; akarsu, göl ve yer altı suyu seviyelerindeki azalmalar ve çekilmeleri, tarımsal kuraklık ise; toprakta bitki için gerekli olan yeter nemin bulunmaması ile açıklanmaktadır.

Kuraklık tüm paydaşların entegre mücadelesini gerektiren doğal afetlerin başında yer almaktadır. Bu nedenle kuraklık öncesi, kuraklık esnası ve kuraklık sonrası yapılması gereken bir dizi tedbiri içeren eylem planları hazırlanmaktadır.

Türkiye’de tarımsal anlamda 2007 yılında yaşanan kuraklık, kuraklıkla mücadelenin yasal ve kurumsal bir yapıya kavuşturulmasını sağlamıştır. Böylece Tarım Bakanlığı koordinasyonunda 2007 yılında 2008-2012 dönemini kapsayan ilk “Tarımsal Kuraklıkla Mücadele Stratejisi Eylem Planı” hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. 2013-2017 ve 2018-2022 dönemlerine ait Eylem Planları ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile revize edilmiştir.

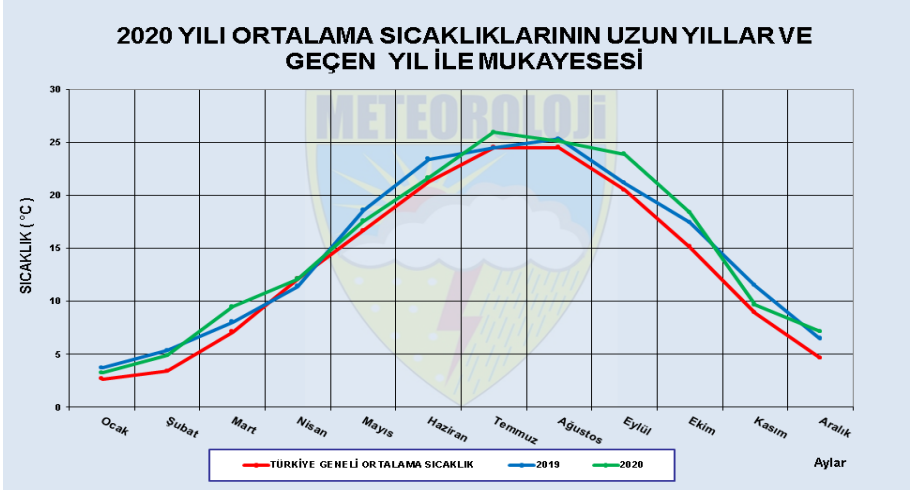
Tarımsal kuraklıkla mücadelenin temel amacı; kamuoyunun kuraklıkla ilgili bilinç düzeyinin artırılması, tüm paydaşların sürece dahil edilmesi, su kullanımının planlanması, kuraklık için tedbirlerin alınması ve kriz dönemlerinde etkin bir mücadele programı ile kuraklığın etkilerinin en aza indirilmesini sağlamaktır(Anonim 2018).

Temel Strateji ise kurumsal kapasiteyi geliştirmek, mücadeleyi güçlü bir plan dahilinde yapmak ve tarım sektörünü kuraklıktan en az etkilendiği bir yapıya ulaştırmaktır. Bu amaçla Tarımsal Kuraklık Koordinasyon Kurulu ve illerde il kriz merkezleri kurulmuştur. Koordinasyon kurulu başkanı tarım ve orman bakan yardımcısıdır.

Şekil 2. Türkiye Geneli Yıllık Alansal Yağış Miktarları (MGM 2020)

Yağış verileri; iyi, normal ve kötü senaryolara göre değerlendirilmekte ve ileriye dönük 6 aylık tahminler yapılmaktadır.

Şekil 3. Türkiye Geneli Ortalama Sıcaklıkların Karşılaştırılması (MGM 2020).

Görüldüğü gibi Türkiye'deki 2019, 2020 ve uzun yıllar sıcaklık ortalamaları incelendiğinde son yıllarda sıcaklıkların birçok ayda

ortalamaların üzerinde olduğu görülmektedir. Örneğin uzun yıllar Aralık ayı ortalama sıcaklığı 4.6°C iken, 2020 Aralık ayı 7.2°C olarak gerçekleşmiştir.

Meteorolojik veriler ve baraj, gölet ve yeraltı su miktarlarındaki verilere göre meteorolojik kuraklıktan söz edilebilir. Tarımsal kuraklıktan bahsetmek için bahar aylarını beklemek gerekmektedir.

5. Su ve Gıda Güvenliği Politikaları

Sıcaklık artışları ve yağış rejimindeki değişimler havza su rezervlerinde azalmalara yol açarken bitki su tüketimleri ve su ihtiyaçlarında da artışlara yol açması beklenmektedir. Bu durum özellikle sulama alanlarında su yetersizliğine ve eksik sulamalara yol açması, eksik sulamaların da verim, kalite ve gelir kayıplarına neden olacağı tahmin edilmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de gıdanın 2/3’ü sulu tarım alanlarından elde edilmektedir. Dolayısıyla gıda için tarımın önemi ne ise tarım içinde suyun önemi odur. Tarımda suya olan ihtiyacı göstermek için yapılan çalışmaya göre (FAO 2009);

- 1 ton buğday üretmek için 1200 m³ suya
- 1 ton çeltik üretmek için 2700 m³ suya
- 1 ton peynir için 5300 m³ suya
- 1 ton sığır eti üretimi için 15.000 m³ suya ihtiyaç vardır.

Bu rakamlar suyun gıda üretimindeki hayati önemini anlatmaktadır. Gıda güvenliği açısından stratejik öneme sahip olan tatlı su kaynakları, yeryüzündeki toplam su varlığının yalnızca % 1’ni oluşturmaktadır. Yine su, günümüzde küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenen ve tehdit altında olan doğal kaynaklardandır. Bu nedenle su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi, kurak ve yarı kurak bölgelerde depolanması ve verimli kullanılması gerekmektedir.

Gıda arzındaki yetersizlikler, gıda fiyatlarının yükselmesine ve yoksulluğun artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, su kaynaklarının yönetimi ile ilgili politikalar oluşturulurken “Su ve Gıda Güvenliği” ilişkileri de temel alınarak oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.

Türkiye 78 milyon ha yüz ölçüme sahip olup tarım alanı yaklaşık 23,2 milyon ha’dır. Yapılan hesaplara göre ekonomik sulanabilir arazi varlığımız

yaklaşık 8.5 milyon ha olup bugüne kadar 6,7 milyon hektarı (% 78,82) sulamaya açılmıştır.

Türkiye kurak ve yarı kurak bölgede yer almaktadır. Yıllık ortalama yağış 576 mm olup bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. İç Anadolu bölgesi 260 mm yağış alırken doğu karadeniz bölgesi 2800 mm yağış almaktadır. Yine yıllık kullanılabilir su potansiyeli 98 milyar m³ yerüstü suyu ve 14 milyar m³ de yeraltı suyu olmak üzere toplam 112 milyar m³'tür. DSİ verilerine göre kullanılan su miktarı 57,3 milyar m³'ü kullanılmakta olup bunun %74'ü tarımda sulamada kullanılmaktadır(DSİ 2020).

Türkiye'de su kaynaklarının verimli kullanılması amacıyla DSİ'ce inşa edilen sulama yatırımları 2004 yılından sonra kapalı sistem olarak inşaa edilmeye başlamıştır. Son 15 yılda işletmeye açılan sulama alanlarının %21,5 i yağmurlama, %16,9'u damla sulama olmak üzere toplam %38,4 'ü basınçlı sulama sistemlerine kavuşmuştur(DSİ 2020). Oysa Uluslararası Drenaj Komisyonu (ICID) verilerine göre İsrail'in sulu tarım alanlarının tamamı, Brezilya'nın %77'si, İspanya'nın %74'ü, ve ABD'nin % 57' si basınçlı sulama yöntemleri ile sulanmaktadır.

Sulama etkinliği açısından önemli bir yatırım da sulama alanlarında arazi toplulaştırması yapılmasıdır. Arazi toplulaştırması ile birlikte kapalı sulama şebekelerinin inşaa edilmesi ile parseller büyümekte, her parsel yola ve sulama kanalına irtibatlandırılmaktadır. Böylece, verim artışları ile birlikte %30-60 su tasarrufu sağlanmaktadır. Ayrıca ulaşım ve parsel içi makine verimliliği artmakta ve 50 TL/ha tasarruf sağlanmaktadır (Türker vd 2010).

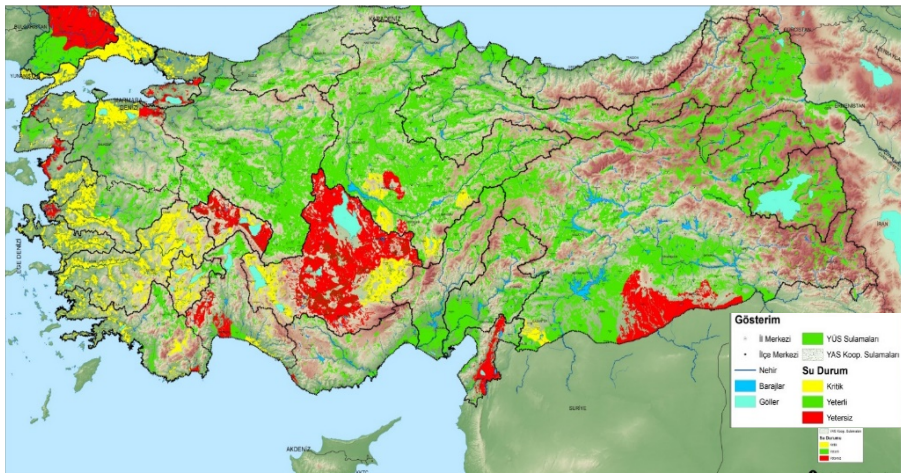
Türkiye'de arazi toplulaştırması çalışmalarına 2008 yılından sonra hız verilmiştir. Bugün itibariyle 6 milyon ha alanda toplulaştırma tamamlanmış, 2 milyon ha alanda da çalışmalar devam etmektedir.

Su kullanım etkinliği kapsamında yürütülen çalışmalardan biri de su tasarrufu sağlayan tarla içi modern sulama sistemlerinin (yağmurlama ve damla sulama sistemleri) Bakanlık tarafından %50 Hibe ile desteklenmesi ve Ziraat Bankası ile Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığı ile sübvansiyonlu krediler ile desteklenmesidir. Bu kapsamda 2006 yılından günümüze kadar Hibe ve kredi desteği sağlanarak yaklaşık 323 bin üretici desteklenmiş ve 1.1 milyon hektar alan basınçlı sulama sistemine kavuşturulmuştur.

Türkiye’de havza bazlı destekleme modeli ile ürünlerin en uygun havzada üretilmesi amaçlanmaktadır. Havzada desteklenecek ürünlerin tespitinde esas alınan kriterlerden birisi de havzada su kısıtının olup olmadığıdır. Bu kapsamda 2016 yılından beri azalan su kaynaklarımızın korunması ve suyun daha etkin kullanımı için DSI, TRGM ve BÜGEM koordinasyonunda belirlenen su kısıtı olan bölgelerde suyu az tüketen ürünlere ilave destekler verilmektedir.

Özellikle DSİ tarafından belirlenen aşırı yeraltısuyu çekimlerinin olduğu ve su kısıtının bulunduğu bölgelerde (10 il 47 ilçe) su kısıtına göre desteklemelerin yürütülmesi her yıl çıkarılan “Cumhurbaşkanı Kararı” ve “Bitkisel Üretime Destekleme Ödemesi Yapılmasına Dair Tebliği” (Tebliğ no: 2021/40) ile yürütülmektedir (Anonim 2021).

Tebliğ ile haritada gösterilen su kısıtının bulunduğu ilçelerde yonca (1000 mm), pamuk (820 mm), şeker pancarı (780 mm), ayçiçeği (670 mm), dane mısır (650 mm), patates (645 mm) gibi çok su tüketen ürünlerin salma sulama ile sulanması yasaklanmış ve çok su tüketen bu ürünler yerine Kanola (440 mm) mercimek, nohut veya mercimek (450 mm) ile K. Fasulye(545 mm) veya soya (630 mm) gibi daha az su tüketen stratejik ürünlerin ekilmesi durumunda %50 ilave destek verilmektedir.

Şekil 4. Türkiye’de Su Kısıtlı Olan Bölgeler Haritası (DSİ 2016)

yılından beri uygulanan tarım sigortası (TARSİM) faaliyetlerin doğal afet risklerinin güvence altına alınmasında önemli tedbirlerinden biridir.

- 2021 yılında kuraklık, don, sıcak rüzgar, sıcak hava dalgası, aşırı nem, aşırı yağış risklerinden kaynaklı verim azalışları, Tarım Sigortaları Havuzu tarafından teminat altına alınmıştır. Don, Dolu, Fırtına, Taşkın, Yangın, Heyelan
- Sigorta primlerinin %50'si devlet tarafından destek olarak ödenmektedir.

6. Sonuç

Dünyada ve Türkiye'de İklim Değişikliği 2000'li yılların başından itibaren etkisini hızla göstermeye başlamıştır. Tarım sektörü iklim değişikliğinden en fazla etkilenen sektör olarak sıcaklık artışların artması, yağış rejiminin değişmesi, kuraklık ve iklime bağlı doğal afetlerin daha sık ve şiddetli yaşanması tarım sektöründe olumsuz etkilere yol açmaya başlamıştır.

Yapılan çalışmalar, iklim değişikliğinin Türkiye'de tarım üzerinde etkisinin; ürün deseninin değişmesi, verim ve kalite kayıpları ile üretimin azalması, fiyatların yükselmesi, ihracatın azalması, ithalatın azalması, sosyo ekonomik refahın giderek azalması şeklinde olacağını göstermektedir.

İklim değişikliği tün dünyada olduğu gibi ülkemizde de öncelikli politika tedbirleri içinde yer almaktadır. Temel amaç uyum ve azaltım tedbirlerini etkin bir şekilde uygulayarak toprak ve su kaynaklarını en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak ve sürdürülebilir tarım-gıda sistemini kurmaktır.

Küresel iklim değişikliğini durdurmak imkansızdır. Ancak, uyumu kolaylaştıracak ve olumsuz etkileri azaltacak tedbirlerin alınması zorunluluk arz etmektedir. Bu amaçla sürdürülebilir tarım, su ve gıda güvenliği politikalarının hazırlanması, akıllı ve iklim dostu tarım ve sulama teknolojilerinin yaygınlaştırılması, kuraklığa dayanıklı çeşitlerin geliştirilmesi her geçen gün daha fazla önemli hale gelmiştir.

Kaynaklar

Anonim (2016). DSİ Türkiye'de Su Kısıtı Olan Bölgeler Haritası, DSİ Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Anonim (2018). Türkiye Tarımsal Kuraklıkla Mücadele Strateji ve Eylem Planı 2018-2022 GTHB, Ankara.
- Anonim (2021). Tarım ve Orman Bakanlığı, Bitkisel Üretime Destekleme Ödeme Yapılmasına Dair Tebliğ, (Tebliğ No:2021/40).
- Dellal, İ. (2014). Kuraklık ve Gıda Güvenliği, Dünya 4 Mevsim Dergisi, Sayı:8, s:22-25, Mart 2014, İstanbul.
- Dellal İ., vd., (2020) İklim Değişikliği ve Tarım: Ekonomik Etkisi Uyum ve Azaltım Politikaları, Türkiye Ziraat Mühendisliği IX.Teknik Kongresi, Ankara.
- DSİ (2020), 2019 Yılı DSİ Faaliyet Raporu, DSİ Matbaası, Ankara.
- FAO (2009). The Resource Outlook to 2050. By Howmuch Land, Water And Crop Yields Need To Increase by 2050.
- IPCC (2014). The Fifth Assessment Report (AR5). The Intergovernmental Panel on Climate Change.
- ICID (2020). The Report of International Commission on Irrigation and Drainage (ICID).
- MGM (2020). Meteoroloji Genel Müdürlüğü, <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx>
- Türker, M., Gencel B. (2010). The Effects Of Land Consolidation And Modern Irrigation Systems On Irrigation Water Savings. International Water and Wastewater Management Sempozyum, Konya.
- Türkeş M. (2008), Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. Su Vakfı Dergisi.

KONYA KAPALI HAVZASINDA KURAKLIK DURUMU VE ETKİLERİ*

DAVUT YILMAZ¹ & MEVLÜT PINARKARA²

Öz

Konya kapalı havası, Türkiye ortalamasından yaklaşık %30 daha az yağış almaktadır. Türkiye'nin ekilebilir tarım arazisinin yaklaşık %10'unu oluşturan bu bölgede sulama suyu olan ihtiyaç, halihazırda sayısı 117.000'i aşan su kuyuları ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Bu kuyulara ve bölgeye yüzyıllık suyu sağlayan baraj, regülatör ve çevirme yapılarına rağmen halen sulanabilir arazilerin yaklaşık 1/3'ü ancak sulanabilmektedir. Diğer taraftan, aşırı yer altı suyu tüketimi su tablasının hızla düşmesine yol açmıştır. Düşen yer altı suyu seviyesine bağlı olarak da havzada gözlemlenen obruk sayılarında son yıllarda hızlı bir artış meydana gelmiştir. Can ve mal kaybına yol açabilecek bu durumun önlenmesinin, havzada su bütçesinin denkleştirilmesi için Mavi Tünel-Bağbaşı Baraj derivasyonu yanında başka projelerle de havzaya su transferi yapılmasına, havza dışına akan suların azaltılmasına, az su kullanan sulama sistemlerinin hayata geçirilmesine, havzada az su tüketen ürünlerin teşvik edilmesine ve iyi bir su yönetiminin ortaya konulmasına bağlı olduğu değerlendirilmektedir. Bu makale, havzada yaşanan su problemine yönelik olarak yapılan tarihi projeler yanında son yıllarda gerçekleştirilen projeleri irdelemektedir. Bunun yanında havzaya su transferi yapılacak yerlerin seçiminde, su aktaran havzadaki mansap şartlarının gözetilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konya Kapalı Havzası, havzalar arası su transferi, obruk.

Abstract

Konya closed basin receives approximately 30% less precipitation than the average of Turkey. In this region, which constitutes approximately 10% of Turkey's arable agricultural land, the need for irrigation water is currently being tried to be met with more than 117,000 water wells. Despite these wells and dams, regulators and diversion structures that provide surface water to the region, approximately 1/3 of irrigable lands can only be irrigated. On the other hand, excessive groundwater

* Bu çalışma yazarların ULİSA12 2021/10 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D. Dr. Öğr. Üyesi, İnşaat Yüksek Mühendisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

² İnşaat Mühendisi, Emekli DSİ Konya Bölge Md. Muavini

consumption has led to a rapid decrease in the water table level. Due to the falling groundwater level, the number of sinkholes observed in the basin has increased rapidly in recent years. In order to prevent this situation, which can lead to loss of life and property, and to balance the water budget in the basin, water transfer to the basin should continue with other projects besides the Mavi Tunnel-Bağbaşı Dam diversion, possible reduction of water flowing out of the basin should be investigated, the implementation of irrigation systems that use less water needs to be promoted, the promotion of agricultural products that consume less water in the basin should be encouraged by financial incentives, and the establishment of a good water management must be executed. This article examines the projects realized in recent years as well as the historical projects for the water problem in the basin. In addition, it points out that the downstream conditions in the water-transmitting basin should be considered in the selection of places to transfer water to the basin.

Keywords: *Konya Closed Basin, water transfer between basins, sinkhole.*

1. Giriş

Türkiye 25 hidrojeolojik havzaya bölünmüş olup bu havzalara temel teşkil eden su, hayati ve toplumsal öneme sahip bir kaynaktır. Su açısından dünyanın yarı-kurak bir bölgesinde bulunan Türkiye'nin yağış rejimi, mevsimlere ve bölgelere göre büyük farklılıklar göstermekte olup, bazı akarsu havzalarında su ihtiyaçlarının, kaynakların potansiyelini aşmış durumda olduğu görülmektedir. 16 nolu Konya Kapalı Havzası; Konya, Karaman, Niğde ve Aksaray illerinin büyük bir kısmını içine alan ve Türkiye'nin önemli tarım ovalarını kapsayan yaklaşık 50 bin km² alana sahip (Türkiye yüz ölçümünün % 6,4'ü) stratejik bir bölgedir. Havza coğrafi konumu itibariyle ülkemizin en az yağış alan bölgesidir. Türkiye'nin uzun yıllar yıllık yağış ortalaması 574 mm olmasına karşın bu oran Konya Kapalı Havzasında 378 mm, Konya Karapınar Ovasında ise 250 mm'nin altına düşmektedir (DSİ 2020).

Türkiye coğrafyasına yıllık düşen yağış miktarı 501 milyar m³ olup, bunun 274 milyar m³'ü buharlaşırken, 41 milyar m³'ü yeraltına, 186 milyar m³'ü de yüzeysel akış olarak dağılmaktadır. Yıllık kullanılabilir su miktarı ise 98 milyar m³'ü yüzeysel ve 14 milyar m³'ü de yeraltı suyu olmak üzere toplam 112 milyar m³'tür. Halen kullanılan su miktarı; 35 milyar m³'ü yerüstü, 15 milyar m³'ü yeraltı olmak üzere toplam 50 milyar m³'tür (DSİ, 2016).

Türkiye'nin tarım alanlarına baktığımız zaman; toplam tarım arazisi 28,05 milyon ha, sulanabilir tarım arazisi 25,85 milyon ha, ekonomik olarak sulanabilir tarım arazisi 8,5 milyon ha ve halihazırda sulanan tarım arazisi 5,9 milyon ha'dır.

2. Konya Kapalı Havzasında Toprak-Su Kaynakları ve Tarım

Konya Kapalı Havzasında yaklaşık 3 milyon ha tarım arazisi bulunmakla beraber su kaynağı çok yetersizdir. Yıllık kullanılabilir su kaynağı; 1,930 milyar m³'ü yerüstü, 2,435 milyar m³'ü de yeraltı olmak üzere toplam 4,365 milyar m³'tür. Buna göre havza; ülkemizin sulanabilir tarım arazilerinin %11'ine, kullanılabilir toplam su potansiyelinin %4'üne sahiptir. Buradan da anlaşılabileceği üzere havzada yeterli yağışın olmamasına ve kullanılabilir su kaynağı potansiyelinin az olmasına karşın tarıma elverişli arazinin çok olması nedeniyle ancak söz konusu arazilerin 1/3 sulanabilmektedir.

Tarım arazilerinin ihtiyacı olan sulama suyunun, yağışların mevsim içinde dağılışının yetersiz ve düzensiz oluşu nedeniyle doğal yollardan sulama ihtiyacının karşılanması güçtür. Ayrıca son yıllarda yaşanan kuraklık ve çok su tüketen bitkilerin yaygınlaşması ile birlikte yeraltı suyuna olan baskı da artmakta, yeraltı su seviyesi her yıl ortalama olarak 1-3 m civarında bir düşüş göstermektedir (DSİ, 2012; Kalkınma Bakanlığı, 2014). Yeraltı sularındaki düşüşlerin devam etmesi halinde belli bir derinlikten sonra su çekimi ekonomik olmaktan çıkacak, dolayısıyla mevcut sulanan alanların büyük bir kısmı ileride sulanamaz hale gelecektir.

Tarım halen bölgenin kalkınmasında ve ülke gıda güvenliğinin sürdürülebilmesinde önemli öncelikli sektör konumundadır. Ayrıca Türkiye'de kullanılan tohumun (Buğday, Arpa, Mısır, şeker pancarı, Ayçiçeği, Yonca vs.) %30'u ıslah ve verimlilik nedeniyle bu belgede üretilmek zorundadır. Bölgede iklim toprak ve sulama şartlarına uygun olarak birçok meyve ve bitki çeşidi geliştirilmektedir. Önceleri ağırlıklı bitki deseni hububat iken sulama sahalarının geliştirilmesi ile başta şeker pancarı olmak üzere zaman içerisinde meyve sebze ile ayrıca hayvancılığa teşvik amacıyla mısır ve yonca gibi yem bitkilerinin ekimi de artarak devam etmektedir. Uygulanan teşvik primleri ve çiftçi açısından getirisi daha fazla olan ürünlerin aynı zamanda fazla suya ihtiyaç duymaları, havzada bulunan kullanılabilir su potansiyelinin zorlamasına ve giderek azalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kullanılabilir yüzey sularının kurak yıllarda daha da azalması, aynı zamanda yağışların mevsimsel farklılıklar göstermesi, özellikle hububatın ihtiyaç duyduğu nisan, mayıs aylarının kurak geçmesi nedeniyle en az sulama suyuna ihtiyaç gösteren hububatın bile sulanmasını mecburi hale getirmektedir. Bu nedenle gerek yağışların yeterli olmaması ve gerekse

yüzeysel sulama imkânı olmayan çiftçiler son çare olarak yeraltı suyu kaynağına yönelmektedir. Özellikle 2002-2008 yılları arasında yaşanan küresel ısınma ve buna bağlı olarak oluşan kuraklık nedeniyle yüzeysel suların da azalması sonucunda çiftçiler mecburen yeraltı suyu kaynağına yönelmiştir. Havzada zaman içerisinde tarıma dayalı sulama bilincinin artması ve yerüstü su kaynağının da az olması nedeniyle 1960'li yıllardan itibaren yeraltı suyundan istifade edilmeye başlanmıştır.

Önceleri YAS kooperatifleri kurularak kamu ve vatandaş işbirliği ile açılmaya çalışılan sondaj kuyuları, daha sonra şahıslar tarafından da açılmak suretiyle yeraltı suyu kullanımı artarak devam etmiştir.

Türkiye'nin kullanılabilir yerüstü su kaynağının %2'si, yeraltı su kaynağının ise % 17'si Konya Kapalı Havzasında bulunmaktadır. Bugün itibariyle ülkemizde kullanılmakta olan yeraltı suyu miktarının %30'a yakını bu bölgeden çekilmektedir. DSİ Teşkilatı tarafından 2007-2008 yıllarında yapılan envanter çalışmasında havzada 31944 adet ruhsatlı, 66800 adet ruhsatsız olmak üzere toplam 98744 adet YAS kuyusu tespit edilmiştir. Bugün itibariyle bu sayının 117 bini geçtiği tahmin edilmektedir. Havzada kullanılabilir yıllık 2,435 milyar m³ olarak hesaplanan YAS rezervine karşılık, açımı kontrol edilemeyen sondaj kuyuları tarafından gerçekleştirilen fiili yeraltı suyu çekimleri yaklaşık 4,5 milyar m³'e ulaşmış ve her yıl yeraltı suyu seviyesinde 1-3 metreye varan düşüşler yaşanmaya başlamıştır. Seviye düşüşlerine bağlı olarak kuyu sahiplerinin her yıl boru ilavesi yanında enerji giderleri de artarak devam etmiştir. Ayrıca aşırı çekimler nedeniyle yeraltı suyu seviyesindeki düşüşler başta Karapınar Ovası olmak üzere bölgede obruk oluşumlarını hızlandırmış ve buna bağlı olarak deprem riskini de artırmıştır. Yapılan tahlillerde çekilen yeraltı suyunun taze su olmadığı gibi Karapınar Mevkiinde yaşının 9 bin yılın üzerinde fosil suyu olduğu belirlenmiştir (Bayarı vd., 2009).

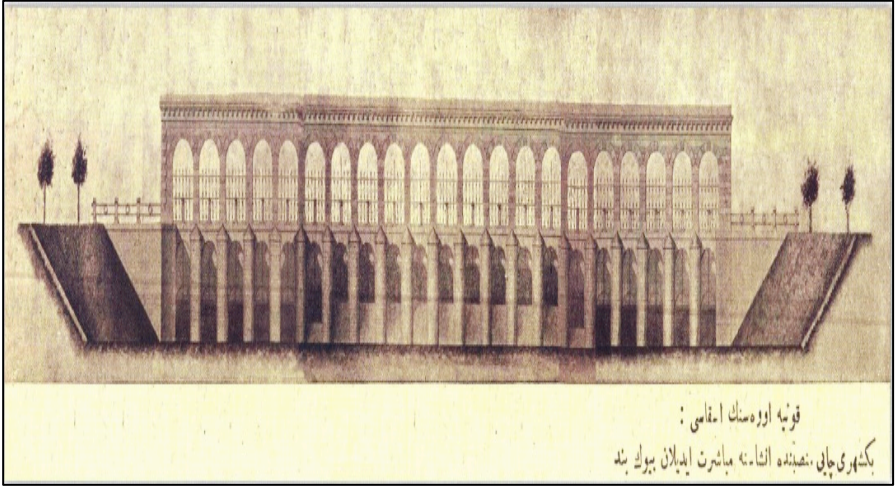
Yer altı su seviyesindeki düşüşler kapalı havzada obruklar oluşmasını hızlandırmaktadır. Yeraltı suyu çekimlerine bağlı olarak değişen yer altı suyu tablası seviyeleri akım rejimlerini de değiştirmektedir. Suyun, karbondioksit ile birleşimi sonucu karbonik asit oluşur (Kauffman, 1990). Artan yer altı suyu sirkülasyonu karbonik asitin kireç taşıyı daha fazla çözmesine neden olmaktadır (Jansen, 1988). Bu durum tarım toprakları altında boşluklar oluşmasına neden olur. Bir süre sonra da boşluğun üstünde bulunan toprak

çökerek derin çukurları yani obrukları oluşturur. Özet olarak obrukların oluşması için bir su akımı olması gerekir. Konya Kapalı Havzasındaki su akımı rejimi çekilen büyük miktardaki yer altı suyu miktarı nedeniyle değişmiş ve artan akımlar nedeniyle de obrukların oluşumu hızlanmıştır. Bu durum oluşan obrukların sayısının 360'a varmasına neden olmuştur. Jeolojik yapıya bağlı olarak oluşabilecek obrukların çapı bir yerleşim birimini içine alabilecek boyuta ulaşabilir.

3. Konya Kapalı Havzasında Kuraklığın Etkileri ve Alınacak Önlemler

Bölgede kuraklık ve yağışın seyrine bakıldığında yakın tarihimizde kaydedilen bilgilere göre; yapılan çalışmalarda ıslak ve kurak yılların iki ayrı sinüzoidal çizgi izlediği görülmüştür. Bunlardan birincisi 10-12 yılda meydana gelen ve etkileri daha az tesis eden bir periyot, diğeri ise 60-70 yılda meydana gelen ve etkileri oldukça ağır olan periyodu görmekteyiz. Örneğin 1873, 1934, 2002 yılların en kurak yıllar olarak gözükmektedir. 1873 yılı üst üste gelen en kurak yıllar olmuş ve bu yıllarda kış mevsiminde köylerde hayvanlara verilecek yem-saman kalmamış, ahırların damlarında örtü olarak kullanılan kamışlar yiyecek verilmiş, ancak bahar mevsimi geldiğinde hayvanların olarak % 60'ı açlıktan telef olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Padişahı, Konya halkı için göç edebilir fermanı vermiş ve bir kısım Konyalı da götürebildiği eşyaları ile birlikte önceleri Aydın ve Muğla illerine, oradan da kayıklar vasıtasıyla Girit adasına göç etmişler ve Hanya kentini kurmuşlardır.

Yaşanan bu ağır kuraklık üzerine, ilk olarak 1819 yılında yapılan Konya Ovasına su getirme çalışmaları tekrar ele alınmış ve Beyşehir Regülatörü (Resim 1) projeleri ile suyu Konya Ovasına iletecek 217 km uzunluğundaki kanalın inşaatı 1913 yılında tamamlanmıştır (Yılmaz, 2010). Proje ile 53.000 Ha arazinin sulanması hedeflenmiştir.

Resim 1. İkinci Abdülhamit Han zamanında 1907 yılında hazırlanan Beyşehir Regülatörü Projesi.

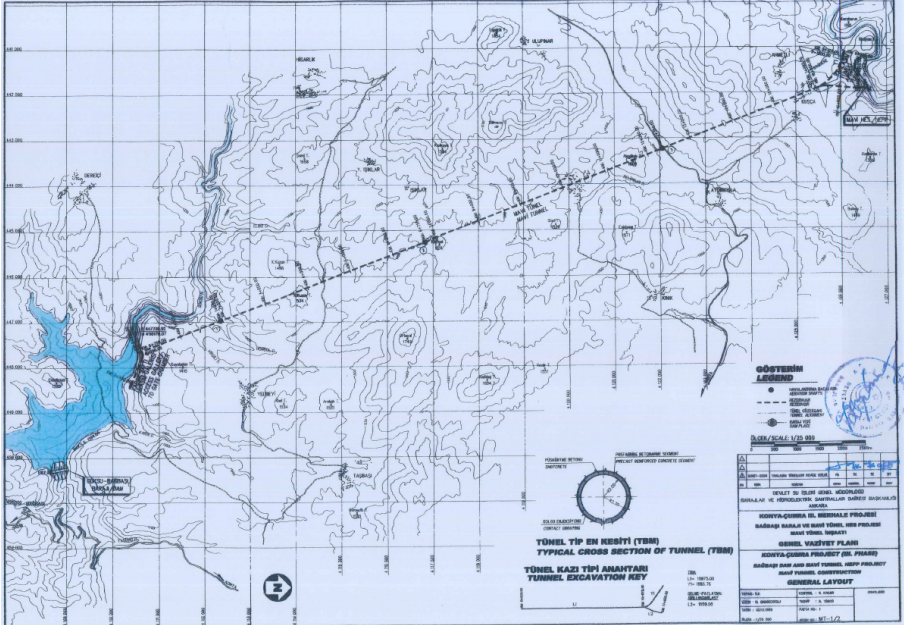
Kaynak: Yılmaz (2010).

Resim 2. İkinci Abdülhamit Han zamanında 1907 yılında hazırlanan Beyşehir Regülatörü Projesi'nin 1913 yılında tamamlanan bugünkü hali.

Kaynak: Yılmaz (2010).

Sonraki yıllarda artan su talebi üzerine Göksu Havzasından suyu Konya Ovasına aktaracak Bağbaşı Barajı ile 17 km uzunluğundaki Mavi Tünel Projesi 1985 yılında projelendirilmiştir. Ancak projenin en önemli kısmı olan Mavi Tünelin klasik del-patlat olarak yapılacak olması ve oldukça derin havalandırma-ulaşım şaftlarına gereksinim duyması, projeyi çok pahalı hale getirmiştir. Teknolojik gelişmeler ve tünel kaplamaları üzerine gelen su yükleri meselesinin çözümü, Mavi Tünelin tünel açma makinelerinin kullanılmasıyla, havalandırma şaftlarına ihtiyaç duyulmaksızın Tünelin tünel açma makinesi (TBM) ile yapımının mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Bu gelişmeler ışığında Mavi Tünel tekrar projelendirilmiştir (Şekil 1, DSİ, 2005).

Şekil 1. Bağbaşı Barajı ve Mavi Tünel Genel Vaziyet Planı

Kaynak: DSİ (2005).

Proje 2007 yılında ihale edilmiş ve 2012 yılında yaklaşık 50 Milyon Euro'ya tamamlanmıştır. Bu tutar ilk projelendirmeye ait tahmini maliyetin yaklaşık 1/10'una eşittir (Tablo 1).

Tablo 1. Mavi Tünel'in 1985 yılında projelendirilen del-patlat ve tünel açma makinesi maliyetlerinin mukayesesi

İhale Bedeli 2009	Keşif Bedeli TL	DSİ Tünel Maliyet/Tünel Keşif	Mavi Tünel Muhtemel Maliyet Klasik Del Patlat Tünele Göre	Mavi Tünel Muhtemel Maksimum Keşif Artışı %20	Mavi Tünel Bugünkü Kalsık Tünel Maliyeti/ Mavi Tünel Muhtemel TBM Metodu Maliyeti Oranı
92.863.214 Euro					
Tünel Euro	Bağbaşı Bar Euro				
40,500,000	52,364,000				
İhale Bedeli 2009 TL					
231,516,423 TL	854,703,702				
Tünel TL	Bağbaşı Bar TL	Tünel TL	Bağbaşı Bar TL		
100,970,509	130,546,013	724,557,480	252,415,650	1.65	1,195,519,842
					121,164,611
					9.87
Mukayesede Mavi Tünelin ilk planlama raporundaki keşfi kullanılmıştır. ihaledeki TBM'li keşfi ise 72 milyon 500 bin Eurodur. 2005 kuru 1,73 TL'dir. Bunun 2009 yılı fiyatlarıyla karşılığı ise yaklaşık 188.137.500 TL'dir. Barajın keşfi ise 97 milyon 270 bin Euro'dur. Baraj ve tünel deki tenzilat sırasıyla %44 ve %45 civarındadır.					
DSİ'nin inşaa ettiği klasik del patlat tünellerde maliyet keşfe göre ortalama %65 artmaktadır.					

Mavi Tünel projesinden elde edilen tecrübe, Konya Ovasına su aktarmak için geliştirilecek diğer projelerde de yenilikçi yöntemlerin kullanılmasıyla hem maliyetlerin çok makul seviyelere çekilebileceğini hem de daha önce düşünülemeyen projelerin ortaya çıkarılabileceğinin en büyük delili olarak değerlendirilmektedir.

Özetle suya olan ihtiyacın artması, bölgede yaşanmış ve yaşanacak kuraklıklar bazı önlemlerin alınmasını ve ilave projelerin hayata geçirilmesini zaruri hale getirmektedir.

4. Alınacak Önlemler ve Yapılacak Projeler

Konya Kapalı Havzasında su bütçesi her yıl yaklaşık 2 milyar m³ açık vermektedir. Diğer bir deyişle yeraltı suyundan her yıl beslenimden yaklaşık 2 milyar m³ daha fazla su çekilmektedir (WWF, 2014). Konya kapalı havzasında tarıma elverişli topraklar, gelişen sanayi ve suya olan talebin artması suyun verimli kullanılması yanında havzaya dışarıdan su transferini de zaruri hale getirmektedir.

Konya Kapalı Havzasına havza dışından su getirilmesine yönelik olarak yapılan ilk çalışmalardan birisi Kızılırmak Nehri üzerinde inşa edilmiş Hirfanlı Baraj gölünden havzaya su transferi olmuştur (EİE, 1962). Suyun basılması gerekli yükseklik 180m olarak belirlenmiş olup yaklaşık 720 milyon m³ suyun pompalanması için gerekli enerji de 396 milyon kWh olarak hesap edilmiştir. Mezkûr bu mukayesede sadece Hirfanlı barajında meydana

gelecek enerji kaybı hesaplanmış olup yaklaşık 95 milyon kWh olarak bulunmuştur. Ancak günümüzde Kızılırmak Nehri tamamen barajlar ve HES inşaatları ile geliştirilmiş olup Konya Kapalı Havzasına aktarılacak her bir m³ su yaklaşık 2 kWh enerji kaybına yol açacaktır. Bu durumda Konya Kapalı Havzasına aktarılacak her bir m³ suyun enerji sarfıyatı ve kaybı olarak yaklaşık 2,6 kWh'lık bir bedeli olacaktır. Bu durum Kızılırmak dışındaki alternatiflerin öncelikle değerlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Mavi tünel örneğinde sağlanan başarı dikkate alındığında havzaya, makul maliyetlerle daha az enerji sarfıyatı gerektiren ve mansap projelerinde daha kabul edilebilir enerji kaybına yol açabilecek yerlerden su aktarılması alternatiflerinin hayata geçirilebilmesini mümkün kılmaktadır.

Diğer taraftan, 2009 yılında yürütülen KOP Eylem Planı çalışmaları esnasında yaklaşık 400.000 ha alanda yapılan vahşi sulama sistemlerinin terk edilmesiyle ve toplulaştırma yapılmasıyla yaklaşık 1 milyar m³ suyun tasarruf edilebileceği ortaya çıkmıştır. Havzanın su sorununun çözümünde en öncelikli değerlendirilmesi gereken hususun bu olduğu değerlendirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2009).

Özellikle son yıllarda havzada çok su tüketen ürünlerin ekimi yaygınlaşmaktadır. Az su tüketen Buğday-arpa gibi ürünlerin ekimi %23 azalırken çok su tüketen yonca, patates, mısır ve ayçiçeği gibi ürünlerin ekimi ise %108-194 oranında artmıştır (WWF, 2014). Havzadaki su yetersizliği durumu dikkate alındığında, bölgede tarımı yapılan ve çok su tüketen ürünlerin yerine az su tüketen ürünlerin teşvik edilmesi, gerekirse çiftçi gelirlerinin azalması halinde devlet tarafından sübvansé edilmesi de değerlendirilmesi gereken bir diğer husustur.

Miktar olarak görece az olsa da şehirlerde yağmur sularının hasadı dahil olmak üzere atık suların değerlendirilmesi de su sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. Kapalı havzanın güneye bakan bölümündeki karstik yapılar, yer altı barajlarının da havza dışına kaçan suların engellenmesi açısından çalışılması gereken alternatifler olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

5. Sonuçlar

Konya Kapalı havzasında yaşanan su probleminin çözümünün; Konya Kapalı Havzasına uygun olan başka havzalardan su aktarılması, çok parçalı

olan tarım arazilerinin toplulaştırılması, çok su tüketen sulama sistemlerinin terk edilerek bütün yerüstü ve yeraltı suyu açık sulama sistemlerinin rehabilite edilerek kapalı (damla, yağmurlama) hale getirilmesi, bölgede tarımı yapılan ve çok su tüketen ürünlerin yerine az su tüketen ürünlerin teşvik edilmesi, gerekirse çiftçi gelirlerinin azalması halinde devlet tarafından sübvans edilmesi, şehirlerde yağmur sularının hasadı dahil olmak üzere atık suların değerlendirilmesi ve yeraltı suyunun komşu havzalara (Sakarya, Manavgat vs.) kaçmasını önleyecek barajlar ve/veya yeraltı suyu barajlarının yapılması seçeneklerinin birlikte değerlendirilmesiyle mümkün olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Bayarı, Serdar & Ozyurt, N. & Kilani, Susan. (2009). Radiocarbon age distribution of groundwater in the Konya Closed Basin, central Anatolia, Turkey. *Hydrogeology Journal -HYDROGEOLJ.* 17. 347-365. 10.1007/s10040-008-0358-2.
- DSİ (2020) DSİ Genel Müdürlüğü 2020 Yılı Ajandası.
- DSİ (2016) DSİ 4. Bölge Müdürlüğü 2016 yılı Takdim Raporu.
- DSİ (2016). DSİ 4. Bölge Müdürlüğü "Yeraltı Suyu Eylem Planı (2012)"
- DSİ (2005). Mavi Tünel Kati Projeleri.
- EİE (1962). Hırfanlı Rezervuarından Su Alınıp Rezervuarın Batısına Düşen Kulu, Cihanbeyli Civarındaki Arazinin Sulanması Hususunun Enerji Bakımından Tetkiki.
- Jansen, J.B. (1988). *Advanced Dam Engineering For Design, Construction, And Rehabilitation.* Van Nostrand Reinhold, New York.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). KOP Eylem Planı 2014-2018.
- Kalkınma Bakanlığı (2009). KOP Eylem Planı hazırlık çalışmaları (Yayımlanmamış).
- Kauffman, J. (1990). *Physical Geology.* Eight Edition. Prentice Hall Inc.
- WWF (2014). Konya’da suyun bugünü raporu. WWF-Türkiye.
- Yılmaz, Ö.F. (2010). Osmanlı’nın Konya Ovası Sulama Projesi. Çamlıca Basın Yayın A.Ş. No. 76.

KISIM **3** ~ TÜRKİYE'DE ASKER- SİVİL İLİŞKİLERİ

DEMOKRATİK ÜLKELERDE SİLAHLI KUVVETLERİN SİVİL DENETİMİ*

HAMİT EMRAH BERİŞ¹

Özet

Demokrasi teorisinin en tartışmalı başlıklarından biri asker-sivil ilişkileridir. Geçmişten itibaren dünyanın pek çok yerinde ordular siyasete dolaylı veya doğrudan müdahale etme çabası içinde olmuştur. Bunun yanında ordunun siyasete müdahale imkân ve araçlarının diğer bürokratik kurumların çok üstünde olduğu görülmüştür. Bu durum, ordunun katı disipline dayalı hiyerarşik yapısı kadar askerlerin yetiştirilme sürecindeki endoktrinasyon ile de yakından bağlantılıdır. Sivillere duyulan güvensizlik askerleri karar alma süreçlerinde daha etkili olma düşüncesi doğurabilir. Ordunun emir-komuta ilişkisine dayalı yapısı da bu süreçte birlikte hareket etme imkânı verir. Gelişmiş ülkelerde askerlerin siyasete etkisi oldukça sınırlı kalırken demokrasisi yeterli olgunluk düzeyine ulaşmayan ülkelerde müdahale sürece askerî darbeler kadar uzanmaktadır. Üstelik darbe sonrasında demokrasiye geçildikten sonra bile askerlerin siyaset üzerindeki dolaylı etkisi devam etmektedir. Askerî yönetim zamanında sisteme yerleştirilen çeşitli vesayet kurumları ve mekanizmaları, demokrasiye geçişten sonra da siyasete müdahalenin daimî aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, tüm ülkelerde silahlı kuvvetlerin sivil otorite tarafından düzenli ve sistematik şekilde denetlenmesini sağlayacak belirli kurallar ve mekanizmalar oluşturulmuştur. Söz konusu kurallarla mekanizmaların başlıca amacı, ordunun kendi görev alanına kalmasını ve siyasete müdahale etmemesini sağlamaktır. Diğer başka ülkeler gibi geçmişte çok sayıda darbe ve darbe girişimiyle karşılaşan Türkiye’de de askerî siyasete müdahalesi demokratikleşmenin önündeki en önemli engel olmuştur. Son dönemlerde, özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında vesayeti ortadan kaldırmak için hayata geçirilen düzenlemeler belirtilen etkinin en aza inmesi açısından olumlu etkiler doğurmuştur. Ancak demokratikleşmenin bitmeyen bir yolculuk olduğu bilinciyle sistem üzerindeki vesayetin ortadan kalkması ve demokrasinin konsolide edilmesi yönündeki adımların devamı önem taşımaktadır.

1. Giriş

Demokratik yönetimlerde karar alma süreçleri halk tarafından seçilmiş ve yetkilendirilmiş siyasetçiler eliyle yürütülür. Önceden belirlenmiş anayasal ilkeler çerçevesinde vatandaşlar, belirli süreler için kendi adlarına karar almak

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/11 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph.D., Prof. Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Polis Akademisi Öğretim

Üyesi & Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. E-posta: hamit.beris@hbv.edu.tr

üzere belirli kişileri görevlendirir. Elbette tüm yöneticilik pozisyonları yalnızca seçilmişlerden oluşmaz. Modern devlet, pek çok işlevin eşzamanlı olarak sürdürüldüğü bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla devlet yapılanması içinde toplumsal hayatın devamlılığını sağlamak üzere çok sayıda kurum oluşturulmuş ve bunlara belirli görevler verilmiştir. Söz konusu bürokratik kurumlar, bir bakıma, devletin devamlılığını da sağlarlar. Siyasetçilerin görev süreleri önceden belirlenmiş olmasına rağmen gayrı şahsi bir nitelik gösteren bürokratik kurumlar süreklilik arz eder. Süreklilik olgusu, zaman içinde bürokratik mekanizmaların adeta özerk yapılar gibi bir görünüm kazanmasına sebebiyet verebilir. Kendilerini sistemin kalıcı unsurları olarak gören bürokratlar arasında dikey ve yatay düzlemlerde bağlar oluşur. Kamu hizmetlerinin etkili bir şekilde yürütmesi ve güvenlik başta olmak üzere devletin temel işlevlerini yerine getirebilmesi için bu tür bürokratik kurumların varlığı zorunludur. Bunlar, genelde belirli uzmanlıklara dayandığı için siyasetçilerin işbaşına geldikten sonra etkili bir yönetim sergileyebilmesi için bir bakıma danışmanlık da yaparlar. Başka bir ifadeyle siyasetçiler, bürokratların farklı konulara ilişkin uzmanlıklarından yararlanır. Karşılaşılan sorunun teknik bir nitelik taşıması, bürokrasinin karar alma sürecinde siyaseti etkileme ihtimalini güçlendirecektir.

Buradan hareketle, bürokrasinin sistem içindeki en önemli güç merkezlerinden biri olduğu görülür. Kamu hizmetinin doğası göz önünde bulundurulduğunda bu oldukça anlaşılır bir durumdur. Ancak demokratik sistemlerde son sözü söyleme yetkisi doğrudan halk tarafından seçilmiş siyasetçilere ait olmalıdır. Nitekim halka hesap verecek olan yegâne unsur siyasetçilerdir. Buna karşılık, bürokratlar atama yoluyla işbaşına geldikleri için hesap verme yükümlülükleri halka değil, seçilmişlerle belirli kurumsal mekanizmalara dönüktür. Ancak bunun da sınırlı bir sorumluluk olduğu söylenebilir. Malî, idarî ve hukukî açıdan prosedürlere uygun olarak alınan bir karar yanlış olsa bile bürokrat açısından olumsuz bir sonuç doğurmayabilecektir. Oysa aynı özelliklere sahip bir karar, siyasetçinin seçimlerde halk tarafından cezalandırılmasına ve mevcut konumunu kaybetmesine neden olabilecektir.

Öte yandan bürokratik kurumların kendileri için sınırlar içinde kalmaya niyetli olmamalarıyla sıklıkla karşılaşılır. Siyasetçilerin geçici, kendilerinin kalıcı olduğunu, bu bakımdan devlet iktidarının gerçek yüzünü temsil ettiklerini, işleyişi siyasetçilerden çok saha iyi bildiklerini savunan bürokratlar

kendi alanlarını genişletmeye çalışabilirler. Üstelik her bürokratik mekanizmanın bir hiyerarşiye dayanması bu açıdan atanmışların işini kolaylaştıran bir yüze sahiptir. Zira bürokratlar, uzun yıllar boyunca kendi tarafından yönetilen yapılara siyasetçilerden daha fazla hâkim olma imkânına sahiptir. Bu nedenle, anayasal sistem içinde kurumların görev ve yetkileri ne kadar iyi çizilirse çizilsin uygulamada bürokrasinin sınırlarını genişletme çabasıyla karşılaşılabilir. Dolayısıyla sorun, hukukî boyutundan daha çok uygulamaya yansıyan yüzüyle kendini gösterir.

2. Ordunun Siyasete Müdahalesine Yol Açan Etmenler

Silahlı Kuvvetler, günümüzde dünyanın hemen her yerinde ülke içindeki bürokratik kurumların en güçlüsüdür. Elbette hemen her ülkede personel sayısı veya bütçe bakımından ordudan daha büyük yapılanmalar bulunur. Ancak bunların hiçbirisi ülke yönetiminde belirli kararlar alma açısından silahlı kuvvetler kadar etkili olamaz. Bu durum, silahlı kuvvetlerin diğer organizasyonel yapılardan belirli açılardan sahip olduğu farklara dayanır. Bunun yanında, ülkelerin siyasal ve toplumsal kültürleri de ordunun sistem içindeki rolünün demokratik rejimlere göre daha fazla olmasını sağlayabilir. Bu bağlamda, ordunun sistem içinde etkisini ve ağırlığını belirleyen temel parametreler şu şekilde sıralanabilir.

2.1. Silahlı Kuvvetlerin İç Dinamiklerinden Kaynaklanan Etmenler

- a) Ordunun hiyerarşik yapısı ve disiplini diğer bürokratik kurumlarla kıyaslanamayacak ölçüde katı ve serttir. Askerlik mesleğinin doğası, ast-üst ilişkileri çerçevesinde emirlerin yukarıdan aşağıya doğru kesintisiz şekilde sorgulanmadan uygulanmasını zorunlu kılar. Böylece hiyerarşide altta kalan askerlerde üstlerine karşı mutlak bir itaat anlayışı yerleşir. Bu katı hiyerarşik ilişki, diğer tüm toplumsal kurumlardan farklı olarak askerlerin yukarıdan gelen emirler doğrultusunda bir bütün olarak hareket etmesini sağlar (Marquez, 2019: 181).
- b) Silahlı Kuvvetler mensupları büyük oranda aynı eğitim süreçlerinden geçmişlerdir. Bazı durumlarda ilk gençlik evrelerine dek inen eğitim belirli bir disiplin kültürünün erken yaşlardan itibaren içselleştirilmesini sağlar. Aynı süreçte, kapsamlı bir endoktrinasyon faaliyeti yürütülür. Bu tek yönlü eğitim herhangi bir siyasal soruna yönelik farklı bakış açılarının

geliştirilmesini engeller. Bunun yanında, aynı eğitim almış olma, ordu mensupları arasındaki ideolojik yönelimlerin benzer şekilde ortaya çıkmasına neden olur.

- c) Aynı yatılı eğitim süreçlerinden geçmeleri, çalışmaya başladıktan sonra bazı dönemlerde günün yirmi dört saati bir arada bulunmaları askerler arasında diğer meslek gruplarından farklı dayanışma ağlarının oluşmasını beraberinde getirir. Bu durum, özellikle belirli spesifik sorunlar karşısında yekpare hareket edebilmelerini sağlar.
- d) Sözü edilen eğitim, askerlerin vatan uğruna yaptıkları fedakârlık nedeniyle toplumun geri kalanından daha üstün oldukları düşüncesi üzerine oturur. Bu güvensizlik özellikle oy almak için esnek politikalar izlediklerini düşündükleri siyasetçilere karşı daha belirgin hale gelebilir. Askerler, ulusal güvenliğin başlıca koruyucusunun kendileri olduğunu, müdahale etmedikleri takdirde devletin bekasının tehlikeye gireceğini düşünür.
- e) Ordu mensuplarının kışlalarda, tatbikatlarda, operasyonlarda ve savaşlarda birbirleriyle diğer meslek gruplarına göre daha fazla dayanışma içinde olmaları gerekir. Başka bir ifadeyle, askerlerin hayatları, kendi aralarındaki uyum, işbirliği ve dayanışmaya bağlıdır. Bu durum, hem birliktelik duygusunun güçlenmesini hem de kendileri dışında kalan unsurlara karşı bir güvensizlik hissinin oluşmasını beraberinde getirir. Askerlik, belirli tehlikeler karşısında sürekli teyakkuza bulunmayı gerektiren bir meslektir. Söz konusu yaklaşım, belirli bir süre sonra sivil otoritelerin farkında olmadığı tehditlerin bulunduğu ve bunlara karşı mücadelenin verilmediği yönünde bir algı üretebilir.

2.2. Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültürle İlişkili Etmenler

- a) Özellikle dış politika süreçlerinde karar alma açısından askerlerin uzmanlık bilgilerine ihtiyaç duyulur. Herhangi bir ülkeyle yaşanan gerilim durumunda sahip olunan savunma imkânları kadar muarızların silah güçleri de askerler tarafından değerlendirilir. Dolayısıyla dış politika alanında atılacak adımların şekillenmesi açısından dünyanın her yerinde askerlerin bir bakıma siyasetçilere danışmanlık yaptıkları görülür. Bu durum, askerlerin kaçınılmaz şekilde ülkelerin dost-düşman algılarının belirlenmesinde etkili olmaları sonucunu doğurur.

- b) Silahlı Kuvvetlerin sistem içinde ağırlığını doğuran muhtemelen en önemli unsur ise silahtır. Kuşkusuz bürokratik kurumlarla sivil toplum örgütleri sivil siyaseti etkilemek için belirli araçlar kullanırlar ve güçleri oranında kendi lehlerine sonuçlar da elde edebilirler. Buna karşılık, bunların iktidar üzerindeki baskıları daha çok manevî yönde etki doğurur. Oysa asker silaha sahiptir ve herhangi bir uzlaşmazlık durumunda bu silah gücünün kullanılması ya da en azından bu yönde bir tehditte bulunulması oldukça etkili olur.
- c) Ordunun siyasete müdahalesini kolaylaştıran bir diğer etmen toplumun militerleşmesidir. Demokratik kültürün yeterince gelişmediği toplumsal yapılarda askerî zihniyetin toplumda belirleyici rol oynadığı görülür. Bu durum, büyük ekonomik ve siyasal sorunlar karşısında siyaset dışı aktörlerin özellikle askerlerin devreye girmesi yönünde bir beklenti meydana getirebilir. Militer zihniyet, demokratik yöntemlerle yüz yüze olan sorunların çözilemeyeceğini ve askerlerin sürece müdahil olmaları gerektiği anlayışını içerir. Askerler, özellikle darbe dönemlerinde oluşturulan vesayet kurumları aracılığıyla söz konusu militer anlayışın demokrasiye geçişten sonra da sistem üzerindeki etkilerini devam ettirme amacı güderler.
- d) Askerî darbe veya otoriter rejim geçmişi bulunan pek çok ülkede demokrasiye geçiş sonrası yürürlükte olan anayasa eski düzene aittir. Dolayısıyla hukuk devletinin hâkim olduğu bir demokratik anlayış tesis etmek hemen mümkün olmaz. Bir taraftan sistem içindeki vesayetçi unsurların tasfiyesi diğer taraftan ise demokratikleştirici düzenlemelerin devreye sokulması gerekir. Bu süreç, ordunun müdahalesini kolaylaştırıcı bir etki yaratır.
- e) Türkiye gibi katı bir modernleşme tecrübesinin yaşandığı ülkelerde ordu, Batılı reformların en önemli destekçisi durumunda olmuştur. Bu durum, hem askerlerin sistem içindeki ağırlığını güçlendirirken hem de toplumla olan mesafelerinin açılmasını beraberinde getirir. Böylece toplum modernleştirici iradenin yanında bulunan ilerlemeyi temsil eden kesimlerle “gericiler” arasında antagonistik bir yapıya bürünür. Askerler, kendilerini “ilerici” reformların yapılmasını kolaylaştırma misyonuna sahip olarak görebilirler.

Tüm bu farklı etmenlerin kesiştiği nokta askerlerin demokratik siyasete etki etme ihtimallerinin göz ardı edilemeyecek düzeyde olmasıdır. Nitekim yine bu etmenler dolayısıyla hemen tüm ülkelerde askerlerin ülke politikalarını şekillendirme ve yönetim kadrolarını belirleme yönünde etkili olmaya çalıştıkları görülür. Demokrasisi yeterince gelişmemiş ülkelerde bu etki iyiden iyiye artacağı gibi doğrudan yönetimin ordunun eline geçmesi sonucuyla karşılaşılabılır. Bu bakımdan, askeri darbeler aracılığıyla demokratik siyaset ortadan kalkıp cunta rejimleri işbaşına geçebilir. Darbe sonrası kurulan cunta yönetimleri demokratik sistemin dışına çıkar ve halka hesap verme yükümlülüğü duyulmadığı için ciddi insan hakları ihlalleri de dâhil olmak üzere çok sayıda hukuksuz eyleme girişebilir. Üstelik yukarıda belirtildiği gibi askerlerin bakış açılarının sivilere göre farklı gelişmesi, yapılan tüm uygulamaların haklı ve gerekli olduğunu düşünmelerine de yol açar. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Türkiye’de yaşanan hiçbir darbeden veya askerî müdahaleden sonra sürecin faillerinin yargılama sürecinde bile pişmanlık dile getirmemesidir.

3. Ordunun Siyasete Müdahale Yöntem ve Araçları

Askerlerin siyasete müdahalesi farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu müdahalenin en katı şekli, silahlı kuvvetlerin doğrudan yönetimi kendi eline alması sonucunu doğuran askerî darbelerdir. Darbeler, cunta adı verilen bir grup askerinin birlikte hareket edip devletin başındaki yöneticileri işbaşından uzaklaştırıp yöneticilik pozisyonlarını kendilerinin üstlenmesiyle ortaya çıkar. Askerî darbe sonrasında yaşanan gelişmeler ise tarih içinde oldukça farklılık göstermiştir. Bazı örneklerde darbe öncesindeki yöneticiler sert şekilde cezalandırılmış bazılarında bunların yönetimden uzaklaştırılmasıyla yetinilmiştir. Yine bu tür bir yönetim anlayışı, demokrasinin yanında temel insan hak ve özgürlüklerinin de ortadan kalkması anlamına gelir. Tarih boyunca tüm cunta yönetimleri, işkenceden faili meçhul cinayetlere kadar uzanan bir çizgide çok sayıda insan hakları ihlaline yol açmıştır. Bazı darbeler, cuntanın uzun süreli iktidarını beraberinde getirirken diğer başkalarında darbeciler demokrasiye yeniden geçiş sürecinin kısa zaman içinde başlatır. Dolayısıyla tüm askerî darbelerin yönetim usulleri açısından tam bir genelleme yapılamaz. Ancak tüm darbelerin ortak özelliği demokratik işleyişin kesintiye uğraması ve sistem içine belirli vesayet unsurlarının yerleşmesidir. Askerlerin doğrudan ülke yönetimini ellerine aldıkları ve siyasal partiler dahil olmak üzere tüm sivil oluşumları engelledikleri bu yönetim

şeklinin en uç örneklerinden biri 1973-1987 yılları arasında Şili’de görülen Pinochet diktatörlüğüdür (Svolik, 2012: 30).

Diğer başka örneklerde müdahale, askerlerin doğrudan siyasal iktidarı bir aşamaya varmaz. Askerler, demokratik yönetim süreçlerine müdahale ederek seçim sonuçlarını dikkate almaksızın kendilerine daha yakın gördükleri siyasetçilerin hükümet etmesini sağlayabilirler. Bu örneklerde hükümet üzerinde darbe yapılacağı tehdidiyle bir baskı kurulur ve askerler tarafından onaylanan yöneticilerin işbaşına geçmesi sağlanır. Genellikle siyasal partilerle sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine izin verilir. Türkiye’de 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra hükümetin istifa edip yerine teknokratlardan oluşan bir kabine kurulması bu durumun örneğidir. Askerlerle yakın işbirliği içinde hareket eden tek parti rejimleri de aynı kapsamda değerlendirilebilir (Svolik, 2012, 31). Bu örneklerde askerler doğrudan iktidarda olmasa da yönetim süreçlerini fiilen kendi kontrollerinde tutarlar.

Müdahalenin başka bir yolu, sistem içindeki vesayet mekanizmalarının kullanılmasıdır. Her darbe döneminden sonra karar alma süreçlerinde askerlerin sürekli etkili olmasını sağlayacak düzenlemeler hazırlanır ve kurumlar oluşturulur. Askerler siyaset dışı görünse de sistem için bu oluşumların karar alma süreçlerindeki etkisinden yararlanır. Bu amaçla, ideolojik olarak askerlere yakın olan sivil bürokratlardan da yoğun şekilde yararlanır.

Samuel P. Huntington, askerlerin siyasete müdahalesini ortaya çıkaran etmenlerden söz ettikten sonra bunu engelleyecek iki araçtan bahseder (1957, 80). İlk araç subjektif denetim şeklinde nitelediği ordu üzerindeki sivil denetimin güçlendirilmesi anlayışına dayanır. Huntington’a göre izlenebilecek ikinci yöntem ise objektif denetim, yani ordunun profesyonellik düzeyinin artırılmasıdır (1957, 83). Bu yaklaşım, ordu içinde yüksek düzeyli bir profesyonellik sağlanmasını, böylece askerlerle toplumun geri kalanı arasındaki mesafe genişletilmesini hedefler. Silahlı kuvvetler mensupları kendi görev alanlarına yoğunlaştıkları zaman siyasete olan ilgilerinin azalacağını düşünür Huntington. Bunun yanında, askerlerin dış politika başta olmak üzere kendilerini ilgilendiren konularda daha fazla inisiyatif kazanmalarının iç siyasetten uzaklaşmaları sonucunu doğuracağı savunur. Huntington’a göre toplumda yükselen demokratik kültür, askerlerin iç siyasete karışmalarını

zaten engelleyecektir. Ordu kendi içinde kurumsal denetimi sürekli olarak yapacağından ayrıca sivil denetim mekanizmalarının oluşmasına gerek yoktur.

Öte yandan tarihsel tecrübe, bu türden bir profesyonelleşmenin Huntington'ın bahsettiği türden olumlu sonuçlar üretmeyeceğini gösterir. Tam tersine, ordunun aşırı profesyonelleşmesi toplumla bağların zayıflamasına ve askerlerdeki üstünlük duygusunun pekişmesine yol açar. Kaldı ki sivil denetimin bulunmaması, ordunun özerk bir yapı gibi ortaya çıkması ve diğer bürokratik kurumların aksine sivil denetimin dışına çıkarılması demokratik toplum idealleriyle bağdaşmaz. Bu nedenle, yukarıda bahsedilen ilk araç olan sivil denetimin güçlendirilmesi üzerinde durmak gerekir.

4. Demokratik Denetim Türleri ve Mekanizmaları

Devletin sürekli unsurlarının kendileri için çizilen görev alanı dışına çıkabilmesine yönelik kaygı, İlkçağ'dan itibaren hem siyaset felsefesinin hem de yönetim pratiklerinin en önemli tartışma başlıklarından biri olmuştur. Platon'un bile kendi tasvir ettiği ideal devletin çöküşünü koruyucular sınıfında ortaya çıkacak yozlaşmayla ilişkilendirdiği hatırlandığında bu durum daha iyi anlaşılabilir. Modern dönemde orduların kurumsal yapılarının güçlenmesi, üstelik buna uzun bir ideolojik eğitim sürecinin de eşlik etmesi, askerlerde toplumun geri kalanından daha farklı ve üstün oldukları düşüncesini güçlendirmiştir. Dolayısıyla dünyanın pek çok yerinde siyasal iktidarlar bir taraftan ülkenin dış güvenliğini sağlamak için orduya ihtiyaç duyarken diğer taraftan da askerleri kendi kontrolleri altında tutmak için önemli çaba harcamıştır.

Demokratik devlet modelinin yükselişiyle bu çaba da daha ileri bir aşamaya taşınır. Doğrudan halktan yetki alarak işbaşına gelen yöneticiler, hem kendilerini seçen insanlara hesap vermek hem de en baştan belirlenmiş bir yetki alanı içinde kalmak durumundadır. Bu durum, kaçınılmaz şekilde devlet organları arasında bir işlevsel farklılaşma sorununu ve sivil siyasetin bürokratik kurumlara üstünlüğü anlayışını zorunlu kılar. Nitekim demokrasi teorisinin önemli isimlerinden Robert A. Dahl, askerlerle polisler, demokratik yollarla seçilmiş yetkililer tarafından denetlenmedikçe demokratik kurumlarının gelişmesinin veya varlıklarını sürdürmesinin mümkün olmadığını savunur. Bu bakımdan, demokrasinin ilk koşulu, devletin silahlı

unsurlarının seçilmişlere tam anlamıyla tabi olmalarıdır (Dahl, 2010: 163). Kısacası halkın seçilmiş temsilcisi durumunda olan siyasetçiler, bürokratik kurumları denetleme hakkına sahiptir (Beriş, 2020: 334). Demokratik ülkelerde silahlı kuvvetler üzerinde devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerinin her birinin farklı denetim yetkileri vardır.

4.1. Yasama Denetimi: Herhangi bir devlette bürokratik unsurların yetki alanını belirleyen güç yasamadır. Parlamentolar, yasal düzenlemeler aracılığıyla kamu hizmetlerinin kimler tarafından ne şekilde yürütüleceğinin temel esaslarını belirler. Bu bakımdan, Silahlı Kuvvetlerin kendi görev alanının dışına çıkmamasını sağlayacak ve aksi davranışları ciddi cezaî yaptırımlara bağlayacak düzenlemeler yapılması önemlidir. Örneğin 1982 darbesini yapan cunta, TSK İç Hizmet Kanunu'nun "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." şeklindeki 35. maddesini dayanak olarak kullanmıştı. Elbette bu ifadenin darbe gerekçesi olarak görülmesi mümkün değildir. Ancak bu tür bir muğlak ifadenin temel görevi ülkeyi dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumak olan silahlı kuvvetlerin görev alanını genişletecek şekilde yorumlanabileceği açıktır.

Bunun yanında, diğer tüm devlet organları gibi ordunun bütçesini belirleme yetkisi de parlamentoya aittir. Kuşkusuz bir güvenlik kurumunun faaliyet alanının genişliği, silahlarla diğer teçhizatı ve personel sayısı yapabileceği harcamalarla sınırlıdır. Bu bağlamda, meclis, sağladığı bütçe imkânlarıyla dolaylı şekilde ordunun sayısal büyüklüğü, sahip olacağı silahlara da karar verir. Buradan hareketle, savunma giderlerinin diğer tüm bütçe kalemleri gibi şeffaf şekilde tartışılması gerektiği söylenmelidir. Özellikle vesayetin güçlü olduğu ülkelerde savunma bütçesinin detaylı bir şekilde tartışılmadan kabul edildiği görülür. Oysa gerçek anlamda bir sivil denetim tesis edilebilmesi için harcamaların gerekçelendirilmesi ve demokratik süreçlerle işbaşına gelmiş siyasetçilerin belirlediği dış güvenlik konsepti doğrultusunda yapıldığının anlaşılması gerekir (Beriş, 2015: 19). Savunma harcamaları, oldukça yüksek maliyetli bazı silah ve donanımların temini anlamına gelir. Bunların çoğunun gündelik hayatta bir karşılığı olmadığı için bunlara ne ölçüde ihtiyaç duyulduğunu tespit etmek ayrı bir uzmanlık bilgisini gerektirir. Buradan hareketle söz konusu harcamalar için onay verecek parlamenterlerin konuya ilişkin bilgilendirilmesi ve ikna edilmesi önemlidir

Diğer taraftan ne kadar güçlü şekilde hazırlırsa hazırlansın yasal çerçevenin oluşturulması tek başına yeterli değildir. Zira darbe ve askerî müdahale yapanlar genellikle olağan hukuk düzeninin dışına çıktıklarının farkındadır. Başka bir ifadeyle, darbe girişiminde bulunanlar hukukî açıdan karşılaşacakları sorunlar da dâhil olmak üzere tüm riskleri göze almışlardır. Dolayısıyla asıl yapılması gereken, bu tür girişimlerin hiç ortaya çıkmadan önlenmesidir. Bu durumu mümkün kılacak etmen ise yasama organının belirli mekanizmalar aracılığıyla sürekli denetim gerçekleştirmesidir.

Yasama denetiminin ilk aracı, parlamento içinde kurulan ve spesifik olarak belirli alanlarda çalışma yürüten ihtisas komisyonlarıdır (Beriş, 2018: 29). Tüm demokratik ülke parlamentolarında, yürütme organının kurumsal yapılanmasına paralel şekilde, ihtisas komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonların en önemli faydası, zaman sorunu nedeniyle Genel Kurul gündemine gelemeyecek konuların uzun uzun müzakere edilmesine imkân sağlamasıdır. Komisyonlara seçilen üyeler konu başlığı üzerinde belirli ölçülerde bilgi sahibidir; ama zaten uzun yıllar burada görev yapmaları bilgi düzeylerinin artmasını sağlayacaktır. Bunun yanında, komisyonlarda konunun uzmanı olan bürokratlarla akademisyenler de görevlendirilir, ihtiyaç duyulduğunda konuyla ilgili kişilerin görüşlerine başvurulur.

Meclis yapısında belirli spesifik konuların araştırılmasına yönelik geçici komisyonlar da kurulabilir. Ülke gündeminde yer eden bir sorun, bu şekilde, parlamenterlerin oluşturacağı bir grup tarafından derinlemesine incelenir. Bu komisyonlarda da uzmanlar görevlendirilebilir veya farklı kişilerin görüşlerine başvurulabilir. Söz konusu komisyonların en önemli örneklerinden biri, 2012 yılında TBMM’de kurulan “Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu”dur. Komisyon tarafından hazırlanan rapor, 28 Kasım 2012’de Meclis Başkanlığına sunulmuş ve Genel Kurul’da görüşülmüştür. Benzer şekilde 15 Temmuz darbe girişiminin ardından da bir meclis komisyonu oluşturulmuştur. Söz konusu komisyonda çok sayıda sivil ve asker bürokrat, siyasetçi ve gazeteci dinlenmiş ve çalışmalar sonucunda bir rapor düzenlenmiştir. Bu tür raporların etki derecesi toplumun demokratik kültürünün gelişmişlik düzeyine ve parlamentonun sistem içindeki ağırlığına göre değişir.

Söz konusu komisyonlar dışında, TBMM’nin verdiği yetkiler çerçevesinde Sayıştay da malî konularda denetim yetkisini haizdir. Uzun yıllar boyunca

silahlı kuvvetlere ait pek çok konu Sayıştay denetimi dışında tutulmasına rağmen 2010 yılında yürürlüğe giren 6085 sayılı yeni kanunla istisnalar büyük ölçüde kaldırılmıştır. Bu durumun etkili bir denetim için yararlı olduğu açıktır. Zira özellikle malî konuları kapsayan bu denetimde harcamaları yapan kamu görevlilerinin kişisel olarak doğrudan sorumluluğu ortaya çıkar. Aynı zamanda Sayıştay tarafından performans denetimi de yapılmaktadır. Ancak bu yol, verimlilik, etkililik ve tutumluluk (VET) ile sınırlıdır ve “yerindelik” denetimini kapsamaz. Dolayısıyla biçimsel koşulların yerine getirilmiş olması denetim süreçlerinin denetlenen açısından yeterli olabilmektedir. Sayıştaylar, kamu kurum ve kuruluşlarının harcamalarının a. *Tutumluluk* (Kaynakların hem rakam hem de amaç bakımından doğru şekilde kullanılması); b. *Etkinlik* (Başlangıçta belirlenen hedeflere ne şekilde ulaşıldığının ölçülmesi); c. *Verimlilik* (Harcama sürecinde kaynakların verimli şekilde kullanılıp kullanılmadığının saptanması) açısından denetlenmesi yetkisine de sahiptir. Böylece, bütçenin denetlenmesi açısından yönünde yalnızca standart prosedürlerle kurallara uyulup uyulmadığının araştırılmasıyla yetinilmemekte ve yasama organının koyduğu amaç ve hedefler doğrultusunda, gerçekleştirilen faaliyetler ve kurumsal düzeyde işleyiş de değerlendirilmektedir.

4.2. Yürütme Denetimi: Silahlı Kuvvetler üzerindeki en etkili denetim yollarından bir diğeri yürütme organı tarafından gerçekleştirilir. Söz konusu denetimin ilk unsuru, diğer bürokratik mekanizmalar gibi ordu üst kademesine ilişkin atamaların da siyasetçiler tarafından yapılmasıdır. Katı bir hiyerarşiye sahip olan kurumlarda yöneticilik pozisyonlarının kurumun kendi iç dinamikleri doğrultusunda belirlenmesi gibi bir eğilim vardır. Bu durum, Silahlı Kuvvetler için çok daha belirgindir. Üstelik silahlı kuvvetlerdeki rütbe terfi sistemi, gelecekteki yöneticilerin de belirlenmesini sağlayacak bir nitelik gösterir.

Yürütmenin ordu üzerinde tam bir denetim sağlaması için savunma bakanlığı hayati bir önem taşır. Savunma bakanlığı, ordunun bütçesi ve mevzuatı dâhil olmak üzere yetki alanının belirlendiği ve ülkenin dış güvenlik konseptinin şekillendiği birimdir. Askerler genelde kendi mesleklerinin teknik özellikleri nedeniyle sivillerin bu konuda yeterli uzmanlığa sahip olamayacağı iddiasıyla savunma bakanlıklarının askerî bir yapıda olması gerektiğini savunur. Bu durum, klasik askerî hiyerarşiye dâhil kişilerin bu bakanlıkta

yöneticilik pozisyonlarına gelmesi sonucunu doğurur. Oysa savunma bakanlığında askerlerin katı emir-komuta ilişkisi dışında bulunan sivil bürokratların ağırlıkta olması demokratik denetimi mümkün kılar. Sivil bürokratlar askerlere göre kendilerini bu pozisyonlara atayan sivil siyasetçilere karşı daha güçlü bir bağlılık hisseder.

4.3. Yargı Denetimi: Yargı, kamu adına yetki kullanan görevlilerin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetler; gerekli gördüğü durumlarda hukuka aykırı davranışları cezalandırır. Bu süreçte yargı mensuplarının bağımsız ve tarafsız şekilde hareket edebilmesi önemlidir. Askeri suçların belirli özelliklerinden dolayı bu amaçla oluşturulmuş ve mensupları yine asker olan mahkemeler tarafından yargılanması uygulamada karşılaşılan örneklerdendir. Mesleğin disiplini merkez alan doğası gereği oldukça sınırlı birtakım fiiller için bu durum olağan görülebilir. Ancak askerlerin sivillerden ayrı hukuk sistemi içinde kalması ve yargılamalarının bu çerçevede yapılması, demokrasi ve hukuk devleti idealleri açısından kabul edilemez. Bu durum askerlerin toplumun geri kalanına göre ayrıcalıklı bir sınıf olmadığının gösterilmesi kadar bağımsız yargılanma haklarının korunması için de gereklidir. Dolayısıyla askerlerin de kendilerine isnat edilen suçlardan ötürü diğer kamu görevlileri ile aynı yargılama usul ve mercilerine tabi olmaları gerektği açıktır.

Görüldüğü üzere silahlı kuvvetler üzerindeki sivil denetim farklı bileşenlerden oluşur ve bunlar eşzamanlı olarak ilerleyebilir. Burada asıl önem taşıyan nokta, savunma politikalarının belirlenmesinde ve uygulayıcıların denetlenmesinde temel sorumluluğun siyasetçilere ait olmasıdır.

5. Askerî Rejim Sonrası Sivilleşme ve Demokratikleşme Adımları

Yukarıda sıralanan tüm adımlar normal bir demokratik rejimde silahlı kuvvetlerin kendisi için belirlenen çizginin dışına çıkmamasını sağlamaya yöneliktir. Demokrasisi kurumsallaşmış ülkelerde belirtilen türde önlemlerin alınmasıyla asker ve siyaset ilişkisinin siviller lehine düzenlenebileceği açıktır. Elbette tüm ülkelerde silahlı kuvvetlerin kendi yetki alanını genişletmeye çalışmasının örnekleriyle karşılaşılır. Asıl önemli olan bunun sivil siyaset üzerinde doğrudan bir baskıya dönüşmemesidir. Ancak askeri darbe veya

diktatörlük sonrası demokrasiye geçiş tecrübesi yaşayan ülkelerde genel kuralların ötesine geçen bir çaba harcanması gereklidir.

Askerî darbe sonrasında sistem içine farklı vesayet kurumları yerleştirilir, bunun yanında anayasa başta olmak üzere temel kanunlarda demokrasinin gerçek anlamda işlemesini engelleyecek şekilde düzenlemeler yapılır. Örneğin Türkiye’de 1982’de kabul edilen Anayasa, 1983 yılında yeniden çok partili hayata geçiş kararı alınsa da bunun tam anlamıyla hayata geçmesini engellemiştir. Darbeciler tarafından veto edilen partiler ile çok sayıda ismin seçimlere katılmasına izin verilmemiş ve bunlar siyasî açıdan yasaklanmıştır (Albertus ve Menaldo, 2018, 15). Dolayısıyla darbe dönemlerinden sonra demokrasiye geçiş, yalnızca belirli yasal veya kurumsal düzenlemeler yapılmasından ibaret değildir. Geçiş süreci, sistemdeki vesayet unsurlarının belirlenip etkisizleştirilmesine dönük bir dizi çabayı zorunlu kılar. 1961 Anayasası ile kurulan Millî Güvenlik Kurulu (MGK) gibi oluşumlar askerlerin iktidarlarını bıraktıktan sonra da siyaset üzerinde etkili olmalarına örnek verilebilir (Hale, 1996: 273).

Aynı sürecin toplum üzerinde neden olduğu bir diğer etki ise askerlik mesleğinin doğasında yer alan bakış açısının tüm topluma yayılması anlamına gelen militerleşmedir. Askerlere sivillerin gündelik hayatta karşılaşılan olaylara ve siyasal gelişmelere farklı şekilde bakmaları doğaldır. Meslekleri gereği askerlerin tüm hayatlarına katı bir disiplin ve hiyerarşinin belirleyici olduğu bir yaklaşım hâkimdir. Sivil hayat ise bakış açılarının farklılığına ve insanların özgürce davranmalarına dayanır. Militerleşme, askerlikte geçerli olan kuralları toplumsal hayatın değişik veçhelerine taşır ve insanların sorgulamadan itaat etmeleri anlayışını içerir. Demokrasinin doğasındaki çeşitlilik ve özgürlük bu tür bir militer zihniyetin tam karşısında konumlanır. Bu bakımdan, demokratik kültürün ve siyasal özgürlüklerin genişlemesi militarizasyonun da etkisini kaybetmesi anlamına gelir. Ancak sistem içindeki vesayet kurumlarının temizlenmesi gibi militer zihniyetin terk edilmesi de uzun vadeli çabalar sonucunda gerçekleşir.

Buradan hareketle, askerî rejimlerden sonra demokratik hayata geçişin çok sayıda adımın eşzamanlı atılmasını gerektiren bir süreç olduğu söylenebilir. İspanya’da Franco rejimi sonrasında sivil yönetimin yeniden yapılandırılması sürecinde Savunma Bakanlığı yapan Narcis Serra, bu çalışmaları

demokrasiye geçiş ve demokrasinin konsolidasyonu olmak üzere iki temel aşamaya ayırır (Serra, 2011: 39). İlk olarak demokratik seçimler aracılığıyla yönetim halkın seçilmiş temsilcilerine devredilmelidir. Bu aşamada, askerlerin demokratik yollardan seçilen sivillerin askerlerin siyaset yapımı sürecine müdahalesi engellendiğı gibi seçilmişlerin kararlarını veto etme veya onları baskı altında tutma yönündeki tüm etkileri de ortadan kaldırılır (Serra, 2011: 40). Ardından yasal ve kurumsal bazda ciddi bir ayıklama çabasına gidilerek vesayet unsurları tasfiye edilmelidir. Bunlara eğitim süreçlerine ve toplumsal hayatın diğ er aşamalarına sinmiş militarist izlerin silinmesi eşlik etmelidir. Kuşkusuz tüm bu sürecin başarılı olması toplumda demokratik bilincin yükseltilmesiyle ve siyasal özgürlükleri esas alan bir anlayışın içselleştirilmesiyle mümkün olur. Anlaşılacağı gibi, demokrasiye yeniden dönüş ve vesayetin tasfiyesi oldukça kapsamlı bir süreçtir. Bu nedenle, daha en baştan silahlı kuvvetler üzerindeki sivil denetim mekanizmalarının tesis edilmesi ve ordunun kendi görev alanının dışına çıkmasının engellenmesi gerekir.

6. Türkiye’de Askerî Vesayetin Tasfiyesi ve Demokratik Konsolidasyon Süreci

AK Parti’nin özellikle iktidarının ilk yıllarında, vesayet kurumları ile ciddi sorunlar yaşadığı gerçektir. AK Parti iktidarının ilk icraatlarından biri, olağanüstü hâli kaldırmak olmuştur. (Kamu Düzeni ve Güvenliğı Müsteşarlığı, 201: 46). Olağanüstü hal, Doğı ve Güneydoğı Anadolu Bölgesindeki bazı illerde terör nedeniyle 1987 yılından beri uygulanıyordu. Bu uygulama, askerî bürokratlara normal kuralların üzerinde yetkiler veriyordu. Bunun yanında, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin, sivil bürokratlar arasından atanabilmesi sağlanmıştır. Kuruluşundan itibaren MGK Genel Sekreteri, generaller arasından seçiliyordu. Bu göreve, 2004 yılından sonra sürekli sivil bürokratlar atanmıştır. Ayrıca, 28 Şubat döneminde uygulamaya alınan, “EMASYA Protokolü” yürürlükten kaldırılmıştır.

Kuşkusuz, 2002’nin sonunda ilk hükümetini kuran AK Parti, özellikle iktidarının ilk yıllarında, ordu-siyaset ilişkisi bakımından çok sayıda sorunla da karşılaşmıştır. Bu sorunların en ciddilerinden biri, “27 Nisan muhtırası” şeklinde anılan açıklamadır. Nisan ayı içinde parlamentoda yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, 27 Nisan 2007 gecesı, Genelkurmay

Başkanlığının İnternet sitesinde bir açıklama yayınlanmıştır. Bu açıklamada, özetle, ““Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda tarafsız ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır.” deniliyordu. Silahlı Kuvvetler, iç bir siyasal sorun karşısında açık bir tavır almıştı. Genelkurmay Başkanlığı’nın İnternet sitesinde yayınlanması nedeniyle, bu bildiri, “e-muhtıra” olarak nitelendirilmiştir. Hükümet, bu açıklamaya sert bir tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanlığı seçim süreci devam etti ve AK Parti’nin adayı Abdullah Gül, yeni cumhurbaşkanı seçildi. Ancak, ordu yönetimi ile yaşanan gerilim, kısa sürede son bulmadı. Gül’ün, parlamentoda yapılan yemin törenine, teamüllerin aksine, ordu üst yönetimi katılmamıştır.

Görüldüğü gibi, AK Parti iktidarının ilk döneminde, sivil-asker ilişkileri konusundaki gerilim devam etmiştir. Ancak bu süreçte, iktidar partisi, geri adım atmamıştır. Tam tersine, AK Parti, “vesayet odakları ile mücadele” ifadesiyle, demokratik siyasetin güçlendirilmesi yönünde çaba harcamıştır. İktidar partisi, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği aracılığıyla, darbelerle mücadele açısından oldukça önemli bir değişikliğin hayata geçmesini sağlamıştır. 1982 Anayasası, 12 Eylül’de darbe yapan askerlerin yargılanmasını engelleyen bir hüküm içeriyordu. Bu durum, darbecilerin, dokunulmazlık kazanmasına neden olmuştur. 2010 yılında, Anayasadan bu madde kaldırılmıştır. Böylece, darbeci askerlerin hukuksal dokunulmazlıkları ortadan kalkmış ve yargılanabilmeleri sağlanmıştır. Bu değişikliğin ardından, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının hazırladığı iddianame aracılığıyla 12 Eylül 1980’de darbe yapan askerlere karşı dava açılmıştır. Yargılamalar sonucu, başta Kenan Evren olmak üzere, hayatta olan darbeciler, ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Aynı yargılama süreci 28 Şubat post-modern darbe sürecinin faileri için de yaşanmıştır. Bu yargılamaların, sembolik açıdan oldukça önem taşıdığı açıktır. Zira bu yargılamalar sonucunda, ilk olarak, geçmişte demokratik hukuk düzenini yıkan darbeci askerlere ceza verilmiştir. Böylece, toplumun, adalet sistemine güveni pekiştirilmiştir. İkinci olarak,

bundan sonra darbe girişiminde bulunma niyetinde olan cuntaların önü en baştan kesilmiştir.

Aynı süreçte, Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararlarına karşı da yargı yolu açılmıştır. Subayların atama ve emeklilik işlerini yürüten “YAŞ kararları” daha önceki süreçte yargı denetiminden muaftı. Geçmişte pek çok subay, YAŞ kararıyla, işlerinden atılmıştı. Bunlara, mahkeme aracılığıyla kendi haklarını savunma hakkı tanınmamıştı. Bu durum, çok sayıda mağduriyete beden olmuştu. Oysa hukuk devletinde, hükümetin her türlü eyleminin “yargı denetimine açık olması” gerekir. Bu değişikliklerle, hukuk devletinin gereklerinden birinin yerine getirildiği söylenebilir.

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmelerden de anlaşılabileceği gibi Türkiye, 2000’li yıllar boyunca demokratikleşme açısından oldukça önemli bir mesafe kat etmiştir. Sivil-asker ilişkilerinde yapılan reformlar, demokratikleşme sürecinin en önemli parçalarından biriydi. Bu nedenle, Türkiye’de, bundan sonra, yeni bir askerî darbe yaşanmayacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Ancak 15 Temmuz 2016 gecesi yaşananlar, bu düşüncenin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. FETÖ’ye bağlı bir grup asker, hükümeti işbaşından uzaklaştırmak için 15 Temmuz 2016 akşam saatlerinde bir darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak cumhurbaşkanı Erdoğan’ın milletin sokaklara çıkıp darbecilere direnme çağrısı yapmasının ardından darbe girişimi bastırılmıştır. Bu süreçte darbe girişiminde bulunan FETÖ militanlarına karşı yargı süreçleri de başlatılmıştır.

Öte yandan, 15 Temmuz darbe girişiminin askeri vesayetin sistem üzerindeki etkilerinin kalkması açısından bir milat olduğu söylenebilir. Zira darbe girişiminin ardından, askerlerin sistem üzerindeki ağırlığını azaltan çok sayıda hukuksal düzenleme yapılmıştır (Söz konusu reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zengin, 2021). İlk olarak, darbeye karışan ve FETÖ ile bağlantılı çok sayıda asker görevlerinden uzaklaştırılmış bunların bir kısmı yargılanmıştır. Kapatılan Kara, Hava ve Deniz Harp Okullarının yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur.

Milli Savunma Bakanlığının yapısı yeniden yapılandırılmıştır. Daha önce, bu bakanlıkta, yöneticilerin çoğunun muvazzaf asker olduğu dikkat çekmektedir. Yeni düzenlemelerle bu bakanlığın üst düzey yöneticilerinin önemli bir kısmı sivillerden seçilmiştir. Bunun yanında, geçmişten itibaren sürekli tartışılan ancak uygulamayan Genelkurmay Başkanlığının Millî

Savunma Bakanlığına bağlanması durumu hayata geçirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişin ardından 15 Temmuz 2018 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 799. maddesiyle Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanından alınıp, Millî Savunma Bakanına bağlanmıştır. Aynı düzenlemeyle “Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları Millî Savunma Bakanına ayrı ayrı bağlı ve sorumlu” olarak gösterilmiştir. Böylece Genelkurmay Başkanı kuvvet komutanlarının hiyerarşik amiri olmaktan çıkmış, bu görev Millî Savunma Bakanına verilmiştir (Gözler, 2019). Buna benzer şekilde, Silahlı Kuvvetler komuta kademesinin şekillenmesinde hayatî bir rol oynayan Yüksek Askerî Şuranın (YAŞ) yapısında değişiklikler yapılmıştır. Daha önce, ordudaki tüm muvazzaf orgeneraller bu kurulun üyesi iken hayata geçirilen değişikliklerle, kuruldaki sivil üye sayısı artırılmıştır. Kurul üyesi komutanların sayısı ise önemli ölçüde azaltılmıştır.

Diğer önemli değişikliklerin bir kısmı “askeri yargı” alanında yapılmıştır. Askerî mahkemelerin görev alanları daraltılmıştır. Bu açıdan 2017 Referandumuyla ciddi değişikliklerin hayata geçtiği görülür. Referandum aracılığıyla yapılan anayasa değişikliğiyle Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kapatılmıştır. Askerî yüksek yargı organları kapatıldı. Aslında demokratik ülkelerin büyük kısmında olan bu tür düzenlemeler, demokratik hukuk devleti anlayışı bakımından büyük önem taşımaktadır. Darbe girişimi sonrası, askeri yargı alanında demokratik ülkelerde olduğuna benzer standartlara ulaşılmıştır.

7. Sonuç

Silahlı kuvvetler devletlerin güvenliklerini sağlamak için vazgeçilmez bir işlev yüklenir. Devletin temel varlık gerekçesi, topraklarında bulunan insanların güvenliklerini korumaktır ve dış tehditler açısından bu işlev ordu tarafından yerine getirilir. Ancak ordunun katı hiyerarşik yapısı ve askerlerin eğitim süreçlerinin ideolojik bir temel dayanması gibi nedenler dünyanın her yerinde silahlı kuvvetlerin siyaset üzerinde belirli düzeylerde etkide bulunmasını beraberinde getirmektedir. Bu durumun en gelişmiş ülkeler açısından dahi geçerli olduğu açıktır. Sivillerden ayrı bakış açısına sahip askerlerin, ülkenin çıkarlarını koruyacak en önemli kurumun kendileri olacağı

gerekçesiyle siyaseti etkilemeye çalışmaları durumuyla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Elbette demokratik kültürün gelişmişlik düzeyi bu müdahalenin kapsam ve yöntemlerini belirleyecektir. Konsolide demokrasilerde söz konusu etkinin diğer ülkelere göre nispeten daha düşük düzeylerde seyrettiği görülür. Ancak her durumda siyasete dışarıdan ordu veya başka vesayet kurumları tarafından müdahale edilmesini engelleyecek kurallarla kurumların oluşturulması gerekir.

Türkiye’de özellikle askerî darbe dönemlerinde sistem içine pek çok vesayet mekanizmasının yerleştirildiği açıktır. Söz konusu mekanizmalar demokrasiye geçiş kararının alınmasından sonra bile vesayetin sistem üzerindeki etkilerinin sürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla demokrasinin konsolidasyonu için vesayetle mücadele yönünde ciddi bir çaba harcanması gerekmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin akim kalması aslında bir yönüyle vesayetle mücadele sürecinin başarısına da işaret eder. Darbe girişiminde bulunduğu gece sokaklara inen milyonlar demokrasinin yeniden kesintiye uğramasının ülke için doğuracağı zararların oldukça farkındadır. Bu bilincin oluşmasında ise 2002’den bu yana vesayetle mücadele yönünde izlenen politikaların önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Ancak demokrasinin konsolidasyonu açısından vesayetle mücadelenin belki de hiç bitmeyecek bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Albertus, Michael ve Victor Menaldo (2018). *Authoritarianism and the Elite Origins of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beriş, H. E. (2015). “Türkiye’de Savunma Harcamalarının Demokratik Denetimi”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. Cilt 17, Sayı 2, ss. 15-36.
- Beriş, H. E. (2018). “Bürokrasinin Demokratik Denetimine İlişkin Temel Sorunlar”. Ed. Salih Zeki Hakkı. *Bürokrasinin Demokratik Denetimi*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, ss. 17-39.
- Beriş, H. E. (2020). “Kolluğun Sivil Gözetimi ve Demokratik Denetimi”. Der. İbrahim İrdem. *İç Güvenlik Yönetimi ve Polislik*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2020, ss. 329-35.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine*. Çev. Betül Kadioğlu (2. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Gözler, K. (2019), “Hiyerarşi İlkesi Açısından Genelkurmay Başkanlığının ve Kuvvet Komutanlıklarının Durumu'(Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin İçindeki Değeri: Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço' Başlıklı Makaleye Ek)”, www.anayasa.gen.tr/cbhs-ek-10-genelkurmay.htm, (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- Hale, W. (1996). *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları.
- Huntington S. P. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (2014). *Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014*. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayını.
- Marquez, X. (2019). *Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*. Çev. İsmail Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. Çev. Şahika Tokel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Svolik, Milan V. (2012). *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zengin, Ü. N. (2021). *Civilian Oversight of the Armed Forces: Turkey, USA and France Cases*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SİVİL KONTROLÜN EKONOMİ POLİTİĞİ: 1980'LERDEN BUGÜNE TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİİ YÖNETİMİ*

AHMET BARBAK¹

Özet

Orduların yönetim yapısı içinde seçilmiş sivil otoritelere kurumsal bağlılığı, liberal demokrasinin ana bileşenlerinden biridir. Bu ilişkilerin demokratik niteliğine vurgu yapmak için demokratik sivil kontrol kavramı kullanılmaktadır. Sivil kontrol, yürütme organı içinde sivil-asker ilişkilerini tanımlarken demokratik kontrol yasama organı ve sivil toplumun da dâhil olduğu daha geniş bir kontrolü ifade etmektedir. Sivil kontrolün ekonomi politik boyutu, askeri harcamalara ilişkin otorite örgütlenmesiyle ilgilidir. Askeri yönetim alanı içinde yer alan savunma sanayii yönetimi, bu harcamalara ilişkin kişi ve kurumları, yetki ve sorumlulukları, karar alma ve uygulama süreçleri ile mekanizmalarını içermektedir. Türkiye’de, 1980’li yıllardan itibaren savunma sanayii yönetimi sivil-asker birlikteliğine dayalı otorite örgütlenmesine ve karar süreçlerine göre oluşturulmuş; 1980’lerden günümüze karar alma yapıları sivil seçilmişlerin lehine yönelik yeniden yapılandırılmıştır. Başkanlık tipi sisteme geçilmesiyle, savunma sanayii yönetiminde Cumhurbaşkanı lehine otorite yoğunlaşması ve merkezileşme ortaya çıkmıştır.

1. Giriş

Orduların yönetim yapısı içinde seçilmiş sivil otoritelere kurumsal bağlılığı, liberal demokrasinin ana bileşenlerinden birini oluşturmakta; bu ilişkilerin demokratik niteliğine vurgu yapmak için *demokratik sivil kontrol* kavramı kullanılmaktadır. Sivil kontrol, yürütme organı içinde yer alan seçilmiş siviller ile ordu arasındaki ilişkiyi tanımlarken demokratik kontrol yasama organı ve

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/11 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Doç. Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yöneti Bölümü, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi | e-posta: abarbak01@gmail.com

sivil toplumun da müdahil olduğu daha geniş bir kontrol alanını ifade etmektedir. Seçilmiş ve atanmış üst düzey karar alıcı kişi ve kurumlardan oluşan askeri yönetim alanında sivil kontrol tartışmaları sivil-asker ilişkileri üzerinden siyasal boyuta odaklanmışsa da, ekonomi politik bakış araştırmacıları ekonomik kararlara ilişkin otorite örgütlenmesini sorgulamaya yöneltmektedir.

Savunma sanayii yönetiminin sivil kontrol bağlamında incelenmesiyle, askeri yönetim alanındaki otorite örgütlenmesinin ekonomi boyutu (iktisadi kaynakların kontrolü ve bunlara ilişkin yetki ve sorumluklar ile karar süreçleri) anlaşılabilir. Sivil kontrolün ekonomi boyutu, genellikle askeri harcamaların miktarları ve bunların ekonomik büyümeyle olan ilişkileri üzerinden tartışılmalıdır. Ancak ekonomi politik bir inceleme, doğrudan harcamaların miktarları ve dağılımı yerine bu harcamalara ilişkin otorite örgütlenmesine odaklanacaktır.

Savunma sanayii, sadece sivil-asker ilişkilerini değil, kamu ve özel, ulusal ve uluslararası olmak üzere çeşitli aktörleri içermekte ve bunların etkileşimleriyle şekillenmektedir. Askeri yönetim alanının ana bileşenlerinden biri olan *savunma sanayii yönetimi* ise, savunma sanayiinin kamu tarafını temsil etmekte ve askeri harcamalara ilişkin kişileri ve kurumları, bunların yetki ve sorumluluklarını, karar alma ve uygulama süreçleri ile mekanizmalarını içermektedir.

Savunma sanayii yönetimi, 1982 yılında çıkarılan 2680 Sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kuruluş, Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanunu kapsamında 1980'li yıllarda yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreçte, savunma sanayiinin hem yeni anayasaya hem de 1980 sonrası ithal ikameci ve sıkı maliye ve para politikacı ekonomik sisteme uyarlanması amaçlanmıştır. Savunma sanayii yönetimi, 1990'lardan itibaren Türkiye'de yönetimin sivilleşmesi sürecinde de değişikliklere tabi olmuştur. Bu çalışma, 1980'lerden günümüze savunma sanayii yönetiminde sivil kontrol durumunun değişimini ekonomi politik bir bakışla ele almaktadır.

2. İşletilemeyen Mekanizma: Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu

Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu (SSYKK), 1980'lerde idareyi yeniden yapılandırma sürecinde oluşturulan *yüksek kurul* tipi yapılardan biridir. Genel olarak yüksek kurul tipi yapılanma, Başbakanlığa doğrudan bağlı

olan üst düzey karar alıcı komiteleri ifade etmektedir. Kurul; Başbakan'ın Başkanlığında, Genelkurmay Başkanı, ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı, Maliye ve Gümrük Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Başbakanlık Müsteşarı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarından oluşturulmuştur ("3238 Sayılı Savunma Sanayii", 2021).

SSYKK, Bakanlar Kurulu'nun savunma sanayii politikasına uygun olarak faaliyet göstermekle yükümlü tutulmuş; bu kapsamda, *planlama, eşgüdüm, düzenleyici direktif verme ve savunma tedarik şeklini tespit etme* işlevlerini üstlenmiştir. Burada, Genelkurmay Başkanlığının Stratejik Hedef Planına uygunluk esas alınmıştır. Genel olarak, stratejik seviye kararlar alan bu yapıda sivilin üstünlüğü görülmekte; askeri uzmanlık alanı içerisinde görülen Stratejik Hedef Planı ise bu niteliği ile tedarik kararlarını ve süreçlerini biçimlendirmektedir.

SSYKK, Bakanlar Kurulunun savunma politikasına ilişkin yasama organına karşı olan anayasal sorumluluğunu yerine getirmesinde yürütme organı içinde üst düzey (stratejik seviyede) atanmış ve seçilmiş sivililer ile üst düzey askeri yetkililerden oluşturulan müşterek bir karar alıcı yapı olarak ortaya çıkmıştır. SSYKK'nun yönetimin bütününde savunma sanayii alanında bir eşgüdüm mekanizması olması hedeflenmiştir. Zira savunma sanayii sadece askeri alanı değil diğer sektörleri ve kamu kurumları ile politika alanlarını da ihtiva etmekte ya da etkilemektedir. Aksi durumda, eşgüdüm sorunu ortaya çıkmakta ve birbirleriyle çelişebilen kararlar alınabilmekte ya da politikalar belirlenebilmektedir.

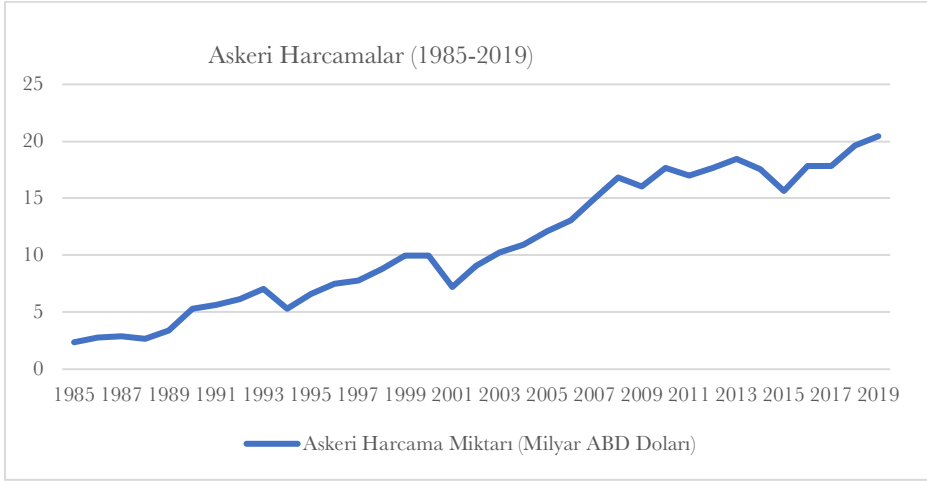
Ancak bu Kurul toplanamadığı için işlevsiz kalmıştır. Esasen Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu ile üst düzey askeri yetkilileri kapsayan bu Kurulun görevleri, başta Bakanlar Kurulu olmak üzere yürütme organı ve idare yapısı içinde mevcut yetki ve sorumluluklarla yerine getirilmiştir. Başbakan'ın başkanlık ettiği SSYKK, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle kaldırılmış ("703 Sayılı Anayasada Yapılan", 2021), böylece savunma sanayii yönetiminde işlevini yerine getiremeyen bir karar alma kademesi ve birimi azaltılmıştır. Esasen daha dar kadrolu bir stratejik karar mekanizması olarak Savunma Sanayii İcra Komitesinin belirleyici olduğu bir savunma sanayii yönetiminden bahsedilebilir.

3. Sivil-Asker Stratejik Karar Organı: Savunma Sanayii İcra Komitesi

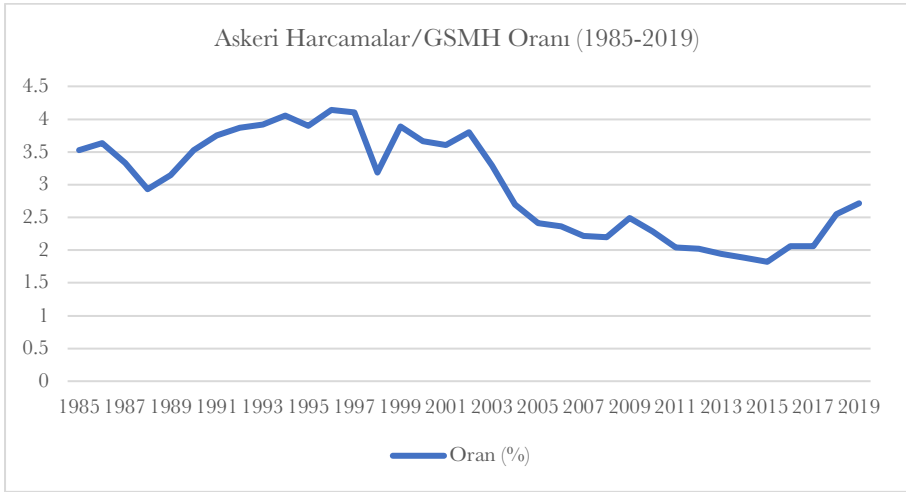
Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK), yürütme organında sivil ve askeri üst düzey seçkinlerden oluşturulan komite tipi müşterek bir örgütlenme biçimidir. Savunma sanayii yönetiminde sivil üyelerin sayıca fazla olduğu *üst düzey karar alıcı* olarak kurulan SSİK, Başbakanın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanından oluşturulmuştur. Bu anlamda, SSİK'nin işlevsel olarak odaklı, üyeler bakımından dar kapsamlı ve stratejik seviyede karar vermeye yönelik bir yapı olarak kurulduğu anlaşılmaktadır.

SSİK'nin, SSYKK kararları çerçevesinde özetle şu işlevleri yerine getirmesi öngörülmüştür: (1) Silah, araç ve gereçlerin üretimi ile yurt içinde veya dışından tedariki, (2) özel sektörde savunma üretim tesislerinin kuruluşunun iştirak de dâhil olmak üzere desteklenmesi, (3) savunma sanayiine ilişkin ar-ge, sipariş ve ekonomik teşvikler ile savunma sanayii ihracat ve ithalatı ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF)'nun kullanımı konularında kararlar alınması ve (4) savunma sanayii ile ilgili kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanması ("3238 Sayılı Savunma Sanayii", 2021).

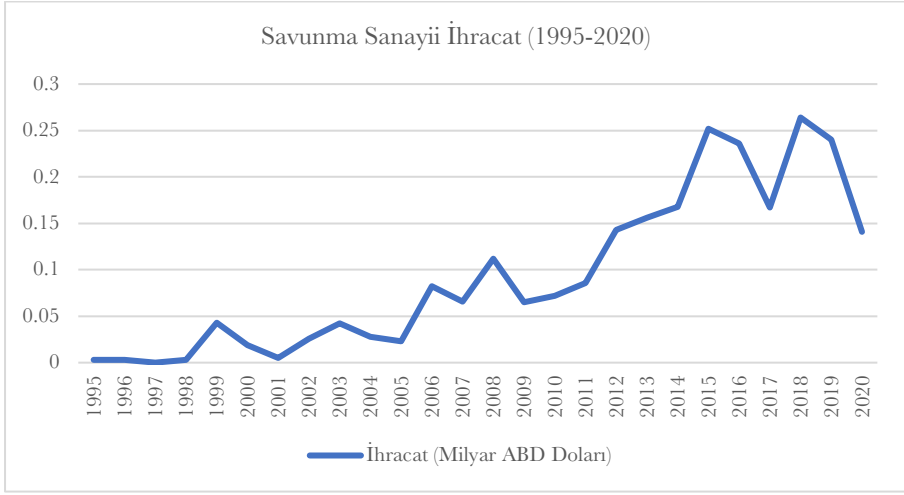
Savunma sanayiine ilişkin kritik önemdeki iktisadi kararları içeren bu işlevsel alanın, kamu gücünün yönlendirdiği ve hatta biçimlendirdiği bir savunma sanayiinin tasarlanmasına yönelik olduğu açıktır. Bu durumda, sivil kontrol bağlamında bu karar vericinin belirleyici olduğu ya da etkilediği askeri harcamalar (Şekil 1) ("Military expenditure", 2021), askeri harcamaların gayrisafi milli hâsıla içindeki payı (Şekil 2) ("Military expenditure (% of GDP)", 2021), savunma sanayii ihracatı (Şekil 3) ("Army exports", 2021) ve ithalatı (Şekil 4) ("Army imports", 2021) miktarları önem kazanmaktadır.

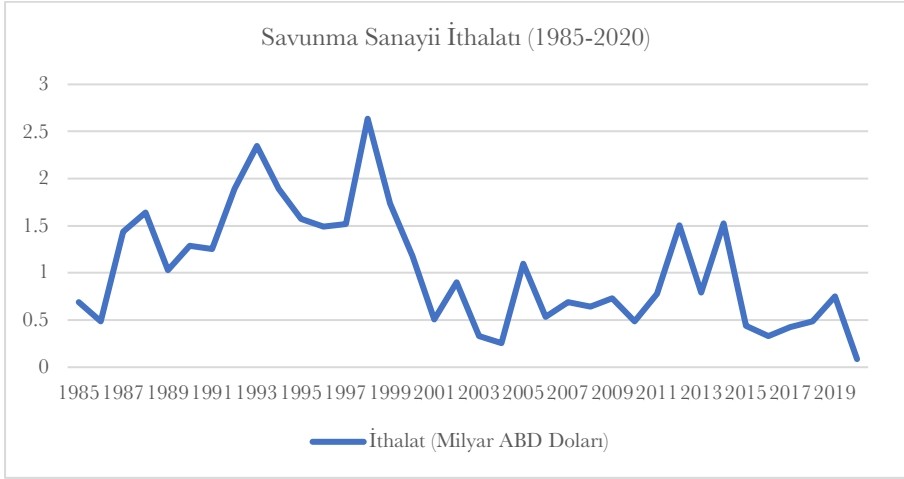
Şekil 1: Askeri Harcamalar (1985-2019)

Şekil 2: Askeri Harcamalar/GSMH Oranı (1985-2019)

Şekil 3: Savunma Sanayii İhracatı (1995-2020)

Şekil 4: Savunma Sanayii İthalatı (1985-2020)

Bu kapsamda, savunma sanayii yönetimi inceleme döneminde ortalama 11 Milyar ABD Doları bir kaynağı kontrol etmiştir. Bu kaynak miktarı sürekli bir artış eğilimi göstermektedir. Kontrol edilen kaynağın Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH)'ya oranı ise ortalama %3 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın 2015 yılından itibaren artış eğilimine girdiği böylece savunma sanayii yönetiminin kontrol ettiği kaynağın GSMH içindeki payının artmaya devam ettiği görülmektedir. Son 15 yıl içinde ihracat, sınırlı bir artışla ortalama 0,094

Milyar ABD Doları (94 Milyon Dolar) olmuştur. 1985-2020 döneminde ithalat ise, ortalama 1,038 Milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Bahsedilen rakamların zaman içindeki değişimi, elbette ki savunma sanayii yönetiminin burada ortaya konulan değişimi ile birlikte değerlendirilmelidir.

2011’de kamu yönetiminin genelinde yapılan yeniden düzenlemelerde, Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Genel Müdürlüğünün güvenlik ve istihbarat ihtiyaçlarının da Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) kaynaklarından karşılanabileceğine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Ancak, bunlara ilişkin SSDF kaynaklarının kullanım esaslarını belirlenmesi yetkisi SSİK’nin yetki alanı dışında bırakılmıştır (“649 Sayılı Avrupa Birliği”, 2021). Burada temel kaygının, sivil kontrol anlayışından bilindiği üzere, iç ve dış güvenlik alanlarının belirli çizgilerle birbirlerinden ayrılması yoluyla askeri yönetim alanında yetki yoğunlaşmasının önlenmesi olduğu ileri sürülebilir. Bu düzenlemeyle, SSDF kaynaklarının kullanımı ve tedarik Savunma Sanayi Müsteşarının teklifi, Milli Savunma Bakanının uygun görüşü ve Başbakanın onayı ile Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından yapılacak olsa da iç güvenlik ve istihbarat alanında esas otorite (onay yetkisi) ilgili kurumlara bırakılmıştır.

2017’de, savunma sanayii yönetiminde SSİK’ne doğru bir merkezileşme düzenlemesi yapılmıştır (“696 Sayılı Olağanüstü Hal”, 2021). Buna göre, Savunma Sanayii Müsteşarlığının yürüttüğü projelerde sözleşme imzalanacak firma SSİK kararıyla belirlenecek; bu yetki sınırlı olarak da SSİK üyelerine veya Savunma Sanayii Müsteşarına devredilebilecektir. Bunun yanında, SSİK’nin başkanlık ve üyelik yapısı değiştirilmiştir. Bu dönemde SSİK Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanmaya başlamış ve İçişleri Bakanı da SSİK üyesi olmuştur. SSİK’nin görev kapsamının 2011 yılından itibaren iç güvenliğe ilişkin tedarik süreçlerini de kapsamı nedeniyle bu yönde bir düzenleme yapıldığı görülmektedir.

Aynı kapsamda, SSİK’nin Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün ihtiyaçlarının *İçişleri Bakanlığının güvenlik önceliklerine göre* karşılanmasına ilişkin kararlar da alacağı belirtilmiştir. Savunma sanayii alanı için insan kaynağı yetiştirilmesi konusunun da SSİK’nin yetki ve sorumluluk alanına dâhil edildiği

görülmektedir.² Böylece 2017 yılına gelindiğinde Milli İstihbarat Teşkilatının SSİK kapsamından çıkarıldığı da görülmektedir.

SSİK'nin yeniden yapılandırılması, başkanlık tipi sisteme geçişte yine gündeme gelmiş; 2018 yılında öncelikle SSİK'nin kanun ile düzenlenmesine son verilmiştir ("703 Sayılı Anayasada Yapılan", 2021). Böylece, savunma sanayii yönetiminin esasen yürütme organı tarafından şekillendirileceği bir düzene geçilmiştir. Temmuz 2018'de, SSİK Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı yardımcısı, İçişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Savunma Sanayii Başkanından oluşturulurken; üyeler arasına Ekim 2018'de Hazine ve Maliye Bakanı ("Savunma Sanayii Başkanlığı", 2021), Mart 2021'de ise Sanayi ve Teknoloji Bakanı ("Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında", 2021) eklenmiştir.

Böylece bir taraftan savunma sanayii yönetimine ilişkin sivil alanın genişletildiği diğer taraftan da diğer politika alanlarıyla kurumsal olarak daha yakın bağlar kurulmaya başlandığı ve yaygın sorumluluk anlayışının üst düzey karar mekanizmasında tesis edildiği söylenebilir. Hatta SSİK'in bu halinin SSİK ile SSYKKK arasında bir yerde örgütlenmeye doğru yöneldiği ileri sürülebilir. SSİK gündeminin Cumhurbaşkanı tarafından belirleneceği de açık olarak ifade edilerek sivil kontrol en üst seviyede tesis edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet yapısında SSİK'nin görevleri özetle şöyle belirlenmiştir:

- *Savunma Sanayinin Desteklenmesi*: (1) Özel sektörde savunma sanayii üretim tesisleri kurulmasına iştirak dâhil olmak üzere destek verilmesi, (2) Savunma sanayiine ilişkin ar-ge, sipariş ve ekonomik teşviklere ilişkin kararlar alınması, (3) Savunma sanayii alanında ihtiyaç duyulan insan kaynağının geliştirilmesi için eğitim desteği verilmesi.
- *Savunma Sanayii Eşgüdümü*: Savunma sanayii ile ilgili kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanması,
- *Savunma Sanayii Dış Ticareti*: Savunma sanayii ihracat ve ithalatı ile ilgili kararlar alınması

² Bu düzenleme, SSDF imkânlarından istifade etme tercihi yanında Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığının İçişleri Bakanlığına tamamen bağlanması sonrasındaki bir duruma da işaret etmektedir. Zira 2011 yılında SSDF kapsamına sadece Emniyet Genel Müdürlüğü alınmıştır.

- *SSDF Kullanımı ve Finansal İşlemler*: SSDF'nun kullanımı konularında kararlar alınması,
- *Üretim ve Tedarik*: TSK Stratejik Hedef Planı yanında, İçişleri Bakanlığının güvenlik öncelikleri çerçevesinde Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü için silah, araç ve gereçlerin üretimi ve tedariki ("Savunma Sanayii Başkanlığı", 2021).

Burada önceki görev tanımından farklı olarak başta İçişleri Bakanlığına bağlanan Jandarma ve Sahil Güvenlik teşkilatları olmak üzere "iç güvenlik birimlerinin ihtiyaçları ile insan kaynağı yetiştirilmesine ilişkin görevlerin de SSİK'ne verildiği görülmektedir. Parlamenter sistemde SSYKK'na ve nihai olarak Bakanlar Kuruluna sorumlu olan SSİK, bu dönemde Cumhurbaşkanına karşı sorumlu hale getirilmiştir.

4. İcra Aygıtı ve Kamu-Özel Ortaklığı: Savunma Sanayii Başkanlığı

Mevcut yönetim yapısında Cumhurbaşkanına bağlı olan Savunma Sanayii Başkanlığı, 1980'lerin Milli Savunma Bakanına bağlı Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve daha sonra Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığının bileşimi niteliğindedir. Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü her ne kadar sonraki örgütlenme biçimlerinin nüvesi olmasa da önceli olduğu kesindir. Burada örgütlenme biçiminin hem genel idare aygıtı içinde hem de savunma sanayii yönetimi alanında sahip olacağı yetki ve sorumlulukların kapsama alanına yönelik tercihlerin belirleyici olduğu söylenebilir.

1990'lı yıllardan itibaren Milli Savunma Bakanına bağlı Savunma Sanayii Müsteşarlığı en uzun süreyle muhafaza edilen örgütlenme biçimi olmuştur. Örgütlenme biçimine genel olarak bakıldığında, Milli Savunma Bakanlığına bağlı bir Genel Müdürlükten Cumhurbaşkanına bağlı bir Başkanlığa doğru bir gelişim gözlenmektedir. Bu durum tek başına, yönetim içinde bu yapıya verilen önemi göstermektedir.

1982 Anayasası döneminin savunma sanayii yönetimine ilişkin ilk düzenlemesi sermayesinin tamamı devlete ait bir *kamu iktisadi kuruluşu* olarak tüzel kişiliğe sahip "Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü"

kurulması olmuştur (“101 Sayılı Savunma Donatım”, 2021). Bu Genel Müdürlük, Milli Savunma Bakanlığının *ilgili kuruluşu*³ olarak tanımlanmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) öncesinde ve sonrasında başta Amerika Birleşik Devletleri tarafından konulan silah ambargoları nedeniyle 1970’lerde başlayan yerli ve milli savunma sanayii hareketi Hava, Deniz ve Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının kurulmasına vesile olmuştur. 1970’te çıkarılan 1324 ve 1325 Sayılı Kanunlarla, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin askeri ihtiyaçlarına ilişkin *ilke ve esasların belirlenmesi* yetkisi Genelkurmay Başkanlığına, bu çerçevede yapılacak *tedarik* görevi ise Milli Savunma Bakanlığına verilmiştir (“1324 Sayılı Genelkurmay”, 2021; 1325 Sayılı Milli Savunma”, 2021).

1980’lere gelindiğinde, Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü TSK’nin silah, teçhizat ve mühimmatına ilişkin imalat, bakım-onarım, yurt içi ve yurt dışı tedarik, satış ve pazarlama işlerini yürütmek üzere kurulmuştur. Esasen Milli Savunma Bakanlığının siparişlerini kısmen ya da tamamen mali yönetim (1050 Sayılı Genel Muhasebe Kanunu) ve ihale (2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu) mevzuatı dışında karşılayacak olan Genel Müdürlük, vergi, resim ve harçlardan muaf tutulmuştur. Genel Müdürlüğe, Genelkurmay Başkanlığının belirlediği esas ve miktarlara göre savaş stoku yapma yetkisi verilirken, stokun kullanımı Milli Savunma Bakanlığının iznine bağlanmıştır.

Müesseseleri, iştirak ve bağlı ortaklıkları ile yurt dışındaki irtibat ofisleri vasıtasıyla piyasada ticari faaliyet gösterebilecek olan Genel Müdürlüğün üniversiteler ve sanayi kuruluşlarıyla araştırma-geliştirme faaliyetleri yapması da öngörülmüştür. Genel Müdürlüğün Yönetim Kurulu Milli Savunma Bakanı (3) ve Maliye Bakanı (1) tarafından önerilecek ve müşterek Kararname (Başbakan, Maliye Bakanı, Milli Savunma Bakanı) ile atanacak dört kişiden oluşturulmuştur. Yönetim Kurulu, sektörel tecrübesi ve eğitimi olan sivil kişilerden oluşmuştur. Genel Müdürlüğün tesisleri Milli Savunma Bakanlığı tarafından askeri yasak bölge ya da güvenlik bölgesi (“2565 Sayılı Askerî Yasak”, 2021) olarak koruma altına alınırken, pazarlama dışındaki tüm faaliyetleri *gizli* olarak tespit edilmiş, faaliyet raporlarının kamuoyuna açıklanması da yasaklanmıştır.

³ Türk idare hukukuna göre, ilgili kuruluş; özel kanun veya statü ile kurulan, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşları ile bunların müessesesi, ortaklık ve iştirakleri veya özel hukuki, mali ve idari statüye tabi, hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları şeklinde düzenlenir.

Sayıştay denetimi dışında bırakılan Genel Müdürlüğün denetiminin, 60 sayılı iktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu iktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında Milli Savunma Bakanlığının gözetim ve denetimi yanında Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu tarafından yapılması öngörülmüştür. Buna göre, Genel Müdürlüğün yürütme organı içinde sivil denetim altında olmakla birlikte doğrudan kamuoyu denetimi ve yasama gözetimi dışında bırakıldığı görülmektedir.

Savunma sanayiinin Devlet tarafından düzenlenmesi, 1980’lerde savunma politikasının ana bileşenlerinden biri olmuştur. Bu politika, belirli varsayım ve ihtiyaçlara dayandırılmıştır. Bunların başında, özellikle yüksek teknolojiye dayanan silah sistemlerinin yurt içinde üretilerek dışa bağımlılığın azaltılması gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı döneminde de tecrübe edildiği gibi, aksi takdirde ulusal savunma politikasının bağımsızlığı olumsuz etkilenmiştir. Aynı zamanda savunma sanayiinin teknolojik seviyesinin yükseltilmesiyle hem uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğinin artacağı hem de diğer sektörlere ivme kazandırarak ulusal kalkınmaya katkı sağlayacağı kabul edilmiştir.

Dönemin Hükümetine göre: “*Böylece ileri teknoloji uygulamaları çok geniş kapsamlı olan savunma sanayii kuruluşlarının Millî Savunma Bakanlığı gibi köklü bir Bakanlığın himaye ve desteğine girmesi sağlanmıştır*” (TBMM, 1985). Bu maksatla, 1985’te, Millî Savunma Bakanlığına bağlı ve tüzelkişiliğe sahip *Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı* (SSGDİB) kurulmuştur. Lağvedilen Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nün mal varlığı SSGDİB’na devredilmiştir. *SSİK kararlarını uygulamak üzere* kurulan bu Başkanlığa verilen görevler şöyle tasnif edilebilir:

- *Sözleşme Yönetimi*: Alım-satım sözleşmelerini yapmak ve yönetmek, kalite kontrol ve muayene süreçlerini yürütmek,
- *Savunma Sanayiinin Yeniden Yapılandırılması*: (1) Ulusal sanayii kollarını savunma sanayiine katkı sağlayacak biçimde yapılandırmak, (2) Devlet iştiraki de dâhil olmak üzere yeni teşebbüs ve yatırımları desteklemek, ekonomik teşvikler sağlamak (3) Özel ya da kamu işletmelerinde savunma sanayii ihtiyacına yönelik imalat planlaması yapmak, (4) Savunma sanayii alanında ar-ge faaliyetlerini yönetmek, (5) Savunma sanayii dış ticaretinin eşgüdümünü sağlamak, (6) Şirket kurmak ya da ortaklık yapmak,

- *Finansal İşlemler*: (1) SSDF’na ilişkin finansal işlemleri yürütmek, (2) Kredi almak veya vermek.

Görüldüğü üzere, SSGDİB savunma sanayii yönetiminin *icra aygıtı* olarak geniş bir faaliyet alanına yönelik oluşturulmuştur. Başkanlığın faaliyet alanının genişliği göz önünde bulundurulduğunda savunma sanayii yönetimindeki otorite örgütlenmesinin önemi daha açık hale gelmektedir. Peki, bu Başkanlığın üst yöneticisi nasıl atanacaktır? Zira üst düzey yöneticilerin atanmasına ilişkin yöntemler ile yetkilerin nasıl kurulduğu sivil kontrol açısından önem taşımaktadır.

Bu süreçlere yasama organının katılımı sivil kontrolün demokratik niteliğini güçlendirici niteliğe sahiptir. Bununla birlikte, bu süreçlerin yasama-yürütme ilişkileri açısından her zaman tartışma konusu olduğu da bir gerçektir. Bu dönemde, Başkanın *müşterek kararname* yoluyla atanması ve böylece atama süreçlerinin yürütme organı içinde tutulması öngörülmüştür. Bir başka deyişle, atama Milli Savunma Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanının imzalarıyla yapılacaktır (“3238 Sayılı Savunma Sanayii”, 2021).

SSGDİB bütçesinin azami % 2 oranında olacak şekilde SSDF’ndan karşılanması, bu oranın gerektiğinde Bakanlar Kurulu tarafından % 50 oranında arttırılabilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, Genel Bütçe ile doğrudan ilişkilendirilmeyen SSGDİB, bütçe yönünden Bakanlar Kurulunun genel sorumluluğu içinde bırakılmıştır. Bir başka deyişle, bütçe alanında sivil-siyasi idarenin belirleyici olduğu bir karar süreci oluşturulmuştur. SSGDİB aynı zamanda, o dönemde yürürlükte olan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ve 832 sayılı Sayıştay Kanunu’ndan muaf tutulmuştur.

Ancak, SSGDİB’nin Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir Denetleme Kurulu tarafından denetlenmesi öngörülmüştür. Bu yönüyle denetim yürütme organı içinde sivil otoritelerin yetki alanında bırakılırken, mali yönetim ve kontrol ile satma ve satın alma süreçleri özel hukuk alanına taşınmıştır. Başkanlığa % 51’inden fazlasına sahip olduğu ortaklıkları *kamulaştırma yetkisi* de verilmiştir.

1991’de, SSGDİB Milli Savunma Bakanlığına bağlı, tüzelkişiliği korunan Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM)’na dönüştürülmüştür (“7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı”, 2021). Bu değişiklik, Başkanlığın *hizmetlerinin özelliği, yurt içi ve*

yurt dışı temaslarda gerekliliği ve esasen Müsteşarlık düzeyinde görev yaptığı gerekçesiyle açıklanmıştır (TBMM, 1989). Bu dönemden itibaren, Müsteşarlık, en uzun süreli örgütlenme tipi olarak 2018 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Müsteşarlık döneminde otorite örgütlenmesinde köklü değişiklikler görülmemektedir. Ancak, yasama organının mali kontrol ve denetim otoritesinin artırılması kapsamında Sayıştay denetimi konusunda önemli bir düzenleme dikkati çekmektedir. 2010 yılında yeni çıkarılan 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu kapsamında denetim muafiyetleri kaldırılmış ve SSM da Sayıştay denetimine tabi hale getirilmiştir. Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı temsilcilerinden kurulan denetim mekanizması da 2011 yılında kaldırılmıştır (“649 Sayılı Avrupa Birliği”, 2021).

2011’de, SSM’nın görev kapsamı iç güvenlik ve istihbarat kurumlarının ihtiyaçlarını da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu kapsamda, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının istihbarat ve güvenliğe ilişkin ihtiyaçları ile Emniyet Genel Müdürlüğünün istihbarat ve güvenliğe ilişkin *acil* ihtiyaçlarının Müsteşarın teklifi, Milli Savunma Bakanının uygun görüşü ve Başbakanın onayı ile Müsteşarlık tarafından SSDF kaynakları kullanılarak tedarik edilmesi öngörülmüştür.

6085 Sayılı Kanunun “Raporların Kamuoyuna Duyurulması” başlıklı 44’üncü maddesine göre, “*Savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Cumhurbaşkanınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.*”⁴ Böylece yasamanın savunma sanayii fonları üzerindeki mali denetiminin güçlendirilmesine yönelik düzenleme yapılırken bu süreçlere ait kamuoyu denetiminin *gizlilik kuralı* çerçevesinde yürütme organınca sınırlanabileceği belirtilmiştir.

2014’te, istihbarata ait tedarik süreçlerinde gizlilik çerçevesinin MİT lehine genişletilmesine yönelik bir başka düzenleme yapılmıştır. Buna göre, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), SSDF kaynaklarını kullanarak ve kendi mevzuatı

⁴ Parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu’na ait olan yönetmelik çıkarma yetkisi, Başkanlık tipi sisteme geçişle birlikte 703 sayılı KHK’nin 139’uncu maddesi kapsamında Cumhurbaşkanına verilmiştir.

çerçevesinde doğrudan kendi tedarikini yapabilecek; bu da MİT Müsteşarının teklifi, Milli Savunma Bakanının uygun görüşü ve Başbakanın onayıyla olacaktır. 2017 yılında, onay yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir (“694 Sayılı Olağanüstü Hal”, 2021).

Milli Savunma Bakanının uygun görüşü devam etse de, savunma sanayii yönetimi kaynaklarından yapılacak istihbarata ilişkin alımlarda savunma ve istihbarat alanları arasında bir yetki ve sorumluluk ayırımına gidildiği açıktır (“6532 Sayılı Devlet İstihbarat”, 2021). Bir taraftan istihbarat teşkilatının savunma sanayii fonlarından istifade edebilmesi sağlanırken diğer taraftan tedarik ve kaynak kullanımı alanında savunma-istihbarat ayrımı üzerinden gizlilik ilkesine öncelik verildiği görülmektedir.

2017’de, savunma tedarikinde sözleşme imzalanacak firma seçiminde SSK’nın mutlak yetkisi SSİK’ne aktarılmış, böylece sözleşme yönetiminde bir merkezileşme yoluna gidilmiştir. Bunun yanında, SSM Milli Savunma Bakanlığı teşkilatından çıkarılarak Cumhurbaşkanına bağlanmış; bu kapsamda, Milli Savunma Bakanının Savunma Sanayii Destekleme Fonu kullanımına ilişkin – iç güvenlik ve istihbarat kurumlara ilişkin olanlar dâhil - uygun görüş yetkileri kaldırılmıştır. SSM personelinin atamalarına ilişkin onay yetkisi de Cumhurbaşkanına verilmiştir (“696 Sayılı Olağanüstü Hal”, 2021).

SSM, Temmuz 2018’da, tüzel kişiliği ve Cumhurbaşkanına hiyerarşik bağlılığı devam eden *Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB)*’na dönüştürülmüş; böylece bu birimin kanun yerine kararname ile düzenlenmesine geçilmiştir (“Savunma Sanayii Başkanlığı”, 2021). SSB, Müsteşarlık örgütlenmesinden devraldığı yetki ve sorumluluklarla varlığını sürdürmektedir. Kamu-özel ortaklığına imkân veren yapısıyla SSB’nin mevcut bağlı ortaklıkları ve iştirakleri şunlardır (“Bağlı Ortaklıklar”, 2021):

Şekil 5: SSK'nın Bağlı Ortaklıkları ve İştirakleri

Burada sivil kontrol açısından gözden kaçırılmaması gereken bir husus, savunma sanayii yönetiminde kamu-özel ortaklığı modellerinin aynı zamanda askeri yönetim alanında uygulanan/uygulanabilecek sivil kontrol modellerinden biri olmasıdır. SSM/B ve SSDF bu özellikleriyle öne çıkmaktadır.

5. Bütçe Dışı Finansman Mekanizması: Savunma Sanayii Destekleme Fonu

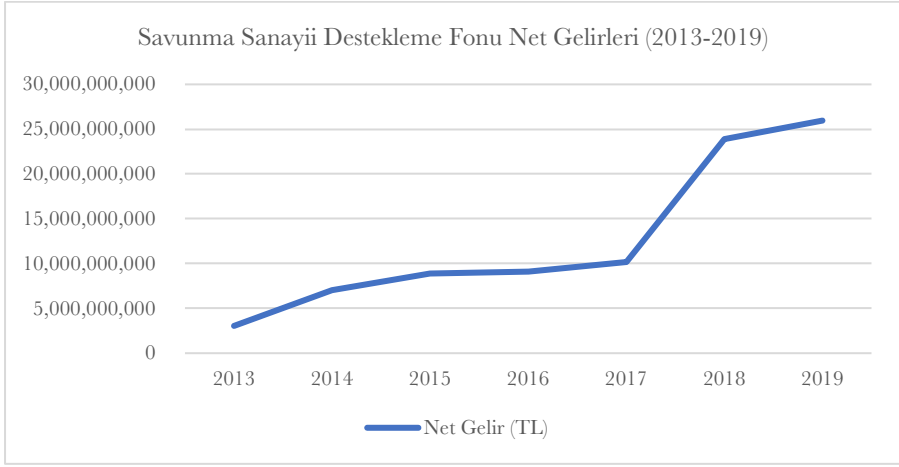
SSDF, savunma sanayii yönetiminin bir finansman kaynağı ve modeli olarak kurulmuştur. 1970'lerde Kuvvet Komutanlıklarını güçlendirmek amacıyla kurulan vakıfların çeşitli şirketlerdeki hisseleri de buraya devredilmiştir. SSDF, işleyiş bakımından genel bütçe ile mali yönetim ve kontrol süreçlerinden muaf ve ayrı tutulmuştur. Burada savunma sanayii (yönetimi) ihtiyaçlarının nispeten daha kolay, daha kısa sürede ve daha az bürokrasi yoluyla karşılanması düşüncesi yer almaktadır. Ancak, bütçe dışı fon tipi kaynak ve modellerin 1990'lı yıllarda gelişen *iyi yönetim* anlayışıyla birlikte şeffaflık ve hesap verebilirlik bağlamlarında bir yönetim sorunu olarak öne sürüldüğü de bilinmektedir.

SSDF, 1985 yılında SSGDİB ve SSİK ile birlikte, T.C. Merkez Bankası nezdinde kurulmuştur. Fonun kurulduğu zamanda belirlenen kaynakları şunlardan oluşmaktaydı: (1) Milli Savunma Bakanlığı dâhil olmak üzere bütçe ödeneklerinden yıllık olarak yapılacak aktarmalar, (2) alkollü içki ve tütün satışlarına ait ambalaj bedelleri üzerinden imalatçı ve ithalatçılardan alınacak paylar, (3) Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan

vakıflardan Fona yapılacak aktarmalar, (4) Milli Piyango gelirlerinden yapılacak aktarmalar, (5) Kültürel etkinlik yerleri (sinema, tiyatro, fuar, sirk vb.) ve bahis oyunlarından paylar, (6) Kanunla (vergi kanunları hariç) kurulan fonlardan Bakanlar Kurulunca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar, (7) Akaryakıt harcamalarından alınacak paylar (1989 yılında kaldırıldı) (“827 Sayılı”, 2021), (8) Talih oyunlarının işletildiği yerlerden elde edilecek gayri safi hasıllattan alınacak pay, (9) Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler, (10) 1111 sayılı Askerlik Kanununun 10’uncu maddesi gereğince bedelli askerlikten elde edilecek gelirler, (11) Bağış ve yardımlar (“3238 Sayılı Savunma Sanayii”, 2021).

SSDF kaynaklarının kullanımı ve bu fona yapılacak katkılarda bazı *vergi muafiyetleri* de tanınmış; Fon kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, damga vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisinden muaf tutulmuştur. Sayıştay denetimi dışında tutulan SSDF’nun Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığınca oluşturulan bir kurul tarafından denetlenmesi öngörülmüştür. 1995’te, Dünya Bankası ile yürütülen Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması projesi kapsamında gelen taleplerle SSDF’ndan diğer fonlara pay ayrılmayacağı yönünde düzenleme yapılmıştır (“7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı Kanunda”, 2021). 2010’da ise, yeni çıkarılan 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu kapsamında muafiyetlerin kaldırılmasıyla birlikte SSDF, SSM kullanımında bir kaynak olarak Sayıştay denetimine tabi olmuştur (“6085 Sayılı Sayıştay Kanunu”, 2021).

1986 yılında Bakanlar Kuruluna verilen SSDF kaynaklarından harcanamayan kısmı Merkez Bankası dışında nemalandırabilme yetkisi (“1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet”, 2021), Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte Cumhurbaşkanına verilmiştir (“703 Sayılı Anayasada Yapılan”, 2021). SSDF’nun açık kaynaklardan erişilebilen Sayıştay denetim raporlarına göre net gelirleri (Şekil 6) (“Kamu İdareleri Denetim Raporları”, 2021) savunma sanayii yönetimindeki yeri ve kamu-özel ortaklığı alanındaki durumu hakkında fikir vermektedir. Buna göre, SSDF net gelirlerinin artış eğiliminde olduğu ve 2019 yılı itibarıyla 25 Milyar Türk Lirasının üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 6: SSDF Net Gelirleri (2013-2019)

6. Devlet-Toplum Ekseninde Vakıf Modeli: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

Vakıf modeli, hem devlet-toplum ilişkisi ekseninde bir etkileşim alanı oluşturmakta hem de kamu-özel ortaklığının bir uygulama biçimini temsil etmektedir. Dolayısıyla hem bir finansman hem de iş yapma modelidir. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), 1987 yılında kurulmuş ve 1970’li yıllarda kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının malvarlıkları TSKGV’na devredilmiştir (“3388 Sayılı Türk Silahlı”, 2021). Böylece, savunma sanayii vakıf sistemi tek çatı altında birleştirilmiştir. Bu dönemde, TSKGV kurucuları Millî Savunma Bakanı, Genelkurmay 2’nci Başkanı, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanındır. Bir başka deyişle, vakıf niteliğinde olsa da kurucuları sivil-asker üst düzey kamu görevlileridir.

Bu aynı zamanda ilgili Kuvvet Komutanlıklarının üst düzey yöneticileri tarafından kurulmuş ve onların kontrolünde olan üçlü vakıf sisteminin Genelkurmay Başkanlığının tespit edeceği ilke ve öncelikler çerçevesinde nispeten sivil idare altında birleştirilmesi anlamına da gelmektedir. Mevcut Vakıflara bağış ve yardımda bulunanlar, bir taraftan 1960’lar ve 1970’lerde ABD’nin ambargosu nedeniyle Hava Kuvvetlerinde ortaya çıkan eksiklik diğer taraftan hava silah sistemlerinin nispeten daha pahalı olması nedeniyle

ekseriyetle Hava Kuvvetlerini seçmiştir. Bunun sonucunda, Kuvvetler arası vakıf gelirleri ve kaynak dağılımında farklılık oluşmuş; bu durum, 1980'lerde Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı lehine daha belirgin hale gelmiştir.

Buradaki mesele, toplanan kaynakların havuz haline getirilmesi ve kaynak dağıtım şeklinin, usulünün ve önceliklerinin savunma sanayii yönetimi tarafından belirlenmesi isteğidir. Hükümetin sunduğu kuruluş gerekçeleri arasında da bağış ve yardımların dağılımı ile yatırımların finansmanında mevcut üçlü vakıf sisteminde zaman içinde gelişen finansman dengesizlikleri yer almıştır (TBMM, 1987a). Burada, farklı miktarlarda ve genellikle Hava Kuvvetleri lehine olan bağış ve yardımların toplanmasının ve kontrolünün merkezi olarak sağlanması isteği kendini göstermektedir (TBMM, 1987b). Vakıfların lağvedilerek varlıklarının devri konusu 1985'te SSGDİB kurulurken de gündeme gelmiş, ancak Kuvvet Vakıfları kendilerini fesih kararı almadıkları için bu yapılamamıştır.

Bu birleştirme, anayasal ve yasal açıdan temel hak ve özgürlükler yanında vakıfların kuruluş ve lağv esasları açılarından tartışmalı olmasına rağmen kanun gücüyle gerçekleştirilmiştir. Bunların vakıf olarak *özel hukuk tüzel kişisi* olmasına rağmen savunma gibi hassas bir alanında faaliyet göstermeleri ve kurucuları olan üst düzey askeri yöneticiler üzerinden Kuvvet Komutanlıklarına da bağlılığı burada belirleyici olmuştur. Ancak kaynakların Kuvvet Komutanlıklarına merkezi olarak paylaştırılmasında Kuvvetler arası rekabet ve öncelik farklılıkları nedenleriyle Genelkurmay Başkanlığının güçlükler yaşayacağı da tartışmalarda yer almıştır.

Bu dönemde, Kuvvet Komutanlıklarının hiyerarşik olarak bağlı olduğu Genelkurmay Başkanlığı, gayret ve komuta birliği sağlaması amacıyla bu vakıfların birleştirilmesini istemiştir. Özellikle bu vakıfların benzer alanlarda yatırım yaparak şirket kurmaları (ASELSAN-HAVELSAN örneği) istenmeyen bir durum olarak nitelenmiştir (TBMM, 1987b). Burada savunma sanayii yönetimi alanında *askeri emir-komuta yapısı ile vakıf sistemine ilişkin anayasal-yasal çerçeve arasında gelişen bir uyumsuzluğun* askeri emir-komuta lehine ortadan kaldırıldığı ileri sürülebilir. Vakıfların birleştirilmesi, 1982 Anayasasının "Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması" başlıklı 13'üncü ve Mülkiyet Hakkı başlıklı 35'inci maddesi kapsamında bu haklara *kamu yararı için kanunla sınırlama getirilebileceği* gerekçesiyle savunulmuştur.

TSKGV'nin kurumsal yapısında, işleyişinde ve karar süreçlerinde 2017'ye kadar yasal ölçekte bir değişiklik yapılmamıştır. 2017'de, öncelikle TSKGV'nin mevcut varlıklarının başka varlıklarla değiştirilebilmesine veya paraya çevrilebilmesine imkân veren düzenleme yapılmıştır. Böylece TSKGV'nin varlıklarının likidite düzeyinin artırılmasına imkân verilerek serbest finansal rejime dayanan bir mali yapıya geçilmiştir. Halen TSKGV'nin organları *Vakıf Başkanı, Mütevelli Heyet, Yönetim Kurulu* ve *Genel Müdürlük*'ten oluşmaktadır. Mütevelli Heyet, TSKGV'nin *en yüksek karar organı* olarak 2017'de kurulmuştur. Vakfın ve Mütevelli Heyetin Başkanı Cumhurbaşkanıdır. Mütevelli Heyeti, Cumhurbaşkanı yanında Cumhurbaşkanı yardımcısı, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Savunma Sanayii Başkanından oluşmaktadır ("696 Sayılı Olağanüstü Hal", 2021).

TSKGV'nin *icra organı* olan Yönetim Kurulu, Mütevelli Heyet tarafından seçilen en az üç, en fazla yedi üyeden oluşturulmaktadır ("7149 Sayılı Türk Silahlı", 2021). Yönetim Kurulu, çoğunlukla toplanmakta ve kararlarını toplantıda hazır bulunan üyelerin çoğunluğu ile almaktadır. Oyların eşitliği halinde Yönetim Kurulu Başkanının oyu yönünde çoğunluk sağlanmış sayılmaktadır. Mütevelli Heyet tarafından atanan Genel Müdür ise, Mütevelli Heyeti ve Yönetim Kurulu'nun kararları çerçevesinde TSKGV'nin yürütme organı olarak çalışmaktadır.

Mevcut Vakıf Senedine göre, TSKGV elde ettiği gelirlerin % 20'sini kendi kurumsal harcamaları için, % 80'ini ise kuruluş amaçları için harcamakla yükümlüdür. TSKGV, Mütevelli Heyeti yanında Devlet Denetleme Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Bağımsız Denetim Kurumları tarafından denetlenmektedir ("Denetlemeler", 2021). TSKGV'nin feshedilmesi durumunda ise, tüm varlıklarının Savunma Sanayii Başkanlığına devredilmesi öngörülmüştür ("Vakıf Senedi", 2021). Açık kaynaklardan erişilebilen verilere göre, TSKGV'nin gelirleri 2018 yılında 252,8 Milyon TL iken 2020 yılında 454,67 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir ("TSKGV", 2021). TSKGV'nin bağlı ortaklıkları ve iştirakleri (Şekil 7), savunma sanayii yönetiminde kapladığı alanı göstermesi açısından önemlidir.

Bağlı Ortaklıklar (% 50 ve daha fazla pay):

İştirakler (% 10-50 pay):

Şekil 7: TSKGV'nın Bağlı Ortaklıkları ve İştirakleri

7. Sonuç

Savunma sanayii yönetimi, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte yeniden yapılandırılmaya başlamıştır. Savunma sanayii ile ilgili olması ve özel sektör üretim sistemlerine dayanması nedeniyle, savunma sanayii yönetiminin kamusal karar alma otoritesi yanında kamu-özel işbirliği üzerinde yükseldiği görülmektedir. Savunma sanayiinin diğer sektörler açısından itici güç olarak seçilmesinin de bunda etkisi bulunmaktadır. Kamu-özel işbirlikleri, 1980'lerden itibaren gelişen neoliberal iktisadi anlayışa uyduğu kadar sivilleşme ve sivil kontrol süreçlerinin de iskeletini oluşturmuştur.

Sivil kontrol açısından sorulması gereken soru, savunma sanayii kaynaklarının kontrolünün sivil-seçilmiş otoritelerin mi yoksa askeri otoritelerin mi elinde olacağıdır. Burada, askeri uzmanlık alanı çerçevesinde ihtiyaçların belirlenmesi askeri otoritelere bırakılırken bu ihtiyaçların karşılanması sivil-seçilmişlerin belirleyici olduğu karar süreçlerine bırakılmaktadır.

Savunma sanayiinin uluslararası niteliğinin olması, savunma sanayii yönetiminin uluslararası ilişkilerden de etkilenen bir alan olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu anlamda, savunma sanayii yönetimi alanında sivil kontrol durumu, savunma sanayii politikalarının, kaynaklarının ve tedarikinin yanında uluslararası siyasetin de bir parçası haline gelmektedir.

Türkiye'de, 1980'li yıllardan itibaren üst düzey askeri otoritelerin belirleyici olduğu Milli Güvenlik Kurulu gibi anayasal bir kurum yanında, savunma sanayii yönetiminin sivil-asker birlikteliğine dayalı otorite örgütlenmesine ve karar süreçlerine göre oluşturulduğu söylenebilir. Buna göre, savunma sanayii

yönetiminde sivil-asker müşterek üst düzey karar alma yapılarının olduğu bir örgütlenme biçimi öne çıkmaktadır. Buradaki değişim, 1980’lerden günümüze karar alma yapılarının sivil seçilmişlerin lehine yönelik yeniden yapılandırılmasıdır.

2017’den itibaren Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle, savunma sanayii yönetiminde Cumhurbaşkanı lehine otorite yoğunlaşması ve merkezileşme ortaya çıkmıştır. Önceden Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve üst düzey askeri yöneticilerde yoğunlaşan otorite tasfiye edilmiş ve savunma sanayii yönetiminde Cumhurbaşkanı gerek SSİK ve SSM, gerekse SSDF ve TSKGV’nın başında konumlandırılmıştır.

Kaynakça

“Army exports (SIPRI trend indicator values)-Turkey” (2021, 18 Mayıs).

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPRT.KD?end=2019&locations=TR&start=1985&view=chart>

“Army imports (SIPRI trend indicator values)-Turkey” (2021, 18 Mayıs).

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.MPRT.KD?end=2019&locations=TR&start=1985&view=chart>

“Bağlı Ortaklıklar ve İştirakler” (2021, 18 Mayıs).

<https://www.ssb.gov.tr/Website/contentList.aspx?PageID=41&LangID=1>

“Denetlemeler” (2021, 18 Mayıs).

<https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/denetlemeler>

“Kamu İdareleri Denetim Raporları” (2021, 18 Aralık).

<https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=103>

“Military expenditure (current USD)-Turkey” (2021, 18 Mayıs).

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2019&locations=TR&start=1985&view=chart>

“Military expenditure (% of GDP)” (2021, 18 Mayıs).

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2019&locations=TR&start=1985&view=chart>

“Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (No. 18)” (2021, 18 Aralık).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.7.pdf>

“Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (No. 71)” (2021, 18 Aralık).

<https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/71%20nolu%20kararname.pdf>

TBMM (1985). Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığının Kurulması ile Millî Piyango Teşkiline Dair Kanunun İki Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Savunma, Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/720). Ankara.

TBMM (1987a). Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu Tasarısı ve Adalet; Millî Savunma; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/841). Ankara.

TBMM (1987b). TBMM Tutanak Dergisi (Dönem: 17, Cilt: 42, Yasama Yılı: 4, 118 inci Birleşim, 17 Haziran 1987). Ankara.

TBMM (1989). 07 Kasım 1985 tarihli ve 3238 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında 390 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve Millî Savunma ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/637). Ankara.

“TSKGV 31.12.2019 - 31.12.2020 Karşılaştırmalı Gelir Gider Tablosu (TL)” (2021, 18 Aralık).

<https://www.tskgv.org.tr/files/documents/mali-tablolar-mali-tablolar-2019-2020-yili-karsilastirmali-gelir-tablosu-210520211156582892.pdf>

“Vakıf Senedi” (2021, 16 Mayıs). <https://www.tskgv.org.tr/tr/vakif-senedi>

“3238 Sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun” (2021, 18 Aralık).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3238.pdf>

“703 Sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (2021, 18

Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>

“649 Sayılı Avrupa Birliği Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” (2021, 18 Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110817-1.htm>

“696 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (2021, 18 Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>

“101 Sayılı Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (2021, 18 Aralık).

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18225_1.pdf

“1324 Sayılı Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine ait Kanun”

(2021, 18 Aralık). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13572.pdf>

“1325 Sayılı Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilâtı hakkında Kanun”

(2021, 18 Aralık). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13572.pdf>

“2565 Sayılı Askerî Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu” (2021, 18

Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2565.pdf>

“7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında

390 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü

Hakkında Kanun” (2021, 18 Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20824.pdf>

“694 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması

Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (2021, 18 Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170825-13.pdf>

“6532 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı

Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (2021, 18 Aralık).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm>

“827 Sayılı Rıhtım Resmi Kanunu, 5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanuna,

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi

Kanunu, 3074 Sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu ve 79 Sayılı Milli Korunma Suçlarının Affına, Milli Korunma Teşkilat, Sermaye ve Fon Hesaplarının Tasfiyesine ve Bazı Hükümler İhdasına Dair Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması ile 7.11.1984 Tarihli ve 3074 Sayılı, 2.3.1984 Tarihli ve 2985 Sayılı, 7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı ve 29.5.1986 Tarihli ve 3294 Sayılı Kanunların Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun” (2021, 18 Aralık). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20201.pdf>

“7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (2021, 18 Aralık).
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22341.pdf>

“6085 Sayılı Sayıştay Kanunu” (2021, 18 Aralık).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6085.pdf>

“1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 3182 Sayılı Bankalar Kanunu, 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı Kanun, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve 1177 Sayılı Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Kamu İktisadî Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” (2021, 18 Aralık).
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19126.pdf>

“3388 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu” (2021, 18 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3388.pdf>

“7149 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (2021, 18 Aralık).
<https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k7149.html>

TÜRKİYE'DE ORDUNUN SİVİL DENETİMİ: KRONOLOJİK BİR BAKIŞ*

ÜLKÜ NUR ZENGİN¹

Özet

Ordunun sivil denetimi konusu 1950'li yıllarda ABD'de yapılan çalışmalar ile literatüre girmiştir. Bu alanda Türkiye'deki çalışmalar oldukça geç başlamıştır. Zira Türkiye'de cumhuriyetin kurucu unsuru olarak görülen ve kutsallık atfedilen ordu ile ilgili alan hep bir tabu olagelmıştır. 1990'lı yıllarda ekonomik krizler çerçevesinde askeri harcamaların ekonomi üzerindeki baskısı yüksek sesle konuşulmaya başlamıştır. AB Uyum Paketleri sivil denetim alanında atılan adımlara ivme kazandırmıştır. 2010 referandumu ve 15 Temmuz darbe girişimi ordunun sivil denetimi ile ilgili yapılan yasal ve operasyonel düzenlemeler açısından dönüm noktalarını teşkil etmektedir. Demokrasi kriterleri içinde önemli bir yere sahip olan sivil denetimin güçlendirilmesi diğer devlet kurumlarının sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından da bir gerekliliktir. Demokrasi tarihi her on yılda bir yaşanan darbe ya da muhtıralarla kesintiye uğramış bir ülke olarak ordunun sivil denetimi alanında atılacak adımlar diğer ülkelere göre çok daha anlamlı hale gelmektedir. Bu çalışmada da Türkiye'de ordunun sivil denetimi açısından yaşanan gelişmeler kronolojik bir bakış ile ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Denetim, Asker-Sivil İlişkileri, Ordu ve Siyaset.

Summary

The subject of civilian control of the army took place in the literature with the studies carried out in the USA in the 1950s. Despite this date, studies in this field specifically in Turkey started quite late as the field study directly related to the army which was accepted as the founding element of the republic in Turkey and attributed to holiness. In this sense, it could be stated that civilian control of the army as a study field had been a taboo. In the 1990s, within the framework of the economic crisis, the pressure of military expenditures on the economy began to be spoken loudly. The EU Harmonization Packages accelerated the steps taken in the field of civilian control. The 2010 referendum and the July 15 coup attempt are the turning points in terms of legal and operational regulations regarding the civilian control of the army. Strengthening the civilian control, which has an important place in the criteria of democracy, is also a requirement for the stable functioning of other state institutions. As a country whose history of democracy has been interrupted by coups or memoranda

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/11 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph.D., Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi.

every ten years, the steps to be taken in the field of civilian control of the army become much more meaningful than other countries. In this study, the developments in terms of civilian control of the army in Turkey are discussed with a chronological view.

Keywords: *Civil Control, Military-Civilian Relations, Army and Politics.*

1. Giriş

Güvenlik ve savunma insanlık tarihinin başlangıcından itibaren insanlar için en önemli sorunlardan olagelmıştır. Platon'dan günümüze kadar siyaset bilimciler bu konuda kafa yormuş ve toplumun savunması için organize ve zor kullanma yetkisine sahip bir grubun var olmasının gerekliliği konusunda birleşmişlerdir. Ancak konunun üzerinde uzlaşmaya varılan bir diğer boyutu da bu yetkilerle donatılmış olan grupların nasıl denetleneceği sorunu olmuştur. Romalı şair Juvenal'ın M.S. 1. Yüzyılda yazdığı şiirinde geçen “Muhafızları kim muhafaza edecek?” ifadesi belki de problemin en veciz şekilde dile getirilişine bir örnektir (Alabarda, 2016: 6).

Türk siyasi hayatına bakıldığında ise askerî gücün kontrol altına alınması sorunu bir başka boyut daha kazanmıştır. Cumhuriyetin asker bir kadro önderliğinde kurulmuş olması ordunun kendini bu devletin aslî unsuru olarak konumlandırmasına yol açmıştır. Askerlik mesleğine tarihsel süreç içerisinde toplum tarafından yüklenen kutsallık da düşünüldüğünde bu durumun ortaya çıkardığı sonuç 1960 sonrasında yaklaşık her on yılda bir yaşanan askeri müdahaleler ve buna rağmen toplumun orduya karşı duyduğu sarsılmaz güven duygusu olarak özetlenebilir.

Türk toplumunda askerlik mesleğine yüklenen anlam ve orduya atfedilen kutsallık asker-sivil ilişkilerinin de objektif bir şekilde tartışılabilmesini hatta bu konuda akademik çalışmalar yapılmasını bile uzun süre engellemiştir. Nitekim özellikle ordunun sivil denetimi konusunda Türkiye'deki gelişim sürecinin demokratik ülkeler ile karşılaştırıldığında görülen gecikme de bu durumun bir sonucu olmuştur.

Ordunun sivil denetimi konusu 1950'li yıllarda ABD'de yapılan çalışmalar ile literatüre girmiştir. Konunun ilk çalışmaları Huntington ve Janowitz tarafından ortaya konulmuştur. Devletin desteklediği askeri sosyoloji alanında yürütülen çalışmalar doğal olarak ABD ordusu üzerinden yürütülmüştür. Askeri sosyoloji çalışmaları ABD politik sistemi içerisindeki askerin rolünü ve denetim mekanizmalarının ne olması gerektiğini irdlemiştir. Bu nedenle

geliştirilen kuramlar da diğer ülkelerdeki süreçleri ve sistemleri açıklama konusunda yetersiz kalmıştır. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde özgün çalışmaların yapılması için gerekli bilimsel ve teknik altyapının olmayışı bu konudaki gelişmelerin önündeki engellerden birisi olagelmıştır.

2. Türkiye’de Ordunun Sivil Denetiminde İlk Tartışmalar

Türkiye’de ordunun sivil kontrolü, ABD ve Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir dönemde konuşulmaya başlanmıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sistem içerisinde baskın bir role sahip olan ordunun yetkilerinin tartışılması için başlangıç teşkil etmiştir. Bu dönemde kamu harcamalarında Cumhuriyet tarihinin en büyük açığı görülmüş ve bu açık, enflasyon ve likidite sorununu sonuç vermiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde açıklanan Ekonomik İstikrar Programı ile temelde kamu gelirlerinin artırılmasının yanında giderlerin azaltılması hedeflenmiştir. Bu program, Türkiye’de devletin piyasaya müdahalesi olarak görülen üretim ve sübvansiyon rolleri yerine yönetişimin gereği olarak görülen “düzenleyici devlet” yapısına geçişin başlangıcı olmuştur (Köse, 2002: 122).

Bu süreçte, sermaye kesimini temsil eden Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), “en uygun devlet” anlamında kullanılan “optimal devlet” kavramıyla hem kamu ekonomisinde hem de kamu yönetiminde yeniden yapılanma talebini ifade etmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş reformlarına başlanmasını isteyen TÜSİAD, 21’inci yüzyılın devlet felsefesi olarak gördüğü optimal devleti sınırlı, sorumlu, etkin, hakem ve ademi merkeziyetçi devlet olarak tanımlamıştır (TÜSİAD, 1995). Devlet yapısının önemli bir parçası olan ordu da elbette bu yaklaşım dâhilinde değerlendirilmiştir. Ordunun sivil kontrolüne yönelik TÜSİAD’ın ilk politika önerileri, demokratikleşme söylemini temel almıştır (TÜSİAD, 1997). Bu dönemde kamu ekonomisi sorunlarından hareket eden TÜSİAD, ekonominin önündeki en büyük engelin siyasi istikrarsızlık olduğunu ileri sürmüştür. Piyasanın sürdürülebilir başarısı için ön koşul olarak görülen demokratik yönetim sisteminin de ancak müdahaleci ve belirleyici devlet anlayışının hâkim olduğu bir toplumsal yapı yerine piyasa ve sivil toplumun da yönetime katıldığı bir yapı olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda TÜSİAD’ın tartışmaya açtığı ilk konu ordunun yönetim yapısındaki konumudur.

Türkiye'nin AB üyelik süreci nedeniyle siyasal istikrarın ve demokratikleşmenin sağlanmasının gerekliliğine vurgu yapılan 1997 tarihli raporda 1982 Anayasasıyla Türkiye'de kurulmuş olan *milli güvenlik devletinin* bu hedeflerin gerçekleşmesinin önündeki engel olduğu belirtilmiştir. *Milli güvenlik devleti* anlayışının doğal bir sonucu olarak Türkiye'de sivilleşme sorununun bulunduğu ve bu sorunun çözümü için askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması ile iç ve dış güvenliğin birbirinden ayrılmasının gerekliliği raporda yer alan diğer önemli tespitler olmuştur. Böylece ordunun sivil denetimi sağlanmış olacak ve sadece dış güvenlikten sorumlu olan ordunun yetki ve görünürlük alanı daraltılacaktır (TÜSİAD, 1997).

3. AB Uyum Paketleri Dönemi

Ordunun sivil denetimi konusunda atılan adımlarda en önemli itici güçlerden birisinin AB üyelik süreci olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Türkiye'ye aday ülke statüsü verilen Helsinki Zirvesi'nin ardından Katılım Ortaklığı Belgesi'nin kabulü ile Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme ve modernleşme çabaları ivme kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle anayasal alanda düzenlemelere gidilmiştir. 2002 Kopenhag Zirvesi'nde, Türkiye'ye vaat edilen üyelik müzakerelerinin başlamasının ön şartı olan 'Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi' ise bu dönemde reform sürecine yol açan en önemli etken olmuştur (Aydın ve Keyman, 2004: 16). 2001-2004 yılları arasında bu kapsamda yapılan düzenlemeler ile Anayasa'nın yaklaşık üçte biri değiştirilmiştir.

Uyum paketleri çerçevesinde yasal düzenlemeler yanında uygulamaya dönük adımlar da atılmıştır. 28 Şubat darbesiyle ordunun devletin bütün kurumlarına sirayet ettiği vesayet uygulamalarının kaldırılması yönünde atılan adımlar bunlardandır. 1999 yılında DGM'lerde görev yapan askeri hâkimlerin görevlerine son verilmiş, 2001 yılında MGK'da bulunan sivil üyelerin sayısı artırılmış, MGK kararlarının Bakanlar Kurulu tarafından öncelikli olarak ele alınacağı hükmü kaldırılmıştır. 2003 yılında Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle denetim konusundaki sınırlama sebepleri azaltılmış, Denetleme Kurulu'nun oluşumundan Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği çıkartılmıştır.

Ağustos 2003'te yürürlüğe giren 'yedinci uyum paketi' ise ordu üzerinde sivil kontrolü amaç edinmesiyle dikkat çeker (Aydın ve Keyman, 2004: 16). Kamu harcamalarında şeffaflığın sağlanmasına yönelik olarak Sayıştay

Kanunu'na eklenen madde ile Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının denetlenmesi ile ilgili esas ve usullerin de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilecek bir yönetmelikle düzenleneceği hükme bağlanmış, böylece parlamentonun Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elindeki malları denetleyebilmesinin yolu açılmıştır. 2003 yılında kabul edilerek 2005 yılının Ocak ayında yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, TSK'ya gerek MSB yoluyla tahsis edilen askerî bütçenin gerekse bütçe dışında savunmaya ayrılan kaynakların Sayıştay yoluyla TBMM tarafından denetimini öngörmüş ve bu alanda önemli bir adım olmuştur. Bu yasaya istinaden Şubat 2004 tarihinde kabul edilen bir yönetmelikle TBMM Başkanının talebi ile Sayıştay'ın, askerî harcama ve bütçe dışı savunma harcamalarını denetlemesinin önü açılmıştır. Askerî harcamaların sivil otoritece denetimini öngören bir diğer düzenleme ise Anayasa'da yapılan değişiklik ile gerçekleşmiştir. Kamuoyunda 8. Uyum Paketi olarak bilinen yasal düzenleme ile 7 Mayıs 2004 tarihinde Anayasa'nın 160. maddesi son fıkrasında değişiklik yapılarak TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına Sayıştay tarafından denetlenmesi ilkesi getirilmiştir. Söz konusu değişiklik, bu konudaki gizlilik perdesinin kalkmasına doğru atılan bir adım olmuştur (Sarıbrahimoğlu, 2006: 54).

Yapılan bu değişikliklerin uygulamaya ne derece yansıdığı ise tartışmalıdır. Sarıbrahimoğlu'nun (2006: 54) bu konuda verdiği örnek dikkate değerdir: Bu dönemde TBMM, silah tedarikinde yolsuzluk iddialarının araştırılması için bir girişimde bulunmuştur. TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonu, erken uyarı ve kontrol uçakları AEW&C'lerin alımında devletin 180 milyon dolar zarara uğratıldığı iddiasıyla ilgili olarak soruşturma açmıştır. Soruşturma bir sonuca ulaşılmadan kapatılmış ve hükümet 1,5 milyar dolarlık dört adet AEW&C'nin alımını onaylamıştır. Böylece askeri konularda hem parlamentonun hem de hükümetin çekingenliği bir kez daha gözlenmiştir.

Türkiye'de 2010 yılında yapılan yasal değişikliğe kadar askeri harcamalar gerçek anlamda Sayıştay denetimine tabi olmamıştır. 2010 tarihinde kabul edilen ve kamu harcamalarında şeffaflığı amaçlayan 6085 sayılı Sayıştay Kanunu, askerler üzerindeki sivil denetimin artması açısından önemli bir gelişme olmuştur (Önder ve Zengin, 2018: 140). 6085 sayılı kanunla daha önce yapılamayan performans, proje ve program denetimleri bu kanunun 03.12.2010 tarihinde yürürlüğe girmesi ile zorunlu hale gelmiş, yani askeri

harcamaların denetim kapsamı genişletilmiştir. Bu kanun ile Sayıştay, TSK denetiminde düzenlilik denetimi adı altında mali tabloları, gelir, gider ve malların yasal düzenlemeler ile uygunluk ve kamu denetimini, diğer kamu kurumlarında olduğu gibi yapmaktadır. Denetçiler, hesapların ve belgelerin kanunlara ve mevzuatlara uygunluğunu incelemektedir. Fakat savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin sahip oldukları devlet mallarının denetleyerek ve bu denetim sonucunda raporlar hazırlayarak kamuoyuna duyurulmasına ilişkin esaslar ilgili kamu kurumlarının görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulu'nca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenecektir. Yeni getirilen düzenleme ile TSK içinde döner sermaye birimleri de dış denetim altına alınmıştır. 2012 itibariyle ordu evleri, askeri gazinolar, askeri kamplar, askeri kantinler ve benzeri kuruluşların Sayıştay tarafından denetlenmesi zorunlu hale gelmiştir (Köylü, Tellioglu, Gökçe, 2015: 96).

Yedinci uyum paketiyle askeri mahkemelerin sivil şahıslara ilişkin yetki alanı da daraltılmıştır. Askeri yargı ile ilgili arama ve el koyma kararlarına dair durumlar ve usuller yeniden düzenlenmiştir. Bu alanda gözaltı süresi en çok dört güne indirilmiş; yakalama ve tutuklama hallerinde derhal yakalananın ya da tutuklananın yakınlarına haber verilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Yasalara aykırı olarak elde edilen bulguların delil olarak kabul edilmemesi de bu uyum paketi çerçevesinde getirilen bir düzenlemedir. Kültürel haklar bağlamında Türk vatandaşlarının günlük hayatta kullandıkları farklı dil ve lehçeleri öğrenmelerinin önünü açan düzenlemeler yapılmış, bu dillerin tespitinde MGK'nın görüşünün alınmasına ilişkin hüküm, madde metninden çıkarılmıştır (BABGS, 2007: 20).

Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4. maddesi değiştirilerek, Kurulun görev alanı yeniden tanımlanmıştır. 'Ayda bir toplanır' hükmü 'iki ayda bir toplanır' şeklinde değiştirilmiş, Kurul'un Başbakan veya Cumhurbaşkanı'nın talebi üzerine de toplanabileceği karara bağlanmıştır. MGK Genel Sekreteri'nin atanmasının Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile olacağı, atanacak kişinin Silahlı Kuvvetlerden olması halinde Genel Kurmay Başkanı'nın görüşünün alınacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca, "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli

veya istenildiğinde vermek zorundadırlar” şeklindeki 19. madde hükmü yürürlükten kaldırılmıştır (BABGS, 2007: 20).

MGK ve MGK Genel Sekreterliği’nin yapısı ve işleyişine dair yapılan bu değişiklikler Türkiye’deki asker-sivil ilişkilerinin tarihsel süreci de göz önünde bulundurularak irdelenmelidir. 1960 darbesiyle Türk siyasetinde başat bir rol üstlenen ordu bu üstünlüğü kaybetmemek için sürekli vesayet organlarının kurulması yoluna gitmiştir. 1971, 1980 ve 1997 müdahaleleri ile de bu etkilerini hem genişletmek hem de derinleştirmek fırsatı bulmuşlardır. Nitekim MGK ve MGK Genel Sekreterliği bu anlamda en etkin işletilen kurumların başında gelmektedir. Bu perspektiften bakıldığında adeta sivillerin ‘hesaba çekildiği’ toplantılara dönüştürülen MGK toplantılarının ayda bir yerine iki ayda bir yapılması bile hükümetler üzerindeki baskının azaltılması için önemli bir adımdır. Bütün kurumları MGK’yı bilgilendirmek zorunda bırakan 19. maddenin demokratik devlet düzeni ile ne denli uyuşmadığı da açıktır. Bütün bu değişimler demokratikleşme adına atılmış önemli adımlardır. Bu düzenlemelerle MGK’nın yürütme yetkisi elinden alınmıştır.

14 Temmuz 2004 tarihli ‘sekizinci uyum paketi’ de asker-sivil ilişkilerine etki eden yeni düzenlemeler içermektedir. Bu pakette Yüksek Öğretim Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, Yükseköğretim Kurulu’na Genelkurmay Başkanlığı’nca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerle, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeliğine MGK Genel Sekreterliğince aday gösterilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Telsiz Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununda yapılan değişikliklerle, yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır (BABGS, 2007: 21).

Görüldüğü gibi düzenlemeler öncesinde bütün karar alma süreçlerinde üye bulundurmamak suretiyle ordu adeta bir ‘gölge hükümet’ gibi davranmıştır. Ordu elbette bu gücün kaybedilmesine yönelik atılan idari ve siyasi adımları kolaylıkla kabul etmemiştir. Özellikle 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi döneminde yaşanan asker-sivil gerginliği bu tavrın somut bir göstergesi olmuştur. Öncesinde Atatürkçü Düşünce Derneği’nin öncülük ettiği bazı STK’lar eliyle ve ordunun desteğiyle düzenlenen “Cumhuriyetine Sahip Çık”

mitingleri, ardından 27 Nisan gecesi verilen e-muhtıra ile ordu vesayet gücünü kaybetmemek için mücadele etmiştir. Ancak e-muhtıra karşısında sivil otoritenin kararlı tavrı da ordunun sivil denetimi alanında atılmış tarihi bir adım olmuştur. Zira bu kararlılık 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanacak darbe girişiminde halkın sivil otoriteye olan güveninin ve birlikte demokrasi mücadelesi verme motivasyonunun da temelini oluşturmıştır.

4. 2010 Referandum Dönemi

2010 yılı ordunun sivil denetimi açısından dikkate değer gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Öncelikle Şubat ayında 28 Şubat döneminde sivil idare üzerinde asker etkisini artırmak için uygulamaya konulmuş EMASYA protokolü kaldırılmıştır (Barbak, 2018: 61). Ardından Eylül ayında yapılan referandum ile bu alanda yeni düzenlemeler getirilmiştir. 2010 referandumu ile ordunun sivil denetimini etkileyen düzenlemelerden en önemlisi askeri yargı ile ilgili olandır.

Türk siyasal hayatı içerisinde ordu, kendini vasi olarak konumlandırmış ve gerekli gördüğü her durumda sisteme müdahale etmeyi bir hak olarak görmüştür. Ancak bu hakkın kullanılabilmesi ve kurumsallaşabilmesi, ordunun eylem ve müdahalelerinin yargı denetimine tabi olmamasına bağlıdır. Bu amaca yönelik olarak 1961 Anayasası ile ayrı bir askeri yargı sistemi oluşturulmuştur. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumuna kadar askerler kendileri için sağlanmış olan bu ayrıcalıklardan azami derecede yararlanmıştır. Bu anlamda 2010 adeta bir dönüm noktasıdır. Referandum ile askeri yargının alanının sınırlandırılmasına yönelik olarak Anayasa'nın 145. Maddesi'nde değişikliğe gidilmiştir. Askeri mahkemelerin yetki alanı asker kişilerin askerlik hizmeti ve görevleriyle ilgili işledikleri askeri suçlar ile sınırlanmıştır. Önceki uygulamanın aksine Anayasal düzene karşı işlenen suçların adliye mahkemeleri tarafından görüleceği hükme bağlanmıştır. Yine aynı maddede yapılan değişiklikle askeri hâkim ve savcılarının bağımsızlığına yönelik düzenleme getirilmiştir. Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerine ilişkin düzenlemelerden “askerlik hizmetinin gerekleri” ibaresi çıkarılmıştır.

2010 referandumu ile Anayasa'nın 148. Maddesinde değişiklik yapılmış ve Genel Kurmay Başkanı, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ile

Jandarma Genel Komutanı'nın Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi'nde yargılanmaları hükme bağlanmıştır.

Yüksek Askeri Şura (YAŞ), askeri vesayetin önemli kurumlarından birisi olduğu gerekçesiyle her zaman eleştirilen bir kurum olmuştur. Özellikle AB uyum paketleri gereği Milli Güvenlik Kurumu'nun yapısının sivilleştirilmesi ve şeffaflaştırılması sonrasında askerin YAŞ kararları üzerinden sesini yükselttiği şeklinde bir algı oluşmuştur. 2010 yılına kadar YAŞ kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması da askerin bir özerklik alanı olarak YAŞ kararlarını kullanmasına zemin hazırlamıştır. Referandum ile YAŞ kararları yargı denetimine açılmıştır. 125'inci maddede yapılan değişiklik ile 'kadrosuzluk nedeniyle emeklilik ve terfi işlemleri' haricindeki ilişik kesme kararlarına karşı yargıya başvurulabileceği hükme bağlanmıştır. Böylece 28 Şubat sürecinde olduğu gibi "irticai faaliyette bulunma" gibi soyut ve çoğu defa mesnetsiz suçlamalarla ordudan atılmaların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra YAŞ'ın yapısı ve görevlerinde de değişiklik yapılmıştır. 1612 sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun 703 Nolu KHK ile kaldırılmış, 8 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile YAŞ üyeleri ve teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları üye olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı eski sistemde YAŞ üyesi olmadıkları halde bu yeni düzenleme ile YAŞ üyesi olmuşlardır. Daha önce Başbakanın başkanlık ettiği ve Genel Kurmay Başkanı'nın adeta "eş başkan" konumunda olduğu Şura'nın başkanlığı yeni sistemde Cumhurbaşkanına bırakılan bir yetki olmuştur. Genel Kurmay Başkanını ve Şura üyesi bakanların tamamını atama yetkisinin Cumhurbaşkanına ait olduğu düşünüldüğünde YAŞ'ın Cumhurbaşkanı için bir danışma kurulu olarak tasarlandığı söylenebilecektir. Nitekim görevlerinin tanımlandığı CBK'da da YAŞ'ın sadece görüş bildirebileceği, kararlarının bağlayıcı olmadığı hükmü yer almaktadır. Yaş kararları Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak tamamlanmış olmaktadır (8 Nolu CBK, 2018).

Türkiye’de askerler her müdahale döneminin ardından Anayasa’ya kendilerini güvenceye alacak hükümler eklemiştir. 1980 Anayasası’nın geçici 15. maddesi de bu amaca hizmet eden düzenlemelerdendir. 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirenler, yönetim sivilere devredilene kadar yasama ve yürütme yetkisini elinde bulunduranlar ve kullananların tasarruflarına ilişkin yargı yoluna gidilemeyeceğini düzenlemiştir. Referandum ile bu madde de kaldırılmıştır. Darbe yapan askerlerin yargılanmasının önünü açan bu değişiklik, sembolik anlamda büyük bir öneme sahiptir. Nitekim bu sayede 32 yıl sonra darbeciler yargı karşısında hesap vermişlerdir.

2010 referandumunun ardından askerin siyaset üzerindeki etkisinin azaldığını gösteren bir gelişme de devletin iç ve dış tehdit algılamalarını içeren Milli Güvenlik ve Siyaset Belgesi’nin yenilenmesidir. Uzun süre askerler tarafından MGK toplantılarında hazırlanan belgede bu defa sivil iktidar belirleyici olmuştur.

2013 yılına gelindiğinde 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu’nda yapılan değişiklikle askerlik tanımı “harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyeti” olarak değiştirilmiştir. Böylece askerlik tanımı daraltılarak sadece teknik bir anlam yüklenmiştir. Aynı yasanın 35. maddesinde de değişikliğe gidilmiştir. "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" ifadesi, "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır" şeklinde değiştirilmiştir. Böylece askerin sivil yönetime müdahale için dayanak olarak gördüğü görev tanımı daraltılmıştır. Yine İç Hizmet Kanununun 43’üncü maddesinde “TSK mensupları siyasi faaliyette bulunamaz” şeklindeki düzenleme ile de askerin siyaset ile ilgilenme yasağı yasal bir temele oturtulmuştur. Bu değişiklikler ordunun yönetim yapısı içerisindeki konumunda kökten sayılabilecek bir değişimin başlangıcı olmuştur (Barbak, 2018: 47).

5. 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Reformlar

15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’de her on yılda bir gerçekleşen darbe ve darbe girişimlerinin son halkasını oluşturmaktadır. Planlanması ve yürütülmesinde bir terörist grubun öncülük etmiş olması nedeniyle diğer

darbelerden ayrılan bu girişim, ordu ile ilgili sorunların net bir şekilde görülmesini sağlaması açısından önemlidir. Zira diğer darbeler başarılı olduğu için sonrasında bir reform süreci yaşanmadığı gibi o zamana kadar elde edilmiş demokratik kazanımlarda da geriye gidişler olmuştur. Oysa 15 Temmuz sonrası yayımlanan KHK'lar ile ordunun yapı ve işleyişine dair oldukça büyük çapta değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde yapılan reformları ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür:

- Askeri liseler ve Harp Akademileri kapatılarak Milli Savunma Üniversitesi kurulmuş, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları bu üniversiteye bağlanmıştır. Ayrıca Harp Akademisi eğitimlerinin Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde verilmesi düzenlenmiştir. Bu şekilde yıllardır yapılmaya çalışılan askerin zihinsel dönüşümü için gerekli olan bir adım da gerçekleştirilmiştir.
- GATA ve bütün askeri sağlık kurumları Sağlık Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Ordunun toplum içerisinde özerk bir alan olarak gördüğü askeri sağlık yapılanmasının sona ermesi ordunun üst kadroları ile toplum arasında görülen uzaklaşmanın önüne geçecek bir düzenleme olması nedeniyle de anlamlıdır.
- Askeri okullara girişteki lise tipi sınırlaması kaldırılarak tüm liselerden mezun olanlar için askeri okullara girme hakkı getirilmiştir. Kamu hizmetlerine girme hakkının herkese açık olması gerektiği yönündeki anayasal düzenlemeye aykırı olan bu sınırlandırmanın kaldırılmasıyla askeri lider kadrosunun çeşitlilik kazanmasının da yolu açılmıştır.
- Askeri fabrika ve tersaneler MSB'ye bağlanmıştır.
- MSB kadroları Genelkurmay Başkanlığı bünyesinden çıkarılarak bu kadroların hangisine askeri personel atanacağı kararı Milli Savunma Bakanı'nın yetkisine verilmiştir.
- Milli Savunma Bakanlığı'nın teşkilat yapısı değiştirilmiş, MSB Müsteşarlığı başta olmak üzere yönetici kadrolara sivillerin atanması düzenlenmiştir.
- Subay ve astsubay atamalarının Kuvvet Komutanlıklarının teklifi üzerine Milli Savunma Bakanı'nın onayı ile yapılması usulü getirilmiştir.

- Büyükşehirlerin içinde yer alan kırsal alanların şehir dışına çıkarılması karara bağlanmıştır. Böylelikle şehirlerdeki görünürlüğünün azaltılmasına hizmet edecek bu düzenleme ile ordunun darbe durumlarında hızlı ve etkili müdahale kabiliyetinin kısıtlanması amaçlanmıştır.
- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kaldırılmış ve yargıdaki çift başlılığa son verilmiştir. Savaş hali dışında askeri yargının varlığına tamamen son veren bu düzenleme ile askerin sivil denetimi alanında önemli bir adım atılmıştır.

6. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kapsamında Yapılan Değişiklikler

2018 yılı itibariyle uygulanmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kapsamında bütün kurumların hem teşkilat yapıları hem de birbirleri ile olan ilişkileri anlamında değişiklikler yaşanmıştır. Ordu ve ordunun sivil denetiminde etkili olan kurumlara ilişkin düzenlemeler de bu çerçevede ele alınmalıdır. Sistem değişikliği sonrası yaşanan ve ordunun sivil denetimini etkileyen düzenlemeler şöyle özetlenebilir:

- Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren askerin devlet yapılanmasındaki etkinliğinin hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilen meselelerden birisi de Genel Kurmay Başkanlığı'nın statüsü olmuştur. Genelkurmay Başkanları, 1960 darbesinin ardından 1961 Anayasası ile Milli Savunma Bakanı yerine Başbakanı karşı sorumlu oldukları bir statüye yükselmiştir. Genelkurmay Başkanı'nın kendini bakanlarla aynı statüde konumlandırmasına ve karar alıcıların belirlediği politikaları uygulamak yerine politika belirleme rolünü üstlenmeye çalışmasına neden olan bu durum yeni sistemle birlikte değişmiştir. Genelkurmay başkanı ile kuvvet komutanları Milli Savunma Bakanı'na ayrı ayrı bağlı ve sorumlu olacak şekilde düzenleme yapılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı ile kuvvet komutanlıklarının teşkilat yapısı Milli Savunma Bakanlığı kadro ve kuruluşuna dâhil edilmiştir (1 No.lu CBK, 2018: m. 338).
- Silahlı gücün tek elde toplanmasının önüne geçmek amacıyla Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı'na, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.

- Silah tedariki ile ilgili yetkili kurum olan Savunma Sanayi Müsteşarlığı yeni sistemde diğer müsteşarlıklar ile birlikte kaldırılmıştır. CB hükümet sistemi ile yapılan düzenlemeyle Savunma Sanayi Başkanlığı'na dönüşen birim doğrudan Cumhurbaşkanına bağlanmıştır.
- CB hükümet sistemi ile kuvvetler ayrılığı ilkesi parlamenter sistemdeki yumuşak kuvvetler ayrılığına göre daha sert bir görünüm kazanmış, bakanların TBMM içerisinde atanması uygulaması son bulmuştur. Bu durumun sistem açısından etkinliği artıran yönü, alandaki uzman kişilerin milletvekili seçilmiş olma zorunluluğu olmaksızın bakan olabilmesinin yolunun açılması olmuştur. Nitekim Milli Savunma Bakanlığı'na atanan eski Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın atanması bu sayede mümkün olabilmiştir. Yıllarca asker-sivil ilişkilerinin başlıca sorun alanlarından birisi olan uzman-bakan çatışmasının bu yolla önüne geçilebilmiştir. Askerin tecrübe ve uzmanlığına güvendiği bir ismin bakan oluşu bu dönemde yaşanan özellikle sınır ötesi operasyonlarda etkili ve güvene dayalı bir organizasyonu mümkün kılmıştır. Bu durum askerin sivil kontrolü ile ilgili sivil yöneticilerin yeterliliğinin önemini de ortaya koymuştur.
- Parlamenter sistemde YAŞ'a Başbakan'ın başkanlık etmesine rağmen Genelkurmay başkanı eş başkan gibi bir konuma sahip olmuştur. Sistem değişikliği ile birlikte YAŞ toplantılarına Cumhurbaşkanı'nın başkanlık etmesi öngörülmüştür.
- Askeri yapının tartışmasız üstün olduğu YAŞ'ın yapısı değiştirilerek sivil üye sayısı artırılmıştır. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı eski sistemde YAŞ üyesi olmadıkları halde bu yeni düzenleme ile YAŞ üyesi olmuşlardır. Ayrıca Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı, Ordu Komutanları ve diğer orgeneral ve oramirallerin kurul üyelikleri de kaldırılmıştır. YAŞ'ın sekretarya hizmetlerinin yürütülmesi işi Genelkurmay Başkanlığından alınarak Milli Savunma Bakanlığı'na verilmiştir. Sivil katılımcı sayısı artırılan kurul Cumhurbaşkanı için bir danışma kurulu olarak düzenlenmiştir.
- Önceki uygulamada sadece kuvvet komutanlığı yapmış olan orgeneral ve oramiraller arasından Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine

Cumhurbaşkanı tarafından atanan Genelkurmay Başkanı'nın atama usulünde de değişikliğe gidilmiştir. Genelkurmay başkanı ordudaki bütün orgeneral ve oramiraller arasından Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaya başlamıştır.

- MGK Genel Sekreterliği'nin yetkileri sınırlandırılarak sistem içerisindeki rolü danışma kurulu seviyesine çekilmiştir.

7. Sonuç

Modern ordu siyasi bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte yurttaş ordular kurulmuş, vatandaşlar için askere alınma dönemi başlamıştır. Aynı zamanda orduları politize eden bu süreç sonucunda ordular artık sadece sınırları koruyan kurumlar değil ulus inşasında da öncü olan kurumlara dönüşmüştür. Böyle bir role sahip orduların tamamı olmasa da bazıları sadece sınırları koruyan değil zaman zaman ülkelerin politikaları üzerinde de etkili olan kurumlara dönüşmüşlerdir. Orduların yaşamış olduğu bu misyon değişikliği sivil denetimi gerekli kılmıştır. Toplumdaki örgütlü ve silahlı kuvvet olması, orduların siyasi alana yapacağı müdahalenin düzeyini de etkilemektedir.

Ordunun sahip olduğu yetkiler de sivil denetimi gerekli kılan ikinci faktördür. Toplumda meşru zor kullanma tekeline sahip olan güvenlik birimlerine kişi hak ve özgürlüklerine müdahale niteliği taşıyan yetkiler verilmiştir. Bu yetkileri kullanan birimlerin ve personelin hem politika oluşturma düzeyinde, hem de bireysel işlem ve eylemleri düzeyinde kontrol edilmesi önemlidir. İnsan haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve demokratik hakların geliştirilmesi için bu alanlara müdahale yetkisi bulunan güvenlik aktörlerinin sivil otoritelerce denetimi gerekmektedir.

Ordunun Türkiye'de de devletin kuruluşu sürecinde üstlenmiş olduğu öncülük rolü nedeniyle siyasi alana müdahale etmeyi bir hak olarak gördüğü bilinmektedir. Demokrasi anlayışının gelişimine paralel olarak ordunun da diğer kurumlar gibi görev alanının sınırlarında tutulması yönünde adımlar atılmıştır. Türkiye vesayet odaklarıyla mücadele noktasında önemli gelişmeler sağlamış olsa da vesayet alışkanlıklarını devam ettirmeye çalışan bazı emekli veya muvazzaf askerlerin açıklamaları da görülmektedir. Bu durum meselenin sadece yasal değişikliklerle çözülemeyeceğini, zihinsel bir dönüşümün de gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynaklar

- 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018). T.C. Resmi Gazete,30474, 10 Temmuz 2018.
- 8 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018). T.C. Resmi Gazete, 30479, 15 Temmuz 2018.
- Alabarda, Y. (2016). “Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK’nın Dönüşümü”. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 84, 5-17.
- Aydın, S., Keyman E. F. (2004). “European Integration and the Transformation of Turkish Democracy”. *Center for European Policy Studies*, August 2, <http://www.ceps.be/ceps/download/995>, 06.10.2018.
- BABGS (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) (2007). *Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*. Ankara: Dumat Ofset Matbaası.
- Barbak, A. (2018). “Türkiye’de Yönetimin Sivilleşmesi: Ordunun Siyasal Kontrol Süreci Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 31-66.
- Köse, H. Ö. (2004). “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Denetimin Artan Önemi ve Kamusal Denetimin Uluslararasılaşması Sorunu”. *Amme İdaresi Dergisi*, V: 37, No: 3, 37-62.
- Köylü, K. M.; Tellioğlu, T.; Gökçe, N. (2015). “Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Uygulanan Denetim Sistemi ve Amerika Birleşik Devletleri Örneği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 44, 92-98.
- Önder, M.; Zengin, Ü. N. (2018). “AK Parti Döneminde Asker-Sivil İlişkileri” (Bildiri). Hasan Yaylı (Ed.). *12. Uluslararası Kamu Yönetimi Bildirileri*, 25-27 Ekim 2018 (134-145). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları.
- Sarıbrahimoglu, L. (2006). “Türk Silahlı Kuvvetleri”. Ümit Cizre (Ed.), *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* (52-81), İstanbul: TESEV Yayınları.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (1995). 21. Yüzyıl için Yeni bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet-Kamu Ekonomisinin ve Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Küçültülmesine Yönelik Öneriler, İstanbul.
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (1997). *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul.

KISIM **4**~ DİL STRATEJİLERİ

BİR BEKA MESELESİ OLARAK DİL YA DA TÜRKÇENİN KÜRESEL HUZUR AÇISINDAN İMKÂNI*

KUDRET BÜLBÜL¹

*“Biz küçük yaşlarda İngilizceyi öğrendik. Bu dilde bize
Afrika’nın fakir olduğunu öğrettiler, Türkçede ise Afrika’nın
zengin olduğunu öğrendim”*

Türkiye Burslusu Ugandalı Öğrenci Cemil²

Özet

Dil bir medeniyet bakışı, bir medeniyet taşıyıcısı, bir medeniyet tasavvurudur. Bir zihniyet yansıtıcısıdır. İnsanlık tarihine bakıldığında dil politikaları açısından farklı zihniyetleri, paradigmatik farklılıkları gözlemlemek mümkündür. Dillerin nasıl bir zihniyeti yansıttığını hâkim bir medeniyet içinde yaşayan farklı dil ve kültürlerin maruz kaldığı pratiklerde izlemek mümkündür. Dil, kültür ve kimlik konusunda hegemonik ülkelerin tarihi uygulamaları ve amaçları kendi çıkarları açısından anlaşılabilir. Bu makalede hegemonik dil politikaların dünyamıza verdiği zararlar ile Türkçenin bir imkân olarak küresel barışa katkısı analiz edilmektedir.

1. Dilin anlamı

Dil sadece insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmeye yarayan, başkaları ile iletişimi mümkün kılan bir araç değildir.

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/12 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Prof. Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

² Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) Başkanı iken, Türkiye Bursları bağlamında Türkiye’ye gelen bazı öğrencilerin geliş serüvenlerinin hikayesine dair video kayıt yapmıştık. Bu öğrencilerden biri olan Ugandalı Cemil’in hikayesi için bkz: Milliyet, 2021

Dil bir anlama, anlatma, algılama aracı olduğu kadar, bir tasavvur, bir tahayyül, bir idrak, bir kavrayıştır. Kişilerin, toplumların evrenle, varlıkla, eşya ile tabiat ile kurduğu ilişki biçimidir. Ontoloji, tarih, felsefe, kültür, edebiyat, medeniyet... Kısacası insanın her türlü bakışı, görüşü ve kendini konumlandırması, sahip olduğu dil üzerinden ve onun içinden gerçekleşir. Gerçekleşen şey, dilin aktarabildiği kadardır.

Dil insanın kendisiyle, başkalarıyla, diğer canlılar ve nesnelerle, tabiatla, maddi ve manevi değerlerle kurduğu her türlü ilişki biçiminin somut göstergesidir. Bu çerçevede bir dildeki sadece kelime ve kavramlara bakılarak bir toplumun değerleri ve öncelikleri hakkında karar verebilmek mümkündür. Bu bağlamda bazı diller tabiat varlıklarına canlılık kazandırırken, bazı dillerde maddi değerlerin ve maddiyat kavgasının öne çıktığı görülür. Bazı dillerde ise hikmet, fazilet, erdem, huzur, saadet, ihsan, irfan gibi kavramların karşılığı neredeyse yok gibidir.

2. Doğal seleksiyon ve kültürel soykırım arasında kaybolan diller

Bilimsel veriler, yeryüzündeki dil çeşitliliğinin gittikçe azaldığını ve önümüzdeki yüzyıllarda daha da azalacağını ortaya koymaktadır³. Bu azalmanın bir kısmı hayatın hızlanması, modernite, doğal seleksiyon gibi kendiliğinden süreçler bağlamında izah edilebilir ve olağan karşılanabilir. Ama önemli bir kısmı, bilinçli bir şekilde ortaya konan kültürel soykırım politikaları sonucu ortadan kalkmaktadır.

Farklı yaşam biçimlerinin ve bunun somut ifadesi olan farklı dillerin, kendiliğindenlik boyutunu açacak şekilde gittikçe azalmasına, dillerin bir kısmının yok olmasına sadece çoğulculuk, tekdüzeleşme, hegemonik kültürle maruz kalma ve mahkûm olma gibi unsurlar açısından bakılamaz. Bu durum sadece farklı kültür ve medeniyetlerin kaybolması anlamına gelmemektedir. Tekdüzeleşme belki hayatı daha kolay hale getirmektedir. Ama dillerin bir kısmının kaybolması daha doğrusu yok edilmesi ile birlikte tabiatla kurulan farklı ilişki biçimleri de kaybolmaktadır. Tabiatla kurulan tek tipleşmiş bir ilişki biçimi, dünyayı tehditlere daha açık hale getirmektedir. Korona gibi salgınların daha hızlı yayılmasının, daha küresel hale gelmesinin

³ Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Oğuz 'a göre dünyada yaşayan ve konuşulan dil sayısı 7 bin kadardır. Bunlardan 2500'ü yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Oğuz, 2021).

nedenlerinden biri de gittikçe artan tek tipleşmiş yaşam biçimi olarak görülebilir. Farklı yaşam biçimleri, tabiatla kurulan farklı ilişki biçimleri bu tür yayılmalar açısından da önleyici olabilirdi. Tabiatla kurulan farklı ilişkilerin aktarıcısı olan dil ve kültürlerin kaybolmasıyla daha da tek tipleşen bir dünya, kendiliğinden ya da üretilmiş bir virüsün gezegen düzeyinde daha hızlı yayılabilmesine de zemin oluşturmaktadır. Tek tipleşme sadece insanlar açısından değil, hastalıklar, virüsler, organize suç örgütleri açısından da hayati kolaylaştırmaktadır.

3. Manevi Vatan, Manevi İşgal

Kuşkusuz diller, bireyler, milletler ve devletler için de hayati düzeyde stratejik bir öneme sahiptir.

Son dönem Osmanlı düşünürlerinden ve 1. Dünya Savaşı yıllarında sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı yapmış olan Said Halim Paşa, kültürel işgali daha açık hale getirmek için maddi vatan ve manevi vatan kavramlarını kullanır. Maddi vatan bellidir. Manevi vatan ise bir milleti millet yapan ve diğerlerinden ayıran unsurlardır. Ona göre bu unsurlar, bir milletin üzerinde yaşadığı topraklardan daha değerlidir. Çünkü herhangi bir cemiyeti, millet haline getiren unsurlar bunlardır. Paşa'ya göre, bir milletin sahip olduğu toplumsal, kültürel, dini değerleri, dili o milletin manevi vatanını oluşturur ve bir millet, toprakları zapt edildiğinde değil, asıl onu millet yapan unsurlar işgal edildiğinde işgal altına girmiş olur. Çünkü maddi vatanın işgali göz önündedir ve er ya da geç bu işgal ortadan kaldırılır. Ama manevi vatanın işgali çoğu kez fark edilmeyebilir. Ona göre asırlardır maddi bir işgal yaşamadıklarından, Türkler için, asıl risk maddi değil, manevî vatanlarının işgalidir (Said Halim Paşa, 1991, Bülbül, 2015, Bülbül, 2021).

4. Farklı edeniyetlerin farklı dil pratikleri ya da ABD'yi Müslümanlar keşfetseydi..

Dil bir medeniyet bakışı, bir medeniyet taşıyıcısı, bir medeniyet tasavvurudur. Bir zihniyet yansıtır. İnsanlık tarihine bakıldığında dil politikaları açısından farklı zihniyetleri, paradigmatik farklılıkları gözlemlemek mümkündür. Dillerin nasıl bir zihniyeti yansıttığını hâkim bir medeniyet içinde yaşayan farklı dil ve kültürlerin maruz kaldığı pratiklerde

izlemek mümkündür. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere, ülkelerin izlediği diğer politikalarla dil politikaları arasında büyük farklılıklar yoktur.

Bugün Batılı ülkelerin işgaline uğramış Afrika, Amerika, Hint Alt kıtası gibi coğrafyalara bakıldığında, maddi coğrafyanın işgaline çok benzer bir şekilde, dil, kimlik ve kültürlerin de işgal edildiği söylenebilir. Batılı işgal politikalarına ve Batı medeniyetine maruz kalmış toplumların neredeyse hiçbiri kendi özgün, dil, kimlik ve kültürünü koruyabilmiş değildir. Bu toplumların adeta kültürel genetiği ile de oynanarak işgal sonrasında eski durumlarına dönemez, özgün hallerini koruyamaz hale getirilmişlerdir. Bugün bu tür ülkelerin pek çoğunda resmi dil, ana dilleri değil, işgalci ülkelerin dilleridir.

Batılı paradigma içinde çoğulcu sesler, bakışlar aydınlanmış akıl, aydınlanma bakışı ile bastırılır. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik “aydınlanmış akıl” sahipleri içindir. “Aydınlanmamış” olanlar giyotine gönderilmekten çekinilmez⁴. Burada Yunusça bir bakışa yer yoktur: Yaratılan, “yaratandan ötürü” hoş görülmez.

Ama insanlığın bütün tecrübesi Batı medeniyetinden ibaret değildir. Farklı kimlik ve kültürlerin, hâkim bir paradigmanın yönetimi altına girdiği tek örnek Batılı örnekler değildir. Benzer şekilde Balkanlar, Ortadoğu uzun yüzyıllar Osmanlılar tarafından, Endülüs Araplar tarafından, Hindistan ise Türk kökenli hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir. Buralardaki hâkim yönetimlerin ortadan kalkmasından sonra ortaya çıkan tecrübe, Batılı tecrübelerden tamamen farklıdır. Bu yönetimler altındaki yerel kimlik ve kültürler varlıklarını olduğu gibi korumuşlardır. Çünkü bu yönetimler yerel kültürleri, dilleri, dinleri ortadan kaldıran, asimile eden değil, onları kendi medeniyetinin bir parçası sayan bir yönetim tarzı sergilemişlerdir. Bu nedenle Müslüman yönetimler, yönetimlerini kaybettiklerinde bu bölgelerdeki bütün dinler, diller, kültürler olduğu gibi varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu yönetimler, Batılı yönetimlerle kıyaslandığında, çok daha uzun süre hüküm sürmelerine rağmen, bugün Balkanlarda, Ortadoğu’da, Hindistan’da hiçbir ülkenin resmi dili Türkçe; Endülüs’te Arapça değildir. Ama sadece 150 yıllık bir İngiliz yönetimi sonrasında İngilizce Hindistan, Pakistan ve Bangladeş’in resmi dillerinden birisidir. ABD’de ise yerli halkın bugün dil, din ve kültürleri

⁴ Aydınlanma kavramına dair bir tartışma için bkz: Bülbül, 2021b, Aydınlanma maddesi.

büyük oranda yok edildiğinden, bunlar artık arkeolojik çalışmaların alanına girmektedir.

Bu durumda ister istemez akla şu soru gelmektedir: İngilizler 1800'lerde değil de ABD'deki gibi 1400'lerde Hindistan'ı işgal etselerdi acaba sonuç ne olurdu? Herhalde Hindistan da ABD gibi beyaz adamın dilini, dinini daha çok dayattığı, yerel kültürlerin, dillerin, inanışların yok edildiği bir ülke olurdu. ABD açısından bakılırsa, ABD Batılılar tarafından değil de Müslümanlar tarafından keşfedilmiş olsaydı, Amerika'nın yerlilerinin durumu nasıl olurdu? Astek, İnka, Maya ve diğerlerinin kültürleri, inanışları, dilleri yine yok olmanın eşiğinde mi olurdu? Yoksa bugün ABD'yi onlar mı yönetiyor olurdu?

Dünya yüzeyinde oluşturulan algı ise, yukarıdaki durumun tersi gibidir. İslam pek çok kötülükle, karanlıkla, hoşgörüsüzlükle ilişkilendirilirken Batı ve Hristiyanlık için tam tersi bir yaklaşım söz konusudur. Yine de yeryüzünde insaf sahibi insanlar az değildir.

Bir Lübnanlı, bir Arap, bir Hristiyan ve aynı zamanda bir Fransız vatandaşı olup Fransa'da yaşayan Amin Maalouf, *Ölümçül Kimlikler* adlı eserinde, etnik, dinsel, ulusal, renk ya da başka kimlikler üzerinden günümüz çağında insanların neden yoğun şiddete başvurduğu üzerinde durur. Tek bir kimlik üzerinden milyonlarca insanı genelleştirmenin ve yargılamanın haksızlığına değinir. Bu bağlamda Hristiyanlığın aydınlık ve hoşgörü, İslam'ın ise karanlık ve bağnazlık ile ilişkilendirilmesini eleştirir. Şu sözleri dikkat çekicidir: "*Hiçbir din hoşgörüsüzlükten soyutlanmış değildir. Ama bu iki 'rakip' dinin bir bilançosu yapılacak olsa, İslam hiç de fena görünmez. Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hristiyan olmak yerine, Hristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını konuyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de İspanya'daki Müslümanlara ne oldu? Ya Sicilya'daki Müslümanlara? Yok oldular, tek kişi kalmamacasına katledildiler, sürgüne zorlandılar ya da cebren Hristiyan edildiler.*" (Maalouf, 2008).

5. Türkçenin küresel huzur açısından imkânı/mirası

Bugün Doğu, Batı, Kuzey, Güney, gelişmiş, gelişmemiş dünyanın neresinde yaşanırsa yaşansın insanlığın en temel üç sorunu herhalde

adaletsizlik, paylaşımsızlık ve farklılıklarla birlikte yaşayamamaktır. İmzalanan onca insan hakları sözleşmelerine ve üretilen onca akademik literatüre rağmen bu üç sorun, belki de dünden daha fazla insanlığın en temel üç sorunu olmaya devam etmektedir.

Adalet açısından, insanlığın karşı karşıya kaldığı en son felaket olan Covid-19 salgınından örnek vermek gerekirse, dünyanın bir kısmında ülkeler vatandaşlarına 3. Doz aşısı uygularken, BM üyesi ülkelerin pek çoğu daha ilk doz aşısı ulaşabilmiş değildir. Bu satırların kaleme alındığı bugün (11 Temmuz) Hollandalı askerlerin, kendi korumaları altındaki Boşnakları Sırp'lara teslim etmesiyle, Sırp askerleri tarafından gerçekleştirilen Boşnak Müslümanlara yönelik soykırımın yıl dönümüdür.

Paylaşımsızlık, maddi zenginliğini paylaşmama, vermeme, infakta bulunmama açısından gelişmiş ülkeler böyle bir kaygı taşımamaktadır. Özellikle emperyalist ülkeler yüzyıllarca sömürdükleri, düzenlerini bozdukları ülkelerin insanlarına karşı çoğunlukla hiçbir sorumluluk hissetmemektedirler. Bu insanlara dair tek endişeleri, o coğrafyaların maddi kaynaklarını kendi ülkelerine getirirken, buralardan istem dışı insanların da gelmesidir. Oysa bu ülkeler, sömürdükleri toprakların bütün kaynaklarına el koymasalar, oralarda insanların kendi halinde yaşayabilecekleri bir düzen bıraksalar ya da çöplere attıkları kadar maddi bir birikimi bu ülkelere aktarsalar bugün dünyanın düzeni çok daha farklı olabilirdi.

Farklılıklarla bir arada yaşama açısından ise bugün özellikle Batılı ülkelerde artan ırkçılık, yabancı düşmanlığı, göçmen, Müslüman karşıtlığı açık, yakın ve yakıcı bir tehdit olarak ortadadır. Gün geçmiyor ki Batılı ülkelerde göçmenlere, onların işyerlerine ve mabetlerine yönelik ölümcül bir saldırı gerçekleştirilmesin. Özellikle Batılı ülkeler yeni bir holocaust yaratmaya, çağdaş bir Hitler üretmeye doğru hızla ilerlemektedir (Bülbül, 2020).

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı bu üç temel sorunu çözmeye yönelik hiçbir tecrübesi, birikimi yok mudur? Dünya medeniyetler sıralaması yapılırsa bu sorunları çözme potansiyeline sahip hangi medeniyetler ilk sırada gelir?

Batı medeniyetinin ilk sırada gelebileceğini söyleyebilmek zordur. Çünkü Batı medeniyetinin adalet, paylaşım ve farklılıklarla bir arada yaşama açısından ne bir iddiası ne bir vizyonu ne de bir yaşanmışlığı vardır. Batının bugün farklılıklarla bir arada yaşama tecrübesi, sadece kabaca iki yüz yıllık

bir tarihe sahiptir. Bunun nedeni de gönüllü bir birliktelik değil, sömürdükleri ülkelerin yaşanmaz hale gelmesinden sonra, bu bölgelerden insanların Batılı ülkelere göç etmesidir. Ayrıca bu 200 yıllık tarih de, söylemlerin ötesinde, insanlık açısından fazla bir pozitif örneklik içermemektedir. 2. Dünya Savaşı öncesinde Yahudilerin başına gelenler bellidir. Bugün de benzer bir tehdit göçmenler, siyahlar, yabancılar ve Müslümanlar için fazlası ile mevcuttur.

Bugün karşı karşıya kalınan adaletsizlik, paylaşımsızlık ve farklılıklarla bir arada yaşayamama sorununu çözebilme potansiyeline sahip insanlığın en son birikimi, literatürde Pax Ottomana olarak da bilinen Osmanlı-İslam medeniyetidir.

İsraili tarih Profesörü, *Sapiens, Homo Deus*, gibi popüler kitapların yazarı, Yuval Noah Harari'nin sözleri yüzyıllara sâri pax Ottomana/Osmanlı Barışının kısa tarihi gibidir: “Ortaçağ Avrupası’nda toleranstan eser yoktu. ... 1600’de Paris’te herkes Katolik’ti. Bir Protestan şehre girdiğinde onu öldürürlerdi. Londra’da herkes Protestan’dı. Bir Katolik şehre girdiğinde onu öldürürlerdi. O yıllarda Avrupa’da Yahudiler sürülürdü... Kimse Müslümanları istemezdi... Oysa aynı dönemde İstanbul’da farklı mezheplerden Müslümanlar, Katolikler, Ermeniler, Ortodokslar, Rumlar, Bulgarlar yan yana mutlu mesut yaşarlardı” (Harari, 2018)

Ama Osmanlı-İslam medeniyetinin de bu günkü halinin insanlığın karşı karşıya kaldığı bu sorunları çözebilecek durumda olduğunu söyleyebilmek zordur. Çünkü bu medeniyet 200-300 yıldır donmuş ya da Arnold Toynbe'nin ifadesi “durdurulmuş bir medeniyettir” (Toynbee, 1987).

Yukarıda bahsedilen insanlığın temel sorunları açısından Batı Medeniyetinin insanlığa sunabileceği katkı sınırlıdır. Bugün dünyanın karşı karşıya kaldığı temel sorunlar, Türkçe ile üretilen uzun tarih ve medeniyet yürüyüşü, sağlanan ve yüzyıllarca süren barış iklimi (Batı literatüründe sıklıkla görmezden geliniyor olsa da) göz ardı edilerek çözülemez.

Kuşkusuz kaybolan her dil yeri doldurulamaz sonuçlar üretir.

Ama yukarıda izah edilen nedenlerle, Esperanto dili gibi, iletişim kurduğu bütün toplumlarla zenginleşen Osmanlı Türkçesinin kaybı, insanlığın sorunlarına çözüm olabilecek çok önemli bir merhemin de kaybıdır.

6. Sonuç Yerine: Hegemonik, baskıcı, tek tipçi dil politikaları ve dünya mı, çoğulcu ve özgürlükçü bir dünya mı?

Dil politikaları yerel, ulusal ve küresel düzeyde sahip olunan medeniyet tasavvuru ile ilgilidir. Bir taraftan sömürgeci bir zihniyete sahipken, farklı dil, kimlik ve kültürlerle yönelik özgürlükçü bir söylem içinde olmak, tarihsel tecrübeye bakıldığında, gerçekliği örtbas etme amacı dışında başka bir işlev görmez.

Dil, kültür ve kimlik konusunda hegemonik ülkelerin tarihi uygulamaları ve amaçları kendi çıkarları açısından anlaşılabilir. Bu ülkelerin, post kolonyal dönemde, tüm dünyada kendilerine ram olacak, Gramsci'nin ifadesiyle “organik aydın”, bürokrat, akademisyen, yönetici elit üretme çabaları da.

Anlaşılmaz olan ya da sorgulaması gereken, Batılı kültürel işgale maruz kalmış ülkelerde, yöneticilerin, aydınların, bürokratların, akademisyenlerin, entelektüellerin kendi kendilerini oryantalize etme ya da “beyazlaşma” çabalarıdır. Bir milletin yönetici, siyasal, edebi, entelektüel elitlerinin, bin yıllara sâri tarihi, sosyolojik, kültürel, edebi birikimini ifade eden dilini, kelimelerini, kavramlarını terk etmesi, yabancı kelimelere öykünmesi kendi milletini köksüzleştirmekten başka bir sonuç üretmez. Bu durum o milleti her türlü kültürel etkiye karşı köksüz, savunmasız ve tarihsiz hale getirir. Bu şekilde kendi tarihinden güç alamayan, köksüzleşen nesiller, baskın ve hegemonik kültürler karşısında onun hayranı ve taşıyıcısı olmanın dışında başka bir varlık gösteremezler. Üretilen bu köksüzlük, kendi dilinden, geleneklerinden, inancından, tarihi tecrübesinden koparılmışlık hali her ülke için temel bir varlık sorunudur. Bugünün dünyasında ülkeleri, dilleri, dinleri, renkleri farklı olsa da batı dışındaki aydınların, entelijansiyanın, ülkelerin herhalde en temel sorunu bu olsa gerekir.

Kaynakça

Bülbül, Kudret. 2015. Siyasal Bir Düşünür ve Devlet Adamı Said Halim Paşa, Ankara: Tezkire Yayıncılık.

Bülbül, Kudret. 2021. “19. yüzyıldan 21. Yüzyıla, Said Halim Paşa Bugüne Ne Söyler”, Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür Said Halim Paşa Sempozyumu, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları

Bülbül, Kudret. 2021b. Siyaset Bilimi Sözlüğü, Ankara: Adres Yayınları

- Bülbül, Kudret. 2020. “Avrupa Hit’lerini Arıyor”,
<https://www.star.com.tr/acik-gorus/avrupa-hitlerini-ariyor-haber-1583931/>
- Harari, Yuval Noah. 2018 <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/avrupa-birligi-cokirse-savas-avrupaya-geri-gelebilir-41053200>
(Erişim tarihi: 03.12.2019)
- Maalouf, Amin. 2008. Ölümçül Kimlikler, Çev: Aysel Bora, İstanbul: Yapı Kredi Yayınla
- Milliyet, 2021. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/hik-yesi-bm-de-anlatilan-ugandali-cemil-2835761> (Erişim tarihi, 25.12.2021)
- Öcal, Oğuz. 2021. Dünyada 2 bin 500 dil yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-2-bin-500-dil-yok-olma-tehlikesiyle-karsi-karsiya/2151940> (Erişim tarihi, 25.12.2021)
- Said Halim Paşa, 1991. Buhranlarımız ve Son Eserleri, Haz: Ertuğrul Düздаğ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Toynbee, Arnold. 1987. A Study of History V 1, London: Oxford University Press.

TARİHTEN BUGÜNE TÜRK DİLİNDE SOSYO-POLİTİK DEĞİŞİMLER VE GÜNÜMÜZDE TÜRKÇENİN DURUMU*

AKARTÜRK KARAHAN¹

Özet

Milletlerin en önemli kültür unsuru olan dil, toplumun yaşadığı coğrafyaya, etnik yapıya, dinine, inancına, siyasi yapıya vb. pek çok özelliğine göre çeşitli değişimlere ve kollarına ayrılır. Dünyada hiçbir dil tek bir biçimde bulunmamakta tarihsel süreç içerisinde ağız, lehçe, şive gibi alt dallarla hatta etnik ve siyasi yeni oluşumlar sonucu yeni diller şeklinde devam etmektedir. Türk dili de, ilk yazılı eserlerini verdiği Eski Türkçe dönemindeki biçiminde kalmamış, coğrafi, etnik, siyasi ve diğer bir çok etken ile günümüze kadar değişerek, farklı kollar ve yazı dillerine ayrılarak ulaşmıştır. Türkçenin tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda, dinlerde, kültürlerde ve farklı yönetim biçimleri içerisinde değişimi 20. yüzyıldan sonra dış etkilerle daha da artmıştır. Türk dili bugün yirminin üzerinde yazı dili ve yüzlerce ağız ve konuşma dili şeklinde dört kütada yaşamaktadır.

Bu çalışmada, sadece Türkiye coğrafyası ile sınırlı olmayan, genel olarak Avrupa'da Balkanların uçlarından doğuda Büyük Okyanus'a, kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, güneyde Tibet'e, güneybatıda Basra Körfezine kadar çeşitli lehçe, ağız ve yazı dilleri şeklinde kullanılmakta olan "Türk Dili" kavramı ele alınmıştır. Türk dilinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreler ve sosyo-politik değişimleri ana hatlarıyla ortaya konulacaktır.

1. Giriş

Milletler etnisiteye, antropolojiye, genetiğe dayanmayan sosyolojik birliklerdir. Milletlerin en önemli birleştirici ögesi olan dil de bu sosyolojik birliğin en önemli parçasıdır. Toplum hayatındaki din, kültür, yönetim biçimi, coğrafya vd. yönlerden meydana gelen değişimler hem milli kimliği hem de dili etkilemektedir. Bu bakımdan dilbilimciler tarafından dil ve kimliğin sosyo-politik bir olgu olduğu sık sık vurgulanır. Max Weinreich'in

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/12 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Prof. Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | e-posta: akartrk@yahoo.com

“Bir dil, ordu ve deniz kuvvetlerine sahip bir diyalektir.” şeklindeki ünlü tanımı da dilin oluşumunda yönetim biçiminin rolüne atıf yapmaktadır. Çünkü toplumdaki sosyal ve yönetsel durumlar zaman içinde, dil ve kimlikte az ya da çok oranda değişmelere neden olur. Dil ile kimliğin oluşmasında hem toplumsal hem de siyasal ögeler etkili ve belirleyici olmaktadır (Kocaoğlu, 1996).

Milletlerin en önemli kültür unsuru olan dil, toplumun yaşadığı coğrafyaya, etnik yapısına, dinine, inanışına, siyasal yapısına vb. pek çok özelliğine göre çeşitli değişkelere ve kollara ayrılır. Dünyada hiçbir dil tek bir biçimde bulunmamakta tarihsel süreç içerisinde ağız, lehçe, şive gibi alt dallarla yaşamını sürdürmektedir. Hatta bu değişkeler diyalektik düzeyde kalmayıp etnik ve siyasal yeni oluşumlar sonucu dillerin içinden yeni dillerin çıkmasına neden olmaktadır. Türk dili de, dünyadaki bütün diller gibi, ilk yazılı eserlerini verdiği Eski Türkçe dönemindeki biçiminde kalmamış, coğrafi, etnik, siyasal ve diğer bir çok etken ile günümüze kadar değişerek, farklı kollara ve yazı dillerine ayrılarak ulaşmıştır. Genel olarak Kuzey Buz Denizi’nden Basra Körfezi’ne, Kuzeydoğu Asya’dan Doğu Avrupa’ya kadar olan geniş alana yayılan Türk dili, tarihsel süreç içinde dilin kendi doğal yapısından kaynaklanan değişmeler yanında çeşitli coğrafi, sosyo-kültürel gibi dış faktörlerle bütün dillerde olduğu gibi bir yandan değişmiş, bir yandan da kollara, diyalektlere ayrılmıştır (Özyetgin, 2006). Türkçenin tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda, dinlerde, kültürlerde ve farklı yönetim biçimleri içerisinde değişimi 20. yüzyıldan sonra dış etkilerle daha da artmıştır. Türk dili bugün yirminin üzerinde yazı dili ve yüzlerce ağız ve konuşma dili şeklinde dört kıtada yaşamaktadır.

Tarihten bugüne Türk dilinin sosyo-politik çerçevede gelişimine ve değişimine bakıldığında, Türk dilinin tek bir coğrafyada kullanılmadığı, tek bir dini, inanışı günümüze kadar devam ettirmediği, tek bir alfabede yazılı eserlerini vermediği, çok farklı kültürlerden beslenerek günümüze geldiği görülür. Bundan dolayı da Türk dili denildiğinde sadece Türkiye Türkçesi anlaşılmamakta, dünyanın dört bir yanında bulunan bütün Türk topluluklarının dillerinin genel adı olmaktadır. Türkçenin bugünkü durumuna neden olan tarih içerisinde yaşadığı sosyo-politik ve sosyo-kültürel değişiklikleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

2. Eski Türkçe Dönemi

Türkçenin, günümüze ulaşan en eski yazılı eserleri VI. ve VIII. yüzyıllarda hüküm süren Köktürk Kağanlığına aittir. VIII. yüzyılın ilk yarısında Türk dili ve tarihinin en önemli belgeleri olan Orhun yazıtları (Költigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtı) II. Köktürk Kağanlığı'ndan günümüze ulaşmıştır. Orhun Yazıtları hem Türk dilinin ilk büyük çaplı metinleri olması nedeniyle hem de Köktürk Kağanlığı'nın kuruluşu, siyaseti, diplomasisi ve inanışları hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Köktürklerde Şamanizm ve Gök Tanrı inanışları etkili olmuş, yazılı eserlerinde Köktürk alfabesi kullanılmıştır. Orhun Yazıtlarında bu dönemde Türklerin genel olarak "Türk bodun" olarak nitelendiği, bununla birlikte Kırğız, Tatar, Oğuz, Uygur, Türgiş vb. çok sayıda Türk boyundan oluşan bir yapıda olduğu görülür. Doğal olarak bu boyların yazıtlarda kullanılan Türk yazı dili yanında kendilerine özgü ağız ve lehçelerine dayalı konuşma dilleri de vardır. Boylar birliğine dayalı Köktürk Hanedanlığında boyların kendi konuşma dilleri ve ağızları olsa da Köktürklerden kalan yazıtlarda devlette baskın boyların ağızlarına dayalı ortak Türk dili, yazı dili olarak kullanılmıştır.

Daha sonra Uygurlar, Ötüken'deki Köktürk egemenliğine son vererek Köktürklerin mirası üzerine yeni bir devlet kurmuştur. Uygurlar 745-840 yılları arasında Ötüken Uygur Kağanlığını, ardından 850-1250 arasında Koço-Turfan Uygur Devleti'ni ve Tarım havzasında bazı küçük siyasi birlikleri kurmuşlardır. Ötüken Uygur Kağanlığı'ndan bugüne "bitig" adını verdikleri yazıtlar kalmıştır. Köktürk yazıtlarında olduğu gibi Uygur bitigleri de önemli kişiler, önemli tarihsel olaylar hakkında tarihe düşülen kayıtlardır. Bu yazıtlar konu bakımından olduğu gibi dil ve üslup olarak da Köktürk yazıtlarıyla büyük benzerlik göstermektedir. Uygurlar, Köktürklerden farklı olarak, Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık dinlerine geçmişler; çoğunlukla Maniheizm, Budist ve Hristiyan Uygur çevrelerine ait dinî eserler de bırakmışlardır. Bu dinlerin etkisiyle Uygur dil ve kültüründe köklü değişiklikler görülmüştür. Dildeki en önemli değişiklik söz varlığında olmuş, inandıkları dinlerin kavramlarına Türkçe terimler türeten Uygurlar, Türk dilinin o dönemde bir bilim dili hâline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Runik yazı (Köktürk alfabesi) dışında Maniheizm Türkler arasında Mani ve Uygur alfabesi olmak üzere iki alfabe kullanılmıştır (Karahana, 2020a: 426). Uygurca eserlerde Uygurların da kendi içinde bazı diyalektlere ayrıldığı

görülmekle birlikte Uygur topluluklarının yazı dilleri ortak olmuştur. Uygurlara ait eserlerde de Köktürkçede olduğu gibi Eski Türk yazı dili geleneği devam etmiştir.

Uygurların yaşadığı Turfan bölgesinin batısında Maverâünnehir ve Doğu Türkistan'da 840-1212 yılları arasında Karahanlılar hüküm sürmüştür. Karahanlılar Orta Asya'da kurulan ilk Türk-İslam devletidir. Eski Türkçe dönemi içerisinde değerlendirilen Karahanlı Türkçesine Hakaniye Türkçesi de denilmektedir. Yazılı eserlerini XI. yüzyıldan itibaren takip edebildiğimiz Karahanlılardan günümüze az sayıda eser ulaşmıştır. Bu eserlerde Uygurlarda olduğu gibi Uygur alfabesinin kullanıldığını *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık* gibi eserlerin Uygur harfli nüshalarında görmekteyiz. Ayrıca dönemin ünlü dil bilgini Kâşgarlı Mahmud da Uygur alfabesini “Türk yazısı” şeklinde tanımlamakta ve Karahanlılar zamanında kullanıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, İslami çevreye dahil olduğu için Arap alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır. Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't-Türk* (DLT) adlı eserinin giriş bölümünde Türklerin yirmi boy (Ar. *‘ısrüne kabîlatan*) olduklarını ve her boyun kendi içinde pek çok alt dallarının (Ar. *butûn*) olduğunu; kendisinin sadece bu büyük boylardan (Ar. *kabā'il*) bahsettiğini söyler. DLT’de sıralanan yirmi boy şunlardır: Batıdan doğuya doğru Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başğırt, Basmil, Kay, Yabaku, Tatar, Kırgız. Güneyden kuzeye doğru ise Çiğil, Tuhsı, Yağma, Oğrak, Çaruk, Çömül, Uygur, Tangut, Hitay, Tawgaç (Karahan, 2013: 35). Kâşgarlı Mahmud, her bir boyun kendi diyalektinin olduğunu belirtmekle birlikte, yazı dili bu dönemde de tektir ve Eski Türk yazı dili geleneği devam etmektedir. Sonraki yüzyıllarda da Harezmi-Altınorda sahalarında Oğuz, Kıpçak, vd. Türk boyları etkili olmakla birlikte büyük ölçüde Eski Türk yazı dili ile eserler verilmiştir. Ağız özellikleri sadece sözlük ve gramerlerde ele alınmış, diğer eserlerde de yoğun olmamakla birlikte yer almıştır.

Kısacası Köktürklerden başlayarak Eski Türk devletlerinde çok sayıdaki Türk boyu olmasına ve bu boyların kendi ağız ve konuşma dilleri olmasına rağmen tek bir “Türk dili” yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu ortak yazı dili tarihte uzunca bir dönem (13.-14. yüzyıla kadar) geniş bir coğrafyaya yayılan bütün Türkler tarafından kullanılmıştır. Türk dili, ilk eserlerini verdiği Orhun Türkçesinden başlayarak XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili geleneğini çeşitli coğrafyalarda sürdürmüştür. Bununla birlikte yazı dilinden ayrı olarak çeşitli Türk boylarının kendi ağız ya da lehçeleri de tabii olarak bulunmaktaydı.

3. Batı Türkçesinin Gelişimi (Eski Anadolu Türkçesi)

Oğuzlar da XIII. yüzyıla kadar henüz yazı dili olmayan ancak Oğuz lehçesine dayalı bir konuşma dilleri bulunan büyük bir Türk topluluğudur. 1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'ya girilmiş, Oğuzların egemen unsur olduğu Büyük Selçuklu Devleti geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Ancak yine Oğuzların lehçesi yazı dili veya devlet dili olamamıştır. XIII. yüzyıla yüzyıla kadar Karahanlı Türkçesinin temsilcisi olduğu Doğu Türkçesi kesintisiz devam etmiş, Türk boylarının lehçelerine dayalı yazı dilleri oluşmamıştır. Diğer yandan Anadolu'da Türk varlığı Selçuklular ile başlamış ancak edebî dil ve resmî dil olarak Farsça, din ve bilim dili olarak Arapça kullanılmış; XI-XIII. yüzyıllar arasında, Oğuz Türkçesi yazılı eserlerde yer almamıştır. Büyük Selçuklu sultanları Farsça edebî eserleri ve edebiyatçıları desteklemişler, onların teşvik ve desteğiyle İran edebiyatının seçkin eserleri verilmiştir. Devlet dili olarak Farsça ve Arapça iki asır boyunca İran ve Anadolu'da kullanılmıştır. Büyük Selçuklu Devletinin bir kolu olan Anadolu Selçuklu Devletinde de doğal olarak bilim dili Arapça, resmî dil önce Arapça, sonra Farsça olmuştur. Anadolu Selçukluları zamanında telif edilen eserlerin büyük bir kısmının Farsça olduğu, çok azının Türkçe olduğu dikkat çekmektedir.

Eski Türk yazı dili geleneği Orta Asya'da geniş bir alanda devam ederken XIII. yüzyılda Anadolu'da ilk kez Oğuz lehçesine dayalı ilk eserler ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki yoğun Türk kitlesinin olması, doğal olarak o insanlara kendi diliyle hitap etme ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca Anadolu'da gittikçe kuvvet kazanmaya başlayan tasavvuf cereyanı da Türkçe eserlerin verilmesinde etkili olmuştur. Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen birçok büyük sufînin etkisiyle tasavvufî düşünce hız kazanmıştır. Orta Asya ve özellikle Horasan sahasından Anadolu'ya gelen Türkmen şeyh ve dervişleri tasavvufî fikirleri geniş halk tabakalarına yaymak için kaleme aldıkları eserleriyle Oğuz Türkçesi edebiyat ve yazı dili hüviyetiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. XIII. yüzyıldan sonra Oğuz yazı dili, bir bilim ve sanat dili olarak ortaya çıkmış; yeni ve özgün eserler ortaya konulmuştur. Selçuklulardan sonra Anadolu'daki Türk Beylikleri döneminde Türk beylerinin Türk diline sahip çıkmaları ve Türk dilini kullanmayı teşvik etmeleri de bu yeni yazı dilinin yerleşmesinde destekleyici rol oynamıştır.

Anadoludaki Türk beylikleri ve ardından Osmanlı İmparatorluğunda ise yazı dili, Doğu Türkçesinden farklı olarak Oğuz lehçesine dayalıdır ve Batı Türkçesi ya da Osmanlı Türkçesi olarak anılmıştır. Kuzey Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ında ise Osmanlının dışında hanlıklar, Safavi Devleti gibi farklı yönetimler içerisinde olmaları nedeniyle üçüncü bir yazı dili daha gelişmiştir. Dikkat edildiği gibi yazı dilinin ve resmi dilin ayrılmasında siyaset belirleyici olmaktadır (Kocaoğlu, 1996).

Anadolu Beylikleri döneminde üretilen eserler her ne kadar tamamen Oğuzca olsa da, standart bir yazı dili görünümü vermemiş, çeşitli Oğuz ağızları yazılı eserlerde kullanılmıştır. O dönemde bütün Anadolu'da Oğuzların tek bir siyasi birlik çatısında olmamaları ve farklı beyliklerin idaresinde bulunmaları yazı dilinde standartlaşmaya olanak sağlamamıştır.

XIV. yüzyılda ise Anadolu Türk Beyliklerinin Türkçeyi koruma ve teşvikleri, Osmanlı saray çevresinde gelişen kültürel yapı, Anadolu'da Türkçe eserlerin yazılmasına katkı sağlamıştır. Yöneticilerin Türkçeye önem vermesinin etkisi dönemin şair ve yazarları üzerinde görülmüş, bu dönemden itibaren çok sayıda Türkçe eser ortaya konmuştur. Anadolu'daki beylerin ve Osmanlı sultanlarının da şair ve yazarları desteklemesiyle Germiyanogullarının, Aydınoğullarının, Candaroğullarının ve Osmanogullarının sarayları şairler ve bilim adamlarıyla dolmuştur. Şair ve yazarlar yöneticiler tarafından teşvik edilmişlerdir. Bu sahada yalnızca edebi eserler verilmemiş dil, din, tarih, tıp, vd. bir çok konularda hacimli kitaplar yazılmıştır. Böylece, Orta Asya'daki köklü Türk yazı dilinden farklı olarak ikinci bir Türk yazı dili Oğuz lehçesi esasında Batı'daki Türklüğün dili olmuştur. Doğu Türklüğü, boyların kendi lehçeleri olmasına rağmen, Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanırken, Batı'daki Türkler Oğuz lehçesini yazı dili haline getirmişler ve Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Balkanlar, Trakya, Anadolu, İran, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika'da kullanmışlardır. Tarihte genel Türk dili içindeki ilk kırılma Doğu Türkçesinden ayrı olarak Batı Türkçesinin ayrı yazı dili ve devlet dili olmasıyla yaşanmış ve Türk dili XX. yüzyıla kadar Doğu'da Çağatay Türkçesi ve Batı'da Osmanlı Türkçesi şeklinde iki kolda devam etmiştir (Karahan, 2020d: 305).

4. Doğu Türkçesi Sahası

Türkistan'da Osmanlı dışındaki Türk toplulukları arasında yazı dili olarak Çağatay Türkçesi kullanılmaktaydı. Bu dönemde bazı şair ve yazarlar Klasik Dönem sonrası Çağatay Türkçesi ile yazmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte, tarihte XIII-XV. yüzyıllarda eserler veren ancak daha sonra ortak yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Kıpçak toplulukları da XIX. yüzyılda kendi lehçeleri ile eserler neşretmeye başlamışlardır. Bu yüzyılda Avrasya'da gelişen siyasi ve kültürel gelişmeler Kazan'da ve Kırım'da Tatar lehçesine dayalı bir yazı dilini de beraberinde getirmiş; Tatarca kitap ve gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Osmanlı ve Orta Asya kültürel ortamında görülen millileşme akımları Kıpçak toplulukları arasında da yansımalar bulmuştur. İsmail Gaspıralı'nın 1883 yılında, Kırım'da "Tercüman" adlı bir gazete çıkarmaya başlaması bu sahada görülen en önemli olaylardan biridir. Gaspıralı, Kırım Tatar Türkçesi ve edebî Osmanlı Türkçesini birarada kullanmıştır. Gaspıralı bütün Türkler arasında "*Dilde, işte, fikirde birlik*" düşüncesini hakim kılmayı ve İstanbul Türkçesi etrafında bütün Türklerin ortak bir yazı dili kullanmasını amaç edinmiştir.

5. Osmanlı'da Sosyo-Politik Değişimler ve Türk Dili

Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyıl ordu, siyaset ve devletin genel felsefesi alanlarında yenileşme, modernleşme ve Avrupalılaşma dönemidir. Bu yenileşme dil, edebiyat, kültür ve eğitimde de kendisini göstermiş; modern eğitim kurumları kurulmuş, okullarda Türkçe zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Okullarda okutulmak üzere Türkçe sözlük, gramer vb. türlerde ders kitapları yazılmıştır. Yenileşme hareketlerinin başladığı ve geliştiği bu yüzyılda edebiyatta ve dilde yenileşme tartışmaları başlamış Türk dili bu dönemde Osmanlı sahasında aydınların yenilikçi girişimleriyle, özüne dönme ve yabancı etkilerden uzaklaşma yönünde önemli aşamalar katetmiştir. XX. yüzyıl Batı Türkçesi sahasında da Osmanlı İmparatorluğu son bulmuş ve Balkanlardaki Türkler Yunanistan, Bulgaristan, Romanya vb. gibi ülkelerde kalmıştır. Azınlık statüsünde olan Balkanlardaki Türklerin dillerini yazı dili olarak kullanmaları mümkün olmamıştır. Anadolu ve Trakya'da Osmanlı mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyetinde ise dil durumu diğer Türk halklarından farklı olmuştur. Orta Asya ve Kuzey Türklüğü Sovyet egemenliğindeydi ve dilleri üzerinde Sovyet dil politikaları

etkili oluyordu. Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Türklüğü de yeni başka devletlerin egemenliğinde yaşadıkları için Türkçeyi eğitim ve yazı dili olarak kullanamamıştır. Bağımsız Türkiye Cumhuriyetinde ise başta Atatürk olmak üzere Türk aydınlarının, bilim adamlarının önderliğinde dilde yenileşme ve devrimler yapılmış, yeni Türk alfabesiyle ve büyük ölçüde yabancı dillerin etkisinden arınmış bir Türkçeyle değerli eserler ortaya konmuştur. Türkiye'deki yazı dilinin güçlü bir konuma ulaşması, şüphesiz bağımsız bir Türk devletinin kurulmuş olması etkili olmuştur. Türkiye Türkçesinin bugünkü şeklini almasında “Yeni Lisan” hareketi ve Atatürk’ün alfabe devrimini de içine alan “Dil Devrimi”, Türk Dil Kurumunun çalışmalarının, Türk dilbilimcilerin, Yeni Türkçeyle eserler veren şair ve yazarların etkisi son derece önemlidir (Karahan, 2020g: 559).

6. Orta Asya’daki Politik Değişimler ve Türk Dili

Oğuzların XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da Doğu Türkçesinden (Eski Türk yazı dili geleneğinden) ayrı olarak Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dili oluşturmaları Türk dilinde ilk kırılma olmuştur. Türk dilinde ikinci kırılma noktası ise XX. yüzyılda Sovyetlerin müdahalesi ile gerçekleşmiştir. Dışarıdan yapılan bu müdahale ile Orta Asya’daki bütün Türk topluluklarının konuşma dilleri (lehçeleri) ayrı birer yazı dili haline getirilmiştir. XX. yüzyıla kadar Orta Asya Türklüğünün ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesi, bu yüzyıldan itibaren yerini Türk topluluklarının kendi lehçelerine dayalı çok sayıdaki yazı diline bırakmıştır.

Türk aydınları tarafından Sovyetlerdeki Türk dillerinin arasındaki farklılaşmaların önüne geçmek ve onları birbirlerine yakınlaştırmak için çeşitli çalışmalar yapılmışsa da Türk topluluklarının ortak bir Türk yazı dili kullanması sağlanamamıştır. Gaspıralı İsmail Bey’in Tercüman gazetesinde gerçekleştirmek için çabaladığı Ortak Türk yazı dili hayali Rusya’nın baskıcı dil politikaları sonucu gerçekleşmemiştir. 1920’li yıllarda da çeşitli Türk aydınları tarafından ortak dil meselesi gündeme getirilmiş, ilk defa 1926’da Bakü Birinci Türkoloji Kurultayında Ortak Türkçenin inşası için en önemli unsurlardan biri olan ortak alfabe konusu gündeme alınmıştır. Kurultayda Latin esaslı 34 harften oluşan “Ortak Türk Alfabesi” hazırlanmış ve Sovyet Türk halklarının bu alfabeye geçmesi kararı alınmıştır. Kurultayda kabul edilen kararın ardından Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk toplulukları Latin alfabesine geçmeye başlamış ve ardından Türkiye Cumhuriyetinde de

1928'de Latin alfabesi kabul edilmiştir. Fakat Sovyet Türk toplulukları dillerinde Latin alfabesinin kullanıldığı dönem oldukça kısa olmuştur. Sovyetlerdeki Türkologlar “pantürkist” suçlamasıyla idam edilmiş, Sovyet egemenliğindeki Türk topluluklarının her birine ayrı şekilde Kril alfabesi ve kendi ağızları esasında bir yazı dili uygulanmış, böylece Türklerin kendi içlerinde anlaşmaları, edebi eserlerini okuyup anlamaları güçleştirilmiştir (Açık, 2008: 3; Buran, 2009: 430; Abdieva, 2017: 105).

Yüzyılın başlarında gelişen siyasi ve sosyal olaylar, Rusya'da Bolşevik ihtilâli, Çar egemenliğinin sona erdirilip Sovyetler Birliğinin kuruluşu vb. birçok gibi birçok etken ile Sovyet egemenliğindeki Türk toplulukları küçük küçük halklara bölünmüş, her halkın konuştuğu dil, yazı dili yapılmıştır. Sovyetler tarafından Türk halklarının kendi yazı dilleri seçilirken topluluğun yaygın olmayan ağızları seçilerek, her birine Kril alfabesinin farklı biçimleri kabul ettirilerek Orta Asya'daki Türklerin dil birliği bozulmuştur. Şimdiye kadar tek bir yazı dili ile ortak dilde eserler veren Türklerin bu yüzyıldan itibaren birbirleriyle anlaşmaları, yazdıkları eserleri okuyup anlamaları Sovyet dil politikalarıyla engellenmiştir. Sovyetler'de yaşayan bütün halkların "sovyet insanı" olması empoze edilmiştir. Bu olumsuz tablo XX. yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar sürmüş; 1991'den sonra dağılan Sovyetlerden ayrılan ve bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri dilleriyle ilgili kendi geleceklerini belirlemeye başlamıştır. Türk lehçelerinin büyük bir kısmı devlet dili, yazı dili, edebî dil, edebiyat dili, vb. statüsünde kullanılmaya başlanmış, bir çoğunda Latin alfabesine geçme çalışmaları başlamıştır (Karahan, 2020g: 559).

7. Çağdaş Türk Dili Alanı

Bugün Türk dili alanı Balkanlardan Büyük Okyanusa, Kuzey Buz Denizinden Tibet'e kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada farklı lehçelere dayalı yazı ve konuşma dilleriyle yaşamaktadır. Tarihsel gelişim süreci içinde bir takım iç ve dış etkenlerle çeşitli kollara, diyalektlere ayrılan Türk dili bugün yirminin üzerinde yazı dili ve yüzlerce ağız ve konuşma dili şeklinde devam etmektedir. Çağdaş Türk dil ve lehçeleri bilim adamları tarafından ses, biçim, söz varlığı, etnik yapı vb. yönlerden çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Çağdaş Türk dil ve lehçeleri Oğuz (Güneybatı) grubu, Kıpçak (Kuzeydoğu)

grubu, Karluk (Güneydoğu) grubu, Sibirya grubu, Halaçça ve Çuvaşça olarak 6 grupta gösterilebilir (Boeschoten, 1998: 1-5).

Oğuz Türkçesi ya da Batı Türkçesi günümüzde Azerbaycan Türkçesi, Horasan Türkçesi, Kaşgay Türkçesi, Irak Türkmencesi, Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi, Türkmenistan Türkmencesi ve bunların çeşitli bölgelerde konuşulan şivelerinden oluşur. Bu lehçeler içinde Horasan Türkçesinin yazı dili yoktur. Oğuz grubu içinde konuşur sayısı ve konuşurlarının dağılım coğrafyası bakımından en büyük grup Türkiye Türkleridir. Türkiye Türkçesi, Türkiye’de, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkan Ülkeleri, Yunanistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya ve Romanya’da, Batı Avrupa ülkeleri ile Avusturalya kıtasında yaklaşık 90 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Türkiye Türkçesi, gerek Osmanlı Türkçesinin devamı olması gerekse Türkiye Cumhuriyetinin resmi dili olması nedeniyle diğer Türk dilleri arasında en köklü geçmişi olan yazı dillerinden birisidir. Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan’da 6 milyon, İran’da 13 milyon, Irak’ta 400 bin, Gürcistan’da 300 bin ve Ermenistan’da 40 bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan’da resmi dil iken, İran’da sadece konuşma dilidir ve İran’da Azerice üzerinde Farsçanın etkisi daha çoktur (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 14).

Çağdaş Türk dünyası içinde en kalabalık grup Kıpçak grubudur. Tarihteki Kıpçak Türkçesinin günümüzdeki temsilcileri olan bu lehçeleri, coğrafi olarak üçe ayırabiliriz: İdil-Ural bölgesinde konuşulan lehçeler, Aral-Hazar gölleri arasında konuşulanlar ve Hazar ve Karadeniz arasında (Kafkaslarda) konuşulan lehçeler. İdil-Ural grubu içinde Tatar (3 milyon 640), Başkurt (1 milyon) Türkçeleri; Aral-Hazar grubu içerisinde Kazak (9 milyon 382), Karakalpak (452 bin), Nogay (77 bin), Kırgız (3 milyon 40) Türkçeleri; Hazar ve Karadeniz arasında (Kafkaslarda) Kumuk (300 bin), Karaçay-Balkar (110 bin), Kırım-Tatar (500 bin), Karay (76) Türkçeleri konuşulmaktadır. Bu gruptaki Türk dilleri içerisinde Karayca (Karaimce) Litvanya, Ukrayna ve Polonya’da sadece 76 konuşuru kalmış, yok olmakta olan bir Türk lehçesidir (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 15).

Karluk (Güneydoğu) Türk lehçelerinin günümüzdeki temsilcileri 20 milyon 300 konuşuruyula Özbekçe, Yeni Uyğurca (8 bin 546), Sarı Uyğurca (5 bin), 74 bin konuşuruyula Salarca’dır. Bu gruba giren bu dört Türk lehçesinden özellikle Özbek Türkçesi ile Yeni Uyğur Türkçesi doğrudan Çağatay

Türkçesinin modern alandaki temsilcileri sayılabilir (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 15).

Yakut (Saha), Hakas, Altay, Tuva Türkçeleri kabaca, Sibirya lehçeleri olarak da adlandırılmaktadır. Yakut Türkçesi Yakut Özerk Cumhuriyetinde (400 bin); Hakas Türkçesi Hakas Otonom Cumhuriyetinde (58 bin); Altay Türkçesi Dağlık Altay Cumhuriyetinde (52 bin); Tuva Türkçesi, başlıca Rusya Federasyonuna bağlı Tuva Otonom Cumhuriyetinde (200 bin) konuşulmaktadır. Türk dünyasının en kuzeydoğu ucunda Rusya Federasyonuna bağlı olarak yaşayan bu Türk topluluklarının dilleri Batı Türkçesine en uzak Türkçedir. Sibirya grubu Türk lehçeleri çok sayıda eskicil özelliği bünyesinde bulundurduğu için Türk dilleri içinde önemli bir yere sahiptirler. Sibirya'daki Türk dilleri, halen en eski inanışları olan Şamanizm'i devam ettirmektedirler (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 15).

Tarihteki Bulgarların soyundan gelen ve dilleri de Bulgarcanın devamı olan Çuvaşlar bugün İdil-Ural Türklüğü içinde sayılmaktadır. Çuvaşlar bugün Rusya federasyonuna bağlı Çuvaşistan'da, Tataristan'da ve Başkurdistan'da yaklaşık 1 milyon 200 bin kişidir. Tarihte Müslüman olan Çuvaşlar, Ruslar içinde misyonerlik faaliyetleriyle Hristiyanlaştırılmıştır. Türk dili sınıflandırmalarında başka bir Türk lehçesiyle ortaklıkları bulunmayan Çuvaşça kendi başına bir grup oluşturmaktadır. Dil bakımından Ana Bulgarcanın devamı olan Çuvaşça bir *r/l Türkçesidir*. Çuvaşçayı diğer Türk lehçelerinden ayıran en önemli özellik Çuvaşların, Genel Türk dilindeki /z/ yerine /r/; /ş/ yerine /l/ sesini kullanmalarındır (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 16).

Halaçça da başka hiçbir Türk lehçesiyle bir gruba dahil edilemeyen tek başına ayrı bir grup oluşturan Orta İran'da 28 bin kişi tarafından konuşulan bir Türk lehçesidir. Eski Türkçenin birçok eskicil özelliğini taşıyan özellikli bir Türk lehçesi olan Halaççanın bugün bir yazı dili yoktur. Tarihteki Argu Türklerinin devamı sayılan Halaçların dilleri bugün yoğun bir şekilde Farsçanın etkisindedir (Özyetgin, 2006; Karahan, 2020g: 16).

8. Sonuç

Görüldüğü gibi Türk ve Türk dili kavramları Türkiye coğrafyası ile sınırlı değildir. Genel olarak “Türk Dili” Avrupa'da Balkanların uçlarından doğuda

Büyük Okyanus'a, kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, güneyde Tibet'e, güneybatıda Basra Körfezine kadar çeşitli lehçe, ağız ve yazı dilleri ile konuşulmaktadır. Bu kadar geniş bir alanda ve farklı siyasi yapılarda yaşayan Türk dilinin tek bir formda olmaması doğaldır. Günümüzde Türk dili, doğal değişimlerle farklı devletlerde farklı adlarda, lehçe ve ağızlarla varlığını devam ettirmektedir. Devletlerin anayasalarında Türk dilinin adı yaygın ve edebiyat eserlerinde kullanılan lehçe ve ağıza göre değişiklik göstermektedir. Türkçe tarihten bugüne ulaştığı coğrafyalardaki diğer dil ve kültürleri etkilemiş, kendisi de diğer dil ve kültürlerden beslenerek büyük bir medeniyet olarak dünya tarihinde etkili bir kültür olarak var olmuştur.

Bugün geniş bir alana yayılmış ve farklı yazı dilleri ve resmi diller olarak yaşayan Türk dilinin en önemli varlık konusu, ayrışmadan ortaklıklarda birleşebilmektir. Yeni yazı dillerinin oluşturulmadığı XX. yüzyıl başlarında Gaspıralı ve diğer aydınların Ortak Türkçe çalışmaları yerinde ve zamanında girişimlerdi. Ancak bugün bir çok Türk devleti ve bunların kendi lehçeleri esasında oluşturdukları resmi dilleri varken Türk Dünyasında ortak bir Türk Dili kullanımı şuan için mümkün değildir.

Eski Türkler farklı diyalektleri konuşma dilinde kullansa da yazı dilinde ortak olmuştur. Oğuz, Uygur, Tatar, Kırgız, Karluk vd. bir çok Türk boyu kendi ağızında konuşmuş ancak metinlerde ortak yazı dilini kullanmışlardır. Günümüzde bir çok Türk topluluğunun ayrı devleti olması beraberinde ayrı yazı dilini de getirmiştir. Bugün için bir ortak tek bir yazı dilinden söz etmek mümkün değildir. Çünkü yaklaşık bir yüzyıllık süreçte Türk dili ayrı ayrı yazı dilleriyle kendi edebiyat eserlerini vermiştir. Tek bir yazı dili bu durumda oluşturulmasa da daha fazla uzaklaşmamak için ortak söz varlığımıza sahip çıkabiliriz. Türk yazı dilleri arasındaki bütün söz varlığını aynı yapmak mümkün olmasa da ortaklıkları artırarak, Türk yazı dilleri arasındaki ortak olan söz varlığını yoğun olarak tercih ederek yakınlaşmayı sağlayabiliriz. Bu ortak söz varlığında başka dillerden alıntı olup ortak kullanılanlar da dahil edilmeli, Türk toplulukları arasında “anlaşma” öncelikli olmalıdır.

Ortak alfabe kullanımı da Türk topluluklarının birbirinin yazılı eserlerini anlamada etkili olacak bir konudur. Ayrıca yazım (imla) birliği, terminoloji birliği, ortak tarihî metinlerin yayımlanması, karşılaştırmalı dilbilgisi kitapları ve sözlüklerin hazırlanması da Türk topluluklarını birbirine yakınlaştıracaktır.

“Dilde, fikirde, işte birlik” Türk toplulukları arasındaki anlaşma ve yakınlaşmayla sağlanabilir.

Kaynakça

- Abdieva, R. (2017). “Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKİAD)*, C.1, S. 2, s. 104-119.
- Açık, F. (2008). “XX. Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”. *Başkent Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan bildiri*.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Boescheton, H. (1998). “The Speaker of Turkic Languages”, *The Turkic Languages* (Ed. L. Johanson; É. Csató), Routledge, s. 1-5.
- Buran, A. (2009). “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, *Electronic Turkish Studies*, 4 (3), s. 430-444.
- Csató, É. Á. & Johanson, L. (1998). “Turkish”, *The Turkic Languages* (Ed. L. Johanson; É. Csató), Routledge, s. 203-235.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Johanson, L. (1998). “The History of Turkic”, *The Turkic Languages* (Ed. L. Johanson; É. Csató), Routledge, s. 81-125.
- Karahan, A. (2013). *Dīvānu Luġāti’t-Türk’e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karahan, A. (2020a). “Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar I*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 147-148 ve 425-426.
- Karahan, A. (2020b). “Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar II*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 305-306 ve 662-664.

- Karahan, A. (2020c), “Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar III*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 274-276 ve 613-615.
- Karahan, A. (2020d), “Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar 4*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 305-307.
- Karahan, A. (2020e), “Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar 5*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 240-242 ve 275-277.
- Karahan, A. (2020f), “18. Yüzyılda Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar 6*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 191-194.
- Karahan, A. (2020g), “19. Yüzyılda Türk Dili”, *Tarihte Müslümanlar 7*, (Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör: Prof. Dr. İrfan Aycan), Ankara: Otto Yayın, s. 14-16 ve 151-153 ve 558-561.
- Kocaoğlu, T. “Dünyada Türk Dili Sosyo-Politik Bir Yaklaşım”, (3 Ekim 1996’da Türk Dil Kurumunda yaptığı konuşma), <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/11.php> (erişim tarihi: 02.07.2021)
- Özyetgin, M. “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, Chinese Academy of Social Science (Konferans), TURFAN, Çin, 23 - 25 Ocak 2006 http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf (erişim tarihi: 04.03.2019)
- Schönig, C. (1997_a). “A new attempt to classify the Turkic languages (1)”, *Turkic Languages*, 1/1, s. 117-133.
- Schönig, C. (1997_b). “A new attempt to classify the Turkic languages (2)”, *Turkic Languages*, 1/2, s. 262-277.
- Schönig, C. (1998). “A new attempt to classify the Turkic languages (3)”, *Turkic Languages*, 2/1, s. 130-151.
- Tekin, T. (1990). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C: 5, S: 13, Ocak 1989, Ankara.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg, Ankara.

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE STRATEJİK HEDEFLER*

BÜNYAMİN OĞUZ¹

Özet

Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada her alanda kendini hissettirdiği son 20 yılda, yabancıların Türkçeye yönelik ilgilerinde hızlı bir artış gözlenmiştir. Eğitimden turizme, siyasetten ekonomiye çok çeşitli nedenlerle Türkçe öğrenmek isteyen yabancılar, yurt içinde ve yurt dışında açılan onlarca kurum ve yürütülen çeşitli projeler sayesinde Türkçeyi öğrenme fırsatı bulmuşlardır. Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Maarif Vakfı ile yurtdışında yüz binlerce yabancıya Türkçe öğretilirken, Üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı'nun sunduğu imkânlarla ülkemizde ana sınıfından lisansüstü eğitime varıncaya kadar pek çok düzeyde yabancılar Türkçe eğitimi fırsatı sunulmuştur.

Bu çalışmada yabancılar Türkçe öğretimiyle ilgili genel bilgi verildikten sonra Türkçe eğitimi sürecine destek veren kurum ve kuruluşlar ile bu alanda politika üreticilerine yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin daha düzenli, koordineli ve sistematik yapılması, dil öğretiminin yanı sıra yumuşak güç kavramı çerçevesinde kültürel etkileşimin sağlanması adına yapılması gerekenlerle ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, yumuşak güç, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı.*

1. Giriş

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve kullanıldığı topluluğu millet hâline getiren önemli bir araçtır. Bir toplumu millet olma bilincine ulaştıran en önemli etken dildir. Dil, mana ile his ve hayali de kaynaştırmış, bütünleştirmiş bir sembol durumundadır (Güzel,1985). Dil, insanlar arasında kullanılan en gelişmiş anlaşma vasıtasıdır. Ergin (1998) dili, “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kendisine özgü kuralları olan ve ancak bu

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/12 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Dil Öğretim Merkezi (DİLMER).

kurallar içerisinde gelişen canlı bir varlık, temeli tarihin bilinmeyen dönemlerinde atılmış bir gizli anlaşmalar düzeni, seslerden örülmüş toplumsal bir kurumdur.” diye tanımlar.

Dil; milletlerin kimliklerini koruması, nesillerin yetiştirilmesi ve kültürün devamlılığının sağlanması için önemli bir unsurdur. Türkçe de dünya dilleri arasında tarihi bir geçmişe sahip olduğu için köklü kültürünü koruyarak günümüze kadar ulaşmış bir dildir. Özellikle Türkiye Türkçesi, coğrafi konumu dolayısıyla sadece bugün değil, tarih boyunca kara ve deniz bağlarıyla çok geniş bir bölgede çok geniş bir uluslararası ilişkiler ağı içerisinde bulunmuştur (Durmuş, 2013).

Türkiye Türkçesi hâlihazırda dünyanın oldukça farklı coğrafyalarında yabancı dil olarak öğrenilme ihtiyacı hissedilen dillerden biridir. Bu bağlamda Türkçenin yabancı dil olarak son 20 yılda ilgi görmeye başlamasında Türkiye’nin bölgesinde ve küresel ölçekte yakaladığı yükselişi; Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum; Türkiye Türkçesinin Türk dilleri arasında gün geçtikçe artan saygınlığı ve bölgede yaşanan insani krizler etkili olan başlıca hususlardır. Güzel ve Barın (2013) Osmanlı Devleti Dönemi’nden başlayarak günümüze kadar devam eden bir dönemde Almanya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine yazılan eserlerin varlığına ve Türkologların Türkçeye hizmetlerine değinmektedir.

Tarihi, siyasi ve kültürel bağları açısından da önemli ve güçlü bir noktada konumlanan Türkçe; Irak, İran, Suriye gibi yakın coğrafyalarda nüfuzu olan bir dildir. Bunların yanı sıra doğal bağlarının olduğu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Başkurdistan, Kırım, Tataristan, Moğolistan ve Doğu Türkistan gibi Türk coğrafyasında kültürel, ticari ve geleneksel olarak ihtiyaç duyulan, konuşulan ve kullanılan bir dildir.

Son 20 yılda Türkiye’nin bölgesinde ve dünyada sanayiden turizme, sanattan eğitime, ulaşımdan tekstile ve inşaattan hizmet sektörüne yükselen bir güç olarak varlığını hissettirmesi ve ayrıca Türk dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihî coğrafyasıyla dostane ilişkiler kurmaya başlaması Türk kültürüne doğal olarak da Türkçeye ilgiyi beraberinde getirmiştir. Avrupa’nın ortalarından Çin’in doğusuna değin oldukça geniş bir coğrafyada

şüphesiz küreselleşen dünya şartlarının da etkisiyle eğitim, iş, ticaret, sanat, siyaset, spor, evlilik, seyahat, hobi gibi birbirinden oldukça farklı gerekçelerle yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye başlanmıştır. Öyle ki Yunus Emre Enstitüsünün yanında TİKA, Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye menşeli üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları, Türkiye Maarif Vakfı, özel dil kursları, Millî Eğitim Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşlar da Türkçe öğretimiyle meşgul olmaktadır. Böylelikle Türkçe milyonlarca insan arasında gönül köprüleri kuran ve onları Türklerin duygu ve düşünceleriyle tanıştıran bir araç olmanın yanında bu dili öğrenen insanların Türkiye'deki maddi ve manevi kazanımlardan yakından haberdar olmasına ve dahası Türk kültürü ve Türkiye'yle yakınlık hatta özdeşlik kurmasına kapı aralamıştır (Başar,2018).

Kaya (2017)'ya göre 20'nci yüzyılın sonlarında dünyadaki köklü ve hızlı gelişmeler, Türkiye'ye hem farklı sorumluluklar yüklemiş hem de yeni fırsat ve ufuklar açmıştır. Türkiye, Kuzey Atlantik İttifakı'nın bir kanat ülkesi konumundan çıkmış ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Avrasya kuşağında merkezî bir duruma gelerek politik, güvenlik ve ekonomik açılardan büyük bir rol ve önem kazanmıştır. Bu nedenle Ankara'ya, öncelikle bölge merkezli ve çok seçenekli dış politika stratejisiyle, yeni jeopolitik boşlukları içinde barındıran tarihin siyasi, ekonomik ve kültürel havzalarında etkin rol edinme ihtiyacı ve imkânı doğmaktadır. Bu imkân sayesinde Türkiye gerek Türk dünyası gerekse de Orta Doğu'da başat aktör olma kapasitesine sahiptir. Söz konusu bölgelerde öncü ülke olmak Türkiye'yi dünyadaki güç dengesi ve güç dağılımı açısından önemli bir ülke hâline getirmektedir. Zira Çin'in batısından Avrupa'nın ortasına kadar uzanan geniş alan; petrol, su, maden, doğal gaz gibi yer altı ve yer üstü kaynakları; hava, kara, deniz ve demir yolları; tarım arazileri, nüfus yoğunluğu, tarihî eserler vb. özellikleri bakımından dünyanın kalbi niteliğindedir. Nitekim uluslararası ilişkiler teorilerinde Avrasya coğrafyasının dünyanın kaderini tayin ettiği ve bu Avrasya'ya hâkim olan ülkenin dünyaya hâkim olabileceği ileri sürülmektedir. Bu noktadan hareketle Avrasya'nın doğusunda gerek dinî-tarihî gerekse de siyasi-iktisadi birikimiyle en etkili olabilecek ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye'nin bu jeopolitik ve jeostratejik konumuyla birlikte yaşanan gelişmeler, doğal olarak yabancıları da çeşitli nedenlerle Türkçe öğrenmeye yöneltmiştir.

2. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Politikası

Cumhuriyet Döneminden günümüze Türkçenin incelenmesi ve ana dili olarak öğretilmesine ilişkin siyasi otorite tarafından belirlenen dil politikası doğrultusunda çeşitli uygulamaların olduğu bilinmektedir. Ancak Türkçenin yabancılara öğretiminde politika oluşturmak için oldukça geç kalınmıştır. Yabancılar tarafından özellikle yurt dışında Türkçe öğrenmedeki talep artık göz ardı edilemez ve büyükelçiliklerin çatısı altında yarı profesyonel faaliyet gösteren kültür merkezleri tarafından söz konusu talebe cevap verilemez duruma gelindiğinden yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yeni bir düzen geliştirmek bir zorunluluk hâlini almıştır. Bu sebeple 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’nin bölgede yükselen bir güç olması ve çok geçmeden Türk devlet adamlarının bir yumuşak güç unsuru olarak Türk dilinin sahip olduğu potansiyel gücün farkına varması Türkiye’yi bu güçten bir plan program dâhilinde etkili bir şekilde yararlanmaya itmiştir. Ayrıca daha önce Türk diplomasi literatüründe pek bahsedilemeyen kamu diplomasisi, kültür diplomasisi, insani diplomasi gibi kavramlar Türk dış politikasında kendine yer bulmaya başlamış, bu doğrultuda devlet kurumları tesis edilmiştir. Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Maarif Vakfı bu kurumlar arasında gösterilebilir (Başar, 2018).

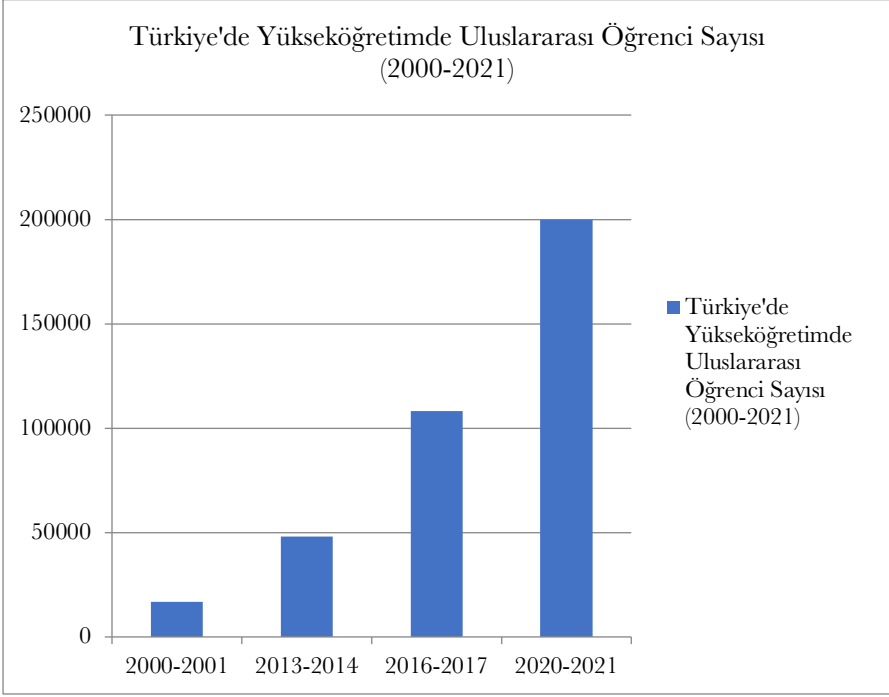
Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği kurumlar yurt içinde oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Üniversitelerin dil merkezleri dışında, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel kurslardan halk eğitim merkezlerine, belediyelerden sivil toplum örgütlerine kadar birçok kurum ve kuruluş tarafından yabancılar için Türkçe kursları düzenlenmektedir.

Son yıllarda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin sayısında önemli bir artış görülmektedir. Bu artışın yaşanan siyasi, ticari ve sosyal olaylardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yaşanan bu olayların da Türkçe öğrenme ihtiyacını tetiklediği söylenebilir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ihtiyaçları çeşitli hedef kitle gruplarını oluşturmuştur. Bu hedef kitleler arasında Türkiye’de yaşamak isteğiyle Türkçe öğrenenler, Türk televizyon kanallarını ve Türk sinemasını takip etmek isteyenler, Türkçe bilmenin kendisine maddî kazanç sağlayacağını düşünenler, ülkelerindeki iç karışıklıklar nedeniyle Türkiye’ye iltica etmiş yabancılar, ana dillerine yakın olması sebebiyle Türkiye Türkçesine ilgi duyan Türk soylular olarak sayılması

mümkündür.

Türkiye, yabancı öğrenciler için -özellikle de yakın coğrafyalardaki öğrenciler için- eğitim sistemi açısından dolayısıyla yükseköğreniminin kalitesi bakımından cazibe merkezi olan bir ülkedir. Başka bir deyişle yabancı öğrenciler, Türkiye’de üniversite okumayı akademik hayatları konusunda önemli bir fırsat olarak görmektedirler. Bu nedenle birçok ülkeden eğitim için Türkiye’ye gelen öğrenciler, Türkçe öğrenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda Türkçe öğrenmek, yabancı öğrencilere iş imkânları, ticarî ilişkiler ve yaşam standartlarının gelişmesi açısından önemli avantajlar sağlamaktadır.

YÖK Başkanı Saraç’ın 2021 yılı Mayıs ayında yaptığı açıklamada Türkiye’nin uluslararası öğrenci sayısındaki artış dikkate değerdir. “Yükseköğretimde uluslararasılaşma, yükseköğretim kurumlarının kültürlerarası diyalog, müzakere ve etkileşimlerini artırmak, araştırma ve bilgiyi paylaşarak dışa açılmalarını sağlamak için kullandıkları en etkin araçlardan biri olarak öne çıkıyor. Yükseköğretim sistemlerinin uluslararasılaşmasında en önemli göstergelerden biri olan ve ülkelerin uluslararası görünürlüğüne, etkinliğine ve ekonomilerine katkı sağlayan, yükseköğretimin standartlarını daha da yükselten, uluslararası öğrencilerin yükseköğrenim sistemi içerisinde eğitim görmelerine dünya ülkeleri özel önem atfediyorlar. Bundan beş yıl önce sistemimizdeki uluslararası öğrenci sayısı 40 binli rakamlarda iken bugün bu sayı 200 bini aştı. Türkiye’nin yükseköğretimde bir bölgesel güç olma iddiasını desteklemek ve geliştirmek için, ilgili kurumlardan biri olan YÖK, uluslararasılaşma kavramını aynı zamanda bir kamu politikası olarak ele alıyor. Dünya genelindeki öğrenci hareketliliğine bakıldığında, 1970’li yıllarda yaklaşık 800 bin olan uluslararası öğrenci sayısının 2012 yılında 4,5 milyona, 2019’da 5,6 milyona ulaştığı görülmekte. 1990’lardan sonra dünyanın küresel ekonomiye geçişiyle uluslararasılaşma da bu büyük değişimden etkilendi. Türk yükseköğretim sistemine dâhil olan uluslararası öğrenci sayısında da gittikçe artan bir eğilim izlenmekte. 2000-2001 öğretim yılında ülkemizdeki uluslararası öğrenci sayısı 16 bin 656 iken bu sayı Yeni YÖK döneminde 2013-14 öğretim yılında 48 bin 183’e, 2016-17 öğretim yılında 108 bin 76’ya ve bugün büyük bir sıçrama kaydederek 2020-2021 öğretim yılında 200 binli rakamlara ulaştı.”

Şekil 1. Türkiye'de Yükseköğretimde Uluslararası Öğrenci Sayısı (2000-2021)

Kaynak: <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/egitim/743839.aspx>'den uyarlanmıştır.

3. Uygulamada Yaşanan Sorunlar

Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısındaki artış, Türkçe öğreten kurumların da artmasına neden olmuş, bu durum da uygulamada birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Dünya standartlarına uygun bir üst kuruluş tarafından denetlenmeyen kurumlarda ortaya çıkan sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Eğitim merkezlerinde kur saatleri, aşamalı kur sistemi ve ders süreleri açısından bir standart bulunmaması
- Eğitimlerin dil becerisini geliştirmekten ziyade belge vermeye ve maddi kazanç elde etmeye yönelik tasarlanması
- Eğitim merkezlerini denetleyecek bir üst kurumun olmaması

- Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin hazırlanan ders materyallerinde *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesindeki* dil yeterliklerinin göz önünde bulundurulmaması
- Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretimine yönelik ölçme ve değerlendirme sürecinin dil öğretim merkezine göre farklılık göstermesi, bütün dil becerilerinde ölçüm yapılmaması ve değerlendirme sürecinde objektif davranılmaması
- Yunus Emre Enstitüsü tarafından girişimler başlatılsa da dünya çapında akreditasyonu alınmış bir Türkçe yeterlik sınavının henüz hayata geçirilememesi
- Yabancılar Türkçe öğreten öğretim elemanlarının farklı alanlardan mezun olması ve yabancılar Türkçe öğretimine ilişkin herhangi bir formasyona sahip olmadan öğretmenliğe başlaması
- Hedef kitlenin Türkçe seviyesini belirleme ve sınıf teşkili için uygulanan seviye (düzey) tespit sınavlarında başarı düzeyinin dil merkezlerine göre değişmesi
- Dil merkezlerinde akıllı tahta, projeksiyon, ses sistemi vb. araçların bulunmaması, bulunsa bile eğitimcilerin bunları kullanacak formasyondan uzak olması
- Çoğu dil merkezinde ders dışı sosyal öğrenme aktivitelerine yeterince yer verilmemesi
- Eğitim ücretleri ile ilgili bir düzenleme olmaması nedeniyle herkesin eğitime erişememesi
- Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili gelişmelerin takip edilmemesi ve eğitimcilere hizmet içi eğitim düzenlenmemesi
- Teknoloji tabanlı Türkçe öğretimine yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin kayıtsız kalması
- İletişim becerilerini geliştirmek yerine dil bilgisi öğretimine odaklanılması
- Öğrencilerin ana dilleri göz önünde bulundurularak planlama yapılmaması
- Öğretim setlerinin dil becerileri açısından işlevsiz olması

- Uzaktan eğitim uygulamalarının aktif olmaması

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, gerek sahip olduğu kurum ve kuruluşların niteliği gerek büyük devlet olabilme yeteneği ve hafızası gerekse kendi sınırları dışında etki edebileceği alanın genişliği ile tarihte var olan birçok büyük Türk devletinin karması ve taşıyıcısı niteliğindedir. Uluslararası ilişkiler terminolojisinde yer alan Hinterland kelimesi; ırk, soy, boy, din, dil vb. ortak paydalarda buluşabildiğimiz toplumların yaşadığı yerleri tarif eden gönül coğrafyası tamlamasına karşılık gelmektedir. Bu coğrafya, Osmanlı Devleti'nin devamı ve bakiyesi özelliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne tarihi müktesebatın bir mirasıdır. Zira yakın tarihte iç karışıklık, savaş vb. durumlara maruz bırakılan Azerbaycan, Afganistan, Irak, Suriye, Libya, Ukrayna gibi ülkelerin Türkiye Cumhuriyeti Devletinin koruyuculuğuna, arabuluculuğuna ve garantörlüğüne hem halk hem de devlet nezdinde itibar ettiği tartışılmaz bir gerçek olarak bilinmektedir. “Türkiye’nin dünya siyasetinin temel mücadele alanını oluşturan Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya, Afrika ve Balkanlar’daki tarihî bağlardan gelen itibarlı konumu ve son yıllarda yaptığı kalkınma hamlesi, söz konusu coğrafyadaki nüfuzun ve gücün doğal bir şekilde kendini göstermesine zemin hazırlamıştır (Başar, 2020).

Türkiye, Türk ve İslâm dünyasının merkezi olma yolunda hızla ilerlerken yukarıda bahsedilen etkenler bu süreci hızlandırmaktadır. Bu hızlanmanın en önemli göstergesi ise Türkiye’nin en önemli yumuşak güç kaynağı olan kültürü ve kültürünün en belirgin taşıyıcısı olan dili Türkçeye artan rağbet ve itibardır. Yabancı dil olarak Türkçeyi öğreten resmî kurumların ve ilgili kurumlarda bu yumuşak güçle tanışan kitlenin sayısı, Türkiye’nin kültürel diplomasideki en önemli gücünü ve kozunu açıkça ortaya koymaktadır. Çıkış noktası yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine kurulan bir kültür diplomasisi kaynağını daha verimli bir güç olarak kullanmanın olumlu etkisi, Türkiye’nin başta eğitim-öğretim olmak üzere faaliyet gösterebileceği hemen her alanda genişlemesinin de vasıtası olacaktır (Korkmaz, 2020). Türkçenin öğretimini yumuşak güç kaynağı olarak daha etkin daha baskın ve daha etkili hâle gelebilmesi için aşağıda sıralanan konular önerilmektedir:

- Yunus Emre Enstitüsü yabancılara, iki dillilere ve Türk soylulara Türkçe öğretimine yoğunlaşmalı, bu alanda zenginleştirilmiş materyal geliştirmeli, tüm bunlar için de ilgili kurumlarla daha fazla işbirliği yapmalıdır.
- Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimini yapan yükseköğretim kurumları fakülte, enstitü vb. bir kimlik altında toplanarak doğrudan bu kurumlara ait öğretim üyesi kadroları tahsis edilmelidir.
- Yükseköğretim kurumları tarafından yürütülen Türkçe öğretimi faaliyetleri belirli bir program ve müfredat kapsamında tek bir kaynaktan yürütülmelidir. Ayrıca belirlenen ölçütlere göre ilgili kurumlar düzenli olarak denetlenmelidir.
- Son yıllarda tüm dünyanın dikkatini çeken Millî Savaş Teknolojileri ve Millî Otomobil gibi projeleri merkeze alınarak uluslararası öğrenciler ve araştırmacılar nezdinde Türkiye tercih edilen bir saygınlık merkezine dönüştürülmelidir. Bu projelerde görev alacak uluslararası kişiler başlangıç noktası Türkçe öğretimi olmalıdır.
- Türkiye Maarif Vakfı'na bağlı kurum ve kuruluşların sayısı ve hizmet alanı artırılarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin şefkat ve merhamet elinin temas alanı genişletilmelidir.
- Yunus Emre Enstitüsü'ne bağlı Türk kültür merkezlerinin sayısı artırılmalı ve bu merkezlerin bulunduğu ülkelerin Türkiye yönelik algıları dikkate alınarak özellikle fuar, kültür günleri, dizi ve film tanıtımı, imza günleri gibi etkinlikler sıklaştırılmalıdır.
- Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından yürütülen Türkiye Bursları'nın içeriği burs veren-burs alan ilişkisi dışına çıkarılıp sağlanan imkânlar genişletilerek gönül köprüsü oluşturulmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi projesinde yer alan okul sayısı artırılarak Türk İslâm Medeniyeti merkezli bir ilahiyat öğretimi bütün Türk ve İslâm coğrafyasını kapsamalıdır. Hatta Fen, Anadolu, Meslek ve Teknik Liseler bağlamında yelpaze genişletilmelidir.
- Türkiye'nin askerî alandaki bilgi, birikim ve tecrübeleri göz önüne alındığında hem Harp Okulları hem de Polis Akademileri noktasındaki gücü daha etkin kullanılarak Türkiye bu alanlarda uzmanlaşmak isteyen uluslararası öğrencilerin zorunlu öğretim merkezi olmalıdır.

- Türkiye'nin turizm, dizi ve film, gastronomi, folklor, mimari, sanat, tarihi yapıtlar noktasındaki otantik gücü de kullanılarak Türkçeye olan rağbet arttırılmalıdır.
- Ülkemiz, dil stratejisini kurgularken Türk kültürünü “baskın” bir şekilde, dikte edici olarak değil, sezdirerek ve öğrencinin içselleştirmesini sağlayarak benimsemesini desteklemelidir. Bu sayede dilimize ve kültürümüze karşı bir ön yargı oluşumunun önüne geçebilmek mümkün olacaktır. Salt kendi kültürel öğelerimizin öne çıkarıldığı öğrenme öğretme süreci öğrencinin karşısına tek tip ve sıkıcı bir yapıda çıkacaktır. Bu nedenle oluşturulacak tüm materyallerde hedef kültürün yanında dünya kültürüne de yer verilmeli ve bireylerin ön yargıya kapılmalarının önüne geçilmelidir.
- Son yıllarda 5 milyona yaklaşan göçmenler için İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü uyum kurslarına ağırlık vermeli, uyum kursu öncesi tüm göçmenlere en az B1 düzeyinde Türkçe öğretilmesi için Üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı ile daha yakın çalışmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığınca yürütülen “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi” projesi PICTES kapsamında hem öğretmenlerin hem de süreci yönetenlerin alan uzmanı akademisyenler tarafından rehberlik amaçlı denetlenmesi ve tecrübe paylaşımının yapılması sağlanmalıdır.
- Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen ve kısa adı SIHHAT olan “Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sağlık Statüsünün ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Sunulan İlgili Hizmetlerin Geliştirilmesi” projesi kapsamında çalışan tüm doktor, ebe-hemşire, teknisyen ve hasta yönlendirme personeline yönelik ileri düzey (C1) Türkçe eğitimi düzenlenmeli, ardından mesleki Türkçe eğitimi verilmelidir. Özellikle salgın hastalıkla mücadele kapsamında söz konusu personelin göçmenlere yönelik çalışmalarından yararlanılmalıdır.
- Almanya ve Kanada örneğinde olduğu gibi göçmenlere kendi mesleklerine göre Mesleki Türkçe eğitimi verilmeli, meslek sahibi olmayanlar için Meslek Edindirme Kursları düzenlenmelidir.
- Yabancılar Türkçe öğretimi ile ilgili yurt içi ve yurt dışında görevli personelin öğretmenlik formasyonu dışında mülteci psikolojisi, yabancı dil, temsil, protokol kuralları, müzakere teknikleri, kültür diplomasisi, diksiyon ve hitabet vb. eğitime tabi tutularak çok iyi yetiştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Başar, U. (2020). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Politikası Nasıl Olmalıdır?" E. Boylu, & L. İltar içinde, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Politika, Program, Yöntem ve Öğretim (s. 29-59). Ankara: Pegem Akademi.
- Başar, U. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Politikası Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti. *Journal of Language Education and Research*, 6 (1), 201-215. DOI: 10.31464/jlere.651927
- Durmuş, M. (2013). Yabancılar Türkçe Öğretimi (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2004). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Güzel, A. (1985). Orta Avrupa'ya Göç Eden Türk İş Gücü ve Türk Çocuklarının Eğitim- Kültür Meselesi. *Türkoloji Çalışmaları ve Federal Almanya'daki Türk Çocuklarının Eğitim Kültür Problemleri Sempozyumu*. Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Güzel, A. ve Barın, E. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, F. (2017). "Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetinde Yeri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 1-14.
- Korkmaz, C. (2020). Yumuşak Güç Kaynağı Bağlamında Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi, *BAYTEREK | International Journal of Academic Research*, 2020, 3(2) Yıl: 2020 (Aralık) / Cilt: 3 / Sayı:2 e-ISSN: 2651-320X.
- <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/egitim/743839.aspx> (Erişim tarihi: 30.05.2021).
- <https://www.ytb.gov.tr/uluslararası-ogrenciler/turkiye-burslari> (Erişim tarihi: 30.05.2021).
- <https://www.yee.org.tr/tr/turkce/turkce-ogretimi> (Erişim tarihi: 30.05.2021).

KISIM 5 ~ İSLAMOFOBİ

AVRUPA'DA İSLAMOFOBİ BAĞLAMINDA GÖÇMEN KARŞITLIĞI VE MÜLTECİ KRİZİ*

HİLAL BARIN¹

Özet

İslamofobi kavramsallaştırması ile tanımlanan anti-Müslüman ırkçılığı küreselleşme, insan hakları ve göç ile ilgili tartışmalarda da anahtar terim olmaya başlamıştır. Avrupa'da yabancı düşmanlığı ya da göçmen karşıtlığı zaman içerisinde farklı etnik ve dini gruplara yönelmiş olsa da artık neredeyse tümüyle Müslüman göçmen nüfus için tehdit oluşturmaktadır. Arap Baharı ile birlikte Müslüman ülkelerden Avrupa'ya göçler ile Avrupa'da Müslüman varlığının artması mülteci krizine ve sosyal, siyasi, kültürel yeni gerilim alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son yirmi yılda yükselen göçmen karşıtı ırkçılığın en yoğun döneminde İslamofobi artık göçmen karşıtı söylemin bir parçasını oluşturmaktadır. Makalede göçmen karşıtı İslamofobinin Avrupa toplumlarında birbirine bağlı bir dizi temel tema, politika, uygulama ile ötekileştirmeye yönelik yapısal bir olgu olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa, Avrupa Birliği, Irkçılık, Göçmen Karşıtlığı, İslamofobi, Mülteci Krizi*

Keywords: *Europe, European Union, Racism, Anti-Immigration, Islamophobia, Refugee Crisis*

1. İslamofobi

İslamofobi tanımlanması zor, kavramsal olarak belirsizlik içeren bir olgudur. Bu durum yüzyıllar öncesine uzanan köklü bir geçmişe dayanması ve çok çeşitli sebeplerden beslenmesi ile açıklanabilir. İslam, tarihten günümüze batı modernitesinin perspektifinden 'öteki' olarak

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/13 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Dr. Öğr. Üyesi, Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AVAR) & Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

sembolleştirilmiştir. İslamofobi terimi ise nispeten daha yakın bir zamanda kullanılmaya başlansa da Müslümanlara ve İslam'a karşı duyulan korku, şüphe ve nefretin kökenleri, sömürgecilik faaliyetleri sebebiyle Batı ile İslam'ın karşı karşıya geldiği yıllara kadar uzanır (Kalin, 2019). İslam bu perspektifte; Batı'dan aşağı, yekpare ve statik, farklı kültürlerin değerlerini paylaşmayan, "öteki", irrasyonel, ilkel, saldırgan, şiddet yanlısı, siyasi çıkarlar için kullanılan bir ideoloji ve Batı değerlerine ve eleştirilerine karşı hoşgörüsüz varsayılr (Taras, 2013: 418-419).

İslamofobi kelime anlamı olarak "İslam korkusu (fobisi)" demektir. Terim olarak İslam'dan ve Müslümanlardan korkma, çekinme içgüdüsünü ifade etmekte, İslam'a ve Müslümanlara karşı iktisadi, sosyal ve kamusal hayattan dışlama, açık bir şekilde nefret suçları ve daha üstü kapalı haliyle aşağılama şeklinde gerçekleşen ayrımcılıktır. İslamofobi ilk defa Kasım 1997'de Birleşik Krallık'ta hazırlanan Runneymede Raporunda (İslamofobi: Hepimiz İçin Bir Meydan Okuma, Islamophobia: A Challenge for Us All), "Müslümanlara olumsuz ve aşağılayıcı kalıplaşmış yargılar ve inançlar atfeden bir dizi kapalı görüşün etkisiyle artan İslam ve Müslümanlara karşı korku ve nefret" olarak tanımlamıştır. Literatürdeki eserler İslamofobi'yi daha çok "önyargı" (prejudice), "ayrımcılık" (discrimination), "dışlanma" (exclusion), "şiddet" (violence) gibi kavramlarla tanımlamaktadır. İslamofobi, diğer ayrımcılık türlerini geri planda bırakarak, dini ayrımcılığı vurguladığından dolayı Müslümanlara ve İslam'a karşı asılsız bir korkunun, güvensizliğin, ötekileştirmenin motive ettiği ırkçılık ve yabancı düşmanlığının nefret söylemine varan çağdaş bir formudur (Barın, 2016).

2. Kültürel İrkçılığı Tetikleyici Bir Güç Olarak İslamofobi

İrkçılık; "öteki"nin farklı biçimlerde ele alınmasına bağlı olarak ortaya çıkan tarihsel bir fenomendir. Bu nedenle ırkçılık tartışmaları kültürel bir tarihe sahiptir (Hudson, 2004). 1950 sonrası dönemde ırkçılık çalışmaları, biyolojik farklılıklardan ziyade kültürel, dini, coğrafi, tarihi, dinsel "ötekisi"ni kültür ile tanımlamaya çalışan kültürel ırkçılık formuna evrilmiştir (Sumbas, 2009: 260-267). 1960 ve 70'lerden sonra ise kültür farklılığına vurgusu giderek artmıştır.

Kültürel ırkçılık, çeşitliliği ve bireyin özerkliğini yok sayarken insanları, etnik, dini ya da kültürel gruplar olarak tanımlar. "Yeni ırkçılık" (new racism)

formu olarak tanımlanan kültürel ırkçılık sosyo-kültürel farklılıklarla şekillenen ve yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, ekonomik dışlama, göç ve göçmen karşıtlığı gibi pek çok olguyu içeren karmaşık bir fenomendir. Zamanla dönüşen bu ırkçılık biçiminde birbirinden farklı kültürel ve etnik grupların bir arada olamayacağına inanılmakta bu nedenle yeni ırkçılık "farkçı ırkçılık" olarak da adlandırılmaktadır (Taguieff, 2001: 4). "Farkçı ırkçılık", ırkçılığı destekleyen ve onlara karşı çıkanlar arasında yaşanan çatışmalara müdahale edebilecek politik bir özelliği olan "meta ırkçılık" olarak da görülür (Balibar, 2000: 32).

Kültürel ırkçılık yaklaşımı, içeriği itibarıyla "biz" ve "öteki" ayrımının belirginleştiği, kültürel farklılıkları öne çıkaran yaklaşımlar ve buna bağlı olarak geliştirilen politikalar (Yılmaz, 2008). Kurumsallaşmış kültürel ırkçılığa maruz kalan Avrupa'daki Müslümanlar; etno-ırk dinsel grup şeklinde sınıflandıran deri rengine dayalı olarak ileri sürülen ırkçı fikirlerden "kültürel üstünlük" ve "ötekilik" kavramları temelinde yapılan bir ayrımcılığa ve ırkçılığa doğru bir değişme yaşadı (Sajid, 2005: 31-32). Siyaha karşı beyaz ayırımına dayanan biyolojik ırkçılık yerini Avrupa'ya karşı İslam ayırımına bırakan kültürel bir ırkçılığa bıraktı. Kültürel ırkçılık tartışmasının altında yatan ana mekanizma da Müslüman göçmenlerin İslam ve Avrupa değerlerine uyumsuzluğundan dolayı bütünlüğünün imkânsızlığı olduğu fikridir (Mosse, 1997: 1).

Yeni bir ırkçılık türü olana kültürel ırkçılığın bir formu olan İslamofobi, Müslümanlara yönelik dışlama ve ayrımcılık eksenli yabancı düşmanlığı olarak ortaya çıkmaktadır. İslamofobi Müslümanlara karşı düşmanca tavırları ve ayrımcı pratikleri haklılaştırarak Müslüman toplumların sosyo-kültürel tüm farklılıklarını bir kenara bırakarak din üzerinden tek bir kategoriye indirgemektedir. İslamofobi şu anda Avrupa'nın Müslümanları ve / veya İslam'ı belirli siyasi bağlamlarda hedefleyen kasıtlı stratejileri ile "scapegoat" denilen ideal günah keçisini yaratmaya yönelik, Avrupa'nın sömürge dönemlerinden beri devam eden yapısal ve kurumsal ırkçılığın devamı olan yeni kültürel bir ırkçılık formudur. Bu kültürel ırkçılık İslamofobik tutum ve tavırların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi aynı zamanda Avrupa'daki göçmenler bağlamında toplumsal bütünlük ve entegrasyonun önünde de ciddi tehditler oluşturmaktadır (Choudhury, 2007: 77).

3. 11 Eylül Sonrası Avrupa'da Artan İslam Karşıtlığı

İslam korkusu yahut karşıtlığı bağlamında İslamofobi ABD'de gerçekleşen 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası artış göstermektedir. Zira bu tarihten sonra tüm dünyada güvensizlik havası oluşturuldu ve bir anlamda korku iktidarı kurulmaya çalışıldı. İslamofobi, siyaset ve medya aracılığıyla yayılmaya başladı. 11 Eylül olayları ve Madrid, Londra, Paris ve Brüksel gibi AB başkentlerinde gerçekleştirilen terör saldırıları, Batı dünyasında İslam'a ve Müslümanlara karşı algıyı derinleştirdi ve güvenlik merkezli bir noktaya taşıdı.

11 Eylül sonrası daha da belirginleşen İslamofobinin oluşumunda medya ve siyasetin iç içe ve birbirlerini daima besleyen ve destekleyen kutuplaştırıcı söyleminin etkisi büyüktür. Hem siyasette hem de medyada, birçok kurum ve aktör Amerika ve Avrupa ülkelerinin Ortadoğu'ya yönelik politika, strateji ve eylemlerine meşruluk kazandırmak için, İslam'ın Batı'ya yabancı farklı bir din olarak İslam karşıtlığına aşırı derecede gönderme ve vurgu yapıldı. 11 Eylül saldırısının yarattığı korku, kuşku, endişe ve rahatsızlık hissi, zaten var olan hoşgörüsüzlüğün, ayrımcılığın ve ırkçı eğilimlerin medya kanalıyla yaygınlaşmasına neden oldu. Batı'nın İslam ve Araplar hakkında yüzyıllardır oluşturup inşa ettiği olumsuz 'öteki', 11 Eylül sonrasının şartlarında kitle iletişim araçları tarafından yeniden üretilir ve aktarılır bir hale geldi. Özellikle Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" (Huntington, 1993) tezine çokça atıfta bulunularak İslam'ın, Avrupa ve Hristiyan medeniyetine karşı savaş açtığı iddia edildi. Huntington'un tezi İslam'a ve Müslümanlara bakıştaki tarihe dayanan 'öteki' tanımını, 'içerideki düşman' ya da 'potansiyel tehdit' algısı ekledi ve Huntington'ın tezi Afganistan ve Irak'a yapılan saldırılarda Amerikalı Neo-Con'lara büyük ilham kaynağı oldu. George W. Bush'u Irak'ın işgali için "Crusade" yani "Haçlı Seferi" tanımlamasını kullanması buna örnektir. ABD'nin 1990'larda başlattığı doğrudan ve dolaylı askeri müdahaleler sürecini destekleyen Huntington tezleri doğal olarak Avrupa'daki gerilimlerle de beslendi. Avrupa'ya düzenlenen terör saldırılarıyla travmatik bir hal alan göçmen Müslümanlar, Avrupa'da yükselen 'ırkçılık' ve 'yabancı düşmanlığı'nın ve İslamofobinin başlıca hedefi haline geldi.

Güvenlik anlayışının Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden süreçte değişmesiyle ve 11 Eylül ile birlikte göçmen Müslümanlar birer "güvenlik

sorunu” olarak gören bu yeni bakış açısı, aşırı-sağ partiler için istismar konusu oldu. 11 Eylül olayları aşırı-sağ partilerin dışlayıcı söylemlerinin merkezine İslamı ve göçmen Müslümanları yerleştirdi. Aşırı-sağ partilerin önceden daha dar kitleye hitap eden İslam karşıtı söylemleri marjinal bir durum olmaktan çıkarak sıradan bir hal almaya başladı. Böylelikle İslamofobi Müslümanlara yönelik hakaretlerden, şiddet eylemlerine, çalışma hayatındaki ayrımcılıktan, başörtüsü ve burka gibi simgesel ayrımcılığa, ibadet özgürlüğünün kısıtlanmasından, camilere yönelik saldırılara, Müslümanların kurduğu okul, dernek ve vakıflara yönelik kontrollerin artırılmasından, Müslüman ülkelerden kaynaklanan göç hareketlerine karşı dışlayıcı önlemler almaya kadar uzandı. 11 Eylül sonrası terörizmle İslam arasında kurulan bağlantı nedeniyle Müslüman göçmenler sadece adi suçlarla değil, terör suçları ile de bağlantılı resmedilmeye başlandı. Batı ülkeleri teröre yönelik alınan önlemler kapsamında göçmenlerin ülkelerine girişini engelleyebilmek için (Goldberg, 2006) ve hâlihazırda ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlıklara dair birçok yabancı ve göçmen karşıtı uygulamalar ortaya koydu.

4. Avrupa’da Yabancı Düşmanlığı Bağlamında Göçmen Karşıtlığı ve İslamofobi

11 Eylül 2001 saldırılarının İslam ve Müslümanlarla şiddet ve terör eylemleri arasında bağ kurmasıyla Avrupa’da İslamofobi ve Müslümanlara yönelik ayrımcılıklar yükselişe geçti. 11 Eylül’ün yanı sıra 2008’de başlayan ekonomik kriz ve işsizliğin yol açtığı gelecek kaygısı, yukarıda belirtilen Avrupa’da gerçekleştirilen saldırılar AB vatandaşlarında yabancılara ve göçmenlere karşı olan korkunun, düşmanlığın artmasını beraberinde getirdi. 11 Eylül olaylarına karışan teröristlerin yanı sıra Avrupa’da gerçekleşen saldırılar, göçmenlerin birer potansiyel tehdit unsuru olarak görülmelerine yol açtı (Köşer Akçapar, 2012: 563-67). 2009’da Ortadoğu’da başlayan Arap Baharı’nın yarattığı çatışma ve güvensizlik ortamının devam etmesi ise Avrupa’ya göçü hızlandırdı. Arap Baharı sonrası Avrupa’ya Ortadoğu’dan gelen zorunlu göç mağdurları Doğu toplumlarına ait ve Müslüman oldukları için, Avrupa’nın kültür ve değerlerine uyum sağlayamamakla, ekonomik krizin müsebbibi olmakla, DAESH’in terör unsurları olarak tehdit unsuru olmakla, hatta geçtiğimiz yıl da Covid-19 pandemisinin taşıyıcıları olmakla suçlandı.

Suriye krizi ile birlikte dünyayı etkileyen mülteci krizi Avrupa Birliği ülkelerinde aşırı sağ siyaset ile birlikte yabancı ve göçmen karşıtlığı bağlamında 'ötekinin bir güvenlik sorunu' olarak algılanmasında artışa neden oldu. Göçmen ve mültecilere dair uygulamalarda insan hakları merkezli yaklaşım terk edilerek siyasi iktidarlar tarafından güvenlik siyasetine geçildi. Bu bağlamda göçmen karşıtlığı, yabancı korkusu, dış göç ile bağlantılı yabancı düşmanlığı ve ırkçılık eğilimleri birleşti, bu da İslamofobi'nin yükselmesinde etkili oldu. Ortadoğu'daki mülteci krizi ile Avrupa'da yükselen İslamofobi arasında korelatif bir ilişki görülmeye başlandı. Ortadoğu'da çeşitli çatışmaların yol açtığı mülteci krizi sürdüğü sürece, Avrupa bir göçmen akımı ile karşı karşıya kalmaya devam etti ve böylece kıtada İslamofobi yükseldi. Mülteci krizinin başladığı andan itibaren yabancı düşmanlığına ve mülteci karşıtlığına dayanan söylemleri öne çıkaran aşırı sağ partilerin oyları neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde arttı. Mültecilerin kendi ülkelerini işgal etmeye geldiğini, Avrupa demokrasilerinin korunmasının için birçok anti-demokratik yöntem savunuldu ve hayata geçirildi. Hayatlarını kurtarmak için ülkelerinden kaçan Suriyeli mültecilerin yine hayatları pahasına Avrupa ülkelerine ulaşma çabalarına, demokratik kurumları ve liberal değerleri ile övünen Avrupa devletlerinin bu mültecileri durdurmak için sınırlarına duvarlar ve elektrikli teller ördü.

Avrupa'da farklı kültürlerin, göçmenlerin çok kültürlü bir toplumda var olması idealize edilmesine rağmen, Avrupa siyasetinde ve toplumunda göçmenler ile "birlikte yaşama kültürü"nde ciddi problemler olduğu görüldü. Avrupa'da göçmen karşıtı İslamofobik söylem yeni olmamakla birlikte siyasiler, medya, taşıyıcılar ve düşünürler tarafından konjonktüre bağlı olarak revize edildi. Aşırı sağı temsil eden siyasetçilerin mülteci karşıtı söylemi Avrupa'nın demokratik ve liberal değerleri benimsemediklerini iddia ettikleri Müslüman göçmenler üzerinden yeniden dolaşıma sokuldu. Slovaj Zizek Charlie Hebdo ve Paris Saldırıları'ndan sonra kaleme aldığı yazısında Suriyeli mülteci krizini DAİŞ ile ilişkilendirerek Avrupalılara yaptığı çağrıda; mülteci krizinin kontrolünü ele almak solcu tabuları yıkmak gerektiğini, Avrupa'da mültecilerin dolaşım özgürlüğü geldikleri sınıfa bağlı olarak kısıtlanması gerektiği, mültecilerin çoğunun Batı Avrupa'nın insan hakları nosyonlarıyla bağdaşmayan bir kültürden geldiği gerçeğiyle yüzleşilmesi gerektiğini belirtti. Bu noktada dini özgürlük, grup baskısına karşı bireysel özgürlüğün korunması

için “Avrupa-merkezci” görüneceğinden korkmaksızın normlar kümesi ortaya koymak ve hukuki olarak bunları uygulamak gerektiğini savundu.

Bernard Lewis’ten bu yana Slavaj Zizek’in de söylemlerinde görülen İslam ve Müslümanlar söz konusu olduğunda Avrupa’nın kendi idealist retoriği ve uygulamalarıyla çelişen tutumlar içerisine girilmesi, Avrupa idealizminin kendi içindeki çelişkisi oldu. Avrupa idealizmi özgürlük, demokrasi, medeniyet, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çok kültürlülük, sekülerizmi içerir. Avrupa sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara karşı ırkçı, yabancı karşıtı, İslamofobik, ayrımcı nefret söylemlerinin aşırı bir şekilde yayılması ve dışavurumunun artması Avrupa idealizmini bir oksimorona dönüştürdü. AB’nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dair idealizmi bir “boş gösteren”e döndü. Ernesto Laclau and Chantal Mouffe’un da belirttiği gibi, Avrupa’da tartışmaya açık olmayan egemen liberalizmin bireyci görüşünün kolektif kimlikleri reddetmesi sonucu toplumsal yaşamın çoğulcu doğası ve bu çoğulcu toplumdaki çatışmaların rasyonel bir çözüme ulaştırılamadı. Bu, demokrasiyi, çıkarlar arasında bir müzakere olarak gören geleneksel liberal kavrayıştan çıkartarak demokrasinin farklılıkların karşılanabileceği bir alan sağlanmasına eşlik eden bir zemine çekmek gerekmektedir. Bu iki düşünür demokratik bir konsorsiyumun sağlayacağı değerlerin ve çıkarların karşılaşmasının gerçekleşebileceği demokratik kanalların yokluğunda Batı toplumlarını apartheid, köktendincilik ve faşizm gibi demokrasiyle bağdaşmayan negatif mücadele yöntemleriyle karşı karşıya kalacakları noktasında uyardırmaktadır.

AB’nin taşıyıcı değerleriyle uyuşmayan Müslümanlara yönelik anti-demokratik İslamofobi çerçevesinde gittikçe keskinleşen önyargılarıyla yüzleşilmesi gerekmektedir. Müslüman göçmenlere yönelik medyada görülen hoşgörüsüzlük, ayrımcılık, ötekileştirme; göçmen karşıtlığını Müslüman karşıtlığına eklemleyen aşırı sağ siyasetin söylemi kontrol edilmelidir. Mülteci ve sığınmacı politikaları İslamofobik bir diskurla dışsallaştırma perspektifi yerine AB’nin sahip olduğunu iddia ettiği özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi değerler üzerinden yürütülerek söz konusu değerlerle uyumlu politikalar üretilmelidir. 21. Yüzyıl Avrupa’sında İslam’ın dışlanmaması ve Müslümanların, Avrupa toplumları içerisinde yer alması gerekir.

5. Sonuç

İkinci dünya savaşından sonra Müslüman ülkelerden Avrupa'ya doğru olan iş gücü göçü ve son dönemdeki mülteci göçü Avrupa'da İslam ve Müslüman varlığının artmasına ve politik, dini, kültürel ve sosyal gerilim alanlarının oluşmasına neden oldu. Müslümanlarla olan karşılaşmalar arttıkça İslam'a karşı önyargı ve endişeler yükselmekte bu durum Müslümanlara karşı dışlama, ayrımcılık ve şiddetle neticelendi ve İslamofobi ve İslam düşmanlığı gibi kavramlar gündeme geldi. Özellikle Arap baharı sonrası Avrupa'ya göçmek durumunda kalan Müslüman sığınmacı ve mülteciler Avrupa'nın kültür ve değerlerine uyum sağlayamamakla ve "potansiyel tehdit unsurları" olmakla suçlandı.

Suriye mülteci kriziyle birlikte modern demokrasinin aşınması ile Avrupa'da bir insanlık krizi ortaya çıktı. Ortadoğu'da yaşanan krizin başlangıcından bu yana sorumluluk almak istemeyen çoğu AB ülkesi Türkiye gibi belirlenen üçüncü ülkeler ve geri kabul anlaşmaları ile çözüm arayışına girdi. Mülteci krizinden etkilenmemek için duvar örmek, sınır kontrollerini arttırmak, sığınma arayan sığınmacıları sınır dışı etmek, elektrikli teller çekmek gibi gayri insani ve ahlaki yöntemlere başvuruldu. İnsan hakları ihlallerinin en aza indirilmeye çalışılarak ve dengelerin doğru dağıtıldığı bir ortaklık zemininde vicdanlı bir diyalog çerçevesinde hareket edilmedi. İslamofobik vaziyet alışlar Avrupa'da karar alma sürecini etkiledi bu kararlar gelen göçmenlerin ve mültecilerin zararına oldu. Avrupa'daki Aşırı sağ siyasetçiler "korkudan yararlanma" ve "günah keçisi" anlatılarını İslamofobik ve göçmen karşıtı söylemleri rasyonalize etmek için kullandılar. Aşırı sağ görüşlerin kamuoylarında, dolayısıyla da AB üyesi ülkelerde ve AB Parlamentosu'nda gücünün artmasına karşı eldeki en iyi panzehir, yine AB'nin bu krizden bütünleşmeyi artırarak çıkmasıdır.

Avrupa'da Müslüman göçmenlerin ırkçı hareketlerden korunmaları için harekete geçilmesi gerekmekte ve İslamofobinin engellenmesi için siyasiler, medya, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütlerin çaba harcaması gerekmektedir (Roy, 2007). Sadece Avrupa'da değil Batı'da siyasette, kamusal alanda ve medyada salt Müslüman göçmenler değil, Müslüman yerel halk, Afrikalı Amerikalılar, Latin Amerikalıların veya Asyalılar da ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Covid-19 krizi gösterdi ki hepimizin iyi olana kadar hiçbirimizin iyi olmayacağı kadim gerçeği ile modern toplumları baş başa

birakmıştır. Küresel bir topluluk olarak Avrupa, Orta Doğu, Kuzey Amerika veya Asya'da olsun, tüm bağnazlık biçimleriyle yüzleşmek için ortak, kapsayıcı ve kucaklayıcı platformlar kurulmalıdır. Anlamli bir bütünleşme için kendi kaderimiz ile mültecilerin kaderinin ortaklığının farkına varmamız ve toplumsal mücadelenin ancak bu ekseninde gerçekleşebileceği görüşünü kabul etmemiz gerekmektedir. Makalenin başında “kültürel ırkçılık” kavramsallaştırmasına yer verdiğimiz Etienne Balibar’ın davetine kulak vermemiz gerekmektedir;

“Evet, ortaklaşmaya ihtiyacımız var: Yas tutmak için, dayanışmak için, kendimizi korumak için, düşünmek için. Bu, dışlayıcı bir ortaklaşma değil, özellikle de Fransız vatandaşları ya da göçmenler arasında, giderek daha şiddetlenen ve tarihimizin en karanlık dönemlerini hatırlatan bir propagandanın işgal ve terörizm fikriyle özdeşleştiği, korkularımızın, zayıflıklarımızın ve fantezilerimizin günah keçisi haline getirdiği kesimi dışlayan bir ortaklaşma değil. Ayrıca bu ortaklık sınırlara bağlı değil, özellikle de sürüp giden “küresel iç savaş”ın getirdiği duyguların, sorumluluk ve girişimlerin paylaşılması, uluslararası düzeyde ortaklaştırılması ve mümkünse bunun (Edgar Morin bu konuda çok haklıydı) kozmopolitik bir çerçevede yapılması gerektiği bu kadar açıkken.”

Bütünleşen Avrupa’da azınlıkları toplumdan dışlamak yerine dâhil etmek, onların bir tehdit unsuru olarak değil bir zenginlik olarak algılanmalıdır. Bunun için her Avrupa ülkesinin önceliği, ivedilikle bu hedeflere uygun yeni politikalar ve uygulamalar çok kültürlü, insan haklarına saygılı, hukukun üstün olduğu bir. 21. yüzyılda güvenli bir Avrupa’nın yolu, yabancı düşmanlığı karşısında iş birliğini, uyumu ve bütünleşmeyi sağlamak için işlevsel politikaların uygulanmasından geçmektedir. AB’nin kendisiyle, ekonomik, toplumsal ve yapısal sorunlarıyla sınırlı değildir; aksine AB günümüzde özellikle Ortadoğu ve Afrika’da yaşanan çatışmaların çözülmesine, savaşların önlenmesine, barışın sağlanmasına etkili ve uzun vadeli insani politikalarla destek vermelidir. Orta Doğu’daki çatışmalara uzun vadeli barışçıl çözümler aramak Avrupa’nın mülteci krizini köklerinden çözmeye yönelik ortak çabalar ve İslamofobik siyasetin yükselişini durdurmak için sürdürülebilir bir yol bulabilir. Böylece Avrupa güvenliğine yönelik algılamalarda “yabancıların tehdidi” en aza inebilecek, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve Avrupa güvenliği arasındaki bağlantı sona erdirilebilecektir.

Kaynakça

- Akçapar, Ş. Köşer. (2012) “Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu”, İhlamur S.G.ve Oner N.A.Ş. (der) Küreselleşme Çağında Göç içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, ss 563-577.
- Balibar, Etienne. (2000). “Bir Yeni Irkçılık Var Mı?”. Irk, Ulus Sınıf. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis. Yayınevi
- Bleich, E. ve Maxwell, R. (2012). Assessing Islamophobia in Britain-Where Do Muslims Really Stands? M. Helbling (Ed.), Islamophobia in the West – Measuring and Explaining Individual Attitudes içinde (ss. 39-55). London: Routledge.
- Bora, Tanıl. (2005). “Avrupa’da Radikal Sağ ve Post-Faşizmin Zihniyet Dünyası”, (ek-söz), Vural H.S. (yaz.) Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Caldwell, C. (2009). Avrupa’da Devrimin Yansımaları, (çev. H. Kaya) İstanbul: Profil Yayınları, s.23.
- Choudhury, T. (2007). “Muslims and Discrimination”, içinde: European Islam, Editörler: S. Amghar, A. Boubekeur and M. Emerson, Brussels: Centre for European Policy Studies, s. 77-106.
- Esposito, J. L. & Kalın, İ. (2011). Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century, New York: Oxford University Press.
- Europe’s Islamophobia and the Refugee Crisis September 19, 2017
Przemysław Osiewicz <https://www.mei.edu/publications/europes-islamophobia-and-refugee-crisis>
- Glavanis, P. (Ed.) (1999). Report: ‘Muslim Voices’ in the European Union: The Stranger Within - Community, Identity and Employment. 14 Ocak 2016 tarihinde http://cordis.europa.eu/docs/publications/7078/70781381-6_en.pdf adresinden erişildi.
- Goldberg, D. T. (2006). “Racil Europeanization” Ethnic and Racial Studies Cilt.29, No.2, ss. 336-337.
- Helbling, M. (2010). Islamophobia in Switzerland: A new Phenomenon or a New Name for Xenophobia, S. Hug ve H. Kriesi (Eds.). Value Change in Switzerland içinde (ss. 65-80). Lanham: Lexington

- Hudson, N. (2004). Hottentots' and the Evolution of European Racism, *Journal of European Studies*, C. 34, S.4, s. 308 – 332.
- Leiken R. S. (2004). Europe's Immigration Problem, and Ours, *Mediterranean Quarterly*, C. 15, S. 4/Güz, ss. 203 – 218.
- Levi-Strauss, C. (2010). Irk, Tarih ve Kültür, (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lewis, B. (2003). İslam'ın Krizi, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayınları, s. 41.
- Lewis, Bernard (1990) *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery*, New York, Oxford University Press.
- Mandacı, Nazif ve Özerim, Gökay, "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:10, Sayı: 39(Güz 2013), 105-130.
- Mosse, G. L. (1997). *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, New York: Howard Fertig.
- Mudde, Cas (1996) "The War of Words Defining the Extreme Right Party Family", *West European Politics*, 19(2), ss. 225-248.
- Mudde, Cas (2011) "Who's Afraid of the European Radical Right", *Dissent*, 58 (4), ss. 7-11.
- Poole, Elizabeth. (2002), *Reporting Islam: Media Representations of British Muslims*. New York: Tauris/Palgrave Macmillan,
- Report of the Group of Eminent Persons of the Council of Europe (2011), *Living Together: Combining Diversity and Freedom in 21st-Century Europe*,
https://cps.ceu.hu/sites/default/files/field_attachment/news/node-22221/GEP-living-together-2010.pdf
- Roy, O. (2007). *Islamic Terrorist Radicalisation in Europe*. European Islam: Challenges for Public Policy and Society, Centre for European Policy Studies, Samir Amghar, Amel Boubekeur, Michael Emerson (der.). Brüksel, ss. 52 – 60.
- Sajid, S. A. (2005). Islamophobia: A New Word for an Old Fear, *Palestine–Israel Journal*, S. 12 (2-3), ss. 31-32.
- Sumbas, Ahu. (2009). "Batı Avrupa'da Yükselen Yeni-Irkçılık Üzerine Bir Deneme", *Alternatif Politika*, 1 (2): 260-281. (<http://www.academia.edu>)

- /1481217/ Ahu_Sumbas_Bati_Avrupada_yukselen_yeni_irkcilik-alternatif_politika)
- Taguieff, P. A (2001). The Force of Prejudice On Racism Its Doubles, University of Minnesote, London
- Taras, Raymond (2013). "Islamophobia Never Stands Still: Race, Religion and Culture", Ethnic and Racial Studies, 36 (3), ss. 417-433.
- Vural, H. S. (2005). Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi, İstanbul: İletişim Yayınları
- Yılmaz, Fatma. (2008). Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı, Ankara: USAK Yayınları.
- Žižek, Slavoj "Are the worst really full of passionate intensity?"
<https://www.newstatesman.com/world-affairs/2015/01/slavoj-i-ek-charlie-hebdo-massacre-are-worst-really-full-passionate-intensity>
- Žižek, Slavoj on the Charlie Hebdo massacre: Are the worst really full of passionate intensity? <https://www.newstatesman.com/world-affairs/2015/01/slavoj-i-ek-charlie-hebdo-massacre-are-worst-really-full-passionate-intensity>.

KISIM 6 ~ ÇİN STRATEJİLERİ

FROM “CHERNOBYL MOMENT” TO AN INTERNATIONAL SUCCESS STORY? REVIEWING AUTHORITARIANISM IN CHINA OVER CRISIS RESPONSE TO COVID-19*

SİNAN CANER YAMAK¹

Abstract

This study revisits the fragmented authoritarianism and institutionalization discussions on authoritarian resilience of the Chinese political system in the context of the CCP's response to epidemic crises. Flow of events during SARS and COVID-19 outbreaks are reviewed and to what extent the institutional developments following the SARS experience have changed the party's crisis strategies in the next pandemic is questioned. It is argued that contrary to the proponents of legal-bureaucratic institutionalization argument, the party preserved a continuum in utilizing mobilization perspective in handling the crises. Despite all institutional capacity improvements and governance reforms, norm-bound bureaucratic relations did not prevail in the political regime.

1. Introduction

The Chinese Government's fatal mistakes and despotism in handling the COVID-19 crisis in the initial period of the disease led to the rise of severe public dissent over the Chinese internet. Upon the death of Dr. Wenliang on February 7, the dissent turned to an outpour of grief and anger demanding

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/14 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Graduate School of Asia-Pacific Studies (GSAPS), Waseda University, Japonya & Ankara Yıldırım Beyazıt University

“freedom of speech”. The increasing strains between the government and society have led some China-watchers to speculate if the COVID-19 pandemic crisis is China’s “Chernobyl moment” that supposedly had a crucial role in the collapse of the Soviet Union historically (Topaloff, 2020; Funabashi, 2020; Forsyth, 2020).

However, after April 2020, the Chernobyl discussion left its place to whether the authoritarian regimes are more successful than democracies in response to COVID-19. While some studies showed centralized leadership as the source of China’s success (Mei, 2020), some others found a positive correlation between authoritarian (non-free) regimes and lower death rates (Serikbayeva et al., 2020). In this paper, features of authoritarianism in the Chinese regime will be discussed by reviewing the 2002 SARS outbreak and the developments during the COVID-19 pandemic. Referring to the discussions in the literature, whether a type of institutionalization, which may support the resilience of the authoritarian regime, between the two epidemic crises has happened or not will try to be answered.

2. Fragmented Authoritarianism, Authoritarian Resilience and Mobilization

Since the late-1970s reforms, a certain degree of pluralization/decentralization of the authority below the top center in the Chinese political regime has been steadily observed by many authors. Since the “fragmented authoritarianism” model is first proposed by Lieberthal & Oksenberg (1988), similar concepts and revised versions are suggested to explain the political structure of China by other scholars in the literature (Brødsgaard, 2012; Kennedy, 2011; Landry, 2008; Mertha, 2009). To summarize briefly, the fragmented authoritarianism model essentially focuses on the “structural distribution of resources and authority” and the “process of decision making and policy implementation” in an authoritarian regime (Lieberthal & Lampton, 1992, p. 7). It attempts to identify power relations between different ranks of the governance. In that vein, it also hosts the premises of a sort of democratization through the participation of noncentral constituents in the decision-making processes. Nevertheless, over time, these wishful thoughts on the Chinese political system are proven to be wrong by the permanence of the authoritarian regime.

Andrew J. Nathan explains the unexpected “authoritarian resilience” of the political system by the CCP’s (Chinese Communist Party) regime institutionalization in which political relations are determined by norm-bound and meritocratic terms contrary to the traditional/elitist authoritarian regimes (2003, pp. 6–7). As professions/merits become more important than loyalty/factionalism, the intra-regime institutions’ differentiation and functional specialization bring about a bureaucratic autonomy to a degree in a Weberian state sense. Moreover, the proliferation of policy input channels from the society through institutionalization is supposed to strengthen the legitimacy of the regime by leading people to believe that they are participating in the decision-making processes. However, especially in the following years of Xi Jinping’s rule, the institutionalization argument on the “authoritarian resilience” of the regime turned to be doubtful.

In the discussion paper with Nathan (Fewsmith & Nathan, 2019), Joseph Fewsmith criticizes the argument of taking norm/merit-based institutionalization as a strategy of CCP to strengthen the authoritarian rule. According to him, the power relations within the party and the state have never been based on higher norms or consensus. Fewsmith argues that the party’s nature has always relied on mobilization and hierarchy. The assumed legal-rational bureaucratic institutionalization inevitably would undermine the power of the party, not the otherwise. Indeed, a similar observation on the party’s mobilization perspective was identified by Elizabeth J. Perry (2007) in her “revolutionary authoritarianism” concept. Like Fewsmith, she asserts a continuum in the party’s political strategies that is relying on the selective mobilization of different fragments of people in the interest of party elites. Fragmentation/polarization and coalition-building among the people/groups are instrumentalized like a tool to bind them to the authority, that is called “controlled polarization”. According to Mao’s mobilization perspective, crisis or even chaos is used as a “development strategy” and a “political tool” to sustain constant flux (Thornton, 2009, p. 24). Mao-era China has experienced self-induced national crises such as the “Cultural Revolution” in order to keep turbulent social mobilizations by the very leadership itself. Although the reform-era leaders have allegedly left Mao-era mobilization political strategies, according to Perry, there are certain continuities in both periods in terms of mobilizing citizens and the party behind state-initiated projects (2007, p. 15). However, crises do not necessarily

emerge by the leadership's aspirations and needs. They can be triggered by some unforeseen events and exogenous forces like natural disasters, pandemics, or human-made disasters/accidents. Such crises might be unforeseen but not completely unanticipated indeed. Using relevant information (scientific, intelligence, or experience-based) and institutional capacity, the states can calculate such risks and manage whether and to what extent they would turn to be a crisis once realized.

3. Response to the SARS and Institutional Conflicts

In mid-December 2001, in Heyuan and Zhongshan of Guangdong, the “atypical” disease reports triggered the health system to investigate the cases immediately (Mason, 2020). Yet, dispatching expert teams, conducting investigations, report preparation, and reports arrival to the top offices, then reviewing by the top officials to take an action took up until early February. Since the whole process was operated under “top secret” formalities in accordance with the State Secrets Law, the public was kept completely blind. The health workers also could not get nor share information until the files were finally reviewed by the provincial health bureau. Plus, the reports were kept waiting on the table three days more because of the absence of an authorized official in the bureau to read them. Albeit lately, the information bulletin “preventing and treating the unclear pneumonia” was distributed to the hospitals but still, it could not reach to the health personal efficiently due to the Chinese New Year vacation (Huang, 2004, p. 118). As the virus continued to spread in the absence of an official announcement, a public panic had occurred by massive information flow through unofficial channels like text messages. People were talking about a “deadly flu” intensively between February 8 and 10. Then, a local media channel reported the presence of a contagious disease and advised some protective measures like washing hands and better ventilation on 10 February. The panic led people to clear all antibiotics and basic anti-flu medicines on pharmacy shelves (Thornton, 2009, p. 32).

The increasing public anxiety forced the local and provincial governments to break their silence and make an official public announcement. On February 11, Guangdong health officials admitted 305 “atypical pneumonia cases” in the province but saying the disease is “comprehensively under effective control” (Huang, 2004, p. 118). For a short-while, official reports are

continued to be published on news but they were significantly downplaying the facts. When the critical voices were raised against the government's response to the epidemic, the propaganda bureau started a news blackout on February 23, and it continued up until the NPC (National People's Congress) in March. Meanwhile, an infected doctor from Guangzhou, who would be named a "super-spreader" later on, crossed the border and attended a wedding in Hong Kong. The hotel guests who were infected by him later triggered outbreaks in the cities abroad (Mason, 2020, p. 204).

The outbreaks also escalated over wrong diagnosed patients and their mistreatment without isolation due to lack of proper medical knowledge about the disease. Hence the virus spread over health workers, patients in the hospital, and other contacted people too (Huang, 2004, p. 120). It was known by the Ministry of Health that the virus had already arrived in Beijing in early March but they commanded health officials not to share any information publicly to maintain social stability around the NPC meeting (Jakes, 2003). According to doctor's interviews, even the CDC workers were ordered not to report every case inside the health system and told that "you can only report 2 cases, not 20, or the local economy will hurt" (Garrett, 2003). The inspections of the arrived WHO team had been banned for about a week by the authorities. Yet, on the first day of their access to the field on April 2, WHO declared the travel restriction advisory. In response, the next day, Minister of Health Zhang Wenkang held a press conference accepting the spread of the virus to Beijing but said that there were only 12 detected cases and three deaths in Beijing, and the situation is under control (Huang, 2004, p. 124).

The minister's mendacious claims sparked a reaction chain from national and international spheres and it turned the ongoing health crisis into an apparent political crisis. Reacting upon the official misinformation, a retired surgeon Dr. Jiang Yanyong sent mails to national and international media channels and wrote that even at the No. 309 military hospital alone the SARS patients were more than sixty. Plus, many other SARS patients were in fact sent to other hospitals since the capacity had already been exceeded. The Chinese channels did not report his mails but a few days later, on April 8, *Time* magazine published the doctor's story (Jakes, 2003). It was followed by many other international media reports heavily criticizing Beijing. Towards

the end of April, commentators started to question if the SARS outbreak is the Chinese regime's Chernobyl moment². The regime's apparent but persisting failure in handling the epidemic fostered public dissatisfaction and social unrest together with economic loss (Schwartz & Evans, 2007, p. 201). The alarming loss of legitimacy pushed the party to act seriously.

The acceptance of the epidemic as a crisis came on April 13 by Premier Wen Jiabao's speech at a conference on SARS (n. d., 2003). He mentioned the "overall situation remains grave" and emphasized the high danger for the social stability, economy, and international outlook of the country (Thornton, 2009, p. 33). On April 17, in Beijing city, an "anti-SARS joint team" lead by high members of the military and Ministry of Health is established, then on April 22 a national command center with the name "SARS Control and Prevention Headquarters of the State Council" is founded to handle the epidemic centrally under the leadership of Vice Premier Wu Yi (Eckholm, 2020). The new President Hu Jintao called for a "people's war" against the SARS, and the fight with the epidemic is conducted with a "crusade mentality" through which the party, state, army engaged in a total mobilization (Thornton, 2009).

In the political purge, initially, Minister of Health Wenkang and Beijing mayor Meng Xuenong were displaced from their positions on the accuse of mismanagement of the crisis on April 20. The disciplined government officials due to their incompetent response to SARS has reached approximately 1000 people at the end of May according to estimates (Huang, 2004, p. 125). The newly appointed Vice Minister of Health Gao Qiang directly admitted the administration's failure in earlier response and efforts. In a matter of days, quarantines are imposed for certain areas and districts, and Beijing is closed to transportation. In total, millions of people from the army, state officials, party members, militia teams, local communities, and volunteers are employed to ensure quarantine measures and for other tasks like disinfection, duty patrol, epidemic screening, and door to door controls (Thornton, 2009, p. 40). Also, Mao-era mass hygiene campaigns are revitalized on some occasions like in Guangdong where 80 million people are mobilized to clean streets and houses (Huang, 2004, p. 125). All efforts apparently succeeded to

² "China and SARS: China's Chernobyl?", *The Economist*, (26 April 2003)
<https://www.economist.com/leaders/2003/04/24/chinas-chernobyl>

contain the disease. At the end of May, the SARS lost its momentum, and on June 24, the WHO retracted the announced travel restriction advisory against China (p. 125). Once Chinese authorities were blamed for covering up information in the initial phase of the epidemic, the WHO and many authors started to appreciate the success of authoritative measures imposed by the Chinese state (Mason, 2020, p. 204).

The initial incompetence of the regime to deal with the epidemic is usually explained by the fragmented authoritarian structure of the political system and institutional weakness (Huang, 2004; Schwartz & Evans, 2007). According to this argument, the decentralization of decision-making at local levels, differentiation of tasks in each fragmented unit, hierarchical variation of institutions at different levels, all created an inertia that was supposedly blocking coordinative action. Also, inefficient differentiation of responsibilities and authority among hospitals, CDC units, city and provincial level health offices were also causing incompetence to deal with an epidemic crisis. Besides, the public health system itself was too weak and suffering from long-term neglect and low funding. The Mao-era remnant anti-epidemic stations (AES) were left without government support in the reform years. Indeed, they were started to be restructured with the American original name CDC in July 2002 but the SARS hit the system too early. Consequently, the structural incompetence of the fragmented authoritarian system supposedly could only be overcome by the central authority's intervention that would cross all conflicting interests among the units (Huang, 2004, p. 122).

4. Institutional Reforms in the aftermath of the SARS

Fearing from another future epidemic crisis, the government embarked to undertake institutional reforms and to upgrade the public health system. Besides the improvements in basic health services, probably the most important was “building the world’s largest reporting system of infectious disease epidemics and public health emergencies” (Wang et al., 2019, p. 6). In the aftermath of the SARS, the CDCs were started to receive high funds, equipped with highly educated staff and technical capacities. In collaboration with the US CDC, many epidemiology training programs, joint research initiatives, and projects were carried out, biosecurity systems were developed (Mason, 2020, pp. 205–206). Hospitals, CDCs, THCs, all types of health institutions at all levels were enabled to report infectious diseases and

emergencies directly to the national level in an online system. In this way, reporting time is reduced from 5 days to 4 hours (Wang et al., 2019, p. 6). This system had been tested by several viral outbreaks and pandemics before 2019 (Bouey, 2020). In short, by the 2019 COVID-19 outbreak, the public health system seems to be institutionalized in a sense that governance mechanisms can respond rationally under technical norms by excluding discretionary factors. Hence, a possible outbreak could be detected on time and overcome with a proper response before it turns to be an epidemic crisis.

5. Response to the COVID-19: the Prophecy Comes to Be True, but?

Chinese government's response to the COVID-19 outbreak has happened in the same pattern with the SARS: in the initial phase, keeping the public blind and downplaying the seriousness of the outbreak; then, once the outbreak reaches to a crisis level which cannot be covered up anymore, relying on central mobilization, quarantines and social control in a "crusade mentality". However, compared with the SARS, the period between detection of the disease and the central authority's action appears to be much shorter in the COVID-19 case because the spread speed of COVID-19 is indeed far faster than SARS (Callaway et al., 2020).

Several studies are indicating mid-November and December 1 for the initial case of COVID-19 in China (Allam, 2020, p. 2). The cases with unknown "pneumonia-like symptoms" in the hospitals escalated towards the end of December. Meanwhile, on social media, the expressions of SARS and shortness of breath has peaked on December 29 (Li et al., 2020). Dr. Li Wenliang sent the famous viral message on December 30 warning about a SARS-like contagious disease and advising to wear protective masks to avoid infection. Then, the next day Chinese officials informed WHO about a possible "new virus with symptoms of pneumonia with unknown etymology" and confirmed that they are investigating 27 cases of new pneumonia in Wuhan (Allam, 2020, p. 2). On January 1, Huanan Seafood Wholesale Market in Wuhan was shut down due to presumed animal to human transmission.

The main downplay efforts of the officials were aiming at keeping the disease out of the human-to-human contagious category. The regime performed a systematic effort not to find such evidence, and not to accept the

danger of the disease in this way. In fact, in the latter studies it is noted that even among the hospital staff, between January 1 and 11, there were 7 detected cases who did not have contact with the cursed “wet market” (Li et al., 2020). In addition, on December 30, among the patients, only 4 had a connection with the “wet market”. The other 180 infected people were not counted with this “unknown” disease because of the assumed animal transmission linkage. Presumably, the motivation of the authorities to hide the real cases was ensuring social stability before the coming prefectural level CCP meeting and lunar new year vacation. Later on, it is also found that the local authorities were directly hindering the medical staff in reporting any knowledge about the disease just like during the SARS outbreak (Gao & Yu, 2020, p. 183). Wuhan hospitals were prevented from reporting “unknown” diseases between January 3 and 10; from January 11 to 17, during the CCP meeting, all hospitals in the Hubei prefecture were instructed not to report cases as long as they could get a confirmation in municipal and provincial level health commissions (p. 184).

On January 7, officials made an announcement that they succeed in identifying the virus as a new type and named it “2019-nCoV” tentatively. The Politburo Standing Committee gathered the same day to discuss the outbreak. Thereby, it is known that Xi Jinping was acknowledged about the outbreak despite the local governors’ downgrading attempts (Qin, 2020). On January 9, the researchers uploaded the genome sequence of the virus to the international network, but later on, it is learned that they had already solved the sequence one week before. Because of the controversy about which group should be awarded for their success, they were not allowed to share it on time (Mason, 2020, p. 207). Meanwhile, the virus has already spread out of China. After the cases in Japan and Thailand which were confirmed that the patients indeed have no contact with the “wet market”, the Ministry of Health sent another inspection team to Wuhan on January 19. This time they immediately detected human-to-human transmission and the next day the Ministry of Health officially accepted the situation (Bouey, 2020, p. 11).

From January 20 onwards, the central authority took the management of the pandemic. Higher governance committees were established with the names Central Steering Group for Covid-19 Prevention and Control (CSG) for Hubei Province and Beijing. The Vice Premier was appointed to head of

Hubei CSG. On January 25, the Central Leading Group for Covid-19 Prevention and Control (CLG) was created as the top decision-making authority in the management of pandemics headed by the Premier himself. President Xi Jinping framed the campaign as a “people’s war” against the COVID-19 and just as happened during the SARS outbreak, on several occasions, he directly announced that “I by myself command and steer” (Mei, 2020, p. 314).

The quarantine started with Wuhan on January 23 and followed by other cities in the Hubei prefecture. Then, also in the other prefectures, public health emergency was declared. Perhaps the world has witnessed the largest quarantine experience of all time. President Xi said that “the prevention and control of the COVID-19 is a test for China’s system and capacity for governance” (Huaxia, 2020). party secretaries of Hubei and Wuhan were dismissed, and alone in Hubei, by early May 2020, more than 3000 cadres were charged with various disciplinary penalties (He et al., 2020, p. 248). Millions of people including PLA cadres, party members, local communities were mobilized to manage quarantine measures. The new surveillance technologies like ICT tech, QR health code, and big-data are tested for the first time on such a scale in practice. After the strict lockdowns, the number of cases declined fast. From mid-March quarantine was started to be lifted for different prefectural and sub-prefectural levels in China. On April 8, the lockdown in Wuhan is also ended as the longest quarantined city. Xi Jinping glorified “the people” in many speeches as the owner of the victory in a “unity” rhetoric and thanked for their sacrifices (Yusha & Caiyu, 2020).

6. Conclusion

During the SARS crisis, the institutional weakness of the public health and emergency systems and over fragmentation of the political structure can be considered as the reason for the governance mechanism to be manipulated by different levels of actors and eventual immobility in coordinative action. If that is the case, the central mobilization could be supposed as the only solution to the given crisis. However, coming to COVID-19 the institutional development and increased capacity of the regarding units should have generated a rational action mechanism and the outbreak should be taken under control before leading to a crisis. If Andrew Nathan was right about the institutionalization argument in authoritarian resilience, the legitimacy of the

regime should be maintained through institutionalized mechanisms' effective action without going under the threat of a costly crisis. Instead, apparently, the party is still using "crisis" deliberately to strengthen the legitimacy of the regime in a Maoist sense.

Thanks to available experience from SARS and the knowledge provided by the improved institutional capacity, the central authority had been clearly aware of the possible risks and consequences of a new outbreak when it is not taken under control. Yet, in the face of a chaotic crisis, central mobilization brought the people and party together against a common enemy within the framed "people's war". In the end, rewriting the story using proper propaganda production and populist discourses helps the authoritarian regime to be perceived as the rescuer of the people. Meanwhile, the merits of increased technical capacity successfully helped the party to conduct mobilization more efficiently, and in the end, it enabled the regime to present itself as more powerful.

As Fewshimid pointed out, institutional development in the Chinese authoritarian regime is appreciated as long as the party can benefit from it. Even for the very technical institutions, public health and emergency services, this fact seems to be not changing. Despite all increased capacity in the aftermath of SARS, the CDC and the public health system could not be exempt from political interventions from different levels. Also, the availability of knowledge about the crisis risk did not change the behavior of both local and central authorities. Indeed, all were happening within the knowledge of the leadership but anyway they prefer to wait and see. Then, when the turbulence arose to the level of chaos, the party did not hesitate to act and take the advantage of it. To sum up, the institutionalization argument, at least in the sense that Nathan suggested, does not explain the authoritarian resilience of the regime. It can rather be understood better by referring to the CCP's pursued mobilization perspective that is working over circles of crisis.

Bibliography

- Allam, Z. (2020). The First 50 days of COVID-19: A Detailed Chronological Timeline and Extensive Review of Literature Documenting the Pandemic. In *Surveying the Covid-19 Pandemic and its Implications* (Issue January, pp. 1–7). Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824313-8.00001-2>

- Bouey, J. (2020). *From SARS to 2019-Coronavirus (nCoV): U.S.-China Collaborations on Pandemic Response*. www.rand.org
- Brødsgaard, K. E. (2012). Politics and Business Group Formation in China: The Party in Control? *The China Quarterly*, 211, 624–648.
<https://doi.org/10.1017/S0305741012000811>
- Callaway, E., Cyranoski, D., Mallapaty, S., Stoye, E., & Tollefson, J. (2020). The coronavirus pandemic in five powerful charts. *Nature*, 579(7800), 482–483. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-00758-2>
- Eckholm, E. (2020). SARS in Beijing. In A. Kleinman & J. L. Watson (Eds.), *SARS in China* (pp. 122–130). Stanford University Press.
<https://doi.org/10.1515/9781503614857-009>
- Fewsmith, J., & Nathan, A. J. (2019). Authoritarian resilience revisited: Joseph Fewsmith with response from Andrew J. Nathan. *Journal of Contemporary China*, 28(116), 167–179.
<https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1511390>
- Forsyth, I. C. (2020). COVID-19: China’s Chernobyl, China’s Berlin Airlift, or Neither? *Wild Blue Yonder*, June, 54–67.
- Funabshi, Y. (April 10, 2020) *Will COVID-19 be China’s Chernobyl?* The Japan Times, accessed 01.02.2021, URL:
<https://www.japantimes.co.jp/opinion/2020/04/10/commentary/will-covid-19-chinaschernobyl/>
- Gao, X., & Yu, J. (2020). Public governance mechanism in the prevention and control of the COVID-19: information, decision-making and execution. *Journal of Chinese Governance*, 5(2), 178–197.
<https://doi.org/10.1080/23812346.2020.1744922>
- Garrett, L. (2003, May). A Chinese Lab’s Race To ID and Health SARS. *Newsday*. <https://www.ph.ucla.edu/epi/bioter/chineselabrace.html>
- He, A. J., Shi, Y., & Liu, H. (2020). Crisis Governance, Chinese style: Distinctive Features of China’s Response to the Covid-19 Pandemic. *Policy Design and Practice*, 3(3), 242–258.
<https://doi.org/10.1080/25741292.2020.1799911>

- Huang, Y. (2004). The SARS Epidemic and Its Aftermath in China: a Political Perspective. In: Stacey Knobler, A. Mahmoud, Stanley Lemon, Alison Mack, L. Sivitz, & K. Oberholtze (Eds.), *Learning from SARS: Preparing for the Next Disease Outbreak -- Workshop Summary* (pp. 116–136). National Academies Press.
<http://www.nap.edu/catalog/10915.html>
- Huaxia. (2020). *COVID-19 prevention, control a test for China's governance system, capacity: Xi*. Xinhuanet. http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/10/c_138863486.htm
- Jakes, S. (2003, April). Beijing's SARS Attack. *TIME*.
<http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,441615,00.html>
- Kennedy, S. (2011). Fragmented Influence: Business Lobbying in China in Comparative Perspective. In S. Kennedy (Ed.), *Beyond the Middle Kingdom Comparative Perspectives on China's Capitalist Transformation*. Stanford University Press.
- Landry, P. F. (2008). *Decentralized Authoritarianism in China: The Communist Party's Control of Local Elites in the Post-Mao Era*. Cambridge University Press.
- Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., Ren, R., Leung, K. S. M., Lau, E. H. Y., Wong, J. Y., Xing, X., Xiang, N., Wu, Y., Li, C., Chen, Q., Li, D., Liu, T., Zhao, J., Liu, M., ... Feng, Z. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. *New England Journal of Medicine*, 382(13), 1199–1207. <https://doi.org/10.1056/nejmoa2001316>
- Lieberthal, K. G., & Lampton, D. M. (1992). *Bureaucracy, Politics, and Decision Making in Post-Mao China*. University of California Press.
<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft0k40035t/>
- Lieberthal, K. G., & Oksenberg, M. (1988). *Policy Making in China: Leaders, Structures, and Processes*. Princeton University Press.
<https://doi.org/10.2307/2760584>
- Mason, K. A. (2020). Did China's Public Health Reforms Leave It Prepared for COVID-19? *Current History*, September.

- <http://online.ucpress.edu/currenthistory/articlepdf/119/818/203/410059/curh.2020.119.818.203.pdf>
- Mei, C. (2020). Policy Style, Consistency and the Effectiveness of the Policy Mix in China's Fight Against COVID-19. *Policy and Society*, 39(3), 309–325. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1787627>
- Mertha, A. (2009). “Fragmented Authoritarianism 2.0”: Political Pluralization in the Chinese Policy Process. *China Quarterly*, 200, 995–1012. <https://doi.org/10.1017/S0305741009990592>
- n. d. (2003). The Dramatic Month of April. *Chinese Law & Government*, 36(4), 16–39. <https://doi.org/10.2753/CLG0009-4609360416>
- Nathan, A. J. (2003). Authoritarian resilience. In *Journal of Democracy* (Vol. 14, Issue 1, pp. 6–17). Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/jod.2003.0019>
- Perry, E. J. (2007). Studying Chinese Politics: Farewell to Revolution? *The China Journal*, No. 57(January).
- Qin, A. (2020). *China's Leader, Under Fire, Says He Led Coronavirus Fight Early On*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2020/02/15/world/asia/xi-chinacoronavirus.html>
- Schwartz, J., & Evans, R. G. (2007). Causes of Effective Policy Implementation: China's Public Health Response to SARS. *Journal of Contemporary China*, 16(51), 195–213. <https://doi.org/10.1080/10670560701194426>
- Serikbayeva, B., Abdulla, K., & Oskembayev, Y. (2020). *State Capacity in Responding to COVID-19* (MPRA Paper, Issue No.101511). <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/101511/>
- Thornton, P. M. (2009). Crisis and Governance: SARS and the Resilience of the Chinese Body Politic. *Source: The China Journal*, 61(61), 23–48. <https://www.jstor.org/stable/20648044?seq=1&cid=pdf->
- Topaloff, L. K., (March 04, 2020) *Is COVID-19 China's 'Chernobyl Moment'?* The Diplomat, accessed 01.02.2021, URL:

[https://thediplomat.com/2020/03/is-covid-19-chinas-
chernobylmoment/](https://thediplomat.com/2020/03/is-covid-19-chinas-
chernobylmoment/)

- Wang, L., Wang, Z., Ma, Q., Fang, G., & Yang, J. (2019). The development and reform of public health in China from 1949 to 2019. *Globalization and Health*, 15(1). <https://doi.org/10.1186/s12992-019-0486-6>
- Yusha, Z., & Caiyu, L. (2020). *Xi hails unity of China's 1.4b people in COVID-19 battle*. Global Times.
<https://www.globaltimes.cn/content/1200304.shtml>

ABD-ÇİN REKABETİNDE HUAWEİ VE 5G*

ÖZNUR ALBAYRAK¹

Öz

Teknolojik güç devletlerin sahip olduğu toplam gücün çok önemli bir parçası haline gelmiş, dolayısıyla özellikle büyük güç olarak adlandırılan devletler arasındaki yarışta da önemli bir yer kaplamaya başlamıştır. Bu çalışmada, Amerika-Çin rekabetinin siber güvenlik ve istihbarat boyutu 5G geliştirme faaliyetleri ve Huawei şirketi özelinde incelenecektir. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki rekabette 5G ağları ve bu ağları geliştirme konusunda önde gelen Huawei şirketinin rolü; Uluslararası İlişkiler, siber güvenlik ve istihbarat çalışmaları perspektifinden okunduğunda daha iyi anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: ABD-Çin Rekabeti, Siber Güvenlik, 5G, Huawei, Siber Güç, İstihbarat

Abstract

Huawei and 5G in US-China Rivalry

Cyber power has become a very important part of the total power that states have, so it has started to occupy an important place especially in the race between states that are called great powers. In this study, the cyber security and intelligence dimension of the American-Chinese competition will be examined in terms of 5G development activities and Huawei company. 5G networks in the competition between the United States and the People's Republic of China and the role of the leading Huawei company in developing these networks; It can be better understood when read from the perspective of International Relations, cyber security, and intelligence studies.

Keywords: US-China Rivalry, Cyber Security, 5G, Huawei, Cyber Power, Intelligence

1. Giriş

21. yüzyıl uluslararası sisteminde, sürekli ve hızlı gelişen teknolojiyle birlikte geleneksel güvenlik algısının yanında yeni güvenlik alanlarının ortaya

* Bu çalışma yazarın ULİSA12 2021/14 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Arş. Gör., Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi; Güvenlik Çalışmaları Yüksek Lisans Programı, TOBB ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, Türkiye. E-posta: ooznuralbayrak@gmail.com.

çıkma sürecine şahit olunmaktadır. Siber güvenlik alanı teknolojinin gelişme hızına bağlı giderek önem kazanmaktadır. Günümüzde teknolojik güç devletlerin sahip olduğu toplam gücün çok önemli bir parçası haline gelmiş, dolayısıyla özellikle büyük güç olarak adlandırılan devletler arasındaki yarışta da önemli bir yer kaplamaya başlamıştır.

Espionage, gizli bilgi elde etme veya onu koruma faaliyetleri tarihin başından beri dünyada yer almıştır. Teknoloji ve bilgi arasındaki ilişki geliştikçe bilgi edinme ve bilgiyi koruma faaliyetleri de teknolojiyle beraber gelişmiş ve çeşitlenmiştir.² Nitekim sinyal istihbaratının ortaya çıkması telgraf ve telefon gibi iletişim araçlarının 19. yüzyılda icat edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu icatlar güvenlik ve gizliliğe ilişkin sorunları da hemen beraberinde getirmiştir. Yeni iletişim cihazları yoluyla iletilen mesajların güvenliğinin yanı sıra iletişim hatlarına kimin sahip olduğu, kimlerin bu mesajlara erişim imkanına sahip olduğuna ilişkin sorular ortaya çıkmıştır. Öte yandan devletler bu yeni iletişim sistemlerine sızabilmek için yeni yöntemler geliştirmeyi amaç edinmiştir.³

Sun Tzu ve Kautilya'nın öğretilerinden anlaşılmaktadır ki milattan önceki dönemlerde de bilgi sahibi olmak devlet işlerinde, siyasette, diplomaside ve savaşta çok önemli ve gerekli görülmüştür.⁴ Bilgiyi kontrol edebilme kapasitesinin devletlerin somut gücünü tamamladığı düşünülmektedir. Bu kapasite bilginin ne derece kontrol edilebildiği, üretilebildiği, yönetilebildiği, kullanılabildiği ve manipüle edilebildiğine bağlıdır. Uluslararası sistemde bireylerin, çeşitli grupların ve devletlerin verilerine ve arasındaki iletişimin detaylarına sahip olmak sistemin aktörlerine büyük avantaj kazandırmaktadır.⁵ 21. yüzyılda bilgisayarlar ve benzeri veri depolama teknolojik cihazlarının bağlı olduğu ağların da dışarıdan müdahaleye açık bir durumda olması, “ekonomik nitelikli ve casuslukla alakalı” bir güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

² Myriam Dunn Cavelty, “Siber Güvenlik”, Alan Collins (der.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2017, s. 363.

³ Michael Warner, *The Rise and Fall of Intelligence: An International Security History*, Washington DC, Georgetown University Press, 2014, s. 27.

⁴ Ibid, s. 12-13.

⁵ Myriam Dunn Cavelty, “Siber Güvenlik”, s. 363.

⁶ Ibid. s. 377.

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki rekabette 5G ağları ve bu ağları geliştirme konusunda önde gelen Huawei şirketinin rolü, bu perspektiften okunduğunda daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla bu çalışmada Amerika-Çin rekabetinin siber güvenlik ve istihbarat boyutu, 5G geliştirme faaliyetleri ve Huawei şirketi özelinde incelenecektir.

2. 5G ve Huawei

2.1. 5G Hakkında

Günümüzde cep telefonları aracılığıyla istenilen yerde herhangi bir vakitte internete bağlanma mümkündür. Bu imkanı, teknolojiyle birlikte gelişen *mobile network operator*ların (mobil şebeke operatörleri) kurdukları ağlar sağlamaktadır. Kurulan istasyonlar basitçe cihazlardan sinyal alıp bu sinyali dönüştürerek yönlendirme yoluyla çalışmaktadır. Ülkelerin kendi içinde olduğu gibi dünyada da rekabet halinde olan operatör firmaları daha iyi ve daha hızlı hizmet verme konusunda yarışmaktadır.⁷ Ağlar, teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlara nüfuz etmesi yönüyle giderek önem kazanmaktadır.⁸ Kullanıcılara diğer firmalardan daha iyi bağlanma deneyimi taşımayı ve buna bağlı olarak daha çok kullanıcıya sahip olup kar etmeyi amaçlayan firmalar sürekli olarak gelişmek durumundadır. Birleşik Krallık iletişim düzenleyicisi Ofcom'un yöneticisi Sharon White, telekomünikasyon piyasasında rekabetin çok önemli olduğunu, gelişmenin bu şekilde sürekli hale geldiğini, inovasyonun bir zorunluluk hale geldiğini belirterek bunların sürecin devamlılığı açısından önemini altını çizmektedir.⁹

Sektördeki gelişmeleri yöneten ve yeniliklerin teknik standardını belirleyen örgüt olarak bilinen *3rd Generation Partnership Project* (3GPP), adından da anlaşılacağı üzere aslında *3rd Generation*'la (3G-3. Jenerasyon) başlamış olsa da ismini güncellemeden takip eden jenerasyonlara da liderlik etmiştir.¹⁰ Huawei; ZTE, Ericson, Samsung, Nokia, Intel gibi şirketlerle beraber, bahse

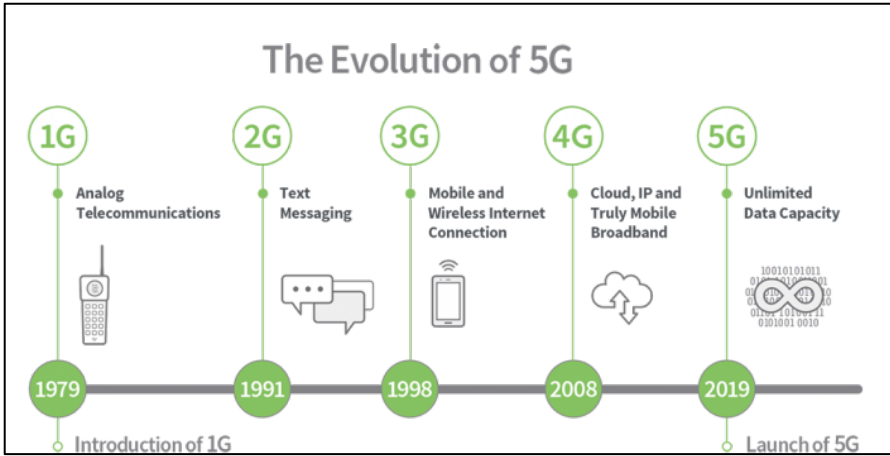
⁷ William Webb, *The 5G Myth: When Vision Decoupled From Reality: Vol. Third edition*, De|G Press, 2018, s. 1-3 (Erişim Tarihi 28 Mart 2021).

⁸ Gökhan Tekir, "Huawei, 5G Networks, and Digital Geopolitics", *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, Cilt 2, No 4, July 2020, s. 115.

⁹ William Webb, *The 5G Myth*, s. 113.

¹⁰ Rajiv Shah, *Ensuring a Trusted 5G Ecosystem of Vendors and Technology* (Report), Australian Strategic Policy Institute, 2020, s. 4, doi:10.2307/resrep26116.6 (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

konu örgütün yönetim kurulundadır.¹¹ 1. jenerasyondan(1G) 4. jenerasyona (4G) kadar olan süreçte kullanıcıların tercihi daha iyi hizmet sunan operatörlerden yana olmuştur. 2019 yılında 5G'nin geliştirilmesiyle 5G'nin önceki jenerasyonlardan farkının ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.¹² (bknz. Şekil 1) Gelecekteki teknoloji ile ilgili sık sık bahsi geçen 5G'ye ilişkin olarak gerçek 5G bağlantısı için gereken kriterler 3GPP tarafından belirlenmiştir.¹³ 5G, örgütün belirlediği kriterler ve önceki jenerasyonlara göre farkları ile özellikle üç noktada öne çıkmaktadır: Daha hızlı geniş bant mobil ağ bağlanabilirliği, Ultra güvenilir düşük gecikme süreli bağlantı, Cihazdan cihaza büyük çaplı bağlantı.¹⁴

Şekil 1: Herald Remmert, “4G to 5G: How Long Will 4G LTE Be Available?”, 20 Mayıs 2021.

<https://www.digi.com/blog/post/4g-to-5g-how-long-will-4g-lte-be-available> (Erişim Tarihi 1 Mart 2020).

İlk 5G ağı kimin kurduğu konusu 2019 Nisan ayında tartışmalara neden olmuştur. Güney Koreli ve Amerikan şirketler başlatma (*launch*) gününü öne çekme yoluyla ilk olma yolunda yarışmıştır. Yarışın sonunda Güney Koreli SK Telecom ve KT Corp 55 dakika farkla 5G ağı başlatan ilk şirketler

¹¹ 2020 in Review 5G networks, *Spectrum & Devices*, GMSA, Aralık 2020, <https://gsacom.com/paper/2020-in-review-5g-networks-spectrum-devices> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

¹² William Webb, *The 5G Myth*, s. 3.

¹³ Rajiv Shah, *Ensuring a Trusted 5G Ecosystem of Vendors and Technology*, s. 5.

¹⁴ Ibid.

olmuştur.¹⁵ 2020 Kasım ayında *Global Mobile Suppliers Association*'ın yayınladığı rapora göre dünyada 400'ü aşkın operatör şirketi 5G'ye yatırım yapmaktadır. Bunlardan 146 tanesi 3GPP kriterlerine uygun teknolojiyi uyguladıklarını duyurmuştur.¹⁶ 2021 Şubat raporuna göre toplamda 144 operatör 5G ağı hizmetini başlatmış durumdadır.¹⁷

2019 yılında 5G bağlantıları mevcut 3G ve 4G altyapısının üstüne kurulmuş *non-stand-alone* (NSA) bağlantılardır. 4 Ağustos 2020'de Amerikalı T-Mobile şirketinin ilk *stand-alone* 5G ağını kurması, artık 5G'nin gerçek kapasitesinin kullanılabilmesi adına önemli bir adım olarak görülmüştür.¹⁸ 5G'nin anahtar özellikleri ultra güvenilir düşük gecikme süreli bağlantı ve cihazdan cihaza büyük çaplı bağlantının sağlanabilmesi için *stand-alone* ağ yapıları büyük önem taşımaktadır. 2020 yılında Çin'de 5G *stand-alone* ağ kurulumları başlatılmış, baz istasyonlarının sayısı günümüzde 700,000'i geçmiştir. ZTE yetkilisi Alex Wang, Çin'in dünyadaki en büyük 5G ağını kurmakta olduğunu altını çizerek 5G *stand-alone* sektöründe Çin'in liderliği sürdürdüğüne dikkat çekmiştir.¹⁹ 3GPP tarafından belirlenen standartlar meselesi ayrıca devletler arasında tartışmalara neden olmakta, teknik uzmanların ve mühendislerin ilgilenmesi ve karar vermesi gereken meselelerin politikleşmesi sorununa yol açmaktadır. Sektördeki bir yeniliğe öncülük etmek o teknolojinin kullanımına ilişkin standartların ve kuralların belirlenmesinde şirketin tabi olduğu devlete avantaj, güç ve nüfuz alanı sağlamaktadır.²⁰

¹⁵ Kenneth Li & Jumin Park, "Who was first to launch 5G? Depends who you ask", *Reuters*, 5 Nisan 2019, <https://www.reuters.com/article/us-telecoms-5g-idUSKCN1RH1V1> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

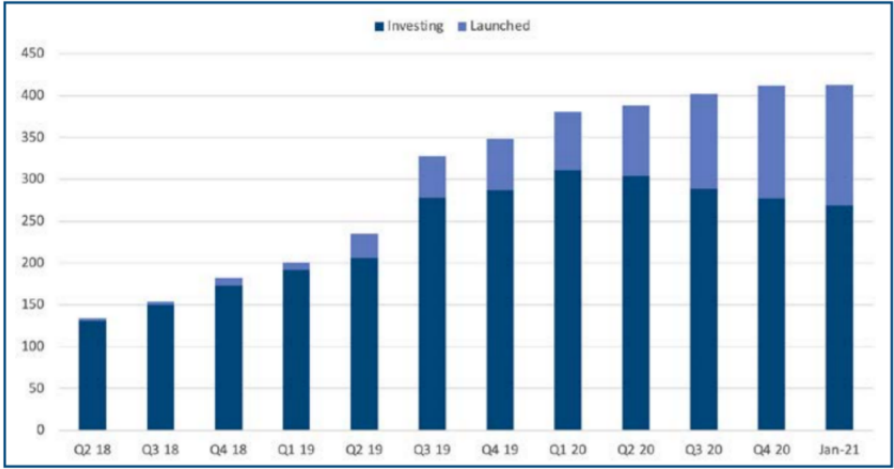
¹⁶ *5G Market Snapshot November 2020 – Global update*, GMSA, Kasım 2020, <https://gsacom.com/paper/5g-market-snapshot-november-2020-global-update> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

¹⁷ *NTS Update – February 2021 – Status Snapshot*, GMSA, Şubat 2021, <https://gsacom.com/paper/nts-update-february-2021-status-snapshot> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

¹⁸ "T-Mobile Launches World's First Nationwide Standalone 5G Network", *T-Mobile*, 4 Ağustos 2020, <https://www.t-mobile.com/news/network/standalone-5g-launch> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

¹⁹ Juan Pedro Tomás, "Chinese telcos expected to deploy 1 million 5G SA stations in 2021", *RCRWirelessNews*, 5 Şubat 2021, <https://www.rcrwireless.com/20210205/5g/chinese-telcos-expected-deploy-1-million-5g-sa-base-stations-this-year> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

²⁰ Rajiv Shah, *Ensuring a Trusted 5G Ecosystem of Vendors and Technology*, s. 8-9.

Şekil 2: NTS Update – February 2021 – Status Snapshot, GMSA, Şubat 2021, <https://gsacom.com/paper/nts-update-february-2021-status-snapshot> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021).

5G teknolojisiyle ilgili meselelerin sadece teknik alanla sınırlı kalmamasının bir diğer nedeni de 5G teknolojilerinin uygulanmasıyla ilgilidir:

“Basitçe mobil bir ağ olduğu düşünülse de 5G bildiğimiz dünyayı değiştirecek. Veri alışverişinin hızı ve neredeyse anlık yanıt süresi tüm sektörleri ve alanları harekete geçirecek. Dolayısıyla riskler yüksek ve hatta felaketle dahi sonuçlanabilecek seviyede. Askeri, endüstriyel (akıllı fabrikalar), tıp (uzaktan cerrahi), otonom arabalar, akıllı ulaşım sistemleri ve hatta akıllı şehirlerdeki uygulamalar, yüzyılımızın büyük teknolojik ilerlemesini temsil etmektedir. Amerika ve Çin gibi büyük güçler arasındaki rekabeti yaratan şey, bir Çin şirketi olan Huawei’in 5G pazarındaki yadsınamaz konumuyla ilgilidir. Çin’in Huawei sayesinde konumunu güçlendirmesi, dolayısıyla ABD’nin bu durumdan hoşnutsuz olması ve ikilinin rekabeti kızıştırması durumundan bahsedilebilir.

En önemli riskler, ağın kendisinden çok 5G uygulamaları ile alakalıdır. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa; casusluk, endüstriyel casusluk, teknoloji hırsızlığından korkuyor. Böyle bir sabotajın ağır sonuçları olabilir. Örneğin akıllı ilaç fabrikaları sabote edilir ve üretim zorla durdurulursa veya akıllı şehirler siber saldırıya uğrarsa hasar ciddi oranda büyük olacaktır. Dolayısıyla Huawei ve 5G meselesi siber alanın sınırları ötesindedir ve kullanımı yaygınlaştığında hayatın tüm yönlerini etkileyecek kapasiteye ulaşacaktır”²¹

²¹ Nadhir Lahfa (IT Expert), Ankara, 1 Mart 2021, kişisel görüşme.

2.2. Huawei Hakkında

1987 yılında Ren Zhengfei tarafından Çin’de kurulan Huawei Şirketi günümüzde dünyanın önde gelen bilgi teknolojileri ve iletişim, telekomünikasyon şirketleri arasında yer almaktadır.²² Ren Zhengfei şirketi kurmadan önce Çin ordusunda görev almış olmakla birlikte farklı kaynaklarca Çin’in resmi istihbarat örgütüyle yakın ilişkileri olduğu söylenmektedir.²³ ²⁴ Halka kapalı özel şirketin hisselerinin yaklaşık %50’sine şirket çalışanları sahiptir. Bu durum şirketin sahipleri ve şirketi kimin kontrol ettiğine ilişkin şüphelere ve spekülasyonlara neden olmaktadır.²⁵ Huawei, hakkındaki spekülasyon ve propagandalara aktif olarak cevap vermektedir. Şirket özellikle siber güvenlik konusunda büyük şirketler arasında en güvenli şirket olduğunu, ek olarak siber güvenliğe 2 milyar dolar yatırım yaptığını belirterek iddialara cevap vermeyi sürdürmektedir.²⁶

3. Amerika-Çin Rekabeti: 5G ve Huawei

3.1. Büyük Güçlerin 5G’ye Olan İlgisi

Devletler, özellikle büyük güçler yıllardır 5G araştırmalarına, akademiye, işbirliklerine ve şirketlere yatırımı ve teşviği destekleyerek dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmamayı amaçlamaktadır. 5G donanım ve ekipman sağlayıcı şirketlerin başında Ericsson, Nokia, Huawei, Siemens, Samsung gelmektedir.²⁷ Ağ operatörleri teknolojinin hızına ayak uydurup yeni jenerasyonla uyumlu cihazlar ve ürünlerle kendilerini güncellemelidir. Bu ihtiyacı da donanım ve ekipman sağlayıcı şirketler karşılamaktadır. Huawei ve Samsung gibi şirketler 5G’den önce diğer şirketleri takip eden pozisyondayken 5G’yle birlikte bu durumu değiştirmeyi, takip eden pozisyonundan lider konumuna geçmeyi amaçlamıştır. Dünyanın farklı bölgelerinden farklı şirketlerin bu meydan okuması hem şirketleri hem de devletleri konuya önem vermeye zorlamıştır. Devletler ve şirketler, 5G’nin

²² “Who is Huawei?”, *Huawei*, <https://www.huawei.com/us/corporate-information> (Erişim Tarihi 22 Şubat 2021)

²³ Yang Jiang, Aki Tonami and Adam Moe Fejerskov, *Chinese Investment in Overseas Telecommunications Infrastructure (Report)*, Danish Institute for International Studies, 2016, <http://www.jstor.com/stable/resrep17366.5> (Erişim Tarihi 23 Şubat 2021)

²⁴ Kathryn Waldron, *Huawei And National Security: Lessons For 6G (report)*, R Street Institute, 2020, s. 2.

²⁵ Kaidong Feng, Yin Li, “Employee Ownership and Industrial Innovation: Huawei in the U.S.-China Technology Rivalry”, *China Review*, Cilt 20, No 4, 2020, s. 40.

²⁶ “Huawei Facts”, <https://www.huawei.com/us/facts> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

²⁷ William Webb, *The 5G Myth*, s. 65-66.

geliştirilmesi çok fazla yatırım istediğinden daha yavaş bir süreçte gelişmesini tercih etse de rekabet ve zorunluluk sürecin hızlı işlemesine neden olmuştur. Yatırımların büyük boyutta olması da 5G'nin başarılı olmasına ilişkin ilgiyi artırmıştır.²⁸

2017 Kasım'ında Huawei'in düzenlediği bir konferansta Vodafone, BT gibi ağ operatörü şirketler 5G'nin bu hızlı gelişimini eleştirmiştir. Devam eden süreçte de bazı şirketler ve taraflar 5G'ye gösterdikleri ilgiyi azaltmıştır.²⁹ Devletler içinse 5G'nin geliştirilmesi politik, ekonomik, teknolojik alanlar ve güvenlik alanında büyük avantajlar anlamına gelmektedir, dolayısıyla ne kadar erken geliştirilirse devletler açısından o kadar iyi olacaktır.³⁰ Amerika Birleşik Devletleri 4G alanında lider olmanın avantajlarından yararlandığı için 5G'de de bu avantaja sahip olmanın önemini farkındadır.³¹ Bu bağlamda iki büyük güç olarak Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki rekabet 5G alanına sıçramış olup burada da devam etmektedir.³²

3.2. Rekabet

5 Mayıs 2019 tarihinde dönemin ABD Başkanı Donald Trump, başkanlık kararnamesi çıkararak milli güvenliğe tehdit oluşturan yabancı firmalara ait telekomünikasyon ekipmanının kullanımını yasaklamıştır.³³ Federal İletişim Komisyonu Komiseri Brendan Carr Huawei'in bahsedilen başkanlık kararnamesi doğrultusunda yasaklanmasına ilişkin olarak ülkedeki 5G altyapısını kuran şirketlerin batılı değerleri benimsemiş olması gerektiği açıklamasını yapmıştır.³⁴ Huawei'in Çin'de kurulmuş olması ve kurucusunun Çin hükümeti ve askeriyesiyle bağlantıları sorun teşkil etmektedir.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid. 66-67.

³⁰ Ibid. 68.

³¹ Xuewu Gu et al., *Geopolitics and Global Race for 5G*, Bonn, The Center for Global Studies, 2019, s. 12.

³² Hiddai Segev, Doron Ella and Assaf Orion, "My Way or the Huawei?: The United States-China Race for 5G Dominance", *Institute for National Security Studies*, s. 1.

³³ C. Scott Brown, "The Huawei ban explained: A complete timeline and everything you need to know", 7 Şubat 2021, <https://www.androidauthority.com/huawei-google-android-ban-988382> (Erişim Tarihi 4 Mart 2021)

³⁴ Jessica Bursztynsky, "FCC commissioner on Huawei: Suppliers for 5G wireless in US need to 'share Western values'", *CNBC*, 20 Mayıs 2019, <https://www.cnbc.com/2019/05/20/fcc-commissioner-suppliers-for-us-5g-need-to-share-western-values.html> (Erişim Tarihi 4 Mart 2021)

ABD’de 5G ağlarının vaat ettiği potansiyelin, var olan güvenlik zafiyetinin boyutlarını artıracağı düşünülmektedir. 5G altyapısına ilişkin büyük üretici firmalar, pazar payları sırasıyla %30,1, %26,4, %22,2 olan Huawei, Ericsson ve Nokia’dır.³⁵ 5G ile alakalı patentlerin %35’ine Huawei sahip olup diğer Çinli şirketlerle birlikte Çin’in patentlerin %50’sine sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık Amerikalı şirketler patentlerin %5 gibi düşük bir kısmına sahiptir.³⁶ Gerekli cihaz ve ekipmanların özellikle Huawei şirketi tarafından üretiliyor olması bir çok yönden risk olarak görülmektedir. Amerikalı resmi yetkililer 5G ağlarının bütün olarak doğru şekilde çalışmasının Huawei’nin engellenmesiyle sağlanacağı görüşünü desteklemektedir. Bu bağlamda Trump hükümeti ve bazı devlet organlarınca Huawei’in tamamen yasaklanması (*full-ban*) yönünde politikalar Amerika’da uygulanmaya başlanmış, yurtdışında diğer ülkelerin de bu yönde davranması teşvik edilmiştir. Ancak tamamen yasaklamak politik açıdan yerine getirmesi zor bir uygulama olmakla birlikte Huawei ürünlerinin ikamelerine oranla daha ucuz olması ekonomik olarak da engel teşkil etmektedir. Çin hükümetinin Huawei’i alenen desteklemesi, olası bir tamamen yasaklama durumunun Çin Halk Cumhuriyeti’ne meydan okuma anlamına gelmesine neden olmaktadır.³⁷

3.3. Geçmişten Ders Çıkarma

Operation Rubicon olarak bilinen, CIA ve Alman İstihbarat örgütü BND’nin ortak gerçekleştirdiği istihbarat operasyonu teknolojik cihazların istihbarat elde etmede ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.^{38 39 40} Dobson’a göre Rubicon operasyonu zamanımızın en başarılı istihbarat

³⁵ Xuewu Gu et al., *Geopolitics and Global Race for 5G*, Bonn, The Center for Global Studies, 2019, s. 31.

³⁶ Morten Springborg, *The new Tech War and the geopolitics of 5G*, C Worldwide Asset Management, 2019, s. 5.

³⁷ Kathryn Waldron, *Huawei And National Security: Lessons For 6G (report)*, R Street Institute, 2020, s. 1-2.

³⁸ Richard J. Aldrich, Peter F. Müller, David Ridd & Erich Schmidt-Eenboom, “Operation Rubicon: sixty years of German-American success in signals intelligence”, *Intelligence and National Security*, Cilt 35, No 5, 2020.

³⁹ Melina J. Dobson, “Operation Rubicon: Germany as an intelligence ‘Great Power’?”, *Intelligence and National Security*, Cilt 35, No 5, 2020.

⁴⁰ Sarah Mainwaring, “Division D: Operation Rubicon and the CIA’s secret SIGINT empire”, *Intelligence and National Security*, Cilt 35, No 5, 2020.

operasyonlarından birisidir.⁴¹ 1970-1993 yılları arasında BND ve CIA, Crypto AG firmasının farklı donanım yerleştirilmiş şifreleme makineleri satmasını sağlamıştır. Bu cihazlar 120'den fazla ülkede, uluslararası kuruluşlarda ve devlet kurumlarında şifreli haberleşme amaçlı kullanılmıştır. Bu yolla BND ve özellikle CIA on yıllar boyunca dünya genelindeki çok gizli bilgilerin yer aldığı bir veri havuzuna sahip olmuştur.⁴² Rubicon Operasyonu, telekomünikasyon ve haberleşme cihazlarının istihbarat elde etmede kritik bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Bu olayda istihbaratı elde eden konumundaki ABD, gelecekte kendisini doğal olarak karşı tarafta görmemek için tedbirler almak durumundadır. Çin'in 5G alanındaki lider konumu ve Huawei ürünlerinin gün geçtikçe artan popülerliği, Çin'in bu cihaz ve altyapılar yoluyla istihbarat elde edip etmediği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer Çin tarafından ikinci bir Rubicon Operasyonu gerçekleştirilirse ki ABD Çin'in Huawei ve 5G bağlamında bunu yaptığını iddia etmektedir, ABD bu sefer mağdur tarafta yer alacağının farkındadır. Böyle bir istihbarat operasyonunun gizli bir şekilde yürütülebileceğinin, bunun ABD için sonuçlarının ve ona vereceği zararın farkında olmak ABD'nin attığı adımlar ve verdiği kararlarda etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Siber Güvenlik, Huawei ve Çin İstihbaratı

Siber alan Çin tarafından devletlerin üstünde hak iddia ettikleri yeni bir dünya olarak görülmektedir. Albay Li Minghai 18. yüzyılda denizleri kontrol etmek, 20. yüzyılda gökyüzünü kontrol etmek ne anlama geliyorsa 21. yüzyılda siber alanı kontrol etmek de aynı anlama geliyor diyerek siber alanın önemini vurgulamıştır.⁴³ Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti uzun süredir Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı *cyber espionage* (siber casusluk) faaliyetleri yürütmekte ve ABD'nin siber casusluk teşebbüslerine karşı koymaktadır.⁴⁴ *National Security Agency* (NSA-Ulusal Güvenlik Ajansı) Eski Direktörü ve dönemin ABD Siber Komutanlığı Generali Alexander Keith 2012 yılında yaptığı bir açıklamada siber casusluktan kaynaklanan kayıpların tahminen

⁴¹ Melina J. Dobson, "Operation Rubicon: Germany as an intelligence 'Great Power'?", s. 608.

⁴² Sarah Mainwaring, "Division D: Operation Rubicon and the CIA's secret SIGINT empire", s. 625.

⁴³ Michael Kolton, "Interpreting China's Pursuit of Cyber Sovereignty and its Views on Cyber Deterrence", *The Cyber Defense Review*, Cilt 2, No 1, 2017, s. 119-121.

⁴⁴ Emilio Iasiello, "China's Three Warfares Strategy Mitigates Fallout From Cyber Espionage Activities", *Journal of Strategic Security*, Cilt 9, No 2, 2016, s. 45.

338 milyar dolar olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Bahsi geçen siber casusluk faaliyetlerinin önemli bir kısmının Çin tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir.⁴⁶

Çin, siber alanı ve faaliyetleri milli savunma hedeflerini gerçekleştirebilmek için önemli bir araç olarak görmektedir. 2007 yılında siber savaş, *China National Defense News* tarafından siyaset, ekonomi, askeri ilişkiler ve teknoloji alanlarında bilgi avantajı elde etmek için ağ teknolojisi ve yöntemlerinin kullanılması şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁷ Çin'in siber alana verdiği önem Huawei'e verdiği destekte de açıkça görülmektedir.⁴⁸

Huawei, ürünlerine bir *backdoor* (casus yazılım) ekleyerek kullanıcıların verilerine erişebilmekte, ürünü kontrol edebilmekte ve ürünle ilgili değişiklik yapabilmekte durumundadır. Komünist Parti rejiminin hakim olduğu Çin'de yer alan Huawei şirketi Çin kanun ve yasalarına tabi durumdadır. Çin kanunlarına göre Çinli şirketler, bireyler ve örgütler, devletin talep etmesi halinde istihbarat faaliyetlerine yardım etmekle, istihbaratla işbirliği yapmakla yükümlüdür.⁴⁹ Çin hükümeti konuya ilişkin açıklamalarında Huawei'in yurtdışı faaliyetlerinde bu kanunlara bağlı olmadığını belirtmiştir.⁵⁰ Huawei halka açık açıklamalarında da hiçbir zaman ürünlerine *backdoor* ya da casus yazılım ekleme talebi almadığına, olsa bile bu talebe karşılık vermeyeceğine, Çin istihbaratıyla işbirliği içinde olmadığına ve olmayacağına, kullanıcıların satın aldıktan sonra ürün üstünde tamamen kontrol sahibi olduğuna yer vermektedir.⁵¹

4.1. Amerika Birleşik Devletleri İstihbarat Servisleri ve Çin

Federal Bureau of Investigation (FBI), Siber Departmanı Müdür Yardımcısı Clyde E. Wallace'ın Senato Yargıçlar Komitesi önünde verdiği

⁴⁵ Josh Rogin, "NSA Chief: Cybercrime Constitutes the 'Greatest Transfer of Wealth in History'", *Foreign Policy: The Cable*, 9 Temmuz 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/07/09/nsa-chief-cybercrime-constitutes-the-greatesttransfer-of-wealth-in-history> (Erişim Tarihi 5 Mart 2021)

⁴⁶ Emilio Iasiello, "China's Three Warfares Strategy Mitigates Fallout From Cyber Espionage Activities", s. 45.

⁴⁷ Ibid. s. 46-48

⁴⁸ Kathryn Waldron, *Huawei And National Security*, s. 1.

⁴⁹ Yuan Yang, "Is Huawei compelled by Chinese law to help with espionage?", *Financial Times*, 5 Mart 2019, <https://www.ft.com/content/282f8ca0-3be6-11e9-b72b-2c7f526ca5d0> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021)

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ "Q&A", *Huawei*, <https://www.huawei.com/en/facts> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021)

siber tehditler hakkındaki ifadede Amerika Birleşik Devletleri'ne siber alanda hiçbir devletin, Çin Komünist Partisi tarafından yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti kadar tehdit oluşturmadığını söylemiştir.⁵² Siber *network* operasyonlarının Çin'in toplama faaliyetlerinin ana aracı olduğunu ifade eden Wallace, özellikle Çinli uygulamaların “biometrik bilgi, (telefondaki) rehber listesi, konum bilgisi, giriş bilgileri, iletişim bilgileri, içerikler (yazılar, fotoğraflar, videolar, vs.), banka ve kredi kartı detayları ve finansal hesap hareketleri” ile ilgili çok büyük miktarda veri topladığının altını çizmiştir.⁵³ Büyük miktarda veri sahibi olmak, istihbarat faaliyetlerindeki yerinin yanı sıra, özellikle yapay zeka alanında kayda değer önem taşımaktadır. Çin'in istihbarat servislerinin topladığı veriye ek olarak özel sektörün topladığı veri yapay zeka geliştirme çalışmalarına da büyük katkı sağlamaktadır. Çin'in teknolojinin her alanındaki hızlı ve sürekli gelişimi istihbarat faaliyetlerine büyük destek sağlamaktadır.⁵⁴

Office of the Director of National Intelligence (ODNI), 2019 yılında yayınladığı bir durum değerlendirmesiyle Çin'in siber faaliyetlerinin (bilgi çalmak, insanların düşüncelerini etkilemek, altyapıyı bozmak gibi) hem insanların zihinlerini hem de makineleri tehdit ettiğini öne sürmüştür. Özellikle son on yılda rakiplerinin siber alanda hızlı ve sürekli olarak geliştiği kabul edilmektedir.⁵⁵ Teknolojinin hayatımıza giderek daha fazla nüfuz etmesiyle siber casusluk faaliyetlerinin hareket alanı da genişlemektedir. ODNI, bahsi geçen değerlendirme yazısında, Çin'in diğer yollarla elde edemediği çıkarlarını siber faaliyetlerle elde etme çabasında olduğunun farkında olduğunu belirtmektedir. Çin kendi milli güvenliği ve ekonomik hedefleri için siber faaliyetler gerçekleştirirken ofansif anlamda da bu tarz faaliyetlerini sürdürmektedir. Örneğin siber saldırılarla doğal gaz boru hatlarının sistemini bozup günlerce hatta haftalarca çalışmasını engelleyebilmektedir ya da ABD seçimlerini etkilemek için aynı araçları

⁵² *Testimony of Clyde E. Wallace*, Senate Judiciary Committee, “Dangerous Partners: Big Tech and Beijing,” 116th Congress, 4 Mart 2020, <https://www.fbi.gov/news/testimony/dangerous-partners-big-tech-and-beijing> (Erişim Tarihi 7 Mart 2021)

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Kathryn Waldron, *Huawei And National Security*, s. 3.

⁵⁵ Daniel R. Coat, *Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community*, Office of the Director of National Intelligence, 29 Ocak 2019, <https://www.odni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR---SSCL.pdf> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021), s. 4-5.

kullanabilmektedir. *Online influence* (çevrimiçi nüfuz) faaliyetlerinin önemine değinen belge bu tür faaliyetlerin demokratik kurumların gücünü zayıflatma, ABD politika süreçlerini ve sonuçlarını etkileme, ABD ve müttefikleri arasındaki ilişkileri zayıflatma gibi amaçlar güttüğüne yer vermektedir. Çin'in kendi ülkesi içinde bilgiyi yüksek derecede kontrol ettiği ve bu gücünü sınırları dışına da yayarak uluslararası arenada Çin'le ilgili düşünceleri şekillendirdiği öne sürülmüştür.⁵⁶ Ek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin açık toplum anlayışı ve şeffaf yapısının, akademik ve bilimsel çalışmalarının Çin tarafından sömürüldüğünün altı çizilmiştir.⁵⁷

2019 Mayıs ayından, yabancı telekomünikasyon şirketlerine gelen yasaklamadan bir yıl önce Central Intelligence Agency (CIA), Federal Bureau of Intelligence (FBI), ve National Security Agency (NSA)'nin de içlerinde bulunduğu altı ABD istihbarat örgütü 2018 Şubat ayında, Senato İstihbarat Komitesi'ne ifade vermiştir. Altı istihbarat servisi de Çinli şirketler ve Huawei ürünlerinin ABD halkı tarafından kullanılmasını tavsiye etmediklerini belirtmiştir.⁵⁸ Görüşmede yer alan FBI Direktörü Chris Wray verdiği ifadede, Amerikan değerlerini paylaşmayan yabancı şirketlerin ABD'nin telekomünikasyon ağlarında güç sahibi olmasına izin vermenin risklerinden derin endişe duyduğunu belirtmiştir. Ek olarak böyle bir şeye izin vermenin yabancı şirketlere, dolayısıyla hükümetlere ABD telekomünikasyon altyapısı üzerinde kontrol ve baskı kapasitesi sağlayacağını; bu kapasitenin de bilgileri kötü niyetli olarak değiştirme ve çalma, tespit edilemeyen casusluk kapasitesi sağlayacağını altını çizmektedir.⁵⁹

5. 5G Teknolojisi ve Diğer Alanlar

5.1. Yapay Zeka

Yapay zeka teknolojisinin, bağlantı kalitesi ve hızındaki gelişmelerle birlikte hayatımızda daha fazla yer kaplayacağı düşünülmektedir. Bu teknolojinin en önemli özelliği makinelerin öğrenebilmesi ve kendi kararlarını kendi verebilmesi ile ilişkilidir.⁶⁰ 5G teknolojisinin sunduğu düşük gecikme

⁵⁶ Ibid. s. 7.

⁵⁷ Ibid. s. 14.

⁵⁸ Sara Salinas, "Six top US intelligence chiefs caution against buying Huawei phones", *CNBC*, 13 Şubat 2018, <https://www.cnbc.com/2018/02/13/chinas-huawei-top-us-intelligence-chiefs-caution-americans-away.html> (Erişim Tarihi 3 Mart 2021)

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Daniel R. Coat, *Worldwide Threat Assessment*, s. 15.

süresi, yüksek hız ve kablosuz makinelerin birbiriyle iletişim kurabilmesi gibi özellikler yapay zeka teknolojisinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin insansız arabalarla ilgili bağlantıya bağlı bir gecikme problemi kazalara neden olacaktır. 5G, yapay teknolojinin uygulanmasındaki bağlantı sıkıntılarını en aza indirmektedir. Bu durumda bu bağlantıların dışarıdan bir siber saldırıya uğramaması için yüksek güvenlik kurulması gerekmektedir. Bu nedenle özellikle büyük devletler hem kendi güvenliklerini sağlamak hem de uluslararası çıkarlarını elde edebilmek için teknolojik gelişmeleri desteklemektedir.⁶¹ Yapay zeka teknolojisindeki gelişmeler sadece ekonomik rekabet nedeniyle değil milli güvenlikle alakalı meseleler nedeniyle de devletler tarafından sürdürülmelidir.⁶²

5.2. Ekonomik Boyut ve Serbest Ticaret

5G teknolojisinin ekonomik yönü Amerika Birleşik Devletleri açısından çok şey ifade etmektedir. Öncelikle ABD uzun zamandır teknolojinin neredeyse her alanında liderlik konumunda yer almıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ve Huawei'in özellikle son on yıldaki teknolojik gelişimi ABD'nin bu konumunu sarsacak seviyeye ulaşmıştır.⁶³ IHS Markit araştırma raporuna göre 2030 yılı itibarıyla dünyada internete bağlı cihaz sayısı 125 milyarı bulacak olup bu kadar büyük miktardaki cihazı 5G'nin bağlayacağı öngörülmektedir.⁶⁴ ABD'nin bu piyasada lider olmamasının ekonomik pozisyonunu da gelecekte sarsması beklenmektedir.

Huawei'in, Çin Hükümeti tarafından desteklenmesi 2014 yılında Avrupa Birliği ticaret yetkilisi tarafından da haksız rekabete yol açtığı öne sürülerek eleştirilmiştir.⁶⁵ Ancak Çin'in kendi iç piyasasının büyüklüğü başlı başına Huawei'e ve diğer Çinli şirketlere büyük bir avantaj sağlamaktadır. Örneğin Huawei'in 2010 yılındaki pazar payı %1,5'ken 2019 yılında bu oran

⁶¹ Benjamin Fricke, *Artificial Intelligence, 5G and the Future Balance of Power*, Konrad Adenauer Stiftung, 2020, s. 2.

⁶² Ibid. s. 6.

⁶³ Peter Harrell, "5G: National Security Concerns, Intellectual Property Issues, and the Impact on Competition and Innovation", Center for a New American Security, 2019, s. 1, <https://www.jstor.org/stable/resrep28738> (Erişim Tarihi 22 Şubat 2021)

⁶⁴ IHS Markit, "Number of Connected IoT Devices Will Surge to 125 Billion by 2030, IHS Markit Says," press release, 24 Ekim 2017, içinde Peter Harrell, "5G: National Security Concerns, Intellectual Property Issues, and the Impact on Competition and Innovation", s. 2.

⁶⁵ Peter Harrell, "5G: National Security Concerns, Intellectual Property Issues, and the Impact on Competition and Innovation", s. 4.

neredeyse %18'e çıkmıştır ve Huawei'in Çin'in iç telekomünikasyon piyasasının %48'ini elinde tutmasının bundaki etkisi büyüktür.⁶⁶ Bu bağlamda Çin piyasasına yabancı şirketlerin kısıtlı erişimi ise başka tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

ABD'nin Huawei'i banlamasıyla ülke genelinde 5G altyapısını kurmanın maliyetleri de artmıştır. 5G piyasasında geniş çaplı bir rekabet olmaması alternatiflerin çok az olmasına neden olmakta, Huawei'in ucuz ürün sunması da mevcut alternatiflerin daha pahalıya mal olacağını göstermektedir.⁶⁷ 2019'da yayınlanan bir GSMA raporuna göre Çinli üreticilerin Avrupa'dan yasaklanması ile 5G kurulum maliyetlerinin 62 milyar dolar artacağı ve kurulumun yaklaşık 18 ay gecikeceği öngörülmektedir.⁶⁸

ABD'nin Huawei'i Amerika pazarından banlaması da Çin Halk Cumhuriyeti ve diğerleri tarafından serbest piyasa ilkesinin ihlali olarak görülmektedir. Huawei yetkilileri yaptığı açıklamalarla verilen kararın milli güvenlik bahane edilerek oluşturulmuş siyasi bir karar olduğunu öne sürmüştür.⁶⁹ Huawei'in milli güvenliği ihlal ettiğine dair kesin bir kanıt olmaksızın ülke genelinde tamamen yasaklanması ABD'nin diğer devletlere uzun bir süredir dayattığı serbest piyasa ilkelerine aykırı davrandığını göstermiştir. Bu yönüyle ABD Çin Halk Cumhuriyeti'nden olduğu kadar diğer uluslararası aktörlerden de tepki almıştır.⁷⁰

6. Sonuç

Casusluk faaliyetleri tarihin başlangıcından itibaren dünyada kendine yer bulmuştur. 19. yüzyılda telgraf ve telefonun icadıyla bu iletişim araçlarından gönderilen ve alınan mesajları elde etme faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır. Çin'in özellikle son 15-20 yılda Amerika'nın karşısında yükselen bir güç olarak uluslararası arenada belirmesi iki devlet arasında farklı

⁶⁶ Paul Verhagen, *Esther Chavannes and Frank Bekkers, Economic angle: dependency on risky third-party technology suppliers (Report)*, Hague Centre for Strategic Studies, 2020, s. 19.

⁶⁷ Ibid. s. 7.

⁶⁸ Paul Verhagen, *Esther Chavannes and Frank Bekkers, Economic angle: dependency on risky third-party technology suppliers (Report)*, s. 19.

⁶⁹ Alex Scroton, "Huawei to US: Ban violates free market principles", *Computer Weekly*, 20 Ağustos 2019, <https://www.computerweekly.com/news/252468856/Huawei-to-US-Ban-violates-free-market-principles> (Erişim Tarihi 26 Şubat 2021)

⁷⁰ Scott Bicheno, "China says the US has stopped pretending to care about the free market", *Telecoms*, 19 Ağustos 2020, <https://telecoms.com/506121/china-says-the-us-has-stopped-pretending-to-care-about-the-free-market> (Erişim Tarihi 26 Şubat 2021)

alanlarda rekabet ortamının oluşmasına yol açmıştır. Siber alan da bu rekabetin geniş çapta yaşandığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji geliştikçe devletler teknolojik cihazlarla sağladıkları iletişimi, bu cihazlarda sakladıkları verileri daha güvenli hale getirmek için sürekli olarak geliştirmek durumunda olmuştur.

5G'nin getirdiği yenilikler ağların kullanım alanını önceye kıyasla fazlasıyla genişletecek ve derinleştirecektir. Özellikle yapay zeka teknolojisinin hızlı ve kaliteli bağlantı ihtiyacını karşılayacak durumdaki 5G ağı yaygınlaştığı zaman, yapay zeka teknolojisinin kullanımı da yaygınlaşacaktır. Bu durum önemli güvenlik zafiyetleri ortaya çıkaracağından yüksek güvenlik önlemleri alınması zaruri hale gelmektedir. Örneğin otonom arabalar ağda bir sızma olması durumunda çok tehlikeli hale gelebilmekte, uzaktan yapılan ameliyatlar siber bir saldırı sonucu insan hayatına mal olabilmektedir. Ağların hayatımızda kapladığı alan genişledikçe güvenlik ihtiyacı da aynı oranda, hatta belki de daha fazla oranda, artmaktadır.

Huawei, 5G piyasasında pazar payı en yüksek şirket olarak lider konumdadır. Çinli şirketin kurucusunun Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Çin Milli İstihbarat camiasıyla ilişkileri şirkete karşı şüphe ve güvensizlik duyulmasına neden olmaktadır. 5 Mayıs 2019 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump'ın çıkardığı Başkanlık Kararnamesi ile milli güvenliğe tehdit oluşturan yabancı şirket ürünlerinin ülkede kullanılması yasaklanmıştır. Bu kapsamda Huawei'in Amerika piyasasına girişi engellenmektedir. Huawei'in Çin Hükümeti'ne olan yakınlığı, Çin kanunlarının şirketler üzerindeki kontrolü gibi sebepler yasaklamanın nedeni olarak görülmektedir. Ürünlere *backdoor* eklenmesi, casus yazılım yüklenmesi gibi problemler ABD tarafından dile getirilmiş olup Çin Hükümeti resmi yetkilileri ve Huawei yetkilileri tarafından suçlamalar reddedilmiştir. Ayrıca ABD tamamen yasaklamanın Avrupa ülkeleri ve diğer müttefikler tarafından da uygulanması gerektiğini sürekli olarak tekrar etmiştir. Huawei bu noktada ABD ve müttefikleri arasındaki ilişkiyi bozmakla da suçlanmıştır. Müttefiklerse tamamen yasaklamayı hem politik hem ekonomik nedenlerle göze alamamaktadır.

Siber alana Çin Halk Cumhuriyeti tarafından büyük önem atfedilmektedir. Büyük bir güç olmayı amaçlayan Çin, siber gücünü diğer alanlardaki gücünü desteklemek için kullanmaktadır. Bu bağlamda özellikle ABD'ye karşı siber casusluk faaliyetleri yürütmekte, ABD'nin casusluk

faaliyetlerine karşı koymaktadır. Çin'in siber güce verdiği önem Huawei ve diğer Çinli şirketlere verdiği destekte de görülmektedir.

Amerikalı istihbarat örgütleri Çin'in; telefon, mobil uygulamalar, siber ağ gibi teknolojik ürünlerle Amerika Birleşik Devletleri ve halkı hakkında çok geniş toplama faaliyetleri gerçekleştirdiğini öne sürmektedir. Toplama faaliyetlerinin yanı sıra propaganda yapmak, bilgi çalmak, düşünceleri etkilemek gibi faaliyetlerden de bahsedilmektedir. Özellikle *online influence* faaliyetlerinin demokratik kurumları zayıflatma, politika süreçlerini etkileme ve ABD ile müttefikleri arasındaki ilişkiyi bozma gibi amaçlar taşıdığı ve bunun engellenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Amerika'nın şeffaf bir yapıya ve açık bir topluma sahip olması da Çin tarafından sömürülmeye açık olmasına neden olmaktadır.

2019 yılında Huawei'in ABD pazarından yasaklanması ABD'nin uzun zamandır benimsediği ve pazarladığı serbest ticaret ilkesine aykırı olduğundan büyük eleştiri toplamıştır. Huawei yetkilileri kararın milli güvenlik bahane edilerek oluşturulmuş siyasi bir karar olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu yönüyle ABD bu karardan ötürü farklı uluslararası aktörlerden tepki almıştır.

Huawei'in casusluk faaliyetlerine ilişkin kesin bir kanıt sunulmamakla birlikte bu mesele göstermektedir ki siber güvenlik alanı gün geçtikçe daha fazla ilgi ve önem talep etmektedir. Teknolojik gelişmeler hayatımızı kolaylaştırdığı ölçüde güvenlik zafiyetlerini de artırmaktadır. Teknolojik buluşlara verilen önem oranında bu buluşları dış tehditlerden korumaya da önem ve dikkat verilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri'ne Huawei'i engellemesinin maliyeti her geçen gün artmaktadır. Çözüm olarak 5G sektöründe mevcut başka bir şirketi destekleyerek Huawei'e alternatiflerin ortaya çıkmasını destekleyebilir, bir telekomünikasyon şirketini 5G alanında geliştirmeye teşvik etmelidir. Çözüm ne olursa olsun Amerika Birleşik Devletleri, Çin'e karşı rekabetinde önemli bir yere sahip siber gücünü ve siber güvenliğini sağlamak zorundadır. Siber istihbarat faaliyetlerine karşı koyma yöntemlerinin geliştirilmesi, bu alanın giderek büyümesi ve yaygınlaşması nedeniyle zaruri ve çok önemli bir hal almıştır.

Kaynakça

- Aldrich, R.J., Müller, P.F., Ridd, D. & Schmidt-Eenboom, E. (2020). Operation Rubicon: sixty years of German-American success in signals intelligence. *Intelligence and National Security*, 35(5), 603-607.
- Bicheno, S. (19 Ağustos 2020). China says the US has stopped pretending to care about the free market. *Telecoms*.
<https://telecoms.com/506121/china-says-the-us-has-stopped-pretending-to-care-about-the-free-market> (Erişim Tarihi 26 Şubat 2021).
- Brown, C. S. (7 Şubat 2021). The Huawei ban explained: A complete timeline and everything you need to know.
<https://www.androidauthority.com/huawei-google-android-ban-988382> (Erişim Tarihi 4 Mart 2021).
- Bursztynsky, J. (20 Mayıs 2019). FCC commissioner on Huawei: Suppliers for 5G wireless in US need to 'share Western values'. *CNBC*.
<https://www.cnn.com/2019/05/20/fcc-commissioner-suppliers-for-us-5g-need-to-share-western-values.html> (Erişim Tarihi 4 Mart 2021)
- Cavelty, M. D. (2017). Siber Güvenlik. Alan Collins (der.). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Coat, D. R. (2019). *Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community*. Office of the Director of National Intelligence.
<https://www.odni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR---SSCI.pdf> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021), s. 4-5.
- Dobson, M.J. (2020). Operation Rubicon: Germany as an intelligence 'Great Power'? *Intelligence and National Security*, 35(5), 608-622.
- Feng, K. & Li, Y. (2020). Employee Ownership and Industrial Innovation: Huawei in the U.S.-China Technology Rivalry. *China Review*, 20(4), 39-67.
- Fricke, B. (2020). Artificial Intelligence, 5G and the Future Balance of Power. *Konrad Adenauer Stiftung*.
- GMSA. (2020). *2020 in Review 5G networks, Spectrum & Devices*.
<https://gsacom.com/paper/2020-in-review-5g-networks-spectrum-devices> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021).

- GMSA. (Kasım 2020). *5G Market Snapshot November 2020 – Global update*. <https://gsacom.com/paper/5g-market-snapshot-november-2020-global-update> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021).
- GMSA. (Şubat 2021). *NTS Update – February 2021 – Status Snapshot*. <https://gsacom.com/paper/nts-update-february-2021-status-snapshot> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)
- Gu, X. et al. (2019). Geopolitics and Global Race for 5G. Bonn. *The Center for Global Studies*.
- Harrel, P. (2019). 5G: National Security Concerns, Intellectual Property Issues, and the Impact on Competition and Innovation. *Center for a New American Security*. <https://www.jstor.org/stable/resrep28738> (Erişim Tarihi 22 Şubat 2021)
- Huawei, *Who is Huawei?*. <https://www.huawei.com/us/corporate-information> (Erişim Tarihi 22 Şubat 2021).
- Huawei. *Huawei Facts*. <https://www.huawei.com/us/facts> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)
- Huawei. *Q&A*. <https://www.huawei.com/en/facts> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021).
- Iasiello, E. (2016). China's Three Warfares Strategy Mitigates Fallout From Cyber Espionage Activities. *Journal of Strategic Security*, 9(2), 45-69.
- Jiang, Y., Tonami, A. & Fejerskov, A. M. (2016). (Rep.) "Chinese Investment in Overseas Telecommunications Infrastructure", Danish Institute for International Studies. <http://www.jstor.com/stable/resrep17366.5> (Erişim Tarihi 23 Şubat 2021)
- Kolton, M. (2017). Interpreting China's Pursuit of Cyber Sovereignty and its Views on Cyber Deterrence. *The Cyber Defense Review*, 2(1), 119-154.
- Lahfa, N. (1 Mart 2021). Ankara. Kişisel görüşme.
- Li, K. & Park, J. (5 Nisan 2019). Who was first to launch 5G? Depends who you ask. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-telecoms-5g-idUSKCN1RH1V1> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)

- Mainwaring, S. (2020). Division D: Operation Rubicon and the CIA's secret SIGINT empire. *Intelligence and National Security*, 35(5), 623-640.
- Number of Connected IoT Devices Will Surge to 125 Billion by 2030, IHS Markit Says. (24 Ekim 2017). *IHS Markit*. içinde Harrell, P. 5G: National Security Concerns, Intellectual Property Issues, and the Impact on Competition and Innovation.
- Rogin, J. (9 Temmuz 2012). NSA Chief: Cybercrime Constitutes the 'Greatest Transfer of Wealth in History'. *Foreign Policy: The Cable*. <http://foreignpolicy.com/2012/07/09/nsa-chief-cybercrime-constitutes-the-greatesttransfer-of-wealth-in-history> (Erişim Tarihi 5 Mart 2021)
- Salinas, S. (13 Şubat 2018). Six top US intelligence chiefs caution against buying Huawei phones. *CNBC*. <https://www.cnn.com/2018/02/13/chinas-huawei-top-us-intelligence-chiefs-caution-americans-away.html> (Erişim Tarihi 3 Mart 2021)
- Scroton, A. (20 Ağustos 2019). Huawei to US: Ban violates free market principles. *Computer Weekly*. <https://www.computerweekly.com/news/252468856/Huawei-to-US-Ban-violates-free-market-principles> (Erişim Tarihi 26 Şubat 2021)
- Segev, H., Ella, D., & Orion, A. (2019). (Rep.). "My Way or the Huawei?: The United States-China Race for 5G Dominance", Institute for National Security Studies. doi:10.2307/resrep19478
- Shah, R. (2020). (Rep.). Ensuring a Trusted 5G Ecosystem of Vendors and Technology, Australian Strategic Policy Institute. doi:10.2307/resrep26116.6 (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)
- Springborg, M. (2019). The new Tech War and the geopolitics of 5G. C Worldwide Asset Management.
- Tekir, G. (2020). Huawei, 5G Networks, and Digital Geopolitics. *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, 2(4), 113- 135.
- Testimony of Clyde E. Wallace*. (4 Mart 2020). Senate Judiciary Committee. "Dangerous Partners: Big Tech and Beijing," 116th Congress, , <https://www.fbi.gov/news/testimony/dangerous-partners-big-tech-and-beijing> (Erişim Tarihi 7 Mart 2021)

- T-Mobile Launches World's First Nationwide Standalone 5G Network. (4 Ağustos 2020). *T-Mobile*. <https://www.t-mobile.com/news/network/standalone-5g-launch> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021).
- Tomás, J. P. (2021). Chinese telcos expected to deploy 1 million 5G SA stations in 2021. *RCRWirelessNews*. <https://www.rcrwireless.com/20210205/5g/chinese-telcos-expected-deploy-1-million-5g-sa-base-stations-this-year> (Erişim Tarihi 1 Mart 2021)
- Verhagen, P. (2020). (Rep.) Esther Chavannes and Frank Bekkers, Economic angle: dependency on risky third-party technology suppliers, Hague Centre for Strategic Studies.
- Waldron, K. (2020). (Rep.). Huawei And National Security: Lessons For 6G (report), R Street Institute.
- Warner, M. (2014). *The Rise and Fall of Intelligence: An International Security History*, Washington DC, Georgetown University Press.
- Webb, W. (2018). *The 5G Myth: When Vision Decoupled From Reality*. De|G Press.
- Yang, Y. (5 Mart 2019). Is Huawei compelled by Chinese law to help with espionage? *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/282f8ca0-3be6-11e9-b72b-2c7f526ca5d0> (Erişim Tarihi 6 Mart 2021).

HOW CHINA DISTRUPTS NATO BY ENGAGEMENT: CASES OF GREECE AND TURKEY*

GİRAY SADIK¹ & SERDAR ALTUN²

Abstract

This study aims to explore the current nature and direction of the difficulties for NATO that are emerging from China's engagement with NATO countries. The focus is on Chinese foreign direct investments and heavy diplomatic engagements accompanying them in the cases of Greece and Turkey. Firstly, the transformations and troubles NATO has faced since its very foundation are classified as geopolitical, political and ideational dimensions. It is found that geopolitically, NATO has moved from a territorially-fixed mentality of great power rivalry to a mixed one, including both traditional deterrence politics and distributed out of area presence in several countries; politically the intra-alliance commonality of purpose is eroded whilst the outsider stance of dialogue and providing global security are overwhelmed by the return to the conventional deterrence; ideationally the desired extent of commitment among allies to the shared values of the organization is deteriorated and the democracy promotion targets 'enemies within.' Secondly, the resulting influence of China's surging investments in and accompanying high diplomatic relations with the two NATO countries are evaluated in the sense of geopolitical, political and ideational pillars. It is figured out that the Chinese conduct paves the way for geopolitical gains without relying on traditional military assets, a sort of post-territorial geopolitics, it ends up with greater political alignment from NATO members, cracking the alliance unity, and it leads both NATO members to see China not as an ideational threat for the democratic values, but as an alternative source of civilization. At the end it is concluded that NATO faces two challenges with Chinese characteristics: the instrumental one means it is difficult for a military alliance to respond to non-military influence of rivals, and the existential one is that the alliance unity and cohesion is diluted with the Chinese option emerging as an alternative and collaborative resource-providing great power.

* Bu çalışma yazarların ULİSA12 2021/14 sayısında yayımlanan çalışmasından geliştirilmiştir.

¹ Ph. D., Professor, Department of International Relations, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

² PhD Candidate, Department of International Relations, Ankara Yıldırım Beyazıt University <https://orcid.org/0000-0003-3988-0263>.

Corresponding author: serdaraltun@ybu.edu.tr

1. Introduction

After the Cold War, China has been one of the most vivid subjects in debates of international relations. While some were expecting that it would be integrated in the prevailing global structure and would play by the existing rules, some others predicted that it would increase its hard power as much as possible and then would look for challenging the prevailing order to establish a new one with Chinese characteristics and to set up its hegemony. However, China has adopted neither, at least not for now yet. Instead, it has been displaying a novel conduct of obtaining power and influence. Financial and economic tools along with heavy diplomatical engagements without any attached normative preconditions constitute one pillar of that new conduct.

This study aims to explore current and possibly future challenges of this novel approach for NATO. It first focuses on the transformations and difficulties the organization has undergone, excluding the Chinese factor. Although the alliance has faced many changes and challenges since its foundation, the article concerns only with the geopolitical, political (both inside and outside) and ideational changes and challenges it has encountered up to date, benefitting from the current literature on NATO and its official texts. While doing so, it is aimed to make visible a conceptually analytical framework consisting of three pillars, i.e. geopolitics, politics and values. Though these three elements are highly intertwined and interrelated with each other, a conceptualization based on meticulous generalizations is expected to facilitate the understanding and explanation of the topic.

In the next chapter, relying on the threefold conceptual framework classified as geopolitical, political and ideational dimensions in the previous section, how and why China's multi-dimensional engagement, mostly financial, with Greece and Turkey, two NATO members utilized as case studies in there, undermines the alliance's present and future in those three domains are elaborated on. At the conclusion, the main findings are summarized in addition to policy implications on the nature of NATO's dealing with the challenges as well. The study finds out that the challenges posed by China are innovative in the way of conduct but result in traditionally balance-changing acquisition of power and influence, and that it is hard to

handle the situation with the current means and ways NATO holds at disposal.

2. NATO's Evolution: Changes and Challenges

Since the end of the Cold War, NATO has gone through a range of changes and challenges. In this section, those changes and challenges are presented in a threefold conceptual classification, i.e. geopolitical, political and ideational dimensions. Understanding and clarifying NATO's transformation in light of these pillars is expected to offer an analytical ground to evaluate the challenges emanating from China, which is elaborated on in the second chapter.

2.1. Geopolitics Between Tradition and Novelty

NATO's geopolitical focus during the Cold War had a framed and concentrated coverage, which is defined as *traditional* in there. This implies having a territorially fixed rival, the Soviet Union, and then a threat perception arising from that land-based agent against yet another territorially described geographic field, European continent which was then NATO's main security reference object. All these resulted in a security competition led by the logic and necessities of classically geopolitical rivalry. Most of the course of the events for NATO at that time were highly driven by this tendency (Rupp, 2000; Karaosmanoğlu, 2014: 9&12; NATO, 2019).

However, the demise of Soviet Union put an end to the Cold War and eradicated NATO's territorially-concentrated logic, though not entirely pulling conventional geopolitics out of the scene. In addition to the shifting global power indicators, some other structural developments led NATO to embark on a novel and broader geopolitical comprehension.

First of all, thanks to the removal of strict mentality of polarity, globalization gathered momentum and thus exposed the Transatlantic Community to an array of intertwined security issues happening in different parts of the world, and this culminated in NATO's out of area operations. Second, NATO provided significant logistical support to the troops taking part in the First Gulf War, which again enforced the opinions for broadening NATO's out of area presence. (Burton, 2018: 3,10) Third, NATO's utility in such growing intrastate conflicts close to the member countries as the ethno-religious ones happening within the former Yugoslavia required it to

undertake new other missions like crisis management in addition to the traditional collective defense understanding (Deni, 2019: 160), which would make its presence expanded by deploying in similar conflicts seen in far-flung regions like Afghanistan and Libya. Hence, “NATO transformed, as a result of its geographical and functional expansion, from a territorial defense power to an expeditionary one.” (Karaosmanoğlu, 2014: 24; NATO, 1991; Sula & Lüleci, 2013).

Although the threat of a territorially fixed rival ruling over a vast land under the nose of Europe was expected to perish at the aftermath of Soviet Union’s fading away, the enlargement debate demonstrated that traditional geopolitical considerations based on territorial calculations were still there. (Tracey, 2017; Burton, 2018:12) Following Russia’s growing assertiveness against Georgia in 2008 and Ukraine in 2014 that resulted in the annexation of Crimea, and because of Moscow’s hybrid means including territorial intervention, NATO again has put forward the traditional way of geopolitical confrontation on its agenda (Burton, 2018:145), with simultaneously pursuing non-territorially framed novel sense of geopolitical engagement out of its core mission areas, just as it did in Libya. So the new view has become one including both tradition and novelty.

2.2. Politics Inside and Outside: From the United Euroatlantic Guard to the Global Protector of Peace

Politics for NATO as one of the pillars the organization revolves around refers to two angles. One is about politics within, and the other one is politics with the outer world consisting of non-NATO-member states. These two are inseparably intertwined and interrelated, in both past and present.

NATO’s core modus vivendi of internal politics has always been unitary and commonality in aims and goals among member states. These principles emerged from and also fostered the essence of “collective defense” (Rupp, 2000), i.e. one for all and all for one against the communist expansionism. During the Cold War, this logic was an essential part of the alliance to survive and function. However, along with these responsibilities of collective defense, NATO had some other political objectives and promises as an alliance aiming to serve transatlantic security. Among them were to solve the conflicts of interests among member states, to remove the historical hostilities between

them (Yost, 1998; Karaosmanoğlu, 2014: 10). To put briefly, ensuring a strict alliance solidarity and homogeneity in deeds and words against a common enemy was the main pillar of NATO's internal political nature during the Cold War. Nevertheless, there were many disputes among allies even during the Cold War period, be it bilateral tensions like those between Greece and Turkey or the divergence of opinion and clash of interests between the US and some member states like Germany and Turkey. (Karaosmanoğlu, 2014: 14)

NATO's political view about the outsider world during the Cold War was highly determined by the same logic. There were blacks and whites, meaning exact friends and foes. Yet when the Harmel Report appeared in 1967, the alliance added the dialogue pillar to its security agenda, along with its traditional twin pillars of defense and deterrence. Despite reducing the bloc tensions between East and West, with the Soviet invasion of Afghanistan, the alliance again concentrated on its traditional defense and deterrence approach. (NATO, 2017; NATO, n.d.)

In the post-Cold War era, intra-alliance imbroglios, ranging from the enlargement debate (Burton, 2018:27), the disputes over the relevance of American interference in Europe's security affairs (Burton, 2018:13; Bermingham & Sheftalovich, 2020), to the disunity over a common stance against Russian assertiveness have continued. These issues have been exacerbated by other developments like France's President Emmanuel Macron's describing NATO as brain-dead and the threat by the former President of US, Donald Trump, to withdraw from NATO, which he also labeled as obsolete. (BBC, 2017) Moreover, the crisis in the Eastern Meditterrenaen between Turkey and Greece, NATO's institutional inability to be both a driving motive and a dialogue ground for the two members to engage in crisis management and renconciliation and the growing discourse portraying Turkey, the country with the NATO's second largest military power, as trouble-maker for the alliance have further deepened the rifts and segregations within the organization, (Herzenshorn et al. 2020; Got, 2020) deteriorating the alliance's posture as an enduring one. All these events reflect the reality that today almost all member countries have divergent political priorities (Moller, 2020)

Regarding the alliance's political posture towards the world outside NATO area in the post-Cold War period, the alliance initially adopted a dialogue and partnership approach, as did it for Russia (NATO, 2020a), to different parts of the world like Gulf Countries and the littoral Mediterranean countries. (NATO, 2015; NATO, 2018) These openings were followed by NATO's involvement in far-flung conflicts with global repercussions such as the First Gulf War, those occurring in former Yugoslavian territory and the one in Libya in 2011. This new posture could be described as the global provider of security and peace. Though the growing engagement with non-NATO areas has continued till today, the initially softer dialogue process with Russia today is almost totally perished (Tracey, 2017: 293), resulting in the deterrence and defense instincts of the alliance coming more to the fore.

To conclude, NATO has routinely had a two-fold political framework, one within the alliance and the other for outsider world, both of which are also influencing and shaping each other. As for the intra-organizational maxim, namely commonality of purpose and interests, it is being shaken seriously. This is mainly because of the end of the bipolarity enabling the globalization to increase the role of various national and regional interests in international politics. This obviously erodes the ability of an alliance, which was first established by narrowly defined goals of security and defense in the face of an already disappeared common evil, to keep unity in deeds and words healthy among its members. As for the NATO politics toward external environment, with the demise of Soviet power, both enlargement and dialogue with Russia had been possible for several years. Though the enlargement was sustained, Russia's return to aggressive and expansionist way of doing job has caused NATO to rest again on traditional mentality of immediate and existential great power threat. Yet, the changing nature of the Russian case is not regarded in the same way by many allied countries. This, on the hand hand, erodes the alliance unity and coherence while on the other hand also leading to the deterioration of NATO's posture as either the common engine of transatlantic security or the mere military organization in the service of global human security. As a result, the organization's political foundations are in a highly fragile situation.

2.3. Ideational Pillar: Ruthless Evils, Voluntary Democratizers and Enemies within

Since its very foundation, promotion of democratic values has always been one of NATO's central components. The communist powers were perceived as 'ruthless and relentless evils' aiming to overthrow the Western democratic way of life, especially in political sense. (NATO, n.d.) Consequently, along with its military-defense qualifications at core, NATO has always had an ideational dimension.

After the Cold War, NATO's ideational dimension came more to the forefront as the 'Study On Enlargement' in 1995 described the alliance as "an existing community of values" along with an emphasize on the continuity of its defense dimension, and mentioned the enlargement process, which was desired much by the aimed non-member countries as well (Aktürk, 2012), as beneficial for the spread of liberal democratic values across Europe (NATO, 1995) This strong reference to the preservation and promotion of principles of liberal democratic governance was both predated and followed by the broader meaning attributed to the security conception of the alliance in 1991 and 1999 Strategic Concepts that highlighted the economic, political and social dimensions of security. (Sula&Luleci, 2013: 37)

NATO's participation in the humanitarian crises seen after the Cold War in Bosnia in 1995 and in Kosovo in 1999 empowered more its image as the defender of universal human rights in the eyes of both decision-makers and public opinion. (Burton, 2018) These developments were signalling a new understanding since for the first time NATO's military actions were grounded not on the Article 5 that refers to the collective defense, but on humanitarian concerns. (Wallander, 2018: 73) Consequently, when it came to Strategic Concept 2010, NATO's core security referent object in general transformed from transatlantic security to international security as a broader conception, with the security of member-states in particular remained at the center. (Sula&Luleci, 2013: 37)

The ideational aspect has another function in NATO case. In the post Cold War period, NATO had to find a new ground to sustain the relevance of its existence. At that point, unifying power of common ideas and beliefs were supposed to compensate for the retraining soul of unity and

alliance within NATO. (Wallander, 2018: 73) Hence, the emphasize on common values and principles became a frequent pursuit. Up to date, this trend has been maintained, as seen in the latest official report named '*NATO 2030: United For A New Era*'. This report underlines the global erosion of belief in democratic values in the world and the rising authoritarian tendencies as well. (NATO, 2020b) The spread of these allegedly non-democratic diversions among member states in part leads to anxieties so serious that some even called previously such spoilsport members as Hungary and Poland "enemies within the alliance who should pay certain prices for what they are doing." (Wallander, 2018)

Table 1. Three Pillars of NATO's Evolution

	Geopolitics	Politics (in/out)	Ideation
COLD WAR	Fixed & Strict Territoriality (Traditional)	Defense of the Transatlantic Zone – Unity Deterrence	Fight with Non- Democratic Evils
90s to 2014	Distributed & Out of Are Presence	Disunity - Dialogue - Defending Global Security	Democracy Promotion
2014-2020	Mixed - Mostly Traditional	Disunity - Dispute – Need for Traditional Deterrence	Decay from within

Though the existence of *not-so-democratic* countries, even sometimes non-democratic ones like Salazar’s Portugal, is not a fresh incident within NATO, this time is different from the past as during the Cold War facing with a common enemy kept all members in the same line, notwithstanding socio-political differences. Besides, what today’s Russia could promise to unsatisfied NATO members is not the pure threat of expansion and exploitation, but rather growing cooperation and collaboration. Naturally, this brings difficulties for NATO to insist on its member countries who do not satisfy the organization with the extent and the way they pay attention to the liberal democratic framework, to rise more their level of anxiety and caution for the sake of democracy, as they no longer are in dire need of the allied protection against a once expansionist titan that they could now rather benefit from. (NATO, 2020b; Wallander, 2018). So, despite the ongoing relevance of liberal thought for NATO’s nature, the more salient challenge in this sense now arises not from the outsider ‘illiberal evils’, but from a new trend within

the alliance called as illiberal decay, which also points to the exact failure of the wishful thinking for the enlargement that it would bring a democratic transformation.

All in all, NATO has encountered with some challenges while undergoing changes in a post-Cold War international environment. As for the *geopolitics*, Russia's reemergence as a territorial competitor urges the organization to return to the traditional geopolitics focused on Euro-Atlantic area with conventional military ways. With regard to the *alliance politics*, alliance unity and cohesion is being eroded as all members have diverging and differing agendas from each other, in part conflicting opinions about Russia regardless of its growing assertiveness. When it comes to the *ideational situation*, in spite of having democracy advocacy and a strict commitment to its principles in theory and discourse, some member states have started to show increasing unease with frequent emphasis on liberal governance and decreasing will to watch whether it is conducted as much truly as possible. But these trends are explored by excluding the China factor. How and in what direction Beijing's growing influence affects these challenges will be investigated in the following chapter.

3. The China Challenge for NATO: An Upgrade in Three Pillars of Change

China's growing global ambitions and influence has for several years been listed in NATO's agenda among novel challenges. (Mair & Packham, 2019) This trend has recently culminated in *NATO:2030* report. China here is described as a "full-spectrum systemic rival... scale of whose power and global reach poses acute challenges to open and democratic societies, particularly because of *that country's trajectory to greater authoritarianism* and an expansion of *its territorial ambitions*" (NATO, 2020b: 27).

This identification corresponds with the conceptual classification made in the previous chapter to explain the changes and challenges NATO has faced after the Cold War. This section will elaborate on China's activities within NATO member countries and their implications for the alliance's existence, by focusing on two case studies, Greece and Turkey.

The Chinese way of projecting power brings some novelties with regard to geopolitical-territorial, political and ideational aspects. Though China also

has traditional hard power activities that might concern transatlantic affairs, such as military cooperation with Russia, especially in Baltics, accelerating global naval presence and increasing competition of armament, what is more important is how Beijing's innovative application of power and influence makes it more than "a kinetic challenge that is beyond a classical military threat." (Ringsmose & Rynning, 2020) These "hybrid activities" are far different from those conventional military ones mostly seen in Indo-Pacific region. (Speranza, 2020) This section is devoted to exploring this new approach in the cases of Greece and Turkey.

3.1. Geopolitical Advancement without Territorial Gains

China's improving relations with Greece and Turkey in the sense of increasing geopolitical visibility is not like one embraced by former Soviet Union or current Russia in anywhere else in Euroatlantic area, which is mainly known for grab of lands, such military activities as alliance formation, joint operations and access to military facilities. China relies more on softer tools of foreign policy like surging diplomatic and financial engagement. By acting this way, China proceeds its presence and influence in geostrategically significant lands and seas of Euroatlantic area without embracing any way or mean of traditional geopolitical competition, which are mainly concerned with hard power conduct. This new approach can be described as *post-territorial geopolitical conduct*.

Despite the softer view, these moves pave the way for China to advance geopolitically in these countries without resorting to attention-attracting and anxiety-rising ways of territorial contest. Since 2013, China's this innovative conduct of influence building has been unified and promoted under the brand of Belt And Road Initiative (BRI), which aims to put China at the center of as much global interactions revolving around interdependency as possible by building and investing in infrastructure projects in such diverse fields as land and sea logistics, trade, finance, diplomacy, space and cyberspace. (Cavanna, 2019)

In this regard, the most prominent example in the case of Greece is the purchase of most of the stakes in Piraeus Port of Greece by Chinese state-owned giant China Ocean Shipping Company (COSCO). (Montesano et. al, 2016:12) This now-mostly-Chinese-managed port ranked in 2017 up to 7th

greatest port of Europe in terms of the traffic it took then, and in the same year it made a %92 profit. (Linden, 2018) The Chinese decision-makers claim to be intend to make Piraeus the biggest port in Europe in the sense of being a transshipment centre like Singapore model and President Xi depicts the port as ‘the head of the dragon.’ (Psarapoulos, 2019)

Chinese ambitions for ports near the Euroatlantic field in that vein can be seen in Turkey’s case as well. There have been similar purchases by Chinese firms in there like that of the third largest Turkish port, Kumport’s %65 ownership for 950\$ millions. This is the ever greatest Chinese investment in the country. (Ath, 2019:155) Along with Chinese companies’ stakes in the Suez Canal Container Terminal and the Port of Antwerp (Belgium), Beijing can establish a network of shipment surrounding shores of Europe. (Brinza, 2016) Despite seeming at the first glance as just economically driven investments in BRI’s framework, these acquisitions could result in significant geopolitical implications, due to several reasons, for Chinese presence in where they emerge.

Firstly, China made in 2015 it compulsory for producer of commercial ships to render their production process suitable for military affairs (Lei, 2015), causing Beijing’s allegedly peaceful narrative for obtainment of ports all around the world to be questioned. Secondly, Chinese insistent on the grab of the such low-yielding ports that with highly geostrategic qualities as the terminal run by Chinese firms in Djibouti and Hambantota Port of Sri Lanka, has raised questions about China’s true intentions as well. (Johnson, 2018) Last but not least, Chinese way of doing job while dealing with unpaid loans given to the host countries appears yet another suspicious factor for being anxious over Chinese investments all around the world, especially in Euroatlantic zone. For instance, in the case of Hambantota Port, Chinese authorities did not respond to the efforts of Sri Lanka to restructure their debt, instead took the ownership of the port for 99 years along with 15000 acres of land around it. (Schultz, 2017)

In sum, given China’s ever tightening strain with the US that requires for Beijing to find urgent balancing options, China could gain a serious geopolitical presence and thus a leverage within the NATO zone by these port acquisitions, and probably, by possible forthcoming buyouts, without needing to advance with mere military moves. This is obviously a challenge

that could not be tackled with conventional means of geopolitical competition. Deployment of further troops, missiles or increasing joint military exercises cannot prevent this sort of geopolitical gains.

3.2. Political Alignment via Financial Tools

In various sectors of Greece and Turkey, China also utilizes foreign direct investment tools that can bring greater political alignment from them.

In the case of Greece, Chinese investments are welcomed as a freshening wind amidst that country's burning economical troubles. These investments are not limited to the buyout of Piraeus Port's piers and stakes. Chinese companies are also focused on energy, telecommunications, real estate and tourism as well. The charts below shows Chinese ever-growing direct investments per year since 2008 in Greece in comparison to that by United States and by European Union countries. Growing Chinese investments in this country primarily aims first to decrease China's transportation costs in international trade, in part with Europe, and second to enhance access to and availability in European markets (Tonchev, 2017:73).

Chinese investors are also benefitting from Greece's Golden Visa process. That means attaining five years residency permits by investors in return for an exact amount of investment in real estate, being transformed into Greek and thus EU citizenship after seven years of residency. It is reported that "as per the statistics of the Greek Ministry of Migration and Asylum, some 86 percent of Golden Visas issued in 2019 was availed by the Chinese up from around 40 percent two years ago." (Kushnam, 2020).

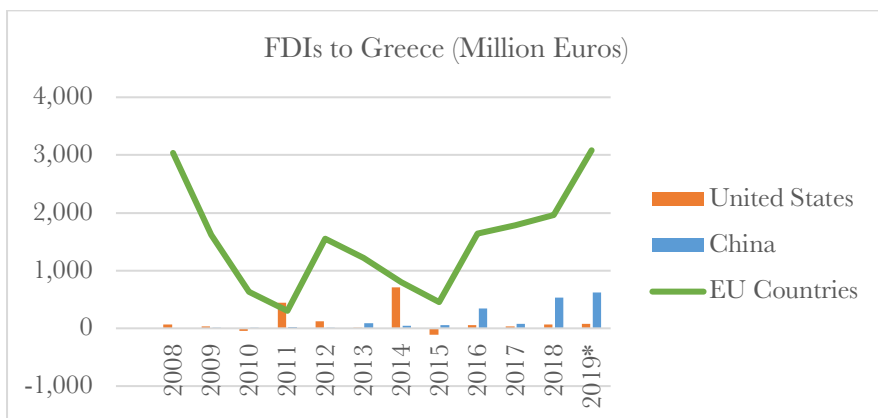

Chart 1. FDI's to Greece (Million Euros)

Source: Bank of Greece, Web:

<https://www.bankofgreece.gr/en/homepage>. Data of 2019 are provisionally offered by the bank. Also, Chinese total investments are collected as those from Hong Kong and Mainland China since some firms are with origins in Hong Kong, despite being not that much different in essence from those are in the mainland

The apparently accelerating Chinese investments triggers so much attention and anxiety that the US has involved in the case to counter Beijing's influence over Athens. Adam Boehler, heading the US International Development Finance Corporation that was established against BRI, tried to encourage Kyriakos Mitsotakis of Greece to rely on financing from the US institution for the country's second-largest shipyard in Elefsina that is almost bankrupt and just 13km west of the Piraeus, so as to prevent it from ending up in malevolent circles, namely Chinese companies. (Lau, 2020)

Sino-Greek financial relations has paved the way for greater political alignment of the latter with the former, both in words and deeds. Xi Jinping of China stated before his last visit in 2019 to Greece that "China and Greece must together promote the building of a new type of international relationship based on respect, justice and mutually beneficial cooperation" (Psarapoulos, 2019), indicating the importance Beijing attributed to the Athens. The Greek side welcomed China's growing relations with themselves, as seen by developments both before and during that visit.

First signs are provided in terms of political and diplomatic support for China. In 2016, Greece withheld EU from directly referring to China's acts in South China Sea in a statement on respect for international law of the sea. (Emmott, 2016) In 2017, again a EU statement at UN criticizing China for human rights violations was objected by Athen. (Emmott & Koutantou, 2017) During the Xi's visit aforementioned, new Chinese investments amounted to 611.8 million euros, which had been frozen by previous Syriza government, was approved along with statements that COSCO will spend \$3bn on Piraeus over the coming 5 years. (Psarapoulos, 2019) Nevertheless Greece does not ignore its relations with and pressures from the United States. During Mike Pompeo's last visit to Greece, Mitsotakis emphasized the historical and deep-seated relations with Washington and accepted to join US-led initiative Clean Networks which endorses avoidance from Chinese telecommunication companies taking part in technological infrastructures like 5G. In return, the US promised to dispose the USS Hershel Williams, one of the US navy's newest and largest warships, to Crete. (Lau, 2020)

Yet, Greece's ambassador to China, Georgios Iliopoulos's recent statements points to the fact that Athens is also not intended to abandon totally the Chinese option of balance in foreign affairs, both in regional and global politics. The Ambassador claimed that

“Greece’s participation in the Clean Network initiative does not mean it will exclude all Chinese network providers... The world should accept China’s rise and its quest for a bigger role on the world stage. China ... should assume a bigger role in promoting rule of law amid the maritime disputes between Greece and Turkey in the eastern Mediterranean“ (Wong, 2020).

These expressions are notably attractive as they call for a country out of NATO to become a mediator for issues among two NATO member countries. Hence, China's intensifying influence within Greece political choices is hard to ignore and it is not clear how much Athens would abide by NATO's requirements in any instance of explicit rivalry with China. Claims and discourses do not ensure its wholesale commitment to NATO responsibilities during tensions with China. Sino-Turkish relations has displayed a similar trend in that regard as well. As in Greece, Chinese state institutions and companies affiliated with the state have a vibrant investment

activity in Turkey. Though Chinese investments in both countries has not kept up with those from the West and US, they are highly influential in political sense.

Turkey's relations with China is different from Athen's as the former has a long historical heritage with Beijing continuing so far. There have been areas for both cooperation and disagreement. Turkey's trade deficit with China that is unfavorable for Ankara is one subject in the sense of divergence, whilst China's harsh policy toward its Muslim-Turkic minorities, Uyghurs, is yet another one. To make the issue of bilateral trade, it is enough to mention that, in 2013, when BRI was declared, Turkey's exports to China amounted 3.7\$ billion, whilst the import then was 25.2\$ billion, resulting in 215\$ billion imbalance. As of 2019, the exports were 2.7\$ billion and the imports were 19.1\$ billions (TÜİK, n.d.), causing to 16.4\$ billion deficit. Ankara is fed up with this trend and is looking for new ways (Öztuzsuz, 2019) to solve the issue. Yet the very expected Chinese efforts to come still are insufficient and unsatisfactory.

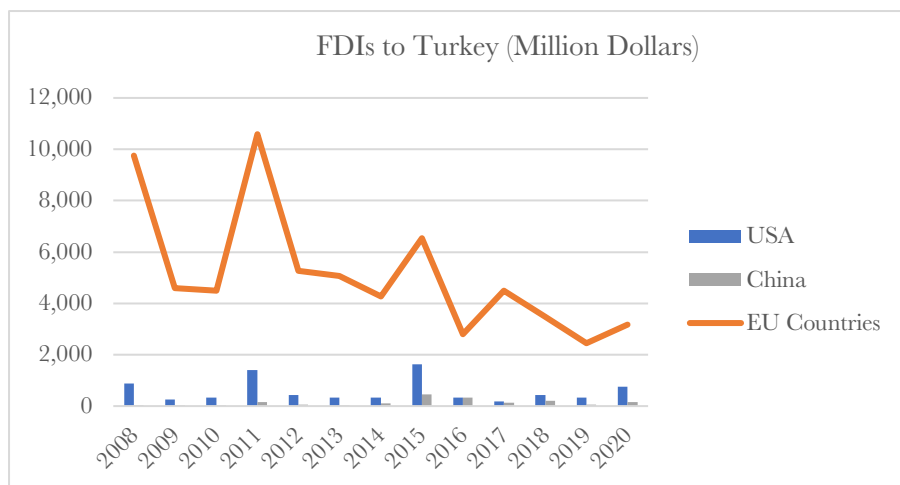

Chart 2. FDI's to Turkey (Million Dollars)

Source: Central Bank of Turkey, Web: <https://tcmb.gov.tr> – Datas of 2020 covers the period from January to October.

With regard to Uyghur issue, though Turkey had approached to the issue as an internal affair of China in the late 90s (Emet, 2009), such developments as then Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's describing China's harsh

response to the 2009 riots in Uyghur-populated Urumchi as almost genocide, and as Turkey's reaction over the allegations in 2019 that folk-poem Abdürrehim Heyit was dead in the so-called reeducation camps, to call the event a source of shame for humanity produced tensions in relations at times. Despite these rifts, Chinese investments in Turkey has appeared both as a solution for Turkey to the trade imbalance and as a policy leverage for China against Turkey's loudly vocalized and discontent Uyghur stance.

China claims to have the goal of increasing investments in Turkey to \$6 billion in Turkey by 2021 and of doubling the number of Chinese tourists in Turkey counted as 400,000 in 2018. (Daily Sabah, 2019) In addition to expression of good-wills, Chinese finance also came to the help of the country in the face of serious recently economic troubles. While the value of Turkish Lira was decreasing by almost 40 percent in 2018, the state-owned Industrial and Commercial Bank of China provided Ankara \$3.6 billion as loans. (Xinhua, 2019a) In summer of 2019, China's central bank gave \$1 billion to Turkey's, based on a swap agreement between the two predating 2012. (Karakaya & Kandemir, 2019) This was followed by the acquisition of 51 percent of Yavuz Sultan Selim Bridge by a Chinese consortium after the initial contractor Turkish-Italian consortium abdicated. (Ray Haber, 2019) In 2020, China's Export and Credit Insurance Corporation promised a \$5 billion for Turkey's Wealth Fund, to deepen interaction under BRI. (Şahin, 2020) China is also supplying \$1.7 billion to build the Hunutlu coal-fired power plant on the Mediterranean Sea, expected to be producing 3 percent of Turkey's electricity. (Xinhua, 2019b) In a similar vein, Ankara once expressed the desire to build the country's third nuclear plant in collaboration with Chinese companies. (Erdoğan, 2018)

Even though there is not an identified strict causal tie, when Ankara's hurry in responding to the Uyghur-related subjects has been diluted and a more collaborative approach in relationship with China has emerged almost simultaneously with the surging Chinese financial activity, this can be interpreted as a correlative signal for Beijing's growing influence facilitated by increased economic activity in there. Such developments as the extradition agreement between the two, Turkey's absence among the 22 countries calling in United Nations Human Rights Council on China to close the so-called reeducation camps in Xinjiang (Westcott, 2019) and Turkish Foreign

Minister's words during a recent visit to China in which Chinese security was mentioned as "equal to Turkey's", are notable examples in this sense. However, Turkey's rapproachment with China and the increasing lure of that country's investments over there have been enabled not by mere material interest, but more by the spirit of time in which Turkey's Western partners are imposing serious restrictions on Ankara in economic and political terms. (Üngör, 2019)

It is also better to mention the background framework of the relations with a possibly structural potential, which multiplies the effect of Chinese investments in Turkey that produces expanding political alignment with Beijing. In this sense, Turkey's engagement with China in the field of military technology that is predating to the purchase in 1996 of middle-range Chinese WS-1 missiles by Turkey with the joint-production term granted comes first. This process was facilitated by then unwillingness of Western countries to meet Turkey's demands in its fight against separatist terrorism. (Güneş, 2012) Later, there have been some additional critical junctures in this aspect of the relations, such as Chinese participation in 2010 in the Anatolian Eager aerial military exercise (Zambelis, 2011), which was the first time China attended to military drills on the soils of a NATO member, and Turkey's announcement in 2013 of a co-production tender for air and defense missile systems that had initially obtained by Chinese offers seemed more preferable. But Turkey then suspended the tender due to heavy pressures from its NATO allies, some even went too far to question Turkey as a so-called unconscious trojan horse of China within NATO. (Peritz & Eoyang, 2013) Today, Turkey retains its multidimensional relations with China, in part economically and politically, through a strong aspiration within China's grand strategic global plan, BRI. At that point, Turkey's Middle Corridor Initiative and Baku-Tbilisi-Kars Railway emerges as significantly complementary components with BRI, with Turkey's high level attendances to BRI Forums in Beijing and several Memorandum of Understandings under BRI framework signed between the two (MFA, 2020).

At the end, Chinese investments in both NATO members is ever-mountingly leading to greater political alignment from them. Despite the Turkish case having also an earlier track record of engagement with China, the inefficiency and unwillingness of Western countries, most of the leading

ones are NATO members as well, have been the multiplier driver for stronger hold in both capitals on Chinese options. Though the amount of Chinese investments in Turkey and Greece still lags behind the others' in total (see the charts above), its dynamism is hard to ignore and produces remarkable influence over there. This is especially important in a time that even the EU has reached a great investment deal with China, who has just recently been described by the same entity as a "systemic rival." (Burchard, 2019) What the greater picture offers for NATO is a non-militarily but economically expanding competitor getting greater political alignment from some of its most prominent members, i.e. Greece and Turkey, who seemingly do not get the sense of alliance unitary and cohesion as the authors of NATO 2030 report do.

3.3. Ideational Challenge: Exploiting Cracks in Common Mindset

When the Secretary General Stoltenberg recently made a call on European countries to unite more against growing Chinese power, the pillars of his warnings was built upon the traditional understanding of balance of power, pointing out to China's ever-increasing military capabilities both in conventional and innovative senses. Though he also identified an urgent need for NATO to increase interaction with like-minded democracies in Asia with similar concerns on China. (Burchard, 2020) he overlooked that China has already been benefitting from the ideational divisions even within NATO, either freshly established ones or long-lasting dissatisfactions and disagreements appearing immediately after the dissolution of the once common archenemy, hence rendering the need for firstly ensuring intra-house like-mindedness the most urgent one.

As mentioned initially, Greece's adoption of more Chinese investments paving the way for greater alignment, even if not a total policy change or shift of axis, has been strongly enabled by insufficiency both of its Eurozone partners to offer a more satisfactory and face-saving road-map to deal with its economic crisis, and of itself to handle the situation itself alone. (Wu & Jensen, 2017) Despite resulting inherently in more political affinity, the process also has led to some transformation in how Athens consider China ideationally.

Such top-level highlights as that by Mitsotakis of Greece depicting China and Greece as both seafarer nations is first instance in this regard. He also mentioned in the same speech that the business done by China in Greece was just as similar to that could be done by Americans and Europeans. (Psarapoulos, 2019) This was followed by a statement from Greek Ambassador to China, who said, unlike EU naming Beijing as a systemic rival, Athens saw China more as a partner. (Wong, 2020) Increasing positive attitudes toward China is also a fact for Greek public opinion. According to a the Pew Global Attitudes Survey in 2018, China seemed more favorable in Greek society than US, with additional %7 in favor of the former. (Pew, 2019) (see Chart 3) The 2019 version of the same survey shows that Greek positive popular opinion on China has increased by %8 compared to that in 2018 (see Chart 4) and points out that:

“While 51% in Greece have a positive view of China, pluralities or majorities in all other Western European countries have an unfavorable view... Only in Greece and Italy has opinion improved. Moreover, Greece is the second NATO member to have the most unfavorable public opinion for NATO, with %51 negative perception.” (Silver et al., 2019; Fagan & Poushter, 2020; also see Chart 5).

All these indicate that Greece is gradually embracing a more pro-Chinese attitude, both in public and elite opinions. Nevertheless, this does not mean an exact divergence from the Western club, either EU or NATO. But what is worthy of notice is that in a time NATO is preparing to outline a 2030 strategy to meet new challenges including China, which is described as “posing acute challenges to open and democratic societies, particularly because of that country’s trajectory to greater authoritarianism” and as a “full-spectrum systemic rival” (NATO, 2020b: 27) it might not get a smooth collaboration from Athens while trying to counter China’s rise.

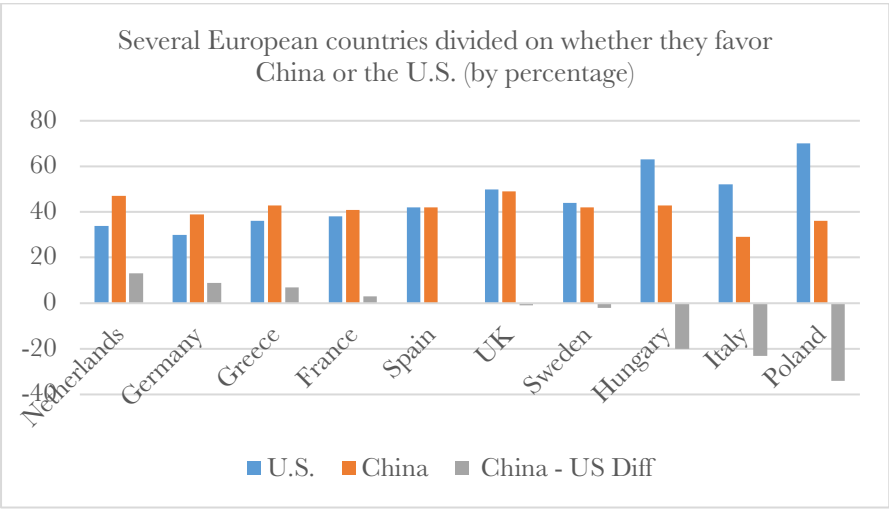

Chart 3. Several European countries divided on whether they favor China or the U.S. (by percentage)

Source: Spring 2018 Global Attitudes Survey PEW Research Center

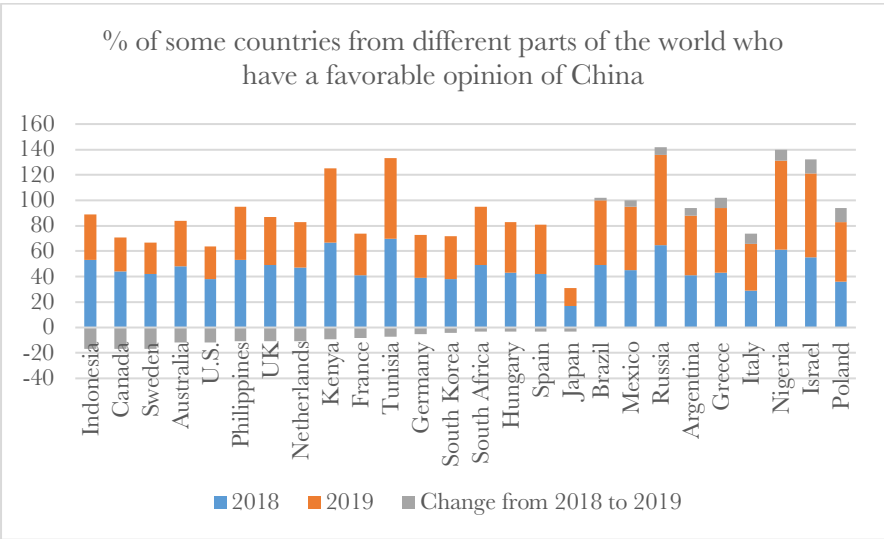

Chart 4. % of some countries from different parts of the world who have a favorable opinion of China

Source: Spring 2019 Global Attitudes Survey PEW Research Center

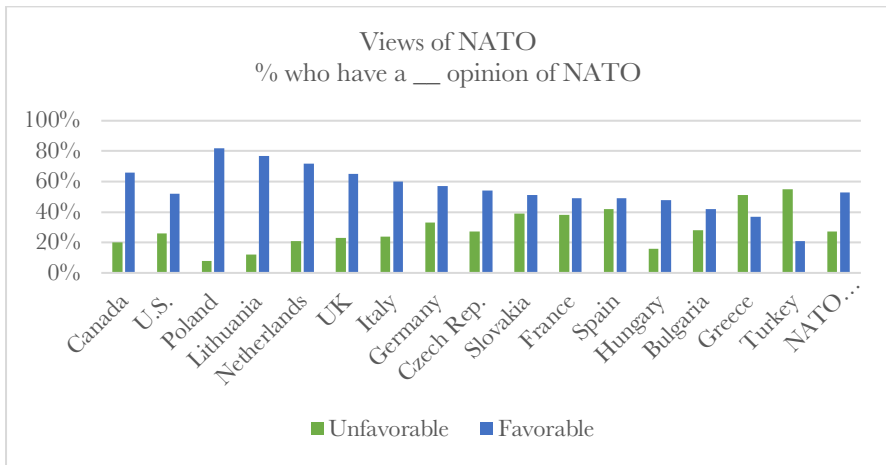

Chart 5. Views of NATO

Source: Spring 2019 Global Attitudes Survey PEW Research Center

A country led by elites thinking of China as one with approximate civilizational roots and with benefits in relations that could be gained not by confrontation but more cooperation cannot be expected to put multi-dimensional efforts in the same direction as the organization would do. This paradox is not just about the difficulty of persuading Greek decision-makers, but also about how Greek public opinion could be convinced. Given plurality of public opinion unfavorable for NATO and more favorable for China compared to US, Greek politicians are very likely to face difficulties in both conducting and justifying a counter-Chinese alliance strategy.

There is a similar trend in the case of Turkey. First to recognize is that Turkey is similar to Greece while highlighting civilizational commonalities with China, calling itself and China countries with deep-seated civilizations. Besides, as seen in an op-ed in China's Global Times written by President Recep Tayyip Erdoğan before a visit to Beijing, Turkey equals itself with China by depicting the both as "late-modernizers" compared to the West. Moreover, President Erdoğan describes *the Chinese dream* for Beijing as "to see China where it deserves to be on the world stage" and put it on equal footing with *the Turkish dream* which means "to witness our nation (Turkey) secure the place it deserves in the international arena." (Erdoğan, 2019) This strong expression is the natural reflection of Turkey's highly aspirational look for

holding a greater place in China's BRI and for making more use of China's ever-increasingly global investments. However, all these are not about the emergence of a sharp shift of axis from traditional Western orientation in Turkish foreign policy, which is clearly expressed recently by foreign minister Çavuşoğlu saying that "Turkey has been an inseparable part of Europe throughout history and the Turkish people sees its future in European Union." (Demirci & Çetin, 2021)

But when it comes to interpreting these developments as to the ideational challenges NATO faces, like Greece, Turkey seems to be far away from regarding the overall nature of Chinese conduct as an existential threat to the principles of democratic governance. Top-level expressions in favor of improving relations with Beijing and Turkey's enthusiastic participation in Chinese led initiatives like BRI and Asian Infrastructure And Investment Bank (AIIB) which is built as a parallel institution to World Bank and International Monetary Fund, could pretty much be understood in this regard. This new policy arrangement is highly affected and caused by Ankara's feeling of alienation and problematization by its Western allies. Since the very beginning of the Syrian Civil War and especially after the 15th July coup attempt (Üngör, 2019), Turkey's expectations from its Western allies, Washington in part, to be provided satisfactory and truly assistance by them in its fight against terrorism, either FETO, PKK/YPG or ISIS, and in dealing with issues such as refugee flows, securing its maritime rights in the Eastern Mediterranean and establishing a stronger national defense infrastructure have not been met. Moreover, Turkey have been facing serious criticisms from West for its moves and deeds in handling the matters it regards as vital national interests.

As a country used to be "*a functional ally*" because of its useful assets of having a large army and a convenient geostrategic location" and never became "a strategic partner, the game changer or the shaper of ideas and vision" within NATO before (Aybet, 2020:21), Turkey today wants more autonomy and empathy from its partners as its national power and the troubles surrounding it grow. But, as the reaction it receives is totally in the opposite direction, it therefore questions the validity and power of common ideas that is supposed to produce more support from allied countries for one ally's vital national interests and against existential security threats it faces.

What is more, today there emerge a range of debates over whether to exclude Turkey from NATO, in some of which Turkey is even portrayed as a so-called potential ‘threat’ or ‘enemy within NATO’ (See for instances: Wallander, 2018; Sari, 2019; Got, 2020; Ogden, 2020; Perini, 2020; Romano, 2020; Taylor, 2020).

In addition, rumors and claims revolving around sanctions either by US or European countries against Turkey have been exacerbating the downward spiral in Ankara’s ties with its Western partners. As President Erdoğan said in another op-ed he wrote in 2018 in *The New York Times*, “unilateral actions against Turkey by the United States will undermine American interests and force Turkey to look for other options.” (Erdoğan, 2018) This statement was followed by a strong account of support from Chinese Foreign Minister Wang Yi saying that “China is supporting Turkey’s efforts for national security, stability and economy... and remains ready to protect developing countries and the legitimate rights of rising economies.” (Kabakçı, 2018) This reveals that the nature of deepening cooperation among the two has not just a material ground, but also an evolvingly ideational one, being shaped as the dual expression of the developed and dictating West versus the rising countries beind dictated many things by the West.

As a result of the increasing feud and tension with Western partners, Turkish public opinion is also increasingly getting unfavorable against NATO. As seen in Chart 5 above, Turkey has the most negative public attitude towards NATO in 2019 among the 16 surveyed member countries, with %55 of the people seeing it negatively. This tendency seems to change slightly, according to another research, *Public Perceptions on Turkish Foreign Policy*, conducted in mid-2020 by Kadir Has University. The report shows that %55,2 of the participants says Turkey’s NATO membership should continue, with %40,2 of them also interestingly seeing NATO membership as not contributing to Turkey in anyway. When they are asked ‘are those countries posing a threat to Turkey?’, the US option sits at the top of the list with %70 ‘yes it does’ answers. When the participants are asked about whether China poses a threat to the country, %48,7 of the answers are positive. (Kadir Has Üniversitesi, 2020)

Hence, with the fierce blames from long-lasting allies who also lack the expected sympathy and economy-political support for Turkish national

interests believed to be borning out of urgent needs and dangers, Turkey now has a growing engagement with the Chinese option. Because the ideational pillar of NATO that is expected to cement ties among allies and unite them against the agent of the counter-idea now seems to be losing its relevance and utility. So, as a result, Turkey is not only getting politically more positive toward and more aligned with China, but it also keenly embarks upon Chinese led investment and loan model which, unlike Western-oriented IMF and World Bank providing loans on strictly determined conditions, makes business on almost no conditionality and poses almost no threats for cutting funds for not committing to anything else.

In brief, in addition to global politics made more flexible by the end of the Cold War and globalization, China’s emergence as an alternative multi-dimensional resource providing great power has emboldened NATO’s difficulties for retaining in the organization the belief in and the need for shared alliance identity and values. With the tensions among allied countries predating China’s growing infiltration within Western club, there have already been rifts within the deeds and words of the member countries with regard to this questionable common ideational ground. The Chinese factor, however, has begun to deepen these cracks more. This novel situation ironically has been deteriorated with some of the new reflexes developed within the alliance that include blaming, excluding or imposing things on some members to pull them back on the assumingly true way of freedom, security and welfare. At the end, though neither Greece nor Turkey are in a pure disengagement from their Western allies or NATO, with the new situation, NATO will struggle to generate a unitary action regarding China in theory, i.e. 2030 vision, and practice.

Table 2. The Threefold Chinese Challenges

	Geopolitics	Politics (In/Out)	Ideation
PRE-CHINA	Mixed	Disunity-dispute-need for deterrence	Decay from within
WITH-CHINA	Post-Territorial	Disunity-alignment with china	Chinese way as an alternative, not a threat

4. Conclusion

After the Cold War, NATO underwent many transformations in highly unconventional ways that were blatantly beyond the narrowly military and regional nature of the alliance. This was mostly about the removal of the greater evil against which it was established, which left the organization with a profound urgency to sustain the relevance of its existence. The enlargement process putting democratization of post-Soviet European countries at the focus and then emerging international security issues that were impossible to handle alone by any state, paved the way for NATO to become again and stay relevant not just within the area of mission but also in broader global context.

However, the resurgence of Russian assertiveness first seen in 2008 with the Georgian event and solidified clearly in 2014 with the Ukrainian case, has enforced it to return to the traditional way of great power contest which is grounded on strictly territorial competition via military means, strong intra-alliance unity and cohesion in words and moves and on retaining the commonality of and belief in shared values and identities. However, in spite of finding relevant ground in the post-Cold War period for survival and military activities on different parts of the globe as well as in the transatlantic zone, the erosion in commonality of priorities and values among the allies have for many decades not been repaired and regained.

As all these developments have happened just when transnational security issues and Russia at the crosshair, how and what China have been exacerbating more the downward spiral for alliance survival of NATO has not been discussed and elaborated on well yet. The Chinese challenge is not just about a new great power joining the race as does Russia, because the nature and result of its conduct for influence within NATO sphere is very different from that adopted by Moscow. This study has tried to focus on the investment-oriented diplomacy dimension of Chinese engagement with NATO member countries by taking two case studies, Greece and China.

The result is that Beijing is nurturing its presence and influence in those countries by relying on heavy investment and diplomacy that has come to those countries in the periods when they are in dire need of economic and political support from their allies who have not satisfied their expectations

enough. The growing engagement coming as a natural result of this fact has been engendering challenges in geopolitical, political and ideational senses for NATO. As for geopolitics, NATO, as an essentially military organization, does not seem capable of handling China's growing geostrategic gains within its sphere which are facilitated by economic and diplomatical means. As to the alliance politics, China is taking more alignment from these NATO countries, deepening the intra-alliance disunity and discontent emerging after the Cold War. This is primarily notable as NATO has put China on *the challenges to deal with* section of its new agenda. Regarding the ideational essence of the alliance, the Chinese generosity in providing financing and diplomatical support in many fields to the case countries dilutes the possibility for both to embark as much as desired on the organization's depiction of China as posing a threat to democratic way of life. This tendency is further boosted by accusations, condemnations and somehow exclusionary acts of the allies toward some member countries, which is clearly seen in the Turkish case, along with lack of satisfaction in meeting the economic and political expectations of the two.

At that point, NATO faces two fundamental challenges in the China case. The first one is *instrumental*. This implies that NATO cannot deal with China's mainly eco-financial engagement as a primarily military alliance. Neither its nature nor its capabilities enables it to do so. The second one is *political*. China, in the sense of ideational and political fields, is heavily utilizing the cracks among member countries with regard to the decreasing belief and trust in commonality and validity of aims and values. To overcome these troubles, NATO should focus on increasing inter-allies political, economic and financial exchange beyond the organizational structure and framework, and give more ear to the vital national interests of the disturbed members in order to reduce clashes of interests and to enhance the sense of unity and to build confidence. To rather hold on measures of coercion, punishment or exclusion will not produce desired and healthy outcomes required for relevance and survival of the alliance, but will rather push uneasy allies closer to China.

References

- Aktürk, Ş. (2012). NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti.

- Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Özel Sayı: Türkiye'nin Üyeliğinin 60. Yılında NATO: Değişim, Dönüşüm, Süreklilik, 73-97.
- Altay, A. (2019). Türkiye'nin Çin ile İlişkilerinde Denge Arayışları. In M. Yağcı, & C. Bakır, *Çin Bilmecesi: Çin'in Ekonomik Yükselişi, Uluslararası İlişkilerde Dönüşümü ve Türkiye*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Aybet, G. (2020). Turkey, NATO, And The Future Of The Transatlantic Relationship In A Declining Liberal Order. *Turkish Policy Quarterly*, 19(2), 19-40.
- BBC. (2017). *Trump Worries NATO With 'Obsolete' Comment*. Retrieved from BBC Web Page: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-38635181>
- Bermingham , P. P., & Sheftalovich, Z. (2020). *EU Must Invest In Autonomy From US And China, Says Chief Diplomat*. Retrieved from Politico: <https://www.politico.eu/article/eu-defense-autonomy-us-competition-china-josep-borrell/>
- Brinza, A. (2016). *How a Greek Port Became a Chinese 'Dragon Head'* . Retrieved from The Diplomat: <https://thediplomat.com/2016/04/how-a-greek-port-became-a-chinese-dragon-head/>
- Burchard, H. V. (2019). *EU Slams China As 'Systemic Rival' As Trade Tension Rises*. Retrieved from Politico: <https://www.politico.eu/article/eu-slams-china-as-systemic-rival-as-trade-tension-rises/>
- Burchard, H. V. (2020). *EU And US Need Each Other to Handle Rise of China, Says NATO's Stoltenberg*. Retrieved from Politico: <https://www.politico.eu/article/eu-and-us-need-each-other-to-deal-with-rise-of-china-says-nato-secretary-general-jens-stoltenberg/>
- Burton, J. (2018). *NATO's Durability In A Post-Cold War World*. Albany: SUNY Press.
- Cavanna, T. (2019). Unlocking the Gates of Eurasia: China's Belt and Road Initiative and Its Implications for U.S. Grand Strategy. *Texas National Security Review*, 2(3), 10-37.
- Daily Sabah. (2019). *China Aims To Double Investments In Turkey To \$6 Billion By 2021*. Retrieved from Daily Sabah:

<https://www.dailysabah.com/economy/2019/03/28/china-aims-to-double-investments-in-turkey-to-6-billion-by-2021>

Demirci, Z., & Çetin, Ş. (2021). *Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türk halkı Geleceğini AB'de görüyor*. Retrieved from Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-turk-halki-gelecegini-abde-goruyor/2103208>

Deni, J. R. (2019). Staying Alive By Overeating? The Enduring NATO Alliance At 70. *Journal of Transatlantic Studies*, 17, 157–173.

Emet, E. (2009). Mülakat – Konuşan: Rabia Kadir. *Türkiye Günlüğü*(98), 30–33.

Emmott, R., & Koutantaou, A. (2017). *Greece Blocks EU Statement On China Human Rights At U.N.*. Retrieved from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-eu-un-rights-idUSKBN1990FP>

Emmott, R. (2016). *EU's Statement On South China Sea Reflects Divisions*. Retrieved from Reuters: <https://www.reuters.com/article/southchinasea-ruling-eu/eus-statement-on-south-china-sea-reflects-divisions-idUSL8N1A130Y>

Erdoğan, H. (2018). *Turkey to build 3rd nuclear plant with China: Erdogan*. Retrieved from Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/en/energy/nuclear/turkey-to-build-3rd-nuclear-plant-with-china-erdogan/20544>

Erdoğan, R. T. (2018). *Erdogan: How Turkey Sees the Crisis With the U.S.* Retrieved from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2018/08/10/opinion/turkey-erdogan-trump-crisis-sanctions.html>

Erdoğan, R. T. (2019). *Turkey, China Share A Vision For Future*. Retrieved from Global Times: <https://www.globaltimes.cn/content/1156357.shtml>

Got, A. (2020). *Turkey's Crisis With The West: How A New Low In Relations Risks Paralyzing Nato*. Retrieved from War On The Rocks: <https://warontherocks.com/2020/11/turkeys-crisis-with-the-west-how-a-new-low-in-relations-risks-paralyzing-nato/>

- Güneş, H. (2012). Türkiye – Çin İlişkileri. In F. Eds: Sönmezoğlu, N. Baklacioğlu, & Ö. Terzi, *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Herszenhorn, D. M., Stamouli, N., & Momtaz, R. (2020). *US And Turkey Target Each Other In NATO Meeting*. Retrieved from Politico: <https://www.politico.eu/article/us-turkey-target-each-other-nato-meeting/>
- Johnson, K. (2018). *Why Is China Buying Up Europe's Ports?* Retrieved from Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2018/02/02/why-is-china-buying-up-europes-ports/>
- Kabakçı, F. (2018). *China reiterates support for Turkey's economy* . Retrieved from Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/china-reiterates-support-for-turkeys-economy/21322>
- Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu. (2020). *Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması*. Retrieved from https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/DPA2020_BASIN%5B1%5D.pdf
- Karakaya, K., & Kandemir, A. (2019). *Turkey Got a \$1 Billion Foreign Cash Boost From China in June*. Retrieved from Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-08-09/turkey-got-1-billion-from-china-swap-in-june-boost-to-reserves>
- Karaosmanoğlu, A. L. (2014). NATO'nun Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 3-38.
- Kushnam, P. (2020). *China Greece Relation In An Unabated Momentum*. Retrieved from Modern Diplomacy: <https://moderndiplomacy.eu/2020/06/18/china-greece-relation-in-an-unabated-momentum>
- Lau, S. (2020). *US Pushes Greece To Stop Acting As China's 'Dragon's Head' Into Europe*. Retrieved from South China Morning Post: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3108258/us-pushes-greece-stop-acting-chinas-dragons-head-europe>

- Lei, Z. (2015). *New Rules Mean Ships Can Be Used By Military*. Retrieved from China Daily: http://www.chinadaily.com.cn/china/2015-06/18/content_21036944.htm
- Linden, R. H. (2018). *China is Buying up Ports and Influence Across Europe*. Retrieved from The National Interest: <https://nationalinterest.org/feature/china-buying-ports-influence-across-europe-26210>
- Mair, J., & Packham, C. (2019). *NATO Needs To Address China's Rise, Says Stoltenberg*. Retrieved from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-australia-nato-idUSKCN1UX0YX>
- Moller, S. J. (2020). *It Will Take More Than A Biden Victory To Solve NATO's Strategic Malaise*. Retrieved from War On The Rocks: <https://warontherocks.com/2020/09/it-will-take-more-than-a-biden-victory-to-solve-natos-strategic-malaise/>
- Montesano, F., J.V., V., & Ham, P. (2016). *The Geopolitical Relevance of Piraeus and China's New Silk Road for Southeast Europe and Turkey*. Clingendael Netherlands Institute of International Relations. Retrieved from https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Report_the%20geopolitical_relevance_of_Piraeus_and_China's_New_Silk_Road.pdf
- NATO. (1991). *The Alliance's New Strategic Concept*. Retrieved from NATO Web Page: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm
- NATO. (1995). *Study on NATO Enlargement*. Retrieved from NATO Web Page: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.htm
- NATO. (2015). *The Mediterranean Dialogue*. Retrieved from NATO Web Page: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_60021.htm?
- NATO. (2019). *Collective Defense - Article 5*. Retrieved from NATO Web Page: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm
- NATO. (2020a). *Relations With Russia*. Retrieved from NATO Web Page: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm

- NATO. (2020b). *NATO 2030: Unity For A New Era*. Retrieved from NATO Web Page:
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf
- NATO. (n.d.). *A Short History Of NATO*. Retrieved from NATO Web Page:
https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm
- Ogden, T. (2020). *It's time to expel Turkey from Nato*. Retrieved from The Spectator: <https://www.spectator.co.uk/article/it-s-time-to-expel-turkey-from-nato>
- Öztuzsuz, T. (2019). *Çin ve Kore'ye Sert Uyarı: Ticaret Böyle Gitmez*. Retrieved from Sabah: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2019/01/18/cin-ve-koreye-sert-uyari-ticaret-boyle-gitmez>
- Peritz, A., & Eoyang, M. (2013). *Is China Building a Trojan Horse into NATO through Turkey?* Retrieved from DefenseOne:
<https://www.defenseone.com/ideas/2013/10/china-building-trojan-horse-natothrough-turkey/72980/>
- Pew Research. (2019). *Several European Countries Divided On Whether They Favor China Or The U.S*. Retrieved from Pew Research Center:
https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/03/22/few-europeans-confident-in-xi-as-he-seeks-to-extend-chinese-economic-influence-in-the-region/ft_19-03-22_xieurope_severaleuropeanountries/
- Pierini, M. (2020). *How Far Can Turkey Challenge NATO and the EU in 2020?* Retrieved from Carnegie Europe:
<https://carnegieeurope.eu/2020/01/29/how-far-can-turkey-challenge-nato-and-eu-in-2020-pub-80912>
- Psarapoulos, J. (2019). *Greece And China Hail Strategic Partnership, As US And EU Look On*. Retrieved from Al Jazeera:
<https://www.aljazeera.com/economy/2019/11/11/greece-and-china-hail-strategic-partnership-as-us-and-eu-look-on>
- Ray Haber. (2019). *Yavuz Sultan Selim Köprüsü 688 Milyon Dolara Çinlilere Satıldı*. Retrieved from Ray Haber:

<https://rayhaber.com/2019/12/yavuz-sultan-selim-koprusu-688-milyon-dolara-cinlilere-satildi/>

Ringsmose, J., & Rynning, S. (2020). *China Brought NATO Closer Together*. Retrieved from War On The Rocks:

<https://warontherocks.com/2020/02/china-brought-nato-closer-together/>

Romano, D. (2020). *How Erdogan-led Turkey went from NATO ally to liability*.

Retrieved from Arab News:

<https://arabnews.com/node/1739061/middle-east>

Rupp, R. (2000). NATO 1949 And NATO 2000: From Collective Defense Toward Collective Security. *Journal of Strategic Studies*, 23(3), 154-176.

Sari, A. (2019). *Can Turkey be Expelled from NATO? It's Legally Possible, Whether or Not Politically Prudent*. Retrieved from Just Security:

<https://www.justsecurity.org/66574/can-turkey-be-expelled-from-nato/>

Schultz, K. (2017). *Sri Lanka, Struggling With Debt, Hands A Major Port To China*.

Retrieved from The New York Times:

<https://www.nytimes.com/2017/12/12/world/asia/sri-lanka-china-port.html>

Silver, L., Devlin, K., & Huang, C. (2019). *People Around The Globe Are Divided In Their Opinions Of China*. Retrieved from Pew Research Center:

<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/12/05/people-around-the-globe-are-divided-in-their-opinions-of-china/>

Speranza, L. (2020). *China Is NATO's New Problem*. Retrieved from Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2020/07/08/china-nato-hybrid-threats-europe-cyber/>

Sula, İ. E., & Lüleci, Ç. (2013). Bridging The Gap Between Theory And Practice: The Evolution Of NATO's Security Agenda. *Alternatives*, 12(2), 30-41.

Şahin, T. (2020). *Türkiye Wealth Fund, Chinese Insurance Agency Ink Deal*.

Retrieved from Anadolu Agency:

- <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkiye-wealth-fund-chinese-insurance-agency-ink-deal/1780370>
- Taylor, P. (2020). *Turkey's Fear Of Belligerence*. Retrieved from Politico: <https://www.politico.eu/article/turkey-erdogan-year-of-belligerence/>
- Tonchev, P. (2017). China's Growing Economic And Political Clout Through Investment In Greece. In J. Seaman, M. Huotari, & M. Iglesias, *Chinese Investment In Europe: A Country Level Approach* (pp. 69-75). The European Think-Tank Network On China.
- Tracey, G. (2017). NATO And The Enlargement Debate: Enhancing Euro-Atlantic Security Or Inciting Confrontation? *International Affairs* , 93(2), 291–308.
- Turkish Ministry of Foreign Affairs. (2020). *Turkey-People's Republic of China Economic and Trade Relations*. Retrieved from MFA: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-china.en.mfa
- Üngör, Ç. (2019). Heading towards the East? Sino-Turkish Relations after the July 15 Coup Attempt. In E. Erşen, & S. Köstem, *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order* (pp. 64-78). Routledge.
- Wallander, C. (2018, July-August). NATO's Enemies Within: How Democratic Decline Could Destroy the Alliance. *Foreign Affairs*, 70-81.
- Westcott, B. (2019). *22 Countries Sign Letter Calling On China To Close Xinjiang Uyghur Camps* . Retrieved from CNN: <https://edition.cnn.com/2019/07/11/asia/xinjiang-uyghur-un-letter-intl-hnk/index.html>
- Wu, P.-K., & Jensen, M. D. (2017). Examining the EU-China Relationship in the Aftermath of the Economic Crisis. *International Journal of Public Administration*, 40(14), 1223-1236.
- Xinhua. (2019a). *Spotlight: Erdogan's visit sign of aligned Turkish-Chinese interests: experts*. Retrieved from Xinhua News: www.xinhuanet.com/english/2019-07/02/c_138193140.htm

- Xinhua. (2019b). *China's Power Plant Project With Wirect Investment In Turkey Starts Construction*. Retrieved from Xinhua News:
http://www.xinhuanet.com/english/2019-09/23/c_138413218.htm
- Zambelis, C. (2011). Sino-Turkish Strategic Partnership: Implications of Anatolian Eagle 2010. *Jamestown Foundation China Brief*, 11(1), 8-12.

DİZİN

- ABD Doları, 126
 Afganistan, 194, 204
 Afrika, 163, 166, 178, 180, 194, 209
 algoritma, 16
 Almanya, 23, 188, 196, 197
 Amerika, 9, 22, 23, 40, 42, 46, 130, 159, 166, 167, 204, 209, 231, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247
 Avrupa, viii, 23, 24, 127, 133, 143, 147, 158, 159, 169, 171, 173, 174, 182, 183, 188, 189, 193, 197, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 236, 244, 245, 246
 Avrupa Birliği, 24, 127, 133, 143, 159, 201, 206, 244
 Belçika, 188
 Birleşmiş Milletler, 27, 79
 büyük veri, 40
 COVID-19, iii, v, ix, 39, 215, 216, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229
 Çin, iii, v, ix, 24, 28, 186, 188, 189, 231, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 279, 281, 283
 dayanışma, 104
 eğitim, viii, 3, 5, 6, 19, 33, 35, 39, 43, 103, 104, 108, 114, 117, 128, 179, 189, 190, 191, 193, 194
 enerji, 25, 69, 80, 92, 96, 97
 Ermenistan, 182
 gıda güvenliği, iii, v, 81, 87
 Güney Kore, 40, 46
 Hindistan, 166, 167
 Hollanda, 24
 Hubei, 223, 224
 hukuk, iii, v, vi, 5, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 105, 110, 112, 115, 116, 117, 132, 138, 150
 IMF, 276
 Irak, 178, 182, 188, 194, 204
 İran, 24, 26, 42, 177, 178, 182, 183, 188, 197
 İspanya, 85, 113, 167
 İstikrar, 147
 İtalya, 24, 188
 Japonya, 79, 215
 Kafkasya, 194
 kalkınma, 194
 kamu politikası, 191
 Kıbrıs, 42, 130, 131, 182, 188
 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 42, 188
 Libya, 194, 256, 258
 Mısır, 69, 91
 Milli Eğitim Bakanlığı, 196
 NATO, ix, 26, 31, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 266, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285
 Orta Asya, viii, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 194
 Pakistan, 166
 politika, iii, i, iii, ix, 4, 5, 40, 55, 87, 104, 107, 123, 128, 131, 147, 156, 158, 189, 190, 201, 204, 212, 243, 247
 psikoloji, iii, 40
 Recep Tayyip Erdoğan, 267, 273
 Rusya, 24, 25, 26, 28, 42, 79, 180, 181, 183, 278
 sağlık, 3, 6, 8, 16, 19, 39, 41, 55, 155

ISBN: 978-625-8423-71-6